

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Vilb. la Cour

VEJS ENDE

HAASE

Vilh. la Cour

Vejs Ende

Træk fra min Manddoms
afsluttende Kampaar

P. Haase & Søns Forlag
København
1959

Copyright 1959 by P. Haase & Søns Forlag. Omslagsvignet af Guttorm
Petersen. Klicheer: Dansk reproduktionsanstalt. Papir: ugl. Tryk E. Skrift:
11 Pkt. Garamond. Trykt i S. L. Møllers Bogtrykkeri, København.

Tidligere udkom:

LIVET BEGYNDER 1953

TO LIVSLINIER 1954

LUKKEDE DØRE 1956

*Med Tak til hende,
der har fulgt og støttet mig
gennem mere end 50 Aar*

I

Om Morgenen den 9. April 1940 passerede jeg en Vejviser, paa hvis frø-nede Brædt der med store, klodsede Bogstaver stod skrevet: *Vejs Ende*.

Naa ja, tænkte jeg, det er jo dér, du skal hen. Men du er der altsaa ikke endnu! Det er kun sidste Strækning, der forestaar – uden nye Mellemstationer. Prøv, om du kan naa Vejs Ende i god Form!

Det er dette med Formen, det kan knibe med. Man bliver jo ikke ved med at have de samme Kræfter, heller ikke den samme eksplosive Energi. »Aarligt slappes Mandens Knæ«, sagde Poul Martin Møller. Og Grundtvig paastod, at

»halvfjerdsindstve er Støvet's Aar,
de stoltestes Strid og Møje;
om firsindstve en Kæmpe naar,
des mere han har at døje«.

Personlig var den gode Skjald dog ikke mere forknytt, end at han indgik sit tredje Ægteskab, da han var godt paa Vej til de 75, og han »døjede« Tilværelsen, til han kun manglede seks Dage i de 89. Har man sine nærmestes og sit eget Helbred i Behold, vil det ogsaa være unødigt Trætte at anklage Alderdommen. Den baade befrier og forløser. Og fyldes man alligevel med Utaalmodighed, fordi man har sat sig Maal, som man ikke kan naa, tvinges man til at resignere, fordi man har stillet sig Opgaver, hvis Løsning vilde kræve endnu en Menneskealder – hvad betyder dog alt dette, om man kun har faaet Lov til at sætte noget i Gang, som har haft Værdi baade for en selv og for andre ligesindede, noget, som maaske har haft en Spire i sig, der kan give et følgende Slægtled Lejlighed til at se Blade, Blomster og – Frugter.

Den egentlige Lykke bestaar ikke i, at man stadig jager fremad. Den kræver tværtimod, at man bliver i Stand til at slutte sit Livs Ring, for Ringen er Fuldkommenhedens Tegn. Den kender ikke til Afvigelser og

Brud, den besegler den Mening, som ens Vilje, Kræfter og Evner har haft. Den er baade Løfternes og Opfyldelsens Symbol. Og menneskeligt set bestaar Lykken i Opfyldelsens Gave – ikke, hvis der er Tale om skiftende Lyster og Indskydelser, men hvis det drejer sig om noget, som Livet igennem har bestemt et Menneskes hele Væsen og Væren.

Hvis denne Opfattelse er rigtig, har jeg været et af Verdens lykkeligste Mennesker. Det Afsnit af mit Liv, som indledes om Morgenen den 9. April, blev i sjælden Grad Opfyldelsens Aar. Jeg fik Lov til at prøve *Sandheden* i min Ungdoms og Manddoms mange og stærke Ord om Fædrelandets Ret til at kræve alle sine Sønners og Døtres tro Tjeneste, og jeg fik derefter den uvurderlige Mulighed at se *mit Livs to afgørende Linier* forenede, saa den ene ikke brød den andens Bane, men begge kunde følges med et aabent og modtageligt Sind – til Vejs Ende og med mine nærmestes fulde Forstaaelse. Hvorledes skulde jeg kunne have ønsket mig mere?

At fortælle om dette Tidsafsnit har imidlertid sine Vanskeligheder. Det skyldes i første Række, at jeg allerede delvis har gjort det, hvad Tiden indtil den 25. Juni 1942 angaar («Front mod Tilpasningen» og «For dansk Domstol under Besættelsen»). En Forfatter gentager jo nødig sig selv. Men der er heller ingen Grund til paa ny at gaa i Detailler, hvad min egen Færden til og med Sommeren 1942 vedrører. Væsentligere er det at belyse de *principielle* Overvejelser, som bestemte min Holdning og dermed min Dom over Folk, som fulgte – andre Principper. Ikke mindst ligger det mig stærkt paa Sinde at revidere, hvad der i mine to ovennævnte Bøger – ligesom i mine samtidige Breve – senere har vist sig ikke at holde Stik, fordi de saa umiddelbart afspejlede selve Besættelsesaarenes Stemninger og hele »Atmosfære«. Det er jo overordentlig meget, der siden 1942–46, da de blev skrevet, er fremkommet til Belysning af den Tids Forhold og Personligheder. I eet bestemt Tilfælde har det vist sig, at jeg bedømte en Mands Motiver og Handlinger afgjort urigtigt, og det vilde være Mangel paa Retsind, hvis jeg undlod at rette min Fejltagelse.

Denne ændrede Opfattelse kan imidlertid ikke tilsløre, at der mellem ledende Personligheder og mig var og maatte være en dyb Forskel i vor Opfattelse af den officielt fulgte Kurs, saa vi næsten talte to forskellige Sprog. Mine egne Reaktioner under den stadigt skiftende Kamp deltes derimod af Mænd som *Peter de Hemmer Gudme*, *Arne Sørensen*, *Kaj Munk*, *C. P. O. Christiansen*, *Aage Møller* og *Viggo Aidt* for kun at nævne dem, jeg havde stærkest personlig Forbindelse med. Vi var indbyrdes vidt forskellige, og det sporedes paa mange Maader; men vi benyttede i Hoved-

sagen det samme Vaaben: det talte eller skrevne Ord, og vi havde samme primære Opgave: at vække en folkelig Forstaaelse af en Modstandskamps tvingende Nødvendighed – ikke alene af Hensyn til Danmarks Position ved Krigens Afslutning, men først og fremmest af Hensyn til vort Folks Selvrespekt. To af os maatte betale samme dyre Pris for vor Trods som talrige af den aktive Modstands Mænd, for fire blev Omkostningerne uendeligt meget mindre, og to slap helt usaaede fra Kampen. Saadan gaar det jo. Men de første Linier i dette afsluttende Bind af mine Erindringer skal vies disse uforfærdede Pionerer, blandt hvem jeg havde den Lykke at kunne tage Plads.

Hvad der maatte komme til at skille Vandene herhjemme, stod mig klart i Besættelsens allerførste Morgentimer, og paa disse Indtryk skrev jeg mine ledende Artikler i »Grænsevagten«: »I Alvorstimen« (April), »Tvivl og Tro« (Maj) og »Paa Dybet« (Juni). Kapitulationen havde været en æreløs Handling, der var nødvendiggjort ved et helt Slægtleds Flugt fra de Kendsgerninger, som krævede *Ofre* af os til Gengæld for den Frihed, vi nød. En folkelig *Æresfølelse* havde været et mistænkeliggjort Begreb, naar den stillede Fordringer om andet end uforpligtende Ord.

»Denne Følelse er uhaandgribelig – det er sandt. Den kan ikke beregnes. Med materielle Goder forholder det sig helt anderledes. En ødelagt Havn, et torpederet Skib, en nedbrændt Bydel, en sprængt Bro – giv de rette Mænd Regnestokken, og du kan paa Kroner og Øre faa at vide, hvad der er gaaet tabt. *Æren* unddrager sig en saadan Vurdering. Man kan kun sige dette, at den, som mister *Æren*, mister sit Personlighedsværd, mister sin moralske Vurderingsevne paa alle Livets Omraader. Er Livet saa værd at leve?« (Grænsevagten, Juni).

Ikke efter *min* Opfattelse. Men det afgørende er ikke den i Magsvejr givne Tilslutning til en saadan Betragtning. Det er under *Uvejre*, at Sandheden i et Ja skal prøves – i den Time, da alt er blevet anderledes end det tilvante, i det utaalsonne, barske og paagaende Øjeblik, der hævder, at »der ikke længere er Tid til Sange«, men at der slet og ret kræves *Handling*.

»Og hvilken Handling! Man skal føle et personligt Ansvar over for sit Fædreland, det skal kunne stille Krav om *Pligt* til ubetinget Lydighed, ja, det skal kunne forlange, at jeg gaar i *Døden* for det. *Jeg!* – nu! – i Dag! Hvor ufatteligt! *Det* er vel nok Synd! Jeg, som altid har ønsket at leve et stille og roligt Liv, har Kone og Børn, Venner og Veninder, en strygende Forretning, et fuldt Spisekammer, en dejlig Bil, en ansvarsfuld Stilling! Alt dette kan da ikke paa een Gang høre op! *Nu!* Det er vel nok Synd!« (Smstds.).

Saadan resonnerede det forvænte Flertal i Dagene umiddelbart efter den 9. April. Harmfuldt forvirret og forvirret harmfuldt, kun lykkeligt over, at Kravet jo alligevel trods alt ikke blev stillet. Saa kunde man i Ro debattere, hvem der var Skyld i Misèren. Forrædere maaske? Selvfølgelig! P. Munch var en Forræder! Alsing Andersen og Admiral Rechnitzer ligeledes! Vi var blevet *solgt* af Forrædere!

Vist var vi det! *Vi – alle som een – var vore egne Forrædere!* Vi var blevet bestukket af vor Sorgløshed, købt af vor Magelighed, sjakret bort af vor evindelige Trang til »bare at ha' det lidt rart«! Vi havde glemt, at et Folk saa lidt som et Menneske kan leve udelukkende af Brød. Det kan ikke mættes alene ved materiel Fremgang – ikke engang naar den følges af Oplysning paa løbende Baand. *Karakteren* maa have sin egen Næring: Selvrespekten, som er Forudsætningen for sand Frihed, der paa sin Side ikke findes, hvor Æren savnes. Alt, hvad der kulturelt, socialt, politisk og økonomisk kan opbygges – og meget *var* opbygget siden Aarhundredskiftet! – staar og falder med Viljen til at *værge* det, d. v. s. med Viljen til at *ofre* for det. Det nytter ikke at prutte. En ærekær Mand kan frit vælge sine Hjælpere i Nødens Øjeblik, men han kan aldrig tvinges til at gaa i Spænd med en selvbestaltet »Beskytter«, uden at han mærker Jernets Klik, idet det smækker sammen om hans Haandled. Og saa er baade Selvrespekten, Friheden og Æren gaet fløjten!

Denne Erkendelse var Udgangspunktet for alt, hvad jeg foretog mig i Maanederne efter den 9. April.

II

Det Problem, som i Begyndelsen optog mig stærkest, var *Skyldspørgsmaalet*. Hvem bar Skylden for den usle Situation, hvori vi befandt os den 9. April? Jeg ledte ikke efter nogen enkelt Person og var mindst af alt ude efter Skalpe. Jeg vilde erkende *Roden* til vor totale Hjælpeløshed, og vi maatte gaa Aartier tilbage, hvis vi vilde finde det dybest forgnede Rodnæt.

Under disse Omstændigheder kunde det heller ikke nytte at vælte Ene-skylden over paa en bestemt Gruppe af Folk, vore Politikere. Det var jo dog *os selv*, som havde valgt dem. Havde vi kritisk nok sikret os, at der ikke købsloges uforsvarligt inde paa Rigsdagen om Prisen for vor Frihed? Med Ord, der prægedes af Øjeblikkets sviende Harme, skrev jeg:

»Den, som vil slaa sig for sit Bryst og sige: »Jeg har ingen Lod i Skammen«, er den *mest* skyldige. For vilde han have frigjort sig for Ansvar, maatte han have brugt andre Metoder end Protester i Rigsdagssalen, paa Vælgermødet eller i Forsamlingshuset. Han maatte have agiteret Dag for Dag, Maaned for Maaned, Aar for Aar. Han maatte have trodset Haan og Had, Vold og Isolation. Han maatte have raabt, skreget, skudt – som det er blevet sagt. Men han gjorde ikke mere end vi andre. Han talte, naar Lejlighed bød sig. Han sang, han haabede, han slog sig til Taals med Partiresolutioner og Folketingsbeslutninger. Punktum. Vist er ogsaa *han* skyldig« (Grænsøvagten, Juni).

Hvad der laa bag denne ætsende Anklage mod os alle, var ny Fordybelse i *D. G. Monrads* »Politiske Drømmerier« fra 1869–70. Som ingen hverken før eller siden havde Monrad tegnet baade Troens og Selvopgivelsens Billeder – det første med dramatiske, svulmende, patetiske Linier, det sidste med kølig, intelligent og logisk Penselføring. Der fandtes kun Valg mellem disse to Standpunkter – at trodse indtil Udslettelse eller at leve og dø af Tilfældets Naade. Det var Monrads egen baade moralsk og politisk begrundede Konklusion. Men det rystende forfærdelige var, at han ikke selv *traf* noget Valg. Han nøjedes med at vaske sine Hænder – og lignede Øjeblikkets Politikere ham ikke deri?

Mine Ord fandt baade Genklang og Modsigelse. Min gode Ven, Folketingsmand *A. Svensson*, nægtede »pure . . . at sidde paa Anklagebænk« sammen med Forsvarsnihilister. Han fortsatte:

»Det er fuldkommen meningsløst at putte alt i een Gryde, saa intet kan holdes ude fra hinanden. Det er netop ved at skelne, at der skabes Basis for noget bedre«. Og dette med at raabe, skrike og skyde – »De veed jo godt, at den Slags Midler vilde ikke have ført til Maalet. Som dansk Mentalitet er, maatte der gaas andre Veje her i Landet. I modsat Fald vilde man have opnaaet det modsatte af det tilsigtede« (Brev af 7. Juli.).

Og i et følgende Brev:

»Pas De nu paa det franske Blod, saa holder jeg Styr paa det svenske« (Brev af 16. Juli).

Men jeg blev forstokket ved mit. Vi havde *alle* savnet den fornødne *Tro*. Jeg citerede, hvad den norske Forfatter *Ronald Fangen* netop havde skrevet (»Tidens Tegn«, 22. Juni):

»Det gjelder all tro at den tror tvers gjennom nederlag. Beregninger kan ikke reise sig igjen når de en gang er slått omkuld. Men en virkelig tro reiser sig alltid selv om den ligger der halvt bevidstløs av sår og slag«.

Og jeg konkluderede for mit eget Vedkommende med følgende:

»Hvad det gælder om er ikke at faa reorganiseret Rækkerne og faa revideret Programmerne, saa der kan køres videre – uden Tro. Det gælder derimod om at faa *alle* – inden for dit og inden for mit Parti – fyldt af *den Aand, som udspringer af Tro*. Den, der »ikke har tid til å være forfengelig«, men »må løpe mot sitt mål«.

Det er paa denne Maade en ny Fremtid skabes. Ikke ved Kompromisser, ved aarevis Lirken, ved Opportunisme og ved Hensyntagen til nedarvede Fordomme og Hæmninger. Intet nationalt Arbejde kan hvile paa et saadant Grundlag – og Folkets Frihed er Kronen paa alt folkeligt Arbejde. Kan Friheden ikke vindes, vil Arbejdet af sig selv gaa i Staa.

Men Friheden vindes kun af den, som erkender sin Medskyld, »kaster sit sidste Rug i Mulmet ud« – og gør det i urokkelig Tro paa, at *en sejrrig dansk Folkeaad skal spire derude paa Ageren og kvæle al slap »Mentalitet« og al overgemt Partiegoisme«* (Grænsevagten, August).

Der sad en Mand, for hvem Ord som disse var uforstaaeligt Abrikadabra, i det mindste taaget Romantik, overeksponeret Føleri, uansvarlig »Zerzetsung« af den Kurs, der var blevet fastlagt den 9. April. Det var *Erik Scavenius*, fra 8. Juli Danmarks Udenrigsminister.

Scavenius var paa et meget væsentligt Punkt (som sikkert paa alle andre) Monrads polære Modsætning. *Han havde truffet sit Valg!* Han havde kunnet gøre det, fordi han ikke som Monrad opererede med halvreligiøse Forestillinger som »Tvivl« og »Tro«, men med de klart menneskelige Begreber »Forstand« og »Følelse«. For ham var *Forstanden* – NB hvad *han* anser for forstandigt! – det eneste afgørende, *Følelsen* derimod et forstyrrende Element, som maatte udelukkes fra enhver Beregning. Han var, som det blev sagt, »ikke venlig«, d. v. s. at en følelsesmæssig Vurdering af Folk og Forhold laa ham fjernt. Hans Rettesnor var udelukkende den, som hans Forstand tilmaalte ham.

Der er næppe noget fornuftigt Menneske, som ønsker, at en Udenrigsminister skal detronisere sin Forstand – den være nu stor eller lille. Der er vel heller ingen, som vil finde det rimeligt, at han skal lempe sig efter tilfældigt opbrusende Stemninger i et Folk, hvor stærke de end kan være. Men hvor Folkets inderste Livsnerve er ramt, hvor det føler sig stillet op ad Muren, dør er det *Mangel* paa Forstand at anse disse Følelser for betydningløse i Sammenligning med de saakaldte »reale Magtfaktorer«. Der er Situationer, i hvilke Følelserne repræsenterer en i høj Grad reel, voksende og til Slut afgørende Magt. Blindheden for denne Kendsgerning var eet af Vidnesbyrdene om en alvorlig Brist i Scavenius' Forstand. Han holdt sig i Vurderingen af Øjeblikkets Magtforhold til ydre – synlige og

haandgribelige – Faktorer og savnede al Sans for, at ogsaa den store Politik blandt Vestens frie Folk var gennemsyret af følelsesmæssige Kræfter, der før eller senere – gennem »Blod, Sved og Taarer« – ikke alene kunde, men *vilde* totalt ændre det Billede, han stirrede sig blind paa. Han havde ikke Anelse om de menneskelige og folkelige Imponderabilias revolutionerende Styrke, naar hele Grundlaget for vor vestlige Kultur truedes af en dødbringende Fare. Jeg har aldrig ligget under for den billige og taalbelige Opfattelse af Erik Scavenius som »Forræder«. Kun paa eet Punkt begik han Forræderi: *han forraadte sin egen Forstand*, da han bevidst isolerede den fra alle Følelser, der ikke kunde bringes under en rationel Formel, men som ikke des mindre var reelle nok, ja, fyldt af en Virkelighed, der *maatte* sejre.

Den Samlingsregering, vi havde faaet den 10. April, kunde af nærliggende Grunde kritiseres; men den betalte sin Told til Forstanden uden unødigt at krænke vore Følelser. Anderledes, da den blev rekonstrueret den 8. Juli, og Erik Scavenius overtog Udenrigsministeriet. Han bragte fra allerførste Færd *en helt ny »Tone« ind i det paatvungne dansk-tyske Forhold*, en Tone, der ikke alene tilsidesatte, men direkte *udfordrede* den endnu spæde, men sikkert voksende Modstandsvilje. Selv begreb han det ikke. Han siger i »Forhandlingspolitikken under Besættelsen«, at han kun videreførte den allerede fulgte Kurs. Det fik han ingen Samtid og det faar han ingen Eftertid til at tro paa. C'est le ton qui fait la musique, og vi er ikke *helt* umusikalske her til Lands!

Det ligger meget nær at antage, at det overvejende Flertal inden for Regeringen havde ønsket en Erklæring, svarende til den, som Statsminister *Stauning* benyttede samme Dag i Pressens Radioavis. Han sagde, at det danske Folk stod

»med Sympati og god Vilje til at opretholde det gode og venskabelige Forhold til andre Nationer og først og fremmest til den tyske Nation, med hvilken Samarbejdet er den naturligste Sag«.

Slutningen var slem at sluge; men det dansk-tyske Spørgsmaal var dog ikke fremstillet i »splendid isolation«. Der var ogsaa henvist til, at et godt og venskabeligt Forhold til »andre Nationer« stod paa Regeringens Dagsorden. Anderledes med Scavenius' Formulering, der af ham selv er betegnet som kun »en nærmere Udvikling« af Statsministerens. Han sagde – og ingen af os fra 1940 vil nogen Sinde glemme Ordlyden –:

»Ved de store tyske Sejre, der har slaet Verden med Forbavselse og Beundring, er en ny Tid oprunden i Europa, der vil medføre en Nyordning i politisk og økonomisk Henseende under Tysklands Førerskab. Det vil være Danmarks Opgave herunder at finde sin Plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt Samarbejde med Stortyskland«.

Den maatte være stokdøv, som ikke kunde skelne den skamløse nye Tone i disse spytslikkende Bravader, vidt forskellige fra Staunings beherskede Ordvalg. Og han maatte være mere end naiv, hvis han ikke begreb, at denne Tone varslede en helt ny Holdning over for de fremmede Retsbrydere. Forøvrigt slog Tonen igennem ogsaa paa et andet Punkt i Erklæringen. Stauning havde i sin Radiotale indledningsvis – altsaa som en given *Forudsætning* for det dansk-tyske Samarbejde – understreget, at

»det danske Folk med dets aarhundredlange Historie har stærke nationale Følelser, som samler sig om Danskhedens Bevarelse, om Frihed og Uafhængighed«.

I Scavenius' Formel var ethvert som helst nationalt »Føleri« udelukket. I en spagfærdig Slutning udtalte han Folkets Tillid til, at det

»i den nye europæiske Ordning vil kunne bevare sin Selvstændighed«, og dets Haab om at kunne finde »Forstaaelse for sin Egenart og for sin traditionelle fredelige, politiske og sociale Udvikling«.

Scavenius mente, at denne Formulering gav Udtryk for en vis »Balance«: den afsluttende Passus antydede, hvad Tyskland som »Modydelse« burde indrømme os til Gengæld for det næsegrus Knæfald. Ak, hvor var det trist – og for den udenrigsministerielle »Forstand« beskæmmende –, at Erik Scavenius maatte se sin Balancekunst betragtet med den fuldkomneste Ligegyldighed i den tyske Presse: ved Erklæringens Offentliggørelse udelod man – Scavenius skriver: »simplen« – de paahægtede Linier om »Modydelsen«! Det »opskræmmede« ham! Han maatte lade Erklæringen højtideligt notificere i Berlin den 17. Juli for dog at sikre sig, at man dernede overhovedet lagde Mærke til »Balancen«! Og ikke des mindre mener han virkelig, at denne Erklæring skaffede den danske Regering »nogle Maaneders Arbejdsro«!

Men ogsaa i denne Henseende viste hans Mangel paa simpel Kløgt eller sund Fornuft, hvad man nu vil kalde det, sig fuldkommen bastant. I sin Udformning betegnede hans Erklæring en *Undsigelse* af de »nationale Følelser«, hvorom Stauning havde talt, de Følelser, som Regeringen ikke hidtil havde søgt at lægge andet Baand paa end 9. April-Proklamationens Krav om »rolig og behersket Holdning« eller Kongens egen Opfordring til »en fuldt ud korrekt og værdig Opræden«.

Det var en total *Mangel* paa »behersket Holdning« og »værdig Opræden«, som karakteriserede Erik Scavenius' Tiltrædelseserklæring. Det var Bevidstheden om, at det fremtidig vilde være *denne* Tone, som skulde præge vort Forhold til Overfaldsmændene, der gav den spirende Modstandsvilje i vort Folk et konkret Udgangspunkt for dens Arbejde. Derfor var det ogsaa Mangel paa sund Fornuft, som kunde bibringe Scavenius den Tro, at han med Erklæringen skaffede Regeringen »nogle Maa-ners Arbejdsro«. Han satte netop med sin Erklæring Kræfter i Skred i det danske Folk, Kræfter, hvis Styrke han intet Begreb havde om, fordi han altid havde indskrænket sig til at *foragte* dem, aldrig havde prøvet paa at *forstaa* dem. Erklæringen gav dem en næsten eksplosiv Vækst. For denne uventede og utilsigtede Gave skylder Modstandsbevægelsen Erik Scavenius en dybfølt Tak. Den være – om end lidt forsinket – bragt ham her!

III

For mit eget Arbejde i sidste Halvdel af 1940 blev disse Kendsgerninger afgørende. Jeg havde hidtil undladt Angreb paa Regeringen som saadan eller paa dens enkelte Medlemmer, fordi »den 9. April« efter min Opfattelse slet ikke var nogen Dato, men Led i et Tidsrum, en Fase, som havde taget sin Begyndelse for mere end en Menneskealder siden. Et Opgør med Mændene fra selve den 9. April 1940 kunde derfor vente, til et omfattende, historisk Materiale var samlet. Jeg lovede mig selv, at denne Indsamling med paafølgende Bearbejdelse skulde blive præsteret, hvis jeg levede, og den *blev* præsteret.

Med Signalet fra den 8. Juli traadte rent aktuelle Opgaver i Forgrunden. Hvad Regeringen *nu* foretog sig i Erik Scavenius' Navn eller med hans Kontrasignatur, kunde ikke forbigaaes i Dagens almindelige Debat. En *passiv* Modstand mod de fremmedes Tilstedeværelse i Landet, kun manifesteret ved »Besindelse paa Danskhed«, ved Alsang og Algang, kort sagt ved slet og ret og at sige *Ja* til vort eget, vilde ikke længere slaa til. Regeringen og Folket som Helhed maatte opfordres til at sige *Nej*, hvor Forholdene overhovedet gjorde et *Nej* muligt. At Regeringen i mange Tilfælde vilde være tvunget til at forhandle sig til Rette med de selvbestaltede tyske Myndigheder, var en Sag for sig, som ingen kunde se skævt til, naar Forhandlingerne gennemførtes med »Beherskelse« og »Værdig-

hed«. Men Per og Poul og jeg og alle Landets øvrige almindelige Borgere havde ikke den fjerneste Grund til og ingen som helst Pligt til og først og sidst ikke den mindste moralske Berettigelse til at inklade sig med endsige fraternisere med dem, som havde voldtaget os. Enhver Tilbøjelighed i den Retning maatte stilles i Gabestokken – mundtligt og, hvor det lod sig gøre, paa Tryk. »Den kolde Skulder« maatte blive vort første Fællesløsen.

For en Agitation med dette Formaal for Øje var selvsagt Pressens Spalter spærrede. Godt, at jeg havde »Grænsevagten« til Disposition! Der var ganske vist truffet den Overenskomst mellem Rektor *H. P. Hansen* og mig, at han skulde gennemse Korrekturen paa hvert enkelt Hefte, inden det gik i Trykken, og Ordningen gav kun en sjælden Gang Anledning til mild Paatale fra hans Side. Alligevel vilde den trufne Aftale ikke i det lange Løb være holdbar. Grænseforeningen *kunde* komme til at betale de Ruder, jeg slog ind, og naturligvis burde jeg være ene om at faa eventuelle Regninger præsenteret.

Paa den anden Side: kunde Grænseforeningen undslaa sig for *selv* at løbe en vis Risiko? Havde ikke ogsaa *den* en Opgave, som den i Tide maatte løse, om det saa skulde være i det skjulte – illegalt, som man siden sagde? Hvad med en kommende Løsning af Grænsespørgsmaalet? Det vilde jo blive rejst, naar Tyskland laa paa sine Gerninger. Og da maatte vi ikke staa uforberedte og famlende.

Da jeg var blevet knyttet til Højgaardkredsen (hvorom senere), fik jeg den Tanke, at Kredsen blandt andre planlagte Udvalg skulde ned-sætte et, som ved Grænseforeningens Hjælp kunde klarlægge de Problemer, der var forbundet med Grænsespørgsmaalet. I den Anledning henvendte jeg mig i Begyndelsen af September til Foreningens ene Næstformand, Dr. med. *Valdemar Harsløf*, som jeg bad om at overveje Sagen. Han svarede – fuldkommen rigtigt –, at »det nationale ikke maa blandes ind i Politik«, og Højgaardkredsens Formaal *var* politisk. Skulde Grænseforeningen tage sig af det Problem, jeg havde rejst, maatte det ske paa dens eget Initiativ (Brev af 6. September). Heri maatte jeg give ham Ret. Forøvrigt havde Kredsen, skrev jeg, slet ikke tænkt sig at overveje Grænsespørgsmaalet, »og Tanken vil ikke fremkomme, hvis ikke *jeg* frem-sætter den« (Brev af 7. September). At Grænseforeningen i det Hele vilde være villig til at tage et Initiativ, var Harsløf ikke sikker paa. Vi vidste ikke, naar Krigen hørte op, og derfor heller ikke, hvor lang Frist

vi vilde faa til Overvejelserne, »Rektor [Formanden] tager intet Initiativ – det kan vi regne ganske sikkert med – desværre«. Endelig kendte vi heller ikke de Vanskeligheder, som det vilde volde at naa til et enigt Resultat. Men »et Sted maa Initiativet jo begynde, og jeg har da gaaet og tænkt paa, om ikke *vi to* skulde drøfte – ikke *Sagen*, men *Initiativet* igennem, o: blive enige om, hvilke *faa* Personer, der burde være med i disse Overvejelser, hvad de skulde overveje, naar det skulde ske o. s. v. Naar dette saa var sket, maatte der jo en Henvendelse til Gr.-F.'s Forretningsudvalg (evt. 6 Mands-Udv.?), og saa kunde *Sagen* rulle videre« (Brev fra Harsløf af 10. September).

Af disse Planer blev der intet. Vi kunde ikke forbigaa Rektor, og han fraaraadede bestemt, at man indlod sig paa noget, som kunde faa uoverskuelige Følger for Grænseforeningens Bestaaen. Det var sikkert klogt. Jeg havde været alt for tidligt ude. Og Tysklands Nederlag løb jo ikke fra os. Det vilde være saa sikkert som Amen i Kirken.

En Sag, som Harsløf havde rejst over for mig, blev derimod gennemført.

Han havde – som jeg selv – lagt Mærke til, at det hjemmetyske Organ »Nordschleswigsche Zeitung« hyppigere og hyppigere skød paa »der Publizist des Grenzvereins«. Det var en Omstændighed, som kunde faa alvorlige Konsekvenser for Grænseforeningen, og Harsløf foreslog mig, at Tidsskriftet helt skulde ophøre med at være Foreningens og blive mit eget private Foretagende (Brev af 10. September). Det ordnedes faa Dage efter, gældende fra og med 1. Oktober. Set fra mit Synspunkt var det en ret problematisk Løsning. Jeg maatte herefter selv dække mulige Underskud. Men først og fremmest tilstræbte jeg under den voksende Spænding at kunne føle mig absolut *fritstillet*, og desuden havde allerede de tidligste Besættelsesmaaneder vist en stærk Stigning i Antallet af Abonnenter. Folk ledte med Lys og Lygte efter et Sted, hvor de kunde trække Vejret uden Besvær. »Grænsevagten« blev som et Højfjeldssanatorium, ikke alene for ivrige Sportsfolk, men ogsaa for nationale Astmatikere.

Hvad jeg aldrig havde faaet før: Takkebreve fra ukendte Mennesker, som følte sig styrkede ved at læse Maanedens Kommentarer i »Grænsevagten«, og som lagde sig i Selen for at skaffe den stadig større Udbredelse, det fik jeg nu. Enkelte var dog ængstelige for den Kurs, jeg fulgte:

»Jeg må have lov til at sige, at Deres form overfor vor sydlige nabo altid har været *lidt* for provokerende« (Brev fra *Grete Mølbak Frederiksen*, 6. Novbr.).

Det indrømmer jeg. At provokere vil ordret sige at fremkalde. Og jeg *vilde* fremkalde – Røre, Rejsning, selv om Følgen før eller senere skulde blive »norske Tilstande«. Og det store, store Flertal af Læserne følte ikke Provokationerne som andet end Forløsning af deres egne Tanker. Det var det livsalige i disse Maaneder, at man mærkede, hvor Modet og Viljen vaagnede hos flere og flere. »Melodien« var ikke længere blevet »væk«. Unge Mennesker skrev om det til mig, graaned saa Syner, baade fra Norge og Sverige fik jeg Budskaber om, at man havde Øje for den begyndende Grøde i vore Sind – for dette, »att danskarna funnit sin gamla melodi, sin egen livsstil, och att de nu alla på allvar förstår vad nationens frihet och oavhängighet betyder« (Brev fra Red. *Edvin Malmsjö*, Dala-Demokraten, 6. December). Eller som Rektor *Hans Lödrup*, Berg skole i Vestre Aker, skrev: »Alt er blitt nytt, det må være således, og vi følger hverandres vanskeligheter med aktpågivenhet i dypeste kjærlighet og forståelse« (Brev af 1. November).

Men Grøde var der ogsaa i det Arbejde, som udførtes af Folk, vi intet havde at gøre med, ja, som vi bekæmpede næsten endnu hæftigere, end vi bekæmpede Tyskerne: *vore hjemlige Nazister*. De betød ikke noget, hvad Tal eller Evne angik, men de virkede under de tyske Bajonetters Beskyttelse, og hverken de eller deres Hjælpere kendte til moralske Skrupler. Scavenius giver i sit Forsvar for Forhandlingspolitikken et umiskendeligt Indtryk af, hvor nervøs han følte sig i Efteraaret. Den Mulighed, at *Frits Clausen* ved tysk Hjælp skulde opnaa den »Machtergreifung«, som han havde varslet i »Forræderlandet« allerede den 10. April, kunde ingen frigøre sig for – hverken i eller uden for Regeringen. Naar alt kommer til alt, var det vel kun denne »Fører«s formidable Dumhed og Stupiditet, der i Forbindelse med de bitre tyske Quisling-Erfaringer i Norge hindrede Kuppet. Tyskerne *ønskede* en ny Regering. De ventilerede Spørgsmaalet Gang paa Gang. Aanden var redebon, men *Frits Clausens* Kød skrøbeligt, *meget* skrøbeligt.

Takket være den udbredte Mistillid, som ikke mindst Programerklæringen af 8. Juli havde fremkaldt, dukkede der Kredse frem, som vilde et andet, et fast og stærkt, men *dansk* Styre. Nogle forbandt Tanken om dette med Nødvendigheden af forfatningsmæssige Ændringer – f. Eks.

Gennemførelse af et korporativt System. Med dem havde jeg ikke den fjerneste Forbindelse. Andre tænkte sig med Kongens og Rigsdagens fælles Bistand at faa fjernet Scavenius og et Par af hans Medløbere i Regeringen og i Spidsen for denne at faa sat en Mand, Prins *Axel*, som paa Grund af sit nære Slægtskabsforhold til Kongen i hvert Fald vilde være vanskeligere for Tyskerne at faa sat paa Porten end Stauning. I *Højgaardkredsen*, hvortil jeg sluttede mig, var dette Tanken. Prins *Axel* deltog i saa godt som alle vore Møder, refererede hvert enkelt for Kongen og accepterede vort Ønske om i givet Fald at ville overtage Statsministerposten, idet han forud havde indhentet Kongens Billigelse paa dette Punkt.

Det er ikke min Hensigt her at skildre Højgaardkredsens Historie – vore Motiver, vore Forhandlinger indbyrdes og med ledende Politikere, saaledes ogsaa med Statsminister Stauning, vor Henvendelse til Kongen, vort Nederlag og Kredsenes Opløsning. Det har jeg gjort umiddelbart efter Befrielsen, da man fra Politikernes Side satte et Angreb ind paa Kredsen, hvis nationale Hensigter man endog vovede at drage i Tvivl (»Front mod Tilpasningen«, S. 30–61). Jeg bemærkede ved den Lejlighed, at jeg ikke paa nogen Maade var villig til at lade mig afhøre af en parlamentarisk Kommission, som bl. a. skulde undersøge »politisk Virksomhed under Besættelsen, der skønnes at indeholde Anslag mod Folkestyret og den hidtidige statsretlige Praksis«. Nedsættelsen af en *politisk* Kommission til Bedømmelse af andres *politiske* Holdning var et grumset Foretagende. Selv den, som med god Samvittighed kunde have set Kommissionens Medlemmer lige i Øjnene, burde – efter *mit* Skøn – for den offentlige Velanstændigheds Skyld nægte at lade sig eksaminere af et saadant Tribunal.

I den Henseende var jeg ikke enig med de øvrige Medlemmer i Højgaardkredsen. De stillede sig til Disposition, da de blev indkaldt – og høstede Lønnen for deres Imødekommenhed. Da det i Eftersommeren 1947 trak op til, at ogsaa jeg vilde faa en Indkaldelse, blev jeg af »Berlingske Tidende« spurgt, om jeg i saa Fald vilde fastholde min Afvisning, og selvfølgelig vilde jeg det. Skulde jeg med Vold og Magt afhøres, maatte man sætte Politiet til det – *det* kunde betragtes som uhildet (11. August). Jeg fik imidlertid ingen Indkaldelse. Den opgav man. De øvrige af Kredsenes Medlemmer, som gav Møde, men som i Modsætning til mig ikke havde deres Arkiver fra Forhandlingerne i Kredsen intakte, kom ud for en Behandling, de næppe har glemt. De blev efter Evne ydmygede, udsatte for Ordkløvier, vilde Misforstaelser, partipolitiske Fiduser, kort sagt for noget, som intet sagligt Formaal havde, men kun tilsigtede at faa Poli-

tikernes egen Optræden i Efteraaret 1940 glorificeret. Dette drev mig i 1950 til at udsende Piëcen »*Den parlamentariske Kommission venligst tilegnet*«, en minutiøs, paa samtlige foreliggende Aktstykker og Notater bygget Redegørelse for *alt*, som havde bevæget Højgaardkredsen til dens Aktion. Derfor er der ingen Grund til at rekapitulere Sagen her. I Piëcen vil man finde alle Motiver, alle Overvejelser, alle Omstændigheder belyst. Jeg hverken var eller er ukritisk over for Enkeltheder i det, vi foretog os, eller de Formuleringer, vi standsede ved, og som paa ikke uvæsentlige Punkter gav Henvendelsen til Kongen en Drejning, jeg bestemt havde fraraadet. Ogsaa dette afspejles i Piëcen. Men hvad der oprørte mig, da Sagen rullede op for dette inhabile Forum i 1947, var det Skær af *Tvetydighed*, der forsøgtes kastet over Kredsen og derved ogsaa over min Holdning. Her foregik ingen fair Styrkeprøve mellem Landsmænd.

Kun en enkelt Tilføjelse vil jeg gøre. Den vedrører Folketingsmand, Pastor *Kr. Amby*, som var Medlem af Kommissionen. Han var i Spørgsmaalet om Højgaardkredsen den *eneste*, der virkelig søgte at naa ind til Sagens Kærne. Han vilde *forstaa* Sammenhængen og brød sig ikke om andet.

Karakteristisk for denne hans Holdning var Ytringer, som han fremkom med den 18. Juni 1947 under Afhøringen af fhv. Præsident *Holger Andersen*. Han havde af Holger Andersen forstaaet, at Kredsens *Motiv* var den Uro, som i sidste Halvdel af 1940 herskede i vide Dele af Befolkningen. Kredsen mente, resumerede han,

»at hvis man kunde faa en Regering, der stadigvæk var i Pagt med Rigsdagen, som De har sagt flere Gange«, men tillige, eftersom et Valg var udelukket, repræsenterede de Kræfter, der stod bag Kredsen, »da vilde det give Mulighed for, efter Deres Mening, stærkere Holdning over for Tyskerne, altsaa en stærkere Holdning i nationale Spørgsmaal end den, man kunde paaregne af den siddende Regering under Scavenius som Udenrigsminister, som De allerede har været inde paa. Det var Deres Motiv«.

Til hele dette Resumé kunde Holger Andersen kun svare: »Ja, det er fuldstændig rigtigt«. Og Amby fortsatte:

»Det synes jeg dog alligevel skal siges, naar vi taler saa meget om disse Forhold«, at »Modbevægelsen begyndte jo ikke i Danmark i 1943«, den »begyndte meget tidligere«.

Derfor (Fremhævelsen min):

»foresvævede der Dem da dette – og det er mit Spørgsmaal – foresvævede der Dem dette, at disse Kredse, hvori der var en klar Modstandsaaend mod Tyskerne, at de kunde synkroniseres med dem, der nu sad i Rigsdagen som Folkets valgte Repræsentanter, saaledes at man fik en samlet Holdning over for Tyskerne?»

Heller ikke hertil havde Holger Andersen naturligvis andet Svar end Ja. Saa enkelt og saa redeligt kunde Spørgsmaalene altsaa stilles!

IV

Man kan diskutere Højgaardkredsens Opfattelse af Øjeblikkets Farer og dens Forslag til deres Imødegaelse. Det falder helt af sig selv. Man kan f. Eks. resonnere som saa: Farerne drev jo over, og Initiativet viste sig derfor under alle Omstændigheder unødvendigt – ergo burde det ikke være taget, for saa forøgede det til ingen Nytte Spændingen. Efter al Sandsynlighed vilde en Gennemførelse af Kredsens Planer desuden hurtigt have medført en afgørende Konflikt med Tyskerne, som vi nu forskaanedes for indtil Efteraaret 1943. Og det er rigtigt – rent formelt. Spørgsmaalet er imidlertid, hvad man finder nødvendigst: en Tilværelse i ærlig Kamp eller i forløjet Fred. Nordmændene havde valgt Kampen, vi Freden. Og jeg følte det norske Valg som det eneste, der var frie Mennesker værdigt.

Det, som var Kredsens Svaghed, var den simple Ting, at Folket endnu ikke var *modent* til at vælge en klar og fast Kurs, og det kan man ikke bebrejde det, naar Fortiden tages i Betragtning. Vist gærede det. En og anden ubetydelig Sabotage blev forøvet, men endnu var alt sligt uorganiseret, planløst, spredt og tilfældigt, hvorfor jeg selv tog bestemt Afstand fra disse nytteløse Aktioner («Grænsevagten», September). Forberedelsens Tid var langt fra udløbet. Folket var kastet hovedkulds fra Idyllen ud i noget, der kunde blive det rene, uoverskuelige Drama. Derfor holdt mange igen – ikke bare Politikerne, men Flertallet i By og paa Land. Naar man knyttede Næven i Lommen, havde man gjort, hvad der kunde forlanges – mente de fleste. Naar man »besindede« sig paa sin Danskhed, reddede man sig ind paa grundt Vand, hvor man havde Haab om at kunne bunde. Man maatte »gøre gode Miner til slet Spil«, »faa det til at glide«, »klare Ærterne«. Og lykkedes det ikke – nu ja, som Søren Alkjær sig skrev [Fremhævelsen min]:

»Er nu tiderne blevne sådan, at vi ikke med denne [vor danske] menneskelighed og disse [fredens] idealer kan leve som selvstændigt folk, så får vi gå under, og vi skal selv i undergangen være os vort væsen bevidst og bekendt, for er der en Gud til, så er det sikkert som liv og død, at det er hans fingerpeg, vi har levet efter« (»Høj-skolebladet«, 28. Juni).

Stakkels Grundtvig!

Naar vi endnu langt fra var naaet til en aktiv Modstands Stadium, stod det for mig som absolut nødvendigt at vænne det danske Folk til ikke alene at sige *Ja* til vort eget, men ogsaa at opøves i at sige *Nej* til det fremmede i alle dets Forklædninger. Det forudsatte, at jeg først og fremmest *selv* sagde *Nej*, saa det kunde høres og uden Hensyn til personlige Konsekvenser. Til det Brug havde jeg »Grænsevagten«. Her angreb jeg Dr. *Wolfgang Höpkers* Fantasier (»Münchener Neueste Nachrichten«, 1. August) om Nordens Placering i Neuropa (»Danmark føler sig mere som tilhørende Kontinentet end den skandinaviske Halvø«), *Hans Larsen-Bjerrers* Jubel (»Sønderborg Social-Demokrat, 8. August) over »de venkabelige Forbindelser mellem Danmark og Tyskland« (»En rig Udvikling, der lover godt for Fremtiden . . . Naar Tyskland tilbyder det danske Folk en værdifuld Plads i det under Skabelse værende Ny-Europa, maa vi som Danske føle os forpligtede til at yde, hvad vi kan«, og gøre det »med et let Hjerte«), Hjemmetyskeren, Dr. *Peter Kraghs* »videnskabelige« Dokumentation (Nordschl. Zeit., 18. Septbr.) af Nordslesvigs »Ueberfremdung« ved Danske, Red., Dr. *Harboe Kardel*, som begræd, at den danske Ungdom ikke vilde faa Øjet op for »den store Fremtidsmission, som Riget er i Færd med at overtage i det nye Europa«, Partifører, Folketingsmand, Dyrslæge *Jens Møller*, der paa et Partimøde den 19. Oktbr. jamrede over vor »negative Politik« og vor »kolde Skulder« – o. s. v. Dette er kun Greb i Bunken.

Et enkelt yderligere Eksempel skal nævnes. Da en hjemmetysk Nazist den 21. Septbr. blev smidt ud af Partiet, uden at Aarsagen dertil blev meddelt, formodede jeg, at Eksklusionen skyldtes Opposition fra hans Side, og at det altsaa ikke var »alle hjemmetyske Nazister, som kunde gaa med til den brovtende, provokerende Optræden, der i den sidste Tid er blevet Mode i Inderkredsen, og som har givet sig saa tragi-komiske Udtryk i »Nordschl. Zeitung«s Angiverirubrik: »*Unsere Stimme*« (»Grænsevagten«, Oktbr.). Imidlertid kom det for en Dag, at Manden var ekskluderet paa Grund af Tyveri, og »*Unsere Stimme*« tordnede derefter mod »der Publizist des Grenzvereins« (Stemmen var ikke rigtig med paa Noderne),

som »vurderer den tyske Folkegruppes Førere lavere end et Selskab af Tyveknægte«, hvorfor den undrede sig over, at jeg ikke blev straffet af de danske Myndigheder. »Har man endnu ikke forstaaet, hvor Stenen ligger paa Broen?« Men Højdepunktet naaedes først, da jeg den 16. Novbr. fra »Leiter des Organisationsamtes der N. S. D. A. P.-N., Peter Larsen, en forløben Fynbo, modtog en pompøs Skrivelse med Hagekors, Postgiro-nummer, Bankkonto og hele Molevitten, forkydende:

»Førerskabet for N.S.D.A.P.-N., der af Tyskland er anerkendt som den tyske Folkegruppes Repræsentation, venter, at De inden otte Dage tager Deres uforskammede Ytring tilbage. Skulde denne Ytring [Hr. Larsen mente naturligvis: Tilbagekaldelse, men man kan jo løbe sur, naar man bliver rasende] mod Forventning udeblive, vil N.S.D.A.P.-N. vide fremtidig at beskytte den tyske Ære mod saadanne Angreb . . . Heil Hitler!«

Tilbagekaldelsen ventede den fynsk-tyske »Leiter« forgæves paa; men da »Unsere Stimme« den 1. Novbr. havde angivet Red. Bjørn Hanssen, Red. Frede Nielsen, Lektor Louis Petersen, Seminarielærer Claus Eskildsen, Bibliotekar Jacob Petersen, Folketingsmændene N. Nissen og I. P. Nielsen, Kreditforeningsdirektør P. A. Callø og Forfatteren Marcus Lauesen – alle, kun fordi de i December 1937 havde skrevet i et nordslesvigsk Særnummer af det kommunistiske Tidsskrift »Kulturkampen« (Frede Nielsen havde bl. a. brugt Udtrykket: »Det er ingen Bro-Periode i Grænselandet, det er en Tid, i hvilken man bygger Bolværk«) – ja, saa syntes jeg, Øjeblikket var inde til i »Grænsevagten«s Decemberhefte at tage denne Smudsrubrik under Behandling, og da jeg endvidere den 2. Novbr. af »Nordschl. Zeit.« havde set, *hvem* der bar Ansvaret for »denne hidsige og fuldkommen virkningsløse Presse-Terror«, nemlig vor Ven *Peter Larsen*, benyttede jeg ogsaa Lejligheden til at gøre op med ham. Jeg oprulde hans Generalieblad fra Aarene 1934–38, da to hjemmetyske Nazi-grupper rivaliserede, den ene ledet af ham og med »Kampf« som Organ, den anden samlet om »Nordschl. Zeit.« (Harboe Kardel) med *Jep Nissen* som »Landesführer«. De havde den Gang tildænget hinanden med »en saa fantastisk Række af blomstrende Skældsord, at der kunde redigeres et selvstændigt Leksikon paa dem«, og i Juni 1938 var det endt med aabent Slagsmaal mellem Grupperne i Sønnichsens Gæstgivergaard i Hjorkær. Karakteristikken af de to Drabanter sluttede jeg med følgende:

»Enhver, som vil kende den for Angiverierne [i »Unsere Stimme«] ansvarlige Psyke, skal studere Peter Larsens Indlæg i »Kampf«. Alle de Ingredienser, hvormed han nu trakterer danske Modstandere, tog han i Brug her over for sine egne. En mere

uappetitlig Produktion end den Jep Nissen–Peter Larsen’ske skal man lede efter – uden forøvrigt at finde den. Jep Nissen er gledet ud af Historien og huskes nu kun som en Sagnfigur. Men Peter Larsen er »still going strong« – tilgiv det engelske Udtryk.

Vi misunder ham ikke«.

Fra »Leiter des Organisationsamtes der N. S. D. A. P.-N.« hørte jeg efter denne Salut – ikke en Stavelse mere!

Forøvrigt lærte Udviklingen efterhaanden flere og flere at sige Nej. Det besørgede – blandt meget andet – den officielle danske Politik under Scavenius’ Ledelse eller Inspiration.

I Juli og August svirrede det med Rygter om Afslutningen af *en dansk-tysk Mønt- og Toldunion*. Jeg kommenterede dem ikke, for jeg var ude af Stand til at skelne mellem Formodninger og Realitet. Folk flest tog det for givet, at Scavenius var rede til et nyt Knæfald, endnu langt værre end den berygtede 8. Juli-Erklæring, og man reagerede ud fra denne instinktive Tro. Der *maatte* være en Kant! Der *maatte* siges et Nej, som kunde blive forstaaet i Berlin!

Den 6. August proklameredes Dannelsen af »*Den dansk-tyske Forening*.« Her drejede det sig ikke om Rygter, men om en Kendsgerning, publiceret gennem Ritzaus Bureau, der opremsede Navnene paa en Række kendte Personligheder fra Administration, Universitet, fri Videnskab, Kunst, Erhvervsliv m. m., som havde givet Tanken deres Tilslutning. Løb man Navnelisten igennem, faldt det umiddelbart i Øjnene, at Folk fra en Del fremtrædende Institutioner savnedes. Hvor var f. Eks. Aarhus Universitet henne? Hvor Nationalmuseet? Hvor Rigsarkivet? Var en Opfordring slet og ret paa disse Steder blevet besvaret med et Nej?

Aabenbart! Den 8. August fik jeg Brev fra Prof. *L. L. Hammerich*, Professor i germansk Filologi ved Københavns Universitet og derfor selvskreven til at have faaet en Opfordring. Men hans Navn manglede.

»Dette beror på, at jeg – skønt under stærkt pres – har sagt nej. Jeg har altid – d. v. s. i 25 år – arbejdet for et realitetsbestemt samarbejde med Tyskland, og det vil sige et af århundreders historie bestemt udstrakt kulturelt samvirke. Men jeg har aldrig herved opgivet en tøddel af national ære. Og jeg ved, at netop nationalt indstillede tyskere har sat pris på denne indstilling. Jeg ved også, at jeg fx. har et vidne herom i vor fælles gode bekendt Otto Scheel. Nu vil man med denne forening arbejde for et intimt dansk-tysk kulturelt samvirke, *idet man slår en streg over den 9. april*.

Det er nu ikke blot sådan, som det allerede i nogen tid har været, at man ikke gerne ser løfterne fra 9. april nævnt »for ikke at irritere tyskerne« (hvad der i sig selv

er en dumhed). Nej, man kan nu, efter Erik Scavenius' opfattelse, ikke bruge en vending som »når Danmark atter indtræder i Rækken af de frie og uafhængige stater«, fordi Danmark *er* fri og uafhængig stat, der selv kan bestemme over sine indre forhold!!

Jeg tror, De forstår, at jeg ikke vil være med til noget, der på eengang er så uværdigt og så dumt . . . Der er adskillige gode mænd, der har sagt nej til at være med i dette selskab. Hvis De er hjemme om eftermiddagen på tirsdag, kunde jeg se indenfor på vej hjem, cyklende herfra [Tisvilde]«.

Prof. Hammerich var en Mand, hvis Karakter og Dømmekraft jeg satte højt, og baade Brev og Samtale havde derfor stor orienterende Værdi for mig. Da han kom, gennemdrøftede vi Spørgsmaalet grundigt, og der fandtes ingen Uoverensstemmelser mellem vore Synspunkter. For os begge var det uforstaaeligt, at Foreningens Repræsentantskab var tiltraadt af Personligheder, som vi regnede for virkelig gode danske Mænd og Kvinder. Hvordan kunde f. Eks. Generaldirektør *P. Knutzen* have indladt sig paa at tage Téten i dette Husarridt?

Knutzen har redegjort for Forholdet i sine Erindringer, »40 Aar i Statens Tjeneste« (1948), og han stikker intet under Stolen. Han blev af Udenrigsministeriet *presset* til at gaa med, og saa maatte han »anlægge og holde Masken«. Hændte det, at denne Maske blev for ræddelig for hans umaskerede Landsmænd, skyldtes det ikke, at han manglede dansk Sind, men hans Evne til at veje Ord og Udtryk svigtede. Man havde indtrængende forholdt ham, at det var absolut nødvendigt at faa etableret et Forum, hvor hæderlige og ansete Danske kunde give Tyskere en Forstaaelse af det komplet haabløse i deres Drømmerier om at bringe dansk Nazisme til Ære og Værdighed – og Magt. Der var »ikke Tale om noget »Brobyggeri« til den tyske Nazisme, men en Afværgeforanstaltning i den fortvivlede Situation, hvori vort Land den Gang befandt sig« (Generaldirektør *Knud Korst*), »et aandeligt Danevirke til Værn mod Nazismen« (*Stauning*), »i sin Start en af Datidens – 1940's – Former for dansk Modstandsbevægelse« (*Elisabeth Kaper*).

Det turde være pyramidale Overdrivelser; men man har ingen Ret til at tvivle om, at dette virkelig var de paagældendes Overbevisning, og at de udelukkende derved blev drevet til at give Scavenius deres Ja. I sig selv var et Forsøg paa at slaa Bom for den danske Nazisme ved at infiltrere dens tyske Bagmænd heller ikke *kun* fordømmeligt. En Smule sarkastisk bemærkede jeg, at hvis det virkelig skulde lykkes for Foreningen at vække tysk Forstaaelse for vore demokratiske Institutioner og vor nedarvede Folkefri-

hed, vilde den for saa vidt »gøre en god Gerning« (»Grænsevagten«, September). Men til Opnaaelsen af et saadant Formaal var en *officiøs* Forening rigtignok helt uanvendelig. Den vilde i den almindelige Bevidsthed komme til at staa som en ny og opsigtsvækkende Form for Kollaboration – hvilket er noget ganske andet end Infiltration eller – for at tale Tysk – »Zersetzung«. Under det Rabalder, hvormed Foreningen startedes, fik Befolkningen ikke – og *kunde* ikke faa – nogen Anelse om, at den skulde opfattes som *anti-nazistisk*. Over for Offentligheden fremtraadte den kun som *pro-tysk*.

Derfor blev den som et stort Hoved uden Krop, og det, skønt Knutzen personligt gjorde et Arbejde, der utvivlsomt var velment, set fra et dansk Synspunkt. I adskillige Tilfælde sagde han virkelig Tyskerne ren Besked om vore Forhold – ligeud og uden Betænkning. Mest omtalt blev et Foredrag, som han holdt i Berlin i September Maaned, da han optog Kontakt med »Nordische Verbindungsstelle«. Det refereredes i Pressen herhjemme og udsendtes senere gennem Radioen og som Pièce, og paa sin Vis var det baade værdigt og kraftigt; men det havde et Par slemme Pletter, som i Folks Øjne *maatte* gøre Taleren suspekt. Han brugte Vendinger som »det tyske Broderfolk« og »vor store tyske Broder«, og hans egen senere Fortolkning, at »den Broderhaand, der her ræktes Tyskerne, var reelt et kraftig Slag i Synet paa de danske Nazister«, ligger temmelig langt ude og gjorde i og for sig ikke Udtrykket acceptabelt. Det var slet og ret den scavenianske Skole, som slog igennem – Skolen, naar den var værst. Hans Skæbne efter Befrielsen blev tragisk, og Beskyldningerne imod ham for Tysksindethed og Pjaltethed var meningsløse. Jeg er glad for, at jeg ikke hørte til dem, der jog ham som et halvtysk Vildt. Kun een Gang nedlagde jeg en skarp Indsigelse. Det var, da han i November beklagede den »Surhed« og »Vrangvilje«, hvormed Offentligheden mødte det scavenianske Misfoster. Lad være at Udenrigsministeriet *underhaanden* havde lagt Pres paa visse udpegede Personligheder og faaet en stor Del af dem kapret. At lægge Presion paa *Offentligheden* var noget helt andet. Ingen skulde behøve at føle sig under et saadant Pres. Ministeriets Fadderskabssag i dette Forenings-spørgsmaal var i sig selv en højst tvivlsom Affære:

»Det er et fuldkommen nyt Virkefelt, Udenrigsministeriet her har fundet sig: som Starter af private Foreninger. Det giver rige Muligheder. Alene Hensynet til vor *Neutralitet* maa kræve, at man ikke stopper op paa Halvvejen. Vi gaar da ud fra, at Regeringen inden længe tager Initiativet til at faa private Søstersammenslutninger dannet – til Afbalancering af den nu oprettede« (»Grænsevagten«, Decbr.).

Sarkasmen bevirkede, at jeg fra Udenrigsministeriet Pressebureau modtog en »fortrolig« Paatale af denne »i hele sin Form . . . overordentlig uheldige« Artikel, samt en Henstilling om »i Fremtiden at undgaa polemiske Betragtninger af tilsvarende Karakter« (Skrivelse af 18. Decbr.). Jeg bad i mit Svar Ministeriet betyde Generaldirektør Knutzen,

»at han næppe bør anvende en Agitationsmaade, der slet og ret virker provokerende. Baade Ministeriet og han maa være vidende om, at en Organisation som den nævnte er egnet til at udløse den allerstærkeste Uvilje, naar den gennemtvinges under de nuværende Forhold, og man vilde derfor gøre klogt i at gaa saa stille med Dørene som muligt« (Brev af 19. Decbr.).

Naturligvis bragte Svaret mig yderligere paa Kant med Udenrigsministeriet, og det sad tilsyneladende med alle Trumferne paa Haanden. Men det manglede alligevel een: Forstaaelsen af den Modstandsvilje, som var ved at vokse frem, det »Føleri«, som Scavenius mente at kunne se bort fra, men som i det lange Løb blev den afgørende Faktor.

V

En aktiv Modstandsvilje sporedes endnu kun svagt inden for de politiske Partier paa Rigsdagen. Selvfølgelig fandtes den. Man kunde møde den under private Samtaler med Politikerne, men de endte støt og stadig med et advarende: Pas paa! Vær forsigtig! For saa at berolige Sindet med Tilføjelsen: Vi skal nok sige nej, *hvis* – !

Der kunde godt være noget rimeligt i denne afdæmpende Parole. Har man taget Fanden paa Ryggen, maa man finde sig i at slæbe paa ham – en Stund. Men undervejs skal man dog ikke anstrenge sig mere end højst nødvendigt. Kræver han at blive baaret mere behageligt, maa man gøre ham opmærksom paa, at Formen bestemmes af Hensynet til ens egen Ryg.

Prøven paa den Værdi, man ved Midten af 1940 kunde tillægge Modstandsviljen blandt vore Politikere, var deres Holdning over for Scavenius' Udkast til 8. Juli-Erklæringen. Der forlød intet om, at Udkastet havde mødt Modstand ved dets Forelæggelse i Regeringen. Samtlige dens Medlemmer havde tiltraadt det. Hvorfor havde ingen af dem forlangt dets famøse Satelit-Udtryk fjernet – eventuelt sat Taburetten ind paa at opnaa denne Revision? Ikke heller Repræsentanterne for mit eget Parti, Det konservative Folkeparti, havde vovet at sætte Scavenius Stolen for Døren. Følgen var, at jeg udmeldte mig af Partiet.

Christmas Møller havde Sæde i Regeringen som Handelsminister. Han manglede i Sandhed ikke Modstandsaaend, og internt havde han ikke lagt Skjul paa, hvor oprørt og forbitret han følte sig over Skændselen den 9. April. Han vidste, at jeg kendte denne hans Opfattelse og saa hen til ham som den, man sikrest maatte kunne stole paa inden for Regeringen. Og saa havde ogsaa *han* fulgt Trop!

Noget senere hørte han om min Udmeldelse og min, som han skrev, »Utilfredshed med Den konservative Folkeparti og maaske i særlig Grad med mig«. Han tilføjede:

»Det har gjort mig ondt, ogsaa fordi jeg synes, De maaske kunde have sagt det lige ud til mig, saaledes at jeg kunde have forklaret Dem mine Bevæggrunde til det hele, som jeg gjorde; det vil jeg ogsaa gerne ved Lejlighed gøre.

Jeg tror jo nok, at jeg har Lov til at sige, at nogen Nytte har man da gjort ved at være tilstede; naar De tænker paa de sidste Ugers Begivenheder [Forhandlingerne om Mønt- og Toldunionen], tror De saa ikke, der er noget derom?« (Brev af 9. Septbr.).

Jeg var taknemmelig for hans Brev; men jeg kunde ikke forestille mig nogen plausibel Grund til, at man ikke den 8. Juli havde sagt Nej.

»Jeg undervurderer slet ikke Betydningen af et Samlingsministerium og endnu mindre Betydningen af de politiske Ministres Holdning under de sidste Ugers Begivenheder. Men Nødvendigheden af et reelt Samlingsministerium var *saa* alment anerkendt, havde *saa* stærk en Tilslutning inden for de forskellige Kredse og var – ikke mindst – *saa* tvingende en Nødvendighed for den siddende Regering selv, at man ikke under noget Vilkaar eller ud fra nogen Motivering havde behøvet at acceptere Udenrigsministerens skamløse Formulering af hans Programmerklæring. Hans Kolleger havde haft det i deres Haand at tvinge en kraftig Revision af disse kyniske og i Realiteten løgnagtige Udtalelser igennem, og det var mig en bitter, en *meget* bitter Skuffelse, at ikke engang mit eget Partis Repræsentanter i Ministeriet benyttede den Magt, Situationen gav dem, til at fri Folket for at blive udleveret paa denne skændige Maade...

Ja, jeg har skrevet ganske aabent om dette, fordi alt andet vilde være uærligt. Jeg tav indtil nu over for Dem, fordi jeg følte en sviende Skam baade over Erklæringen og over den Maade, hvorpaa Mælkeordningen i første Omgang forsvandt fra den Dagsorden, hvorpaa den var sat. Skam og Frygt. Naar et Menneske rammes i sin inderste Nerve, kan det enten larme op eller bide Tænderne sammen. Jeg foretrak det sidste. Jeg meldte mig ud af min Organisation, for jeg vilde ikke om saa kun formelt støtte et politisk Maskineri, der kom disse Gangsters een Tomme længere i Møde, end den bitre Nød tvang os til. Jeg kunde simpelthen ikke handle anderledes. Og det, skønt jeg uendelig godt forstaar, at De personlig føler Dem tyngt af den samme Frygt, fyldt af den samme Uvilje og baaret af det samme Haab som jeg« (Brev af 11. Septbr.).

Christmas Møller svarede:

»Med Hensyn til Udenrigsministerens Erklæring er Forholdet det, at paa det Tidspunkt, hvor den blev forelagt, var der simpelt hen ikke noget at gøre ved Sagen. Jeg kan altid senere fortælle Dem, hvorledes det hele foregik. De maa ikke tro, jeg ikke overvejede at sprænge Ministeriet samme Dag, det var dannet; men mit Instinkt sagde mig, at man skulde lade være med det, og hvis De ser paa det Arbejde, jeg i Beskedenhed har været med til at udføre for nogle Uger siden, synes jeg ogsaa, jeg har Lov til at fremhæve, at nogen Nytte har jeg dog sikkert gjort. Men som sagt – jeg vil meget gerne, at vi ved Lejlighed kan tale om Tingene, og navnlig, at De vil finde tilbage til os« (Brev af 14. Septbr.).

Det er muligt, at jeg bedømte Situationen ved Ministermødet urigtigt. Mine Informationer kunde jo ikke være udtømmende, og Forholdene forhindrede desværre, at jeg fik den Samtale med Christmas Møller, som efter hans Mening maaske kunde have modificeret min Opfattelse. Først i Stockholm mødtes vi i 1945 paa ny, og da var saa mangfoldige andre Spørgsmaal blevet aktuelle, at Fortidens kun flygtigt blev berørt og Ministermødet den 8. Juli kun lige strejft. Nogen Analyse af de politiske Muligheder, som den Gang havde foreligget eller ikke foreligget, kom han slet ikke ind paa, han sammenfattede sin egen og min Stilling i de meget stærke Ord: »Ja, men la Cour, vi *vilde* jo med i Krigen, vi *vilde* jo med i Krigen!«

Den Dag i Dag forstaaer jeg derfor ikke, hvad der under Ministermødet holdt ham tilbage – sandsynligvis Fornemmelsen af, at vi, Politikere og Folk, endnu ikke i 1940 var rede til at tage en afgørende Konflikt og slet ikke til at gaa ind i en kæmpende Front. Og deri havde han ubetinget Ret.

I Brevet af 14. September havde han tillige udtalt sin Sorg over, at jeg havde »sagt Ja til at tale ved Møder, saaledes som jeg har set det. Det er jo i Virkeligheden kun at misbruge en Mand som Dem at tale saadanne Steder«. Han hentydede hermed til, at jeg havde lovet at tale ved »*Dansk Samling*«s Møder.

Min Forbindelse med »*Dansk Samling*« og dens Leder, *Arne Sørensen*, skyldtes ene og alene den Kendsgerning, at *intet* andet Parti end dette aabent og klart gik ind for at sige Nej, selv om det vilde medføre Konflikt med Besættelsesmagten og eventuelt fremkalde »norske Tilstande«. Partiets almindelige politiske Forestillinger interesserede mig ikke, fordi det forekom mig, at Idealisme ikke her blev forbundet tilstrækkeligt med politisk Realisme. Men »*Dansk Samling*« var et afgjort Modstandsparti, og det kunde af den Grund blive en værdifuld Kerne i den Bevægelse, jeg spejdede efter – hvad det vitterligt ogsaa blev.

Jeg kan med Sandhed sige, at jeg saa tidligt som i 1940 ikke direkte ilede imod »norske Tilstande«. De skulde ikke *ønskes*, men de skulde *bæres*, hvis Opnaaelsen af vor Frihed krævede det. Forudsætningerne var vidt forskellige i Norge og i Danmark. De lignede ganske vist hinanden deri, at der i begge Lande fandtes Overløbere, som stillede sig til Disposition for Overfaldsmændene, og at der begge Steder var svage Sjæle, som helst vilde have alt til at glide saa lempeligt som muligt, og som i hvert Fald forbeholdt sig Ret til personlig Passivitet. Men Ulighederne var langt større og langt væsentligere, ja de var afgørende. Norge var i Krig. Kongen og Eksilregeringen var i sig selv eet eneste flammende Nej. Folkets Nej var et naturligt Ekko deraf. Vi havde derimod undladt at tage Krigen. Regeringen søgte at tilpasse Forholdene efter de Vilkaar, Okkupationsmagten undte os, og Folket som Helhed betragtet gjorde det samme. Vor Vej maatte derfor blive den *modsatte* af den norske: et dansk Nej maatte først vækkes ude i Folket og vinde saa stærk en Tilslutning, at det omsider kunde give Ekko inde paa Christiansborg. Derfor fremholdt jeg tidligt og silde, mundtligt og skriftligt Nødvendigheden af, at vi ikke gav Køb paa et eneste Punkt, hvor vi kunde manifestere vor umistelige Ret til selv at raade for alle vore private og offentlige Anliggender – Hjemmenes, Samfundets og Statens. Min Opfattelse skitserede jeg i en lille Artikel »*Om at sige Ja og Nej*« (»Grænsevagten«, Oktbr.), skrev paa Grundlag af den et Foredrag, som jeg holdt ved »Dansk Samling«s Møder, og udgav i Januar 1941 Foredraget i Pièceform paa Arne Sørensens Forlag. Piécen sluttede med Ordene:

»Vort Maal er saa enkelt, som det er stort: *at genrejse Folkeaaenden i al dens uovervindelige Magt – ikke udæskende nogen Mors Sjæl, men heller ikke vigende for nogen paa et eneste af de Punkter, hvor vore Livsværdier skal kunne finde Ly.* Det er en Opøvelse i *praktisk* Danskhed, der kræves – d. v. s. en Opøvelse i Karakterstyrke, i Offervilje og Pligtfølelse. Ikke noget taaget og ubestemmeligt sentimentalt, men noget hverdagsligt, handleedygtigt og viljemættet. En Opøvelse i fast og klart og *personligt* at kunne tage baade Risiko og Ære ved et ubetinget *Ja* og et lige saa ubetinget *Nej!*«

Min Appel rettedes i ikke ringe Grad til Politikerne, som netop i disse Maaneder mærkede Lænkerne snære omkring deres egne Haandlede. De ekstraordinære Forhold havde fremkaldt en Slags Borgfred, som den 16. Aug. fandt Udtryk i Nedsættelsen af et Samarbejdsudvalg. Men den 2. Oktober blev *Christmas Møller* paa tysk Forlangende tvunget til at udtræde af Regeringen og den 16. af Samarbejdsudvalget. Den 26. November maatte *Hartvig Frisch* gaa af som Formand for den social-demokratiske Rigsdags-

gruppe, den 10. Januar Christmas Møller som Folketingsmand og som Bærer af Tillidsposter inden for sit Parti, den 7. Februar blev *Hedtoft-Hansen* tvunget ud af Samarbejdsudvalget og maatte afgaa som Forretningsfører for Social-demokratisk Forbund, medens *H. C. Hansen* fratraadte som Sekretær – alt paa tysk »Befehl« via Udenrigsministeriet. Herrerne i den tyske Legation søgte at uskadeliggøre de Politikere, som snarest kunde tænkes at sige Nej – og som ogsaa senere blev de nødvendige Kontakttled mellem den færdigt organiserede Modstandsbevægelse og Statens Organer.

Thi selvsagt viste de tyske Indgreb sig totalt virkningsløse. Eller rettere: de virkede stik modsat Hensigten med dem! Flere end de nævnte Politikere fik Øje for, at de var i samme Baad som de aktive Kredse i Befolkningen, og denne indsaa, at der ogsaa paa Christiansborg gjorde sig andre Meninger gældende end dem, der højtideligt blev proklameret. Begge Dele lettede Arbejdet for alle, som vilde have Farten nedad bremsset.

Jeg mærkede det, da Januarheftet 1941 af »Grænsevagten« blev udsendt. Det strømmede ind med nye Abonninger, med Anmodninger om Ekstraeksemplarer til Uddeling, med Taksigelser og med Opmuntringer. I Heftet havde jeg dog kun skitseret en europæisk Nyordning, som ganske vist – det tør siges! – afveg fra det berlinske Produkt, jeg havde kommenteret Folketingsdebatten den 13. November med Hartvig Frisch's djærve Ord om Rigsdagsmændene som »De forenede under Danmarks Frihed«, angrebet »Berliner Börsen-Zeitung«, som havde talt om »Strudsepolitikken paa Christiansborg«, bragt en norsk og en svensk Hilsen, begge sendt mig pr. Brev, skrevet Mindeord om vore faldne Soldater og om den afdøde Flensborg-Rektor, Dr. Andreas Hanssen, harcelleret over den hjemmetyske Folketingsmand, Dyrslæge Jens Møllers grundløse Klager, redegjort for de nazistiske Bølleoptøjer i Haderslev den 8. December, noteret Arbejdet inden for de danske og tyske Grænselandsorganisationer og anmeldt forskellige Smaapièces om Sønderjylland og om Kampene den 9. April. Kunde noget være uskyldigere?

Det mente Tyskerne. Udenrigsministeriet bestormedes igen med Klager over denne »Hetzer«, som det stadig ikke var lykkedes at faa Munden lukket paa, jeg blev den 3. Februar taget under Behandling i Ministeriets Pressebureau, hvor jeg ikke alene præsenteredes for Tyskernes Klager, men tillige maatte paaheøre faderlige Bebrejdelser, fordi jeg havde udsendt »Om at sige Ja og Nej!« Den havde Hr. Meissner i Legationen endnu ikke faaet Kig paa, saa den havde foreløbig kun givet Pressebureauet selv Hovedpine. Ja – hvad andet skulde jeg svare til alt dette end: *Nej!* Ved en Overrumpling

lykkedes det mig den 7. Februar at faa udsendt endnu et Hefte af »Grænsevagten« – saa smækkede Døren i. Dagen efter fik den samlede danske Presse Ordre til ikke at omtale, citere eller kommentere »dette rædsomme Hefte«, som en smagløs Fuldmægtig i Bureauet kaldte det – naa, om Smagen kan der naturligvis diskuteres. Den 12. Februar nedlagdes der »indtil videre« Forbud imod, at Pressen optog Artikler, Kronikker o. lign. af mig eller bare omtalte min litterære Produktion, et Forbud, som ganske vist til Dels maatte lempes den 17. Februar; men den 11. Marts fik jeg Meddelelse om, at Udenrigsministeriet havde foranlediget Det kollegiale Nævns Tidsskriftsafdeling til at skride ind imod mig paa Grund af »Grænsevagten«s to sidste Hefter, og den 9. April – en velvalgt Dag – idømte Nævnet mig en Bøde paa 2000 Kr., som jeg nægtede at betale. Restoplaget af »Om at sige Ja og Nej!« var blevet beslaglagt ved Dommerkendelse den 4. Februar, men man havde været lidt for sent ude! Af Oplagets 4000 Eksemplarer fik man kun fat i 7 – 3993 befandt sig uden for Rækkevidde, hvad de to ransagende Kriminalbetjente var yderst tilfredse med at høre!

Befolkningens Reaktion over for den Kurs, som »Grænsevagten«, Piècen – og lad os i denne Forbindelse medtage min følgende Pièce »*Ord til os i Dag*« – fulgte, var mærkbar anderledes, end den vilde have været ni Maanedere tidligere. Forøvrigt maa det tilføjes, at jeg ved Møderne altid talte efter Manuskript, som senere blev trykt, og hvis Ordlyd jeg altsaa kunde henvisse til, hvis der blev sat en Undersøgelse i Gang. Men den, som kun læste Piècerne, fik alligevel ikke det fulde Indtryk af mine Ord. Uhyre meget kan siges bare ved Stemmens Modulation, ved Pointering og Pauser – og ved improviserede Indskud, som jeg er bange for, jeg maaske anvendte temmelig rigeligt. Virkningen var overordentlig. Til Møderne var Salene altid stuvende fulde, det hændte, at mere end een Sal fyldtes i samme Bygning, saa jeg – da der ikke raadedes over noget Anlæg til Transmission – maatte gaa fra første til anden Sal for at gentage mine Ord. Havde jeg faaet mange Breve efter Udsendelsen af Januarheftet, saa mere end fordobledes Antallet, da Februarheftet forelaa og Piècerne begyndte at komme. De ministerielle Forbud og Beslaglæggelser fik Strømmen til at øge endnu kraftigere, og havde jeg behøvet en Reklamechef, vilde Scavenius havde været selvskreven til Pladsen. Men det vigtigste var, at Folk virkelig *forstod* min Hensigt og – med ganske faa Undtagelser – *billigede* den. Det var ikke noget, jeg alene kunde takke mig selv for. Lad os endelig fastholde det! Andre Talere og Skribenter arbejdede efter lignende eller lige saa fast optrukne

Linier som jeg, og allermest hjalp den almindelige Udvikling til – Forbitrelsen over Knæfaldet den 8. Juli, den øgende tyske Indblanding, vore egne Landssvigeres Opmarch i Frits Clausens Marodørkorps og – Eksemplet fra Norge! Det var en uvurderlig Inspirationskilde, og den sprang hele Besættelsestiden igennem.

Jeg veed ikke, om der findes Arkiver fra disse Aar, svarende til mit. Af det vil i hvert Fald Fremtidens Historikere kunne faa et levende Indtryk af Stemningen ude i Befolkningen paa dette relativt tidlige Tidspunkt.

Hvorfra stammede Brevene? Fra snart sagt alle Landets Egne! Hvem skrev dem? Medlemmer af alle Samfundsklasser, Mænd og Kvinder, unge og gamle. Nogle tiggede 10 eller 5 eller bare et eneste Eksempplar af Piècen, fordi det, de havde faaet, bogstavelig talt var slidt op under Cirkulationen. Andre bad om at maatte laane et Eksempplar til Afskrivning. I et ministerielt Kontor havde man foretaget en saadan Afskrift af »Om at sige Ja og Nej!« og taget Gennemslag, saa hver enkelt af Personalet kunde faa sit. De 7 Eksemplarer, som Kriminalbetjentene fik under Ransagningen – efter at hver af dem diskret havde sikret sig et privat, dog uden Dedikation! – var højtideligt pr. Bil blevet kørt til Politigaarden. Men da alt var lykkeligt endt, og jeg bad om at faa dem tilbageleveret, rystede de paa Hovedet derinde: Desværre, ogsaa *de* var blevet slidt totalt op!

Dette, for at Eftertiden kan faa et Begreb om, hvad aandelig Hunger betyder under et fremmed Diktatur.

Ved Siden af den overvældende Tilslutning, som Nej-Parolen blev nødt med, fandtes naturligvis enkelte – saa mange som Fingrene paa en Haand – der protesterede eller foreslog noget »bedre«. At en Nazist var fortørnet, tog jeg ikke tungt. Jeg vilde have tvivlet om min egen Evne som Skribent, hvis han havde været tilfreds. Men der var et Par Stykker, som fralagde sig ethvert Maskepi med Clausenisterne, og som i Stedet kørte op med helt andre Patentløsninger. En Lærer ansaa »et autoritært dansk Kongeparti« som vor eneste Redning. En Kontormand foreslog »Rigets bedste Mænd« valgt efter »Kvalitetsmetoden«, en Fremgangsmaade, hans Svoger havde anbefalet – saa skulde der nok komme Orden i Tingene. Vel – men der var ogsaa Indvendinger, man kunde tillægge en Smule mere Vægt, som f. Eks. en fynsk Kammerherres. Han bebrejdede mig, at jeg ikke overholdt Kongens Krav om »Ro og Orden«. »Vi overgav os paa Naade og Unaade, vi maa staa sammen om at redde Stumperne . . . Kun Sammenhold om Kongens Ordre er vor Redning«.

Da jeg modtog hans Brev, smilede jeg alligevel lidt. For en Maaned tidligere (14. Februar) havde jeg nemlig modtaget et andet, hvori flg.:

»At jeg skriver nu igen, skyldes, at jeg gerne vil fortælle en lille Ting, som jeg kan tænke vil glæde Dem i en haard Tid.

Jeg var paa Vagt paa Amalienborg i Lørdags, og her kom jeg til at tale med Kongen om »Ja og Nej«. Herunder udtalte Kongen:

»Det er det bedste, der er skrevet paa Dansk siden 9. April!«.

Brevskriveren var Kaptajn i Livgarden *Volmer Gyth*, senere Oberst og Chef for Livgarden og for Kongens Adjudantstab, Kammerherre m. m., men i *mine* Tanker stadig først og fremmest min gamle Elev fra Birkerød Statsskole og under Besættelsen den dygtige, utrættelige og dristige Frihedskæmper »Volle«.

VI

Naar jeg med fuld Kraft kunde kaste mig ind i Arbejdet paa – sammen med ligesindede – at vække Modstandsviljen, skyldtes det først og fremmest Undervisningsminister *Jørgen Jørgensen*. Han havde i 1939 tilstaaet mig Fritagelse for alt Skolearbejde i Birkerød af Hensyn til mine Planer om Oprettelse af et sønderjydsk Institut, som han personligt nærede saa stor Interesse for. Med Besættelsen maatte disse Planer naturligvis skrinlægges. Nu udløb min Orlov den 1. August 1940, og havde han ikke forlænget den med et Aar, vilde jeg have været afskaaret fra at gennemføre alt det, der fyldte de følgende Maaneder. Det var sikkert ikke dette, som fik ham til at gaa i Brechen for mig og overvinde Betænelighederne hos de Bevillingsmyndigheder, som havde et Ord med i Laget, det var snarere et Haab om, at jeg vilde benytte Tiden til at koncentrere mig om Opgaver, »hvis videnskabelige og folkelige Betydning næppe er uvæsentlig«, som jeg – noget ubestemt – havde udtrykt mig i min Ansøgning, og som jeg selvsagt følte mig forpligtet til at handle efter. Imidlertid – jeg raadede frit over, paa hvilke Tidspunkter »Koncentrationen« skulde finde Sted, og paa hvilke jeg kunde hellige mig til helt andre Formaal, og skønt *Jørgen Jørgensen* var paa det rene med denne min Dobbelt drift, modtog jeg kun Vidnesbyrd om den velvilligst mulige Indstilling hos ham. Takket være Rigsarkivar *Axel Linvald* vedtog Bestyrelsen for Dansk Kultursamfund enstemmigt at dække alle Vikarudgifter for mig, saa jeg heller ikke i økonomisk Henseende behøvede at gøre mig Bekymringer under den fortsatte Orlov.

I Efteraaret 1940 kunde jeg da med god Samvittighed række Højskoleforstander C. P. O. Christiansen en hjælpende Haand i det vidtspændende folkelige Oplysningsarbejde, han lagde hele sit ildfulde og varmhjertede Sind i, og som afspejledes i de Skrifter, han redigerede: »Danmark i 1000 Aar«, »Dansk i 1000 Aar« og »Nordisk i 1000 Aar«. Som Taler ved enkelte af hans Møder og som Indleder i hans Studiekredse fik jeg nu og da Lov til at være med. Det var en virkelig Oplevelse at deltage i denne folkelige og kristelige Vækkelse, hvor C. P. O. var det Midtpunkt, saa mange tillidsfuldt samledes om. Hans og hans Hustrus Gerning paa Grundtvigs Højskole ved Frederiksborg blev ogsaa for mig et overbevisende Vidnesbyrd om, at dybe og klare Kilder i dansk Folkeand langt fra var hørt op med at springe, men at de stadig havde læskende Vande til alle, som vilde søge dem.

En Kilde, nej, en Geysir af Tro og Forvisning sprang paa Rønshoved Højskole, hvor *Aage og Julie Møller* drømte om et nyt, rensat og hærdet Danmark, hvis vi ved eget Offer løftede Skammens Byrde af vore Skuldre. Det var den »militante« Højskole, man mødte her. Aage Møller kunde ikke nøjes med »Besindelsens« Evangelium. Paa sin Skole og paa utallige Møder Landet over gik han frygtløs ind i Ringen, angreb Tilpasningspolitikken som uværdig og sjælsødelæggende, varslede Tysklands Nederlag, det kommende Nordens Storhed og Sydslesvigs Hjemfærd, svøbte sine Syner i Myrternes Klædebon eller nævnede Ondet ved dets rette Navn. Det var ham og det var os ubegribeligt, at han gik usaaret gennem Kampen – fra dens Begyndelse til dens Ende. At han ved en og anden Lejlighed havde Brug for mig, regnede jeg for en Udmærkelse. Fra Rønshoved Højskoles Talerstol tolkede jeg Bjovulfs Kamp med Uhyret Grendel og Starkads Opeggetale til den sløve Kong Ingild, og en Flok af unge, ivrige Nordslesvigere med den prægtige »Aabenraa-gruppe« i Spidsen sad lyttende paa Bænkene. Det var en af mine virkelig store Glæder.

Til dem hørte endvidere Deltagelsen i »*Dansk Samling*«s *landsomspændende Mødekampagner*. For mig blev de den allervigtigste Platform for min egen Indsats. Det var »Dansk Samling«s Folk, som arrangerede Flertallet af mine Møder, det var dem, som organiserede Spredningen af mine beslaglagte Piécer, og det var dem, der blandt de første tog Skridtet fra en saakaldt passiv til en reel aktiv Modstand. *Arne Sørensens* personlige Fortjeneste paa dette Punkt gjorde ham til selvkrevet Medlem af Danmarks Frihedsraad, da dette blev dannet. Hvad hans *politiske* Ideer gik ud paa, kom for mig i anden eller tredje Række, og hans Evne til at omsætte dem i Praksis var

efter mine Begreber minimal. Men denne »Højskolens ulykkelige Elsker og utrættelige Forfølger«, som han blev kaldt, gjorde som Modstandsmand en fremragende Gerning. Alene af den Grund var Kontakten mellem ham og mig af overordentlig Betydning for mit Arbejde.

Gennem »Dansk Samling« fik jeg knyttet Forbindelse med talrige udmærkede Landsmænd – fra Vendsyssel til Landets Sydgrænse og tværs over Øerne til Bornholm, Forbindelser, som holdtes vedlige pr. Møde eller Brev. Jeg er mange af disse Kvinder og Mænd varigt taknemmelig; men ingen af dem maa føle sig brøstholden over, at jeg her fremhæver to, som mere end alle andre af Flokken kom til at staa mig nær, og hvis trofaste Venskab jeg regner for en af de største Gaver fra disse mærkelige Aar.

Det er daværende Kommunelærer, nuværende Skoleinspektør i Fredericia *Viggo Aidt* og hans Hustru *Benedicte*. Hende kaldte jeg forøvrigt aldrig andet end B.B.C. – det livsalige Kaldesignal fra London, som stod paa alt hendes Udstyr, fordi det tillige udgjorde Initialerne i hendes Pigenavn. Forbindelsen med dem blev knyttet ved Udgangen af Oktober 1940, da han bad mig tale ved et Møde i Fredericia. Først den 6. Januar blev det mig muligt at komme; men fra da af vidste jeg, at »Syvkanten« – deres Villa – var et af de Steder her i Landet, hvor Troen var mest levende, Viljen virksomst og Sindet renest. Ogsaa for min Hustru blev dette Hjem et Sted, hvortil Tankerne stadigt søgte, og hvor Hjælp altid var redebon, enten Pièces skulde spredes, Møder aftales eller Indsamling til Norgeshjælpen organiseres. Utalige Breve blev vekslet mellem dem og os, Planer lagt, Begivenheder rapporteret, Synspunkter drøftet. Medens jeg sad fængslet, maatte Brevene smugles til og fra mig, men det standsede aldrig deres Strøm, og jeg kunde derfor følge hans Arbejde om ikke fra Dag til Dag saa fra Uge til Uge. Skønt han omhyggeligt passede sit Skolearbejde, fik han alligevel Tid til at være med overalt, hvor der i Byen og dens Nabolag var Tegn til Liv. »Det er et utroligt Møde-Sus, De befinder Dem i«, skrev jeg til ham fra Vestre Fængsel (7. Februar 1942). »Jeg har et Indtryk af, at De blæser fra den ene Sal ind i den anden – som en lokal Stormgud, der holder alle Vindene i sin Haand! Det er storartet!«

Ja, det var storartet! Og Aidt veg ikke tilbage for selv at gøre Springet fra passiv til aktiv Modstand. Hvem kunde tvivle om det! Det førte i Juni 1944 til, at han faldt i Tyskernes Hænder og blev spærret inde i Frøslevlejren. Gud ske Lov, at han undgik Deportation til Tyskland. Da Befrielsen kom, fik B.B.C. og Børnene ham tilbage – uforandret i alt det, der havde præget ham, enten han var fri eller fangen: en urokkelig Optimisme, et uop-

slideligt Humør, en utrættelig Virkerang og en grundmuret, nagelfast Trofasthed.

Naar jeg trods hans Kalden ikke kunde komme til Fredericia før i Januar 1941, hang det sammen med, at jeg i sidste Halvdel af 1940 havde maattet anvende al »tiloversbleven« Tid til de »videnskabelige og folkelige Opgaver«s Løsning, som jo var den officielle Begrundelse for min Orlov. Afslutningen af min »Danmarks Historie« maatte jeg have fra Haanden, og da jeg letsindigt havde lovet at ájourføre mit Afsnit om »Vort Folks Oprindelse og ældste Historie« i det af Prof. Aage Friis, Rigsarkivar Axel Linvald og fhv. Direktør for Nationalmuseet, Dr. M. Mackeprang redigerede Værk »Det danske Folk gennem Tiderne« – en ny og forøget Udgave forberedtes af Schultz' Forlag –, gik en stor Del af Tiden med til dette Arbejde. Tilmed havde jeg yderligere paataget mig at behandle Vikingetiden indtil Midten af det 11. Aarh., et Tidsrum, som tidligere havde været betroet den nu afdøde Prof. Johs Steenstrup. Inden Jul var begge Arbejder rettidigt afsluttede, og den 16. December søgte jeg Audiens for at overrække Kong Christian min »Danmarks Historie«.

Det blev en lang og – har jeg nær sagt – animeret Samtale. Kongen var i fortræffeligt Lune, da han modtog mig. Jeg beklagede, at min Fremstilling ikke gik længere end til Systemskiftet i 1901, »men Resten skal nok komme senere«, tilføjede jeg. – »Naa«, svarede Kongen med et muntert Blink i Øjet, »det vil De ikke overlade til Prof. Arup?« Ud af Munden paa mig røg et højt og meget kategorisk: »Nej! Deres Majestæt« – saa højt, at jeg blev helt bange for at have brudt en Audiens' uskrevne Love. – »Ja, jeg forstaar det«, sagde Kongen smilende; »men«, tilføjede han alvorligt, »det er vanskeligt at skrive om, hvad der ligger saa nær ens egen Tid. Tænk nu paa min Regeringstid! Den saa at sige begyndte med en Genforening, og den er endt med en Besættelse«. – »Det betyder ikke noget«, svarede jeg. »Det kan blive endnu bedre end i 1920, naar vi først faar rensset Landet«. Saa kom Smilet frem hos Kongen igen. »Tror De?« sagde han. »Ja, der er jo dem, som vil, jeg næste Gang skal binde min Hest ved Berlin!« – »Det er for langt, Deres Majestæt«, svarede jeg. »Vi kan nøjes med Birnbaum i Mecklenburg«. – Kongen lo. »Naa De tænker paa Jomfru Fannys Spaadom!« sagde han. »Hun er nok forøvrigt for stærk Kost for Tyskerne. Man har fortalt mig, at de har forbudt Salget af Bogen om hende«. – »Det er meget rimeligt«, svarede jeg. »Nerverne er jo i Uorden. Men det betyder intet med

et Forbud, bare vi vinder Friheden paa en Maade, som ikke gør os Skam. Det afhænger helt af os selv«.

Dermed var en alvorligere Tone i Samtalen anslaaet. Jeg forklarede Kongen, hvad jeg mente med et saadant Udtryk – at vi *selv* maatte sørge for vor Befrielse, gøre Modstand, sige Nej og tage Konsekvenserne. Kongen hørte paa det uden at afbryde. Da jeg sluttede, var jeg klar over, at den normale Audiensetid for længst var overskredet, og Forgemakket havde været fuldt af ventende, da jeg gik ind. Jeg bukkede derfor og vilde gaa. Men idet jeg gav Kongen Haanden, takkede han mig for mit Arbejde, »som jeg har fulgt i disse Maaneder«. Jeg vilde afværge Takken, men han understregede den ved at sige: »Jo, der er Grund til at takke, for det er godt netop i disse Tider at vide, at man staar paa samme Linie«.

Hvad kunne han mene? Saa vidt jeg vidste, modtog han ikke »Grænsevagten«, og endnu var det kun faa Møder, jeg havde naaet at faa afholdt. Tilmed refereredes de jo ikke i Pressen. Det eneste af det, jeg havde haft med at gøre, som Kongen vitterligt havde fulgt »i disse Maaneder«, var Arbejdet i Højgaardkredsen. Men var det da for det, han takkede? Jeg kunde ikke finde anden Grund.

Og Formodningen blev bestyrket, da jeg fra Audiensen kom ud til Kabinetssekretæren, Kammerherre *Bardenfleth*. Kabinetssekretæren orienterer jo altid paa Forhaand Kongen vedrørende hver enkelt audienssøgende, og Bardenfleth maa ved den Lejlighed have mindet Kongen om min Tilknytning til Højgaardkredsen. Det første, han spurgte mig om, da jeg kom ud, var nemlig, om Kongen havde sagt noget til mig vedrørende Kredsens Henvendelse til ham. Jeg refererede de afsluttende Replikker. »Det var godt«, svarede Bardenfleth og nikkede bifaldende.

VII

Med Nytaaret 1941 begyndte min egentlige Mødekampagne, som i Marts og April tog stærk fart. Da Udenrigsministeriet forhindrede Udsendelsen af »Grænsevagten« efter det »rædsomme« Februarheftes overraskende Tilsynkomst og opnaaede Dommerkendelse for Beslaglæggelsen af »Om at sige Ja – og Nej!«, laa allerede en ny Pièce – »*Ord til os i Dag*« – saa godt som færdig. Det var en Appel, bygget over Fichtes »Reden an die deutsche Nation«, de brændende lidenskabelige Taler han holdt paa Universitetet i Berlin i Vintermaanederne 1807–08, medens Trommehvirvlerne fra de

franske Besættelsestroppers Patrouiller i Gaderne smeldede op imod Vinduerne, bag hvilke en tysk Modstandsvilje blev født, uanset det næsten haabløse i at skulle trodse Napoleons kontinentale Despoti og hans Armeers vældige Slagkraft. Men Fichte trodsede, kaldte, besvor – og nu citerede jeg Sted efter Sted af denne Tyskers Taler, f. Eks.:

»Lytter I ikke nu og gaar i jer selv, lader I ogsaa disse Taler gaa jer forbi som en tom Kildren i Ørene eller som et mærkeligt Fantom, saa vil aldrig mere noget Menneske regne med jer. Hør endelig engang! Tænk efter! Undlad denne ene Gang at gaa bort uden at have fattet en fast Beslutning! Og enhver, som hører denne Stemme, maa fatte Beslutningen i sig selv og for sig selv, som om han var aldeles alene og maatte gøre alle Ting selv. Men hvis hver for sig gør dette, saa fremvokser der et stort Hele deraf, som knytter os sammen til en eneste forenet Kraft . . . Tag denne Beslutning – *nu!* . . . Hver Opsættelse gør os kun endnu trægere og inddysser os endnu dybere i den lempelige Tilpasning til vor elendige Tilstand . . . Den, som ikke kan opføres i dette Nu, har i Sandhed mistet al Følelse!«

Ord til os i Dag!

Dette var Temaet paa mine Martsmøder, og ved Maanedens Slutning udsendtes Piècen i 21.400 Eksemplarer. Den 1. April takkede Hans Majestæt for Modtagelsen, den 5. April blev Piècen beslaglagt, og det lykkedes Politiet at faa fat i 416 Eksemplarer. »Politiet kan altid komme for sent – naar det vil!« som en af Kriminalbetjentene sagde til min Kone.

Vel – saa gik jeg i Gang med Udarbejdelsen af en ny Appel, »*Fagre nye Ordning*«, en Satire over det hitlerske »Neuropa«. Jeg anvendte Manuskriptet ved Møder, men det blev aldrig trykt, for jeg fandt det rimeligere at tage et mere realitetsbetonet Spørgsmaal op til Behandling. Hvilke Tanker om den neutrale Stats og dens Borgeres Pligter og Rettigheder gjorde vi os her i det voldførte Danmark? Det gav Anledning til Betragtninger over Folkeretsfaderen Hugo Grotius' Skelnen mellem retfærdige og uretfærdige Krige, til at fremhæve baade Sovjetunionens og Hitlertysklands aabenlyse Brud paa indgaaede Ikke-Angrebstraktater og til at kritisere vore hjemlige Afvigelser fra en neutral Stats anerkendte Regler, saaledes som den scavenianske Tilpasningspolitik prægede Situationen.

»Og hvad er der saa til syvende og sidst opnaaet ved en Udvandning af vor Neutralitet? At vi undgår »norske Forhold«? Sandsynligvis. Men rent bortset fra, hvad vi *moralisk* sætter over Styr, hvad vi mister i Karakter og i Selvrespekt, er der endnu en Ting, man skal være opmærksom paa: *naar Freden sluttes, vil vi som Tysklands modstandsløse Hjælper være totalt afskaaret fra at opnaa de samme ærefulde Vilkaar, som til den Tid vil blive Norges Lod!* Monstro det ikke var værd at tage under Overvejelse – for en Opportunist, der blæser Moralen og Selvrespekten en lang March?«

Tysklands endelige Nederlag kunde næppe varsles mere aabenhjertigt. Og selv om den nye Verden vilde blive født i Krigens Skam, kunde den modnes i Renhed og Kraft, hvis man

»er rede til at betale Prisen: gennem Storkrigens Braadsøer uden Frygt for nogen Risiko at fastholde den Pligt, ethvert frit Menneske har til moralsk at skille Sandhed fra Løgn, Ret fra Uret.

Styrken til at betale en saadan Pris udspringer ene og alene af den Tro, der er stærkere end al Verdens pansrede Magt – den sejrende Tro, der borttrydder enhver Hindring og aabner Befrielsens Vej for alle, som lever under Tvang.

Apellen til aktiv Modstand kunde paa dette tidlige Tidspunkt og ved offentlige Massemøder næppe gives tydeligere Form. Og dette Foredrag holdt jeg Landet over – fra Begyndelsen af April til Midten af Juli, hvorefter Piècen »Vor Neutralitet« gik i Trykken i et Oplag paa 50.000. Da Sommermaanederne ikke egnede sig til nogen Udsendelse, blev Piècen foreløbig henlagt i godt gemte Depoter.

Det er klart, at en Mand paa 57 Aar ikke indlader sig paa sligt, hvis han ikke har taget sit Parti – komme, hvad der vil. Men det er uforstaaeligt, at det kunde gaa saa længe, som det gjorde, og at Tyskernes Reaktion ikke blev voldsommere. Man maa næsten tro, at de har betragtet mig paa samme Maade, som Aage Møller spøgende sagde, de aabenbart saa paa ham: som »en uhelbredelig, harmløs Sindssyg, det ikke var værd at gaa for haardt imod«. Da han stadig gik Ram forbi, medens de omsider fik mig indespærret, sagde han med et næsten misundeligt Suk: »Saa, nu regner de endelig Dem for en farlig Idiot, der maa isoleres«. Han opfattede det vel halvt for en Udmærkelse, hvad jeg slet ikke kunde gaa med til. Det var en Afbrydelse af Arbejdet, og en saadan er aldrig velkommen.

Men forøvrigt artede det hele sig denne første Gang som en total Parade-forestilling til Forlystelse for de Herrer i den tyske Legation – Berlin var vistnok endnu slet ikke indblandet i Sagen. Da jeg ved Højsommertid laa og gravede for Nationalmuseet oppe paa »Næsholm«, ivrigt hjulpet af en stor Flok unge, som »Dansk Samling« havde skaffet mig ved at etablere en af sine Arbejdslejre paa Gaarden, til hvilken den gamle Borgruin hørte, og da jeg havde den Glæde at se Viggo Aidt blandt Flokkens Ledere – saa blev de tyske Klager langt om længe saa højlydte, at de danske Myndigheder fandt det fornødent at tage Affære. Jeg blev tilsagt til at give Møde i Københavns Byret den 31. Juli, idet det offentlige havde anlagt Sag imod mig som Forfatter af Piècen »Ord til os i Dag« og mod Arne Sørensen som

Piècens Udgiver. Vi gav Møde som forlangt, og efter en helt parodisk Rets- handling faldt i Løbet af faa Minutter Dommen: 60 Dages Hefte til ham og 80 Dages til mig. Det var jo en latterlig mild Straf, og jeg modsatte mig derfor bestemt den Appel til Landsretten, som Arne Sørensen ønskede. Det eneste Resultat af Apellen vilde have været en Skærpelse. Men atter staar man over det ubegribelige: Hvorfor greb Tyskerne ikke ind og krævede min »Zerzetsung« standset paa en helt anden Maade? Jeg ser ingen anden Forklaring, end at de endnu ved Midten af 1941 ikke ønskede at bryde for- styrende ind i den danske Retspleje. De vilde først *prøve* den – og saa paa Grundlag af de gjorte Erfaringer drage deres Konsekvenser. Da jeg næste Gang kom for dansk Domstol, forløb Sagen ogsaa helt anderledes. Tyskerne var paa Vagt, og Berlin spillede med ind i Sagens Gang.

I Dagene før jeg den 23. September skulde begynde Afsoningen, havde jeg travlt. Tysklands »Korstogs«-Propaganda efter Overfaldet paa Sovjet- unionen den 22. Juni gjorde mig ængstelig for, at et vist Stemningsomslag skulde gøre sig gældende hist og her, skønt Folk flest var fuldkommen klare over, at Bolshevisme og Nazisme var lige amoralske Styreformere, helt paa Linie med hinanden hvad Løgnagtighed og Menneskeforagt angik. Det var alligevel ikke enhver, der bedømte Situationen saa nøgternt som en fynsk Bonde, der efter et Møde, jeg holdt i Kertemind den 10. Sep- tember, opmuntret sagde til mig: »Nu gaar'et godt, for nu gi'r hvert sku' Gevinst!«

For at imødegaa Propagandaen havde jeg straks udarbejdet et nyt Fore- drag, »*Historien om et Korstog*«, hvori jeg hudflettede de tyske Paastande om ideelle Hensigter bag den foretagne Aggression og blottede dennes egentlige Formaal: en Realisation af den gamle altsyske Drøm om »Livs- rum« i Øst. Jeg sluttede med at sige:

»Lad komme, hvad der vil. Vi veed, at Ungdommen rundt om i Landene trods Lænker og Lidelser dygtiggør sig til det store Korstog, der skal betegne *vort* Slægtleds Forsøg paa at skaffe Retten og Friheden nye Vækstvilkkaar i vor trælbundne Verdens- del. Vi selv melder os under Haabets og Tillidens Fane. Maa vi dø, saa er der andre til at gribe den og plante den i de Solskyer, som vi higede imod. Og baade i disse vore unge Brødres og i vort eget Navn gaar vi trøstigt frem, fordi alle Viljer syn- ger i os:

Vi Vil Vindel!«

Denne Tale naaede jeg at faa holdt paa en Række Møder i Begyndel- sen af September, og samtidig udsendte jeg i 15.000 Eksemplarer paa eget

Forlag Piécen »Kender De Graabonden?« – en Samling historiske Smaaskitser, som jeg, medens Vejen til Pressen endnu ikke var spærret for mig, havde skrevet i »Børsen« paa Redaktør Steins Opfordring. De suppleredes med en Kronik om Valdemar Atterdag og et Digt, »Vendervagt«, tilgnet »vor kamprede Ungdom i 1940«. Som Motto benyttede jeg Blichers Digt »Jyden« med Verslinierne:

Föst næ dær Nöe po fahr
Kommer Jyden ud aa Dar,
Men han goer ett ind igjen
Fa' de Uhn han haar gjent hen«.

Piécen blev omgaaende beslaglagt – 7 Eksemplarer var Udbyttet – og den 16. September stævnedes jeg til et nyt og ganske formaalsløst Møde i Udenrigsministeriets Pressebureau. Det var hverken af Drillesyge eller af Sensationslyst, jeg blev ved, det var, fordi jeg ikke *vilde* se mit Land stumt underkastet fremmede Voldsmænds Kommando. Den 22. September var Arne Sørensen og jeg til Audiens hos Kong Christian, som fik overrakt en ny Udgave af Saksen »Gesta Danorum« i Grundtvigs Fordanskning samt et maskinskrevet, illegalt Hefte med norske Krigsdigte. Til Sakse-Udgaven havde jeg skrevet et Forord, som ikke var sluppet helskindet gennem Udenrigsministeriets Censur: Arne Sørensen havde maattet lade enkelte Sider trykke om, fordi nogle af mine Grundtvig-Citater vilde gaa Tyskerne paa Nerverne. Kong Christian fik dog Fortalen i dens oprindelige Form. Og han modtog mig med udstrakt Haand, idet han udrød: »Jeg vil sige Dem, at jeg har tænkt mange Gange paa Dem i de sidste Dage« – han troede, jeg allerede sad velforvaret i Vestre. Senere sagde han med dyb Alvor: »Ingen af os kan vide, hvordan alt dette ender« – og saa pludselig, medens Smilet lejrede sig i Øjenkrogene – »skönt, det begynder at tegne sig, ikke sandt?«

Fra Kongen gik vi til Kronprins Frederik, ligeledes med et Eksemplar af Sakse. »De er forhaabentlig ikke Jæger?« spurgte han mig. »Nej, Deres kgl. Højhed,« svarede jeg, »ikke Jæger i saadan almindelig Forstand. Jeg jager et ganske særligt Vildt, og for det gælder ingen Fredningsbestemmelser, saa Jagten kan begynde igen, saa snart jeg kommer ud«.

Min Heftestraf afsonede jeg i Vestre Fængsel, Celle Nr. 37, fra den 23. September til den 12. December. Der er ingen som helst Grund til at

skrive stort om den – jeg har skrevet mere end nok i «Front mod Tilpasningen». Jeg vil kun endnu kraftigere, end jeg har gjort det dér, ramme en forsvarlig Pæl gennem al Snak om et »Martyrium« eller et Ønske om at lide et saadant. Afsoningen var et komplet Farce – fængselsmæssigt set. Hør kun en Rapport om min Entré og mine første Dage i Cellen:

»Min Kone og en af vore gode Venner, Fru Halsteen, havde været herude Dagen i Forvejen og afleveret en Flugtstol, et Skind til at lægge paa Gulvet, et Kongebillede, et Flag og et Krucifix. Min Kone havde fremtryllet den herligste Slaabrok! Og dertil kom Blomster – røde og hvide Nelliker fra en københavnsk Grosserer, lyserøde Nelliker fra »Dansk Samling« i Holbæk, vidunderlige mørkerøde Roser og hvide Gladiolus fra Hofjægermesterinde de Neergaard – jeg sidder i en fuldkommen Vinterhave! Og en Kontorchef i Telefonselskabet havde sendt en Æske med fyldte Chocodader, som jeg aldrig har set Magen til – aldeles fantastisk! Sig saa, at jeg har noget at beklage mig over! Yderligere lever jeg som en Prins. Om Morgenen faar jeg et Par solide Klemmer med Fedt og grovt Salt – herligt! Kl. 12 faar jeg »Funktionærmiddag« – god, velsmagende, borgerlig Kost, mere end jeg kan spise. Om Eftermiddagen gaar jeg om Bord i 4 Stk. Smørrebrød med Paalæg, og om Aftenen staar det paa Byggrynsvandgrød med Puddersukker – min Livret!« (Brev til Aidt, 27. Septbr.).

Det er sikkert forstaaeligt, at jeg senere skrev:

»Jeg forbedres jo ikke paa denne Maade. Det ender med, at jeg laver nye Ulykker, saa jeg kan komme herind igen . . . Det er kort sagt uforsvarligt at handle saadan med en ubefæstet Sjæl« (Brev til samme, 9. Oktbr.).

Da Arne Sørensen den 12. Oktbr. begyndte *sin* Afsoning og fik overladt Nabocellen, blev Tilværelsen endnu lysere. Vi gik Gaardturene sammen, drev Aftnerne bort i Fællesskab med Samtale – og Planlægninger! Og da vi fik Tilladelse til at gaa Morgenturene sammen med »Flyverne« – Oberstløjtnant *Ørum* (livsvarigt Fængsel), Løjtnanterne *Jessen* (14 Aar) og *Lannoe* (8 Aar) samt Flyvemekaniker *Born* (3 Aar) – ja, var der saa egentlig mere at ønske sig?

Alle disse og mangfoldige andre Lempelser i Reglementet skyldtes i første Række den prægtige, varmhjertede Fængselsinspektør *Waagensen*, en Mand, der var overbebyrdet med Arbejdet, alt for tidligt udslidt, og som det derfor var en Glæde at kunne kvikke op, naar han en og anden Aften kom ind i Cellen og slog sig ned for at hvile sig lidt ud og faa sig en hyggelig Passiar. Jeg gemmer Mindet om ham med den største Veneration.

Men det er klart, at han ikke paa egen Haand kunde have strakt sig langt uden for de gældende Regler i Fængslet, hvis han ikke havde haft

Ryggen dækket. At Justitsminister *Thune Jacobsen* godkendte alle disse Lempelser, hvor de kunde gøres uden Fare for tysk Indblanding, fremgaar ikke alene af hans egen Redegørelse i »Paa en Uriaspost«, men jeg fik et personligt Vidnesbyrd om det en af de første Dage under Afsoningen. Det eneste, der da generede mig, var den Omstændighed, at jeg skulde foretage mine Gaardture i en af de smaa, tilgitrede Cellegaarde, og jeg maa have ladet et Ord falde derom til en af de besøgende. Vedkommende har uden min Foranledning ladet det gaa videre til Red. Franz v. Jessen, som straks gik op til Thune Jacobsen og gjorde opmærksom paa Forholdet – og Waagensen fik omgaaende Besked om, at man i Stedet kunde lade mig benytte Fængslets Køkkenhave til mine Ture. Det karakteriserede utvivlsomt Thune Jacobsen. Velvillig *var* han. Men paa en »Uriaspost« skulde der jo unægteligt ogsaa andre Egenskaber til.

VIII

Lad os standse et Øjeblik, medens jeg samler nye Kræfter i Vestre, og rette Blikket mod Nord – til den friske og kvægende Inspirationskilde, som sprang deroppe, og som alle vi, der drømte om en *dansk* Modstandskamp, tyede til, hver Gang de hjemlige Forholds vage og vege »Tilpasning« vakte vor utaalmodige Længsel efter det, der var rent, klart og stærkt.

Vi vidste, at man deroppe kæmpede ikke alene mod Overfaldsmændene og deres norskfødte Quisling-Lakajer, men mod Sult og Nød af snart sagt enhver Art. Det var denne heroiske Kamp paa tre Fronter, som indgød os den dybeste Beundring og hos os nærrede et brændende Haab om, at vi selv, hvis Friheden ikke kunde genvindes paa anden Maade, vilde vise os værdige til at gaa ind under »norske Tilstande«.

Mon vi ikke allerede paa dette tidlige Tidspunkt kunde støtte Nordmændene, i hvert Fald paa den ene af Fronterne? Kunde vi ikke om saa bare *vide* vor Vilje til at lette deres Vilkaar i rent materiel Forstand? Vi vidste jo, hvad de savnede – f. Eks. af Klæder i de udbombede og brændte Byer. Var det udelukket, at vi kunde hjælpe dem paa saa væsentligt et Punkt som det, at de ikke i den kommende Vinter 1940–41 i alt for høj Grad skulde lide under Kulden?

Det var Admiralinde *Borghild Hammerich*, som i September 1940 tog Initiativet til Dannelsen af en norsk Damekomité paa 7 Medlemmer, alle norske som hun selv og med Fru *Jenny Madsen* som Formand. Den skulde

blandt herboende Norske indsamle Klæder, som kunde sendes derop, og den første Sending afgik allerede den 8. Oktober. I Løbet af de følgende seks Maaneder blev 16.394 Klædningsstykker af forskellig Art afsendt. Admiral *Carl Hammerich* forhandlede paa Komiteens Vegne med Handelsministeriet og skaffede de nødvendige Udførselstilladelser, naar alt kun gik for sig i Stilhed, saa Tyskernes Opmærksomhed ikke unødigt blev vakt.

Naturligvis var det som en Draabe i Havet, hvad der paa denne Maade kunde samles ind. Skulde det monne noget, maatte man *købe* Tøj i tilstrækkelig Mængde, men dertil vilde kræves Penge, mange Penge, stadigt flere Penge!

En Dag i Januar 1941 kom min Kone hjem og fortalte, at hun med andre Damer havde drøftet den meget vidtstrakte Hjælp, som her fra Landet var kommet det kæmpende Finland til gode. Kunde man ikke lige saa vel hjælpe Nordmændene? havde hun spurgt. Det havde disse Damer ikke haft synderlig Tro paa. Men det forekom baade hende og mig komplet urimeligt. Var der nogen, vi maatte føle os forpligtede overfor, var det dog vel dem, der kæmpede aabenlyst mod den samme Fjende, som ydmygede os! Jeg gik lige til mit Skrivebord og viste hende faa Minutter efter et Opraab om Norgeshjælp. Jeg havde formet det som en personlig Henvendelse »fra Landsmand til Landsmand med den Ret og Forpligtelse, som dette Navn paalægger os«. Hun godkendte mit Udkast, og hurtigt fik jeg skaffet Højskoleforstander *C. P. O. Christiansens* Tilslutning til det. Jeg vidste jo, hvor stærkt hans Sind brændte for »Tillidsfuldhedens, Kærlighedens og Frihedens Norden«, og Opraabet udsendtes, undertegnet af ham og mig.

Andet havde jeg for saa vidt ikke med denne Sag at gøre ud over den ene Ting, at jeg i November skrev et nyt Opraab, medens jeg sad i Vestre. Det blev udsendt af *Kaj Munk* og mig. Arbejdet med at finde Adresser, slutte Kontakter, føre en omfattende Korrespondance, passe Regnskabet med de indkomne Bidrag o. s. v. hvilede udelukkende paa min Kone. Men hvor fyldte Arbejdet hende ikke med Glæde! I »Boken om Danskehjelpen« (1947) skriver hun:

»Det var med spenning jeg den 4. februar sendte denne henvendelse utover landet til mennesker fra de forskjellige samfunnslag og yrker. En rent privat aksjon av denne art – uten noen omtale i aviser eller noen som helst form for reklame – kunne ikke på forhånd være sikker på å lykkes. Men allerede to dager senere begynte pengene å strømme inn . . . Det ligger i sakens natur, at de fleste bidrag var beskjedne, men til gjengjeld ble de gitt av et godt hjerte. Det var en stor glede å merke den takknem-

lighet, oppfordringen ble møtt med. Mangfoldige bidragytere ga i brev uttryk for det. Her var åpnet en mulighet for å vise i gjerning, hva man følte for Norge!»

Ud paa Sommeren standsedes Senderne af Klædningsstykker nordpaa, fordi Handelsministeriet fandt vor hjemlige Tøjsituation saa vanskelig, at det ikke længere gav Licenser. Saa maatte man se sig om efter andre Opgaver, til hvis Løsning Pengene kunde anvendes, og Admiralinde Hammerich udkastede den Tanke i Stedet at sende Nordmændene Gavepakker med Fødevarer. Den gamle Komité paa 7 Damer blev da opløst, og en ny – »*Den norske Damekomité*» – dannedes, bestaaende af Admiralinde Hammerich, Frk. Petra Sletten og min Kone. Hendes Arbejde, som hidtil helt havde været hendes eget og udført her i Hjemmet, blev nu Led i et større Hele og hovedsagelig henlagt til Søkvæsthuset paa Christianshavn, hvor Admiralen havde sin Embedsbolig. Men det blev sandelig ikke mindre af den Grund! Og da det faldt sammen med, at hun efter min Fængsling var ene om at varetage, hvad vort Hjem krævede, og ligeledes laa paa stadig Fart til Vestre, hvor Fængselsinspektør Waagensen gav hende udstrakt Tilladelse til at besøge mig, blev der stillet meget store Krav til hendes Arbejdskraft.

Ved Foraarstid 1942 blev det imidlertid klart, at Damekomiteen ikke kunde være ene om at fremskaffe alle de Pengemidler, der var nødvendige. Det drejede sig om større og større Summer, og selv om flere Hundreder Landet over efterhaanden var kommet med i Arbejdet, maatte andre Veje forsøges, saa Tusinder kom med – saa det blev en virkelig *Folkesag*, selve de danske *Folks Sag* at staa de kæmpende Brødre bi. Med disse Tanker tumlede Admiral Hammerich, til han mente at have fundet den rette Fremgangsmaade. Den 17. Marts gik han, tilskyndet af Nationalbankdirektør *Bramsnæs*, op i Handelsbanken, hvor han søgte Direktør *Holger Bech*. Han gjorde rede for sine Planer, Bech billigede dem, og inden han gik, var »Hjælpefonden af 1942« en Kendsgerning, den, som snart efter tillige talte Civilingeniør *Louis Dreyer Myhrwold*, København, og Direktør *Erik Scheibel*, Odense, i sit Styre, og som siden kort og godt kaldtes »*Norgesfonden af 1942*«.

Carl Hammerich var en i sjælden Grad ren og rank Karakter. »Jeg ser ham endnu for mig«, skriver *Holger Bech*, »den slanke, kraftige sømandsskikkelse, de faste øjne og det gode smil. Jeg hører hans stemme, der altid var rolig og smuk, selv naar han var ærgerlig og harmfuld – og det var man jo nogle gange i de aar!« Han ofrede sig helt for Sagen. Tyskerne

maatte intet vide om den Udstrækning, i hvilken Vaaddet blev kastet, Presse og Radio maatte tie, alle større Foretagender, som blev trukket ind i Arbejdet, fik Paalæg om intet at røbe, paa sin Fod trawlede Hammerich Gade op og Gade ned, »og en bedre akkvisitør har aldrig eksisteret. Hurtigt begyndte beløbene at strømme ind, jeg kunde faktisk sidde paa mit kontor og følge hans daglige ruter« (Holger Bech). Saaledes sled han sig træt – og vaagnede alligevel med friske Kræfter hver ny Dag, fordi han blev drevet af en indre Trang, som intet kunde standse, før Tyskerne fængslede ham, og han fandt Døden den 21. marts 1945 ved Bombardementet af Shellhuset. Han var en af de ædleste Frihedskæmpere, som disse rige Aar skænkede os.

Admiral Hammerich lagde ikke alene Grunden til Storindsamlingen, det var ham, der paa Damekomiteens Vegne foretog Indkøbene af Mel, Gryn og Fedevarer en gros, hvorpaa Komiteen formidlede denne det danske Folks Hjælp til Norge og sørgede for den nødvendige Kontakt mellem »Norgeshjælpen« i Danmark og »Danskehjælpen« i Norge. Som før vedblev min Kone at dele sin Tid mellem Birkerød, Søkvæsthuset og Vestre – med Pligter alle tre Steder, men utrættelig, fordi hun her var med i et Arbejde, som menneskeligt set var stort og samtidigt tjente baade hendes eget og mit Land. Og hendes private Indsamling standsede ikke. Hundreder af Breve blev sendt til mangfoldige Kvinder og Mænd, som trofast hjalp hende, Breve fra dem i tilsvarende Mængde bragte Bud om, at Viljen var usvækket, og snart sagt i tusindvis strømmede Takkebrevene ind fra Norge til Søkvæsthuset, hvor de fordeltes mellem de tre Damer. I min Kones Arkiv ligger et Udsnit af dette Nødens og Taknemmelighedens Norge – rørende, ubehjælpomme Breve, naive, velsignede Barnehilsner, Breve fra kendte, norske Forfattere, medens Bøger med Dedikation til hende staar paa hendes Reoler, og grafiske Arbejder af norske Kunstnere smykker hendes Vægge. Da Krigen var endt, gav Kong Haakon hende Ridderkorset af Sct. Olav, en velfortjent Hæder.

Det var en haard, men en mærkeligt levende Tid, hvor Væld, som havde været tilstoppede, sprang paa ny, saa Haabet aldrig brast. Da hun i 1945 skrev den sidste Post ind i sin Regnskabsbog, havde hun af store og smaa Beløb – men langt de fleste smaa – modtaget 114.416 Kr. Uden at eet Ord var kommet paa Tryk eller een Stavelse var undsluppet til Æteren!

Dette Afsnit skulde med i denne Bog, for i hendes Gerning levede jeg med, som hun levede med i min fra den første til den sidste Dag.

IX

Og saa vender vi for et Øjeblik paa ny tilbage til Vestre, hvorfra min Løsladelse fandt Sted den 12. December.

Før vi blev sat ind, var Kommunistloven blevet givet, og Interneringen af Kommunistere var begyndt. Den 25. November fandt den store Cirkusforestilling Sted i Berlin, hvor Udenrigsminister Scavenius paa Danmarks Vegne tiltraadte Anti-Kominternpagten, et nyt Knæfald, der udløste hæftige Demonstrationer i København, ledede af unge Studenter, som paa Amalienborg Slotsplads oplæste en Proklamation, der krævede »norske Tilstande« frem for denne stadige Gliden ned ad Skraaplanet. Om Eftermiddagen blev en Flok af dem indsat i Vestre. Dagen efter havde jeg i Cellen ikke mindre end tre Kopier af Proklamationen – Fængselsbetjentene var flinke Postbude! Om Aftenen kunde jeg tilbyde Waagensen den ene af Kopierne, da han kom for at fortælle mig om Gaarsdagens Demonstrationer – som om jeg ikke for mere end et Døgn siden havde faaet alle Enkeltheder fortalt!

Men Sagen havde en alvorlig Side. Jeg havde ganske vist ikke det fjerneste tilovers for Kommunismen som Teori og afskyede den russiske Praktisering, der i Brutalitet og Menneskeforagt var et slaaende Sidestykke til Nazismen; men dens Tilhængere her i Landet havde været ude for et Overgreb fra de danske Myndigheders Side, og Anti-Kominternpagten bandt os yderligere til dette Brud paa almindelig dansk Retsfølelse. Begge Dele oprørte mig, og i Cellen udarbejdede jeg Foredraget »*Med Lov skal Land bygges*«.

»Vejen fra Frygten til Modet gik vi, da *Lov og Ret* blev det bærende i vort Samfund, da vi mærkede de Kræfter, som Sammenholdet om saa uvurderlige Goder skænkede os, og da vi derfor i *Endrægtighed* gjorde os rede til at sætte alt ind paa ubetinget Lydighed imod dem! Vor Tro, vor Vilje, vor Eksistens! Billigere opnaar man ikke Lov og Ret. Billigere opnaar man heller ikke deres Følgesvend: *Frihedens*«.

Da Julen var ovre og 1942 begyndt, tog jeg atter fat paa Møderejserne. I Januar Maaned var »*Med Lov skal Land bygges*« mit Emne, og den tilsvarende Pièce udsendtes 3. Februar i 22.000 Eksemplarer, som mærkeligt nok *ikke* blev beslaglagt. Dette var forøvrigt heller ikke sket med Piécen »*Godt Mod, Landsmand!*«, som var udsendt, medens jeg sad i Vestre, og hvori jeg ud fra Frederik Paludan-Müllers Digt »*Fremtidsmaalet*« havde tegnet et Billede af Digterens to Brødre Caspar og Jens og af

Digteren selv som Repræsentanter for den Styrke, den Alvor og det Mod, vi havde saa haardt Brug for under vor Kamp. »Vor Neutralitet« laa, som før nævnt i godt skjulte Depoter med senere Udsendelse for Øje. Jeg vilde have haft den spredt før Jul, men Arne Sørensen havde ikke vovet det, og »Historien om et Korstog« var ikke færdigtrykt. Begge disse to Foredrag kunde jeg da genoptage i Februar, og det blev et Møde i Damhuskroen den 4. Februar (»Vor Neutralitet«), som gav Anledning til, at Tyskerne greb ind og forlangte mig arresteret, saa Munden langt om længe kunde blive lukket for Alvor paa mig.

Hvad der hændte mig, fra jeg den 24. Februar holdt Foredraget, til jeg efter Arrestation, Rettergang, Dom og Fængsel løslodes den 10. November og kørtes direkte fra Vestre til Vallø, hvor jeg skulde interneres, var kun Smaatterier i Sammenligning med, hvad der siden ramte de – paa anden Maade – aktive Frihedskæmpere, og jeg har til Overflod fortalt om det i »For dansk Domstol under Besættelsen« (1945). Alligevel er jeg tvunget til at gaa ind paa hele Retssagens Forløb, fordi denne nu, takket være det siden Befrielsen offentliggjorte Materiale foreligger helt anderledes belyst, end da jeg skrev min Bog. En meget alvorlig Uret, som jeg den Gang begik imod en af de afgørende Faktorer i Sagen, maa jeg nødvendigvis faa rettet. Desuden har det vedvarende sin Interesse i et konkret Tilfælde at se, hvorledes dansk Administration og Jurisdiktion arbejdede paa et Tidspunkt, da man endnu haabede at kunne holde den danske Domsmyndighed intakt.

Om Eftermiddagen den 20. Februar fik Statsadvokaten for særlige Anliggender, *Poul Kjalke*, Nys om, at Tyskerne ønskede mig anholdt og overgivet til Krigsretten. Aarsagen var, som nævnt, min Tale ved Mødet i Damhuskroen den 4. Februar, og Basis for deres Forlangende var et Stikker-Referat af Talen, som en Landssviger havde leveret dem. Spørgsmaalet behandlede den følgende Dag i Justitsministeriet med det Resultat, at 1) man erklærede det foreliggende Grundlag for utilstrækkeligt til at motivere nogen Anholdelse af mig, samtidig med, at man 2) fremhævede, at en Anholdelse under alle Omstændigheder maatte føre til Sagens Behandling ved en *dansk* Domstol og ikke ved en tysk Krigsret, og endelig 3) henviste man Sagens yderligere Behandling til Udenrigsministeriet.

Man kan næppe paastaa, at denne Afgørelse udmærkede sig ved Klarhed eller Fasthed, og navnlig var det højst uheldigt, at Justitsministeriet straks søgte Dækning bag Udenrigsministeriet. Det kunde blive en nød-

vendig *Følge*, hvis Tyskerne insisterede paa at faa deres Vilje; men i første Række maatte det dog have været Justitsministeriets egen Sag at prøve, om der ikke kunde holdes igen. Desværre skinnede Thune Jacobsens Tilbøjelighed til ikke *personligt* at tage vanskelige Forhandlinger med de fremmede op, hvis saadanne paa nogen Maade kunde undgaas, igennem allerede her. Det er i hvert Fald hans nære Medarbejderes Opfattelse.

Juridisk set kunde Tyskerne siges at være i deres gode Ret til selv at behandle en Sag som min. Ved Regeringens Overenskomst med dem straks efter Besættelsen havde de ikke alene forbeholdt sig at kunne paa-dømme Sager vedrørende Spionage og Sabotage, de havde tillige reserveret sig alle Sager, der angik »Zerzetsung«, d. v. s. Undergraven af den Autoritet, de gjorde Krav paa at udøve her i Landet. Endnu havde de ikke gjort Brug af Reservationen, og naturligvis maatte vi paa vor Side tillægge det den allerstørste Vægt, at heller ikke fremtidigt dansk Justits blev erstattet af krigsretlige Paadømmelser. Det var Thune Jacobsen fuldkommen klar over. Men netop derfor burde han som Justitsministeriets Chef være gaaet i Brechen selv og ikke have overladt Opgaven til Scavenius. Det svækkede fra første Færd ethvert dansk Forsøg paa en Modaktion alvorligt.

Scavenius arrangerede omgaaende et Møde oppe i Udenrigsministeriet, hvori foruden han og Thune Jacobsen fra dansk Side tillige deltog Udenrigsministeriets Direktør *Niels Svenningsen* og Afdelingschef *Frants Hvass* (lidt senere desuden Justitsministeriets Departementschef *Eivind Larsen*), fra tysk Side Gesandt *Renthe-Fink* og Oberregierungsrat *Friedrich Stablmann*. Thune Jacobsen søgte at værne det danske Retsvæsens Interesser, men Tyskerne fastholdt Kravet om min Udlevering, og Scavenius desavouerede – efter Thune Jacobsens Fremstilling – sin Kollega ved en kynisk Bemærkning om, at man saamænd ikke behøvede at holde Haanden over mig – »han er den værste Hetzer, vi har«.

Under Den parlamentariske Kommissions Afhøring af Thune Jacobsen den 16. Maj 1947 udtalte han, at han ikke mindedes denne Ytring, og at han »gik ud fra«, han ikke ved et Referat af Forhandlingen i Udenrigsministeriet kunde have anvendt denne »skarpe, meget haarde, onde Form«. Maaske, mente han, havde han til en eller anden sagt: »Ja, jeg havde jo en Vanskelighed ved, at Scavenius havde sagt et eller andet«. Ethvert Forsøg paa at lade Udenrigsministerens Kynisme forsvinde i Taagen vil dog være dømt til at mislykkes. Straks jeg var blevet udleveret til Krigsretten, blev der fra flere Sider lagt et stærkt Pres paa Thune Jacobsen for at faa ham til at virke energisk for min Tilbagelevering til dansk Fængsel. Blandt

andre var fhv. Minister *Niels Høst* og HRS *Leif Gamborg* i den Anledning hos ham, men ikke samtidigt. Til dem *begge* gav han *nøjagtigt* det samme Referat af Scavenius' Udtalelse, og over for dem *begge* gav han Udtryk for, hvor rystet han var blevet over den Illoyalitet, Scavenius derved havde vist ham. Straks efter at jeg var blevet tilbagegivet til Vestres danske Afdeling, fik jeg Besøg af Høst og Gamborg, men heller ikke samtidigt, og *begge* fortalte om Thune Jacobsens Harme over at være blevet faldet i Ryggen af Scavenius og gengav dennes Ytring *nøjagtigt* ens, hvad jeg med det samme noterede. At Thune Jacobsen i sit Referat da har brugt denne »skarpe, meget haarde, onde Form«, fordi det var den, Udenrigsministeren havde benyttet, kan næppe betvivles, og ser man hen til Scavenius' hele Væsen og Væren, er der heller intet overraskende i et saadant Udbrud. I det foreliggende Tilfælde kunde Resultatet imidlertid kun blive eet: en Beslutning om min Anholdelse og paafølgende Udlevering.

Dette meddeltes samme Aften af *Eivind Larsen* til *Kjalke* med den betegnende Tilføjelse, at Byretsdommer *Arthur Andersen*, som af *Kjalke* skulde anmodes om at afsige Anholdelseskendelsen, *intet maatte vide om dens fastsatte Konsekvens: Udleveringen!* Dommeren skulde selv uafvendende gøres til et Redskab for denne! *Kjalke* nægtede at parere denne lumpne Ordre, truedes af *Eivind Larsen* i Ophidselse med »Afsked paa graat Papir«, men opretholdt uden Vaklen sin Vægning. *Eivind Larsen* paatog sig da personlig at rette Anmodningen til *Arthur Andersen* og lovede samtidigt at fortælle ham Hensigten med Anholdelsen, da *Kjalke* erklærede, at han i modsat Fald – trods det nedlagte Forbud – vilde gøre ham bekendt med den. At han ikke skulde kunne stole paa *Eivind Larsens* Tilsegn, burde naturligvis være udelukket. Anholdelseskendelsen blev da afsagt om Eftermiddagen den 22. Februar. Jeg var netop vendt hjem fra Møderækken i Jylland, varslet af min Kone, som havde haft Besøg af to tyske Drabanter, der vilde have haft mig til at følge »frivilligt« med. Nu blev jeg omgaaende anholdt af det danske Politi og indsat i Vestre.

Men om Aftenen blev *Kjalke* ved en Telefonopringning til *Arthur Andersen* klar over, at *Eivind Larsen* *slet og ret havde brudt sit Ord* – Byretsdommeren havde *ikke* haft den fjerneste Anelse om den trufne Udleveringsbeslutning, da han afsagde sin Kendelse! *Kjalke* tog med det samme ud til ham og satte ham ind i Sagen, og begge var lige harmfulde over det Snigløb, Departementschefen havde tilladt sig. *Arthur Andersen* tog ham i Telefonen og forlangte en Samtale med ham, inden jeg den følgende Dag

skulde fremstilles i Grundlovsforhør. Eivind Larsen søgte at undgaa den ved at henvise til Travlhed; men Kravet var ikke til at komme uden om, og Samtalen fandt Sted ved Titiden og blev, som rimeligt var, meget bevæget. Den overværedes af Kjalke, og alle Forsøg paa Bortforklaring af Løftebruddet var derfor haabløse. Men »vi [Kjalke og Arthur Andersen] enedes om ikke for Øjeblikket at foretage videre, navnlig da jeg ikke følte mig sikker paa Støtte fra Justitsministeren« (Kjalke). En skriftlig Redegørelse, som Kjalke havde nedtegnet, og som – vedlagt en ligeledes skriftlig Erklæring fra Arthur Andersen – skulde have været forelagt Thune Jacobsen, blev saaledes ikke benyttet. Begge er nu offentliggjorte af Den parlamentariske Kommission. Man undres kun over, at denne ikke har søgt oplyst, fra *hvem* – Thune Jacobsne eller Eivind Larsen – Ordren til at føre Byretsdommeren bag Lyset stammede. Det var dog et Punkt, som paa ingen Maade var betydningsløst, naar Justitsministeriets Forhold til vort Retsvæsen paa dette Tidspunkt skulde belyses.

Grundlovsforhøret blev afholdt nogle Timer senere, Fængslingskendelsen blev afsagt, og min Sag var dermed *formelt* indanket for en dansk Domstol. Spørgsmaalet var, om Udenrigsministeriet i sidste Øjeblik skulde kunne faa udslettet Følgerne af dets Chefs Fejlgreb og faa Tyskerne til at give Slip paa, hvad hans Aabenmundethed havde hjulpet med til at skaffe dem i Garnet. Selvfølgelig kom der ikke det ringeste ud af den sene Eftermiddags Forhandlinger, og om Aftenen kunde Eivind Larsen give Politikommissær J. Odmar Ordre til næste Dag at sørge for min Udlevering. Den 23. Februar Kl. 10,30 rapporterede Fængslet, at Feltgendarmerne nu havde afhentet mig.

Udleveringen vakte en kolossal Opsigt – uforstaaelig, hvis man sammenligner den med de Hændelser, der indtraf, da dansk Jurisdiktion var saa godt som løbet over Ende, og Gidseltagning, Deportation, Terror og Mord var traadt i Stedet. Men en saadan Sammenligning vilde i sig selv være helt urimelig. Opsigten skyldtes, at man her stilledes over for administrative danske Myndigheders Meddelagtighed i at bringe en dansk Statsborger for tysk Krigsret, uden at disse Myndigheder havde gjort noget *virkeligt* Forsøg paa at undgaa det. Det er meget muligt, ja, vel sandsynligt, at et saadant Forsøg vilde være mislykket; men det kunde ikke fritage vedkommende fra dog at *prøve*, om der ingen Udvej fandtes. Prøven havde i første Række været Thune Jacobsens Sag. Da han gav Tøjlerne

til Scavenius, var Spillet tabt. At denne Forkludring i Starten oprørte Folk, kan ikke undre nogen.

Justitsministeren var med al sin Velmenthed og personlige Charme en *svag* Mand. Man begaar i Sandhed ingen Uret mod ham ved at benytte denne Betegnelse, og man kan ikke bebrejde ham, at han savnede Egen-skaber, som hans Embede under de givne Vilkaar maatte forudsætte. Han havde ikke selv søgt det, og han var mere end villig til at opgive det, men afstod derfra af den anerkendelsesværdige Grund, at han i saa Fald sikkert vilde blive efterfulgt af en Mand, som i endnu mindre Grad evnede at hindre det danske Retsvæsen i at gaa sin Opløsning i Møde. I det Forsvarsskrift – »Paa en Uriaspost« – som han udsendte i 1946, da Angrebene paa ham havde gjort hans Tilværelse til en daglig Lidelse, og hans Haab om hurtig Rehabilitation ved en Rigsretssag var strandet, fordi en saadan slet ikke blev anlagt, men han i Stedet fik sin Sag undersøgt af den uendeligt langsomt arbejdende parlamentariske Kommission, i dette Forsvarsskrift har han lagt sine Kort paa Bordet. Selvsagt er Fremstillingen stærkt subjektiv. At forsvare sig mod de uhyrlige Anklager, han blev mødt med, spændende lige fra embedsmæssig Pligtforsømmelse til Landsforræderi, faldt ham ikke svært. Alt, som gik ud paa at frakende ham et virkeligt dansk Sindelag, var i Bund og Grund urimeligt, dybt krænkende og vidnende om en Miskendelse, der ikke godt kunde have været større. Han var en Mand med et meget følsomt Sind og med Interesser, der spændte langt ud over de rent embedsmæssige og f. Eks. omfattede æstetiske og kunstneriske Spørgsmaal. Det kunde give hans ydre Optræden et vist artistisk Præg, som ikke svarede til, hvad man i Almindelighed forbinder med en Embedsmands, men det gjorde ikke hans Personlighed ringere. Hans Afsky for den forbryderiske Bestialitet, som Nazismen realiserede, var nøjagtigt lige saa stor som min egen, og hans Sympati for de *Anskuelser*, jeg gjorde gældende paa mine Møder, vedgik han ærligt. »Jeg behøver ikke at sige, at jeg meningsmæssigt var paa Linie med ham heri«, hedder det i »Paa en Uriaspost«. Men, tilføjede han, »at have visse Anskuelser og ytre dem paa Tomandshaand« var eet, »at starte en Foredragsvirksomhed for at forkynde dem i de størst mulige Kredse og saa indtrængende som muligt« var noget helt andet. I den Henseende forstod vi ikke hinanden. *Jeg* opfattede det som enhver fri Mands Ret og Pligt at vække en Folkestemning, stærk nok til at bryde Aaget – *han* vilde tavs bære det, saa længe Landets ansvarlige Regering ikke gav Tegn til, at det skulde kastes. Et Kompromis mellem disse to Opfattelser var udelukket.

De maatte kæmpe indbyrdes, indtil Udviklingen afgjorde, hvem af dem der var den stærkeste. Hvad der hændte den 29. August 1943, var den passive Modstands Resignation og den fuldt organiserede aktive Modstands Overtagelse af Ansvaret for Kampen.

Som Forholdene laa ved min Udlevering stod det Thune Jacobsen klart, at Spørgsmaalet kun i anden Række vedrørte min Person. Det var selve *det danske Retsvæsen, paa hvilket der for første Gang var sket et alvorligt Brud*, og det var derfor en Opgave af vidtrækkende Betydning at faa dette Brud helet saa hurtigt som muligt. Han mente i denne Forbindelse at have visse Betingelser for at kunne indvirke paa Polizeipräsident *Paul Kanstein*, der 12. April 1940 var dukket op i København som »Beauftragter für Fragen der inneren Verwaltung in Dänemark«. Kanstein havde medført et Brev – en Slags Anbefalingsskrivelse – fra Thune Jacobsens gode Ven og Dusbroder, den fremtrædende tyske Politimand, General *Arthur Nebe*, hvis Lovsang som fuldtro Antinazist han synger i »Uriasposten«. Han anede ikke det fjerneste om denne gemene Slyngels Dobbeltspil, som først Nürnbergprocessen afslørede. Kanstein selv hørte næppe til de værste inden for Partiet, skønt han rangerede højt i det nazistiske Hierarki – i 1940 SS-Oberführer, i 1942 SS-Brigadeführer; men der var dog ingen Grund til at raabe Hurra for ham, og det var meget naivt at tro, at han kunde repræsentere noget som helst andet end den Linie, der dikteredes ham fra Berlin. Utvivlsomt var han af Natur moderat. Det Indtryk af ham havde baade Kjalke og Troels Hoff, Kjalkes Efterfølger som Statsadvokat for særlige Anliggender. Med denne Kansteins moderate Indstilling hang det vel sammen, at han ofte var meget *vag* i sine Udtalelser, hvad Nils Svenningsen bemærkede under sin Afhøring i Den parlamentariske Kommission. Han henviste stadig til *Berlin* som den afgørende Faktor, en Fremgangsmaade, der naturligvis kunde benyttes baade til bluff og til – efterhaanden som Stemningen steg – at afdække virkelige Kendsgerninger. *Enig* med Berlin har han næppe altid været. En Bandit som *Otto Bovensiepen* regnede ham for en alvorlig »Misforstaelse«, og til Troels Hoff udtalte han gentagne Gange sin Uvilje mod de tyske Metoder i Norge. Da vi den 29. August 1943 kom ind under Vilkaar, som nærmede sig de norske, søgte han at blive forflyttet. Han fungerede dog i København indtil den 6. Oktober og forlod først i den følgende Maaned Landet.

Det var til Kanstein, Thune Jacobsen saa hen, da det gjaldt om at opnaa min Tilbagelevering til dansk Ret. Kanstein havde været i Berlin,

da Udleveringen fandt Sted, og hans Prestige vilde derfor ikke lide noget Skaar ved, at den trufne Aftale blev revideret. For at jævne Vejen havde Thune Jacobsen yderligere søgt at sikre sig Regeringens Billigelse af haar-dere Indgreb, hvor det i Fremtiden drejede sig om »Personer, der gennem deres Tale fremkaldte et Modsætningsforhold til Tyskerne«. Billigelsen var givet ham paa et Ministermøde den 24. Februar, og straks efter at Kanstein var vendt tilbage til København, opsøgte Thune Jacobsen ham.

Han forsikrede, at min Udlevering havde vakt »dyb Beklagelse og Misstemning« baade i Regeringen, paa Rigsdagen og i vide Befolkningskredse, langt fra paa Grund af Sympati for min Optræden, som tværtimod misbilligedes, men fordi man følte den danske Jurisdiktion krænket i et Tilfælde, hvor der ikke var rettet direkte Angreb paa Værnemagten, men kun havde fundet en Overtrædelse af danske Lovbestemmelser Sted – Overtrædelser som hidtil havde været undergivet danske Domstoles Kendelser. Derved var der skabt en Uvilje mod Besættelsesmagten, »som la Cour ikke paa nogen Maade vilde være i Stand til at tilvejebringe, selv om han Dag og Nat holdt ophidsende Taler og udsendte provokerende Pièces«, og den skærpede tyske Fremgangsmaade greb »ødelæggende ind i vor fælles Stræben for at tilvejebringe og opretholde et godt Forhold mellem vore to Folk«. Med denne Motivering henstillede Thune Jacobsen indtrængende til Kanstein, »at De gør Deres Indflydelse gældende, saaledes at vi undgaar det Fejlgreb, som Bedømmelsen ved tysk Krigsret vil være«.

Apellen – skriftligt formuleret og mundtligt fremført – var forstandigt opbygget og gjorde sin Virkning. Allerede den 3. Marts kunde jeg i min Celle mærke, at noget var i Gære, da Kriegsgerichtsrat, Dr. *Johannsen*, som jeg havde lokket ud til mig for at føle ham paa Tænderne inden næste Forhør, lod en Ytring falde, der røbede, at han ikke var sikker paa at beholde Sagen selv. Senest den 5. Marts maa Kanstein have opnaaet min Tilbageføring til dansk Ret, for da blev jeg om Eftermiddagen paa ny indsat i Vestres danske Afdelings Celle Nr. 37. Thune Jacobsens *personlige* Initiativ havde baaret Frugt.

Men derpaa trak han sig tilbage og overlod de videre Forhandlinger med Kanstein til sin Departementschef, *Eivind Larsen*. Nu gjaldt det jo om at dansk Justits kunde *beholde* Sagen paa sine egne Hænder, og det fremgik straks af den første Samtale – 5. Marts – at Forudsætningen i saa Fald maatte være en alvorlig Byrettsdom. Det ene Aars Hefte, der af Eivind Larsen blev antydet som et sandsynligt Resultat, vilde efter Kansteins Opfat-

telse ligge i Underkanten af, hvad der kunde kaldes tilfredsstillende. Dels af generalpræventive Grunde, dels for at afskære mig fra at kunne fortsætte min Virksomhed, var, erklærede han, Berlin »meget interesseret i Sagen«, og det kunde faa »de ulykkeligste Følger«, hvis man ikke ved den danske Domstol sørgede for en Afstraffelse, som de dernede kunde godkende. Han slog paa Muligheden af at deportere mig til Tyskland – sagt sub rosa: bringe mig til at »tage Ophold i Tyskland, men under frie og tilfredsstillende Former« – hvad Eivind Larsen bestemte fraraadede, fordi ingen herhjemme i saa Fald vilde tro, jeg ikke blev sat i Konzentrationslejr, og det »vilde faa Befolkningen til at betragte det passerede som Begyndelsen til Indførelse af norske Tilstande«.

Da Forhørene i Byretten den 10.–11. Marts var afsluttede, stod det imidlertid klart, at Straffen i det højeste kunde blive 2–3 Maaneders Hefte, og i en ny Samtale med Kanstein, hvori nu ogsaa hans Næstkommanderende, Stahlmann, deltog (13. Marts), erklærede de begge en saadan Straf for aldeles utilstrækkelig. De tillagde heller ikke en Appel til Landsretten med en Skærpelse af Straffen for Øje nogen som helst Vægt. Det var *Underinstansens* Dom, man i Berlin saa hen til som afgørende for, om man i det Hele kunde betro danske Domstole at varetage Sager af denne Art, eller om man fremtidig skulde kræve dem behandlede af Krigsretten.

Thune Jacobsen redegjorde den 16. Marts i et Ministermøde for denne stejle Holdning, og han nævnede nu »som een blandt flere Udveje, at der kunde gennemføres en Lov, hvorefter la Cour kunde *interneres*«, idet han dog ikke vilde tilraade noget saadant. To Dage senere vendte han under en Redegørelse i Samarbejdsudvalget tilbage til Tanken. Man kunde vedtage en almindelig Interneringslov, gældende for alle Personer, som Gang paa Gang havde overtraadt Ytringsfrihedens Grænser, »en Udvej, jeg vilde finde meget betænkelig og derfor maa fraraade«, eller man kunde udvide Anklagen imod mig, saa den kom til at omfatte flere Forhold end det hidtil undersøgte og derved skabte Betingelser for »en Straffedom, som Tyskerne kan accviescere ved«. Til dette sidste fik han Udvalgets Tilslutning. Det gjaldt i første Række om, at Sagen bevaredes paa danske Hænder. »Jeg mener«, skal *Ole Bjørn Kraft* have sagt, »at hvis Tyskerne tager la Cour, maa Regeringen træde tilbage«.

Anklagen blev altsaa udvidet. Et Foredrag, som jeg den 27. Januar havde holdt i Aalborg (»Historien om et Korstog«), havde iflg. et tysk Stikker-Referat været »eine einzige Hetze von Anfang bis Ende gegen das

nationalsozialistische Deutschland«, og det samme Foredrag havde jeg holdt den 8. September Aaret forud i Aabenraa, hvor jeg endog skulde have talt om at smide Tyskerne ud af Landet, »selv om det maa ske med de bare Næver«. Endelig fæstede man sig ved, at Foredraget »Vor Neutralitet«, for hvilket jeg stod anklaget, tillige var blevet holdt i Tønder den 7. September. Naturligvis var der Tale om et skønsomt Udvalg blandt mine Møder. Disse Foredrag havde jeg jo holdt mange andre Steder, og jeg havde beredvilligt overladt Politiet en fuldstændig Liste over dem alle.

Men ved Forhørene i de tre nævnte Byer, var det – ligesom det havde været Tilfældet i København – utroligt, saa *lidt* Vidnerne »huskede« af, hvad jeg havde sagt. De havde nærmest Indtryk af noget meget tamt. Og dette med »de bare Næver«? Ja, mon ikke min egen Forklaring var den rigtige: at jeg havde sagt, man *ikke* kunde smide Tyskerne ud med bare Næver – der maatte noget helt andet til! Det var da ikke stort, der kom ud af hele Postyret. Selv »Næverne« taget i Betragtning kunde Straffen næppe blive højere end ganske faa Maaneder.

Retshandlingen, der var fastsat til den 18. April, blev derpaa udskudt til den 28., for at et andet Middel til Løsning af det opstaaede Dilemma kunde prøves. Udsættelsen blev vedtaget paa et Ministermøde den 17. April, og det Middel, Thune Jacobsen nu tænkte sig at anvende, var *en Internering af mig paa »frivillig« Basis*. Efter Ministermødet bad han min Forsvarer, HRS. *Gamborg*, og Dagen efter fhv. Minister *Høst* og fhv. Præsident *Holger Andersen* om at overtale mig til at gaa ind paa denne Idé. Han udmalede for dem, at det vilde være min eneste Redning fra atter at komme for Krigsretten og Regeringens fra at maatte foreslaa en almindelig Interneringslov. Om Tyskerne vilde erklære sig tilfredse med en saadan Ordning, vidste han ikke, men først og fremmest maatte mit eget Tilsagn sikres. Alle tre gik de to nævnte Dage direkte fra Samtalerne med ham til Politigaarden, hvor man havde kørt mig hen, og stærkt paavirkede af hans Ord raadede de mig indtrængende til at vælge en »frivillig« Internering frem for at blive Aarsag til en almindelig Interneringslov, som vilde kunne ramme mangfoldige andre.

I de følgende Dage drøftede jeg Spørgsmaalet med Admiral *Hammerrich*, Landstingsmand *Stein* og Folketingsmand *Ambj*, som hver for sig bedømte Sagen adskilligt roligere. De to førstnævnte opfordrede mig til at følge den gode, britiske Regel: »Wait and see«, den sidstnævnte vilde – trods Faren for en Interneringslovgivning, som Rigsdagen næppe vilde

have Rygrad til at modsætte sig – at jeg skulde besvare Forslaget med et klart Nej. En Beslutning kunde jeg dog ikke træffe, før jeg af Thune Jacobsen selv havde hørt hans Motivering af den ejendommelige Idé, og jeg forlangte derfor en Samtale med ham. Den 20. April blev jeg kørt ind til Justitsministeriet, hvor han og *Eivind Larsen* ventede paa *Gamborg* og mig.

Samtalen forstærkede i forfærdende Grad mit Indtryk af hans Svaghed. Han understregede gentagne Gange med stærk Vægt paa Ordene, at Tyskerne kun »af Naade« og »med Forbehold« havde ladet min Sag komme for Byretten, og at Krigsretten vilde være mig vis, saafremt der ikke faldt en Dom, som kunde tilfredsstille dem. Nu viser de offentliggjorte Dokumenter, at denne Opfattelse intet Grundlag havde. Det var ikke sandsynligt, at jeg atter vilde blive krævet udleveret til Krigsretten. Men *fremtidig* vilde den tage Sager som min til sig, og det var slemt nok i sig selv. Endvidere: *afslog* jeg at lade mig »frivilligt« internere, stod man over for Truslen om en almindelig Interneringslov. Thune Jacobsen hævdede det over for mig, som han havde hævdet det over for *Gamborg*, *Høst* og *Holger Andersen* – ikke som noget, han ønskede, han vilde hellere end gerne undgaa det, men som noget, han kunde blive *tvunget* til, hvis jeg afviste hans Forslag. Han nævnede en Række Personer ved Navn, som i saa Tilfælde omgaaende vilde komme i Farezonen. Og min Opfordring til dog at tage en rolig, men bestemt Forhandling op med Tyskerne, nu, da han havde sikret sig, at de danske Myndigheder kunde gaa mere haandfast til Værks, hvis Ytringsfrihedens Grænser blev overskredet, karakteriserede han som paa Forhaand komplet uden Relation til de eksisterende Vilkaar. »Vi er som Lus mellem to Negle«, sagde han patetisk. »Vi vilde ganske simpelt blive visket ud« – og han fejede med sin Haand hen over Bordpladen for bedre at illustrere Haabløsheden. »Man kommer slet ingen Vegne over for dem med Fornuftgrunde«, fortsatte han. »De er for Tiden stærkt nervøse. I Rusland gaar det jo ikke saa godt, som de havde regnet med. De nærmer sig maaske Desperationen. Hvor tror De, man kan tale Fornuft med dem under saadanne Forhold?«

Total Selvopgivelse! Og *Eivind Larsen* sekunderede sin Chef. *Kanstein* ventede bare paa *Himmlers* Ordre. *Himmler* havde fulgt min Sag »meget nøje«. Der vilde ingen Vej være uden om. Da jeg spurgte *Thune Jacobsen*, om han virkelig var sikker paa, at en Interneringslov lod sig gennemføre, svarede han: »Kan ingen anden Udvej findes, er Regeringen enig om dette Skridt, og Rigsdagen betyder jo desværre ikke meget under de nuværende

Forhold«. Altsaa: *vilde* jeg, eller vilde jeg *ikke*? Eivind Larsen skyndede paa. Han maatte have hurtig Besked. Men jeg forlangte Tid til Overvejelse. Man maatte forstaa, at man foreslog mig noget, som ingen Hjemmel havde i Loven, og som stred imod baade min Natur og min Karakter. Den 23. April om Morgenen skulde mit Svar foreligge skriftligt – ikke et Øjeblik før. Det accepterede man, og med endnu nogle Formaninger om at lade »Hensynet til Landet« veje tungest i mine Overvejelser, tog Thune Jacobsen Afsked med mig.

Næste Dag tog Eivind Larsen mig atter under Behandling, men Resten af Dagen kunde jeg heldigvis tilbringe uforstyrret og anvende til mine egne Overvejelser. Alt i mig strittede imod at gaa ind paa Tanken. Det afgørende maatte dog til syvende og sidst være, at Valget, Afgørelsen, ikke kun gjaldt mig selv. Man gav Landsmænds Skæbne i mine Hænder, og hvilken Ret havde jeg til at bringe en Interneringsrisiko over dem? Ingen! Ved Aftenstid og ud over Natten skrev jeg paa et langt Svar til Thune Jacobsen. Det forekom mig, skrev jeg, at *kun* Regeringen burde have det baade reelle og formelle Ansvar for den Ordning, der blev truffet; men alligevel skubbede man Ansvaret over paa mig, idet jeg – hvis jeg ikke gik ind paa det stillede Forslag – i Realiteten blev den, der maatte bære Ansvaret for en Interneringslovs Fremsættelse, og al den Uvilje, som Loven vilde avle baade inden for Administrationen og ude i Befolkningen, vilde være vendt imod mig. Hvis jeg udelukkende skulde handle efter Instinkt, vilde jeg ikke et Øjeblik være i Tvivl om, at jeg maatte svare Nej.

Jeg havde tænkt mig, at maaske en Interneringslov ved Siden af de alvorlige Ulemper, den vilde føre med sig, ogsaa kunde indebære det Gode, at Befolkningen fik fuld Erkendelse af de retsløse Vilkaar, vi levede under. De fleste anede jo endnu intet virkeligt derom. Men skulde Loven have en saadan vækkende Virkning, maatte der være tilstrækkeligt mange af vor aandelige Elite, som udsatte sig for baade Anklage og Straf, og vi var endnu næppe ret mange, som var rede dertil. Fortsatte jeg mine Demonstrationer ved at sige Nej, vilde jeg muligvis tilfredsstille mig selv, men ikke tjene noget reelt nationalt Formaal, og »stillet over for den Situation, som en enig Regering har skabt ved ikke selv at ville tage Initiativet, ser jeg ingen anden Udvej end at acceptere Tanken om en »frivillig Inter-nering«.

Jeg gjorde det dog paa en ganske udtrykkelig Betingelse, uden hvis Opfyldelse jeg henviste Regeringen til at faa en Interneringslov vedtaget.

Jeg vilde ikke – som Thune Jacobsens Plan var – anbringes paa en eller anden isoleret Ø, jeg vilde opholde mig paa et Sted og under Vilkaar, som gjorde det muligt for mig at fortsætte mine Studier, og jeg foreslog som det baade letteste og billigste, at man overlod en Lejlighed i en af Fængslets Funktionærboliger til mig og min Familie. Saa vilde man samtidigt faa den nødvendige Kontrol etableret. Waagensen havde sagt mig, at en saadan Ordning næppe kunde støde paa praktiske Hindringer.

Ved Politiets Velvilje mødtes jeg den 22. April inde paa Politigaarden med *min Kone, Hammerich, Stein, Høst og Amby*. Jeg redegjorde for min Samtale med Thune Jacobsen og læste Udkastet til mit Svar. Hvad Spørgsmaalet om Fremsættelsen af en almindelig dansk Interneringslov angik – og det var for mig et Kernespørgsmaal – lagde jeg Hovedvægten paa Thune Jacobsens Ord, at Regeringen var rede til at forelægge Lovforslaget, hvis jeg svarede med et Nej. Mod dette protesterede Stein og Amby meget stærkt. Det *kunde* ikke være rigtigt, det *maatte* bero paa en Misforstaaelse. For at faa en autoritativ Udtalelse i Sagen, blev Mødet afbrudt, og Stein og Amby opsøgte Statsminister *Buhl*. De kom meget nedslaaede tilbage: *Buhl* havde bekræftet Thune Jacobsens Paastand! Og det afgjorde Steins Holdning: han godkendte mit Svarudkast. *Amby* stod derimod fast paa, at jeg skulde svare Nej. Han havde en af de foregaaende Dage talt med *Christmas Møller* om Sagen og fundet ham fuldt overbevist om et Afslags principielle Nødvendighed. Paa den anden Side vilde ogsaa de undgaa en Interneringslov, og *Amby* kunde ikke efter Besøget hos *Buhl* tænke sig, hvorledes dette skulde være gørligt, hvis jeg svarede Nej. Blev jeg derpaa udleveret til Tyskerne – og Thune Jacobsen havde jo forsikret, at dette vilde blive Konsekvensen – vilde vort Retssystem paa et vigtigt Punkt være brudt sammen. Han havde berørt dette over for *Buhl*, som havde svaret, at en Udlevering maatte forudsætte en forudgaaende Noteveksling mellem København og Berlin, hele Sagen vilde saaledes blive trukket ud, og i Mellemtiden kunde den blive appelleret til Landsretten. *Hammerich*, som greb dette Halmstraa, raadede til at forsøge, men jeg selv troede ikke det mindste paa nogen diplomatisk Aktion. *Den Sag* skulde *Scavenius* saamænd nok ordne uden større Dikkedarer, ligesom han for to Maaneder siden i en Haandevending havde ordnet min Udlevering. Endvidere havde Thune Jacobsen over for mig forsikret, at Tyskerne overhovedet ikke vilde give Tid til nogen Appel. Var de ikke tilfredse med Dommen, vilde de øjeblikkeligt gribe ind, tage mig og erklære, at de herefter selv tog sig af alle tilsvarende »Hetzere«. Hvis alt

dette ikke var Frugter af en skræmt Fantasi, fandtes der ikke andre Muligheder end dem, Thune Jacobsen opererede med, og mellem dem *havde* jeg valgt. Mit Valg billigedes til sidst af dem alle, jeg renskrev Svaret om Aftenen, og næste Morgen laa det som lovet paa Eivind Larsens Skrivebord.

I »Paa en Uriaspost« angriber Thune Jacobsen min Fremstilling af Interneringssagen, saaledes som jeg har redegjort for den i »For dansk Domstol«. Jeg har intet at ændre i det, jeg dér har skrevet. Naar Thune Jacobsen paastaar, at »nogen Plan om at give en saadan Internerings Lov har jeg aldrig næret, og la Cours i Bogen fremsatte Bebrejdelse mod mig for at have lagt »Valget« paa ham er derfor ubeføjet«, staar denne Forsikring i skærende Modstrid med hans egne Udtalelser til Gamborg, Høst, Holger Andersen og mig ligesom til Buhls over for Stein og Amby. Man kan ikke benægte, hvad man har indviet et helt Koncilium i! I hans Benægtelse ser jeg derfor ogsaa kun et Udslag af hans Svaghed.

X

Den 23. April maatte det nu være hans Opgave at faa Tyskerne til at anerkende min »frivillige« Internering som en acceptabel Løsning. Da *Eivind Larsen* den 24. April gjorde et Forsøg derpaa – han traf kun Stahlmann – fik han klart at vide, at Ideen paa ingen Maade faldt i deres Smag. De interesserede sig overhovedet ikke for nogen Internering, de interesserede sig kun for en streng Straf, ikke under 1 Aar og sammenkædet med Garantier for, at jeg ikke efter min Løsladelse kunde genoptage min Virksomhed. Men hvordan i al Verden skulde man faa en streng Dom stablet paa Benerne? Ingen dansk Dommer vilde afsige den paa det foreliggende Grundlag – Arthur Andersen mindst af alle.

Iflg. Justitsministeriets Ordre af 16. April var jeg anklaget efter »lex Ørum« af 18. Januar 1941, som i § 3 fastsatte Fængsel paa Livstid, i mindre alvorlige Tilfælde tidsbestemt Fængsel, dog ikke under 1 Aar for den, som traadte i de Allieredes Tjeneste, ydede dem Bistand af militær Art eller foretog sig Handlinger »af lignende Karakter« – altsaa *militær* Karakter. Lovbestemmelsen maatte derfor paa Forhaand anses for uanvendelig i et Tilfælde som mit, og man havde vel kun for et Syns Skyld ført den i Marken. Endvidere var jeg anklaget efter det midlertidige Tillæg af 22.

Juli 1940 til Straffeloven, vedrørende den, som ved trykt Skrift eller paa anden Maade offentligt gav Meddelelser, der var egnede til at skade Landets Interesser i Forhold til Ulandet. Strafferammen var her Fængsel indtil 1 Aar, under formildende Omstændigheder Hefte eller Bøde. Det var efter denne Lovbestemmelse, min Straf juredes til ganske faa Maaneders Hefte.

Da Vidneafhøringerne praktisk taget ikke havde givet brugbart Grundlag for Anklagen, søgte man fra Administrationens Side at afbøde denne Mangel ved at fremkalde et udenrigsministerielt Memorandum, i hvilket mine Meriter opregnedes og jeg til Slut fik flg. Skudsmaal:

»at der hos Dr. la Cour er Tale om en fast Beslutning om ikke at ville bøje sig for de almindelige Retningslinier, der er fastlagt mellem den danske Regering og den tyske Besættelsesmagt, og at det i denne Henseende ingen Betydning har for ham, om han ved sin Virksomhed foruden sig selv udsætter hele den trufne Ordning eller Omraader af den, f. Eks. vedrørende Pressens Virksomhed eller Forfattervirksomheden her i Landet, for selv den største Risiko.

Dr. la Cour har efter Udenrigsministeriets Formening mere end nogen anden dansk Publicist vanskeliggjort Regeringen dens Bestræbelser for at gennemføre den Linie, som blev fastlagt ved Beslutningen den 9. April 1940«.

Baggrunden for dette Memorandum af 27. April kendte jeg ikke, da jeg skrev »For dansk Domstol«. Det var undertegnet af Scavenius, gav i sin Slutningspassus nøjagtigt Udtryk for, hvad han – mere brutalt – havde udtalt mundtligt, og jeg gik derfor ud fra, at han var Ophavsmanden til det. Men deri gjorde jeg Skarn Uret. Hvorledes det kom til Verden, er uklart. Da Thune Jacobsen afhørtes i Den parlamentariske Kommission den 24. September 1946, erklærede han: »Der er i hvert Fald ikke fra min Side rettet Anmodning til Udenrigsministeriet om at fremlægge en saadan Henvendelse«. Men Scavenius oplyste ved sin Afhøring den 12. Juni 1947: »Justitsministeriet ønskede en Fremstilling fra Udenrigsministeriet – Forhandlingerne havde mest været mundtlige –, og det blev sendt til Justitsministeriet«. For hans Vedkommende havde Fremstillingen været en ren Ekspeditionssag. Han havde ikke formuleret Skrivelsen, men kun underskrevet den. Hvem havde nu Ret – han eller Thune Jacobsen? Sidstnævnte mente i sin Afhøring, at Skrivelsen var fremkommet efter Ønske af Rigsadvokat *Pihl*, og, sagde han, det Materiale, som han skaffer til Veje, »gaar jo ikke gennem Justitsministeren«. Imidlertid – da Folketingsmand *Aksel Møller* indvendte, at det dog maatte være Thune Jacobsen selv, som havde overladt Skrivelsen til Retten, siden den var stilet til hans Ministerium, ind-

rømmede han, at dette var rigtigt. Nærmere ind paa Gaadens Løsning kom man ikke i Kommissionen.

Men jeg maa tilføje, at jeg paa endnu et Punkt gjorde mig skyldig i en Fejltagelse i »For dansk Domstol«. Jeg ansaa det for juridisk uholdbart at fremlægge et Dokument i Retten, *efter at* Forundersøgelsen var sluttet, og man stod umiddelbart over for Proceduren. Det forekom mig at være et Snigløb, et Forsøg paa administrativ Paavirkning af Retten. Siden har jeg hørt, at denne Opfattelse er urigtig. Og det er kun godt, at jeg her kan faa min Misforstaaelse rettet.

For Kendelsen i Byretten fik dette Memorandum ingen Betydning. Kjalke maatte naturligvis oplæse det ved Slutningen af sit Aktorat den 28. April, men Dommeren lagde det demonstrativt til Side. Og Gamborg, som intet anede om det, før han gjorde sig rede til at gaa i Retten, og som var i høj Grad harmfuld over denne Fremgangsmaade, værdigede det ikke mange Ord i Defensoratet. Dommens Afsigelse blev fastsat til den 4. Maj.

I de følgende Dage synes Thune Jacobsen, som trods den sidste ekstraordinære Indsprøjtning ikke kunde regne med en tilstrækkelig streng Byretsdom, virkelig at have forsonet sig med den Tanke, at jeg atter maatte udleveres til Krigsretten, naar Tyskerne ikke vilde høre Tale om min »frivillige« Internering, og han aabenbart ikke selv længere »nærede« Tanken om en almindelig Interneringslov som yderste Nødhjælp. Der foreligger i hvert Fald et Vidnesbyrd herom i Referatet af hans Redegørelse i Samarbejdsudvalget den 29. April. Nu skal man omgaas meget varligt med Oluf Pedersens private og ikke godkendte Gengivelse af Udvalgets Forhandlinger. Med det, han ved denne Lejlighed refererer af Thune Jacobsens Indlæg, forholder det sig imidlertid anderledes. Det har Thune Jacobsen *set*, for han har *rettet* i det og dermed godkendt, hvad der *ikke* er rettet. Hvor han afviser en almindelig Interneringslov, har han saaledes ikke rettet flg. Passus:

»Det stod for Ministeren som bedre *at overgive la Cour til tysk Militær*; dette var dog rent personlig Opfattelse« (Fremhævelsen min).

Forudsætningen var naturligvis, at min »frivillige« Internering ikke blev godkendt af Tyskerne. Efter Referatet at dømme – men her har man ingen Kontrolmulighed – skal *H. P. Hansen* have indtaget et tilsvarende Standpunkt (»han foretrak, at Tyskerne tog *la Cour* fremfor en ny Lov«). Derimod er det givet, at *Ole Bjørn Kraft* atter har opponeret mod Udleve-

ringstanken, selv om det ikke fremgaar af Referatet, og han fik i den Henseende den kraftigst mulige Støtte senere paa Dagen, da den konservative Rigsdagsgruppe holdt Møde. Her var man enige om, at de danske Domsstoles Myndighedsomraade for enhver Pris maatte opretholdes, og at Thune Jacobsen derfor skulde holdes til Ilden. I et enstemmigt vedtaget Protokollat paalagde man Partiets Repræsentanter i Regeringen – Folketingsmand *Vilb. Fibiger* og Landstingsmand *Halfdan Hendriksen* – klart at tilkende-give, 1) at en ny Udlevering under ingen Omstændigheder maatte ske, før Spørgsmaalet havde været forelagt den samlede Regering, og 2) at de konservative Ministre skulde demissionere, hvis Regeringens Flertal vedtog en Udlevering. Man truede altsaa med at sprænge det politiske Samarbejde paa Spørgsmaalet, og et stærkere Pres kunde man ikke godt lægge paa eventuelt udleveringstilbøjelige.

Den første Del af Vedtagelsen voldte ingen Knuder, da den blev gjort gældende paa et Ministermøde den følgende Dag, 30. April. For den sidste Del fik man ingen Brug; thi nu henstillede Thune Jacobsen, at Domsafsigelsen, der var fastsat til den 4. Maj, atter blev udskudt, saa de paagaende Forhandlinger med Tyskerne kunde blive ført til Ende forinden, og Henstillingen blev godkendt. Senere paa Dagen blev han alligevel taget under Behandling af *Høst* og *Stein*, og sidstnævnte talte tillige med Undervisningsminister *Jørgen Jørgensen*, som bestemt erklærede, at heller ikke han vilde gaa med til nogen Udlevering, medens Statsminister Buhl var betydeligt mere vag i sine Ytringer. Om Sagens hele Udvikling fik jeg nøjagtig Besked i Cellen den 29. April af *Amby* og paa Politigaarden den 30. April af *Ole Bjørn Kraft* og *Stein*. Hovedsynspunktet var, at man ikke denne Gang vilde lade sig overrumple, som man var blevet det den 21. Februar. Vort hele Retssystem maatte ikke gaa en Opløsning i Møde paa Grund af manglende Fasthed i den øverste administrative Ledelse.

Justitsministeriets Henstilling til Byretten om at faa Domsafsigelsen udsat kom den 4. Maj aldeles bag paa baade Dommer, Forsvarer og Tiltalte. Kjalke spurgte overrasket Gamborg og mig, om vi da ikke vidste Besked. Man havde i Justitsministeriet sagt ham, at Thune Jacobsen havde anmodet Byretspræsident *Rytter* om at meddele Arthur Andersen, *at vi begge var gaaet ind paa Udsættelsen!* Tableau! Arthur Andersen maatte i en Fart afbryde en Retsforhandling, han netop var i Færd med, og inde paa hans Dommerværelse fandt nu en Forhandling Sted mellem ham, Gamborg, Kjalke og mig, som dansk Retsvæsen vist aldrig før havde set Magen til.

Eivind Larsen blev ringet op og spurgt, hvad i al Verden Meningen var med dette pludselige Stopsignal og med Vildledelsen af Statsadvokaten? Han svarede, at man i Ministeriet frygtede det Chock, man vilde faa, naar det gik op for Tyskerne, at 100–200 Dages Hefte (hvoraf mere end Halvdelen var afsonet i Varetægtsarresten) vilde være hele Udbyttet af deres Aktion. Arthur Andersen nægtede at udsætte Dommen saa meget som een Time, hvis jeg ikke personlig udtalte Ønsket om at imødekomme Ministeriet; men da de paagaende Forhandlinger førtes paa Grundlag af mit Tilsgagn til Thune Jacobsen om en »frivillig« Internering, fandt jeg det unfair at hindre eller afbryde dem ved at staa paa min Ret, og vi enedes til Slut om at udsætte Kendelsen til den følgende Formiddag.

Og saa gentog ganske den samme Komædie sig. Kjalke kom med Besked om, at Thune Jacobsen maatte have Fristen forlænget, der konfereredes atter livligt og højroestet mellem os fire inde i Dommerværelset, Eivind Larsen blev paa ny ringet op, og nu indrømmede han ganske frejdigt, at han overhovedet ikke før efter Samtalen i Gaar havde »taget Tyren ved Hornene«, som han udtrykte sig. Hidtil havde han bare forsigtigt luftet Spørgsmaalet. Nu havde han endelig langt om længe spurgt Stahlmann direkte, om man tænkte paa at genoptage Sagen ved Krigsretten, hvis Byretsdommen fik det ventede Udfald. Og hvad havde Stahlmann svaret? *Nej*, havde han sagt, det vilde der næppe blive Tale om! Han kunde naturligvis intet garantere, det var Berlin, som maatte træffe Afgørelsen, men han troede ikke selv paa en Krigsretssag! Derimod vilde man nok fremtidig forlange tilsvarende Sager forelagt de tyske Krigsretter.

Endnu en Gang diskuteredes i Dommerværelset, hvorvidt vi skulde give Thune Jacobsen et længere Reb, skønt han – eller vel rettere hans Departementschef – syntes at give sig særdeles god Tid. Paa Grund af Truslen om, at analoge Sager sandsynligvis herefter vilde komme i tyske Hænder, var jeg ubetinget stemt for at stille mig mest muligt imødekommende. Men her stod man over for den retstekniske Vanskelighed, at 5. Maj vilde være sidste Frist for Domsforkyndelsen, hvis Forundersøgelsen ikke blev genoptaget, og hvad i al Verden skulde man nu finde paa at undersøge? Kjalke foreslog, at man kunde undersøge hele min »Virksomhed efter 9. April for derved at faa ligesom en Baggrund for de paaankede Foredrag«. Han vilde ikke for Guld og grønne Skove ind paa nye Forhør med Rejser og Vidneforklaringer og alt det intetsigende Halløj; men havde jeg ikke selv noget Materiale, som kunde give Paaskud til en udvidet Undersøgelse? Jo, svarede jeg, fik jeg en Køretur til Birkerød, skulde jeg samle alt, hvad jeg

ejede og havde af Avis- og Tidsskriftartikler – saa vilde jeg faa en Dag ud af det og *han* faa noget at fordybe sig i. Og saadan blev det – en herlig Dag! Dommen blev udskudt til den 12. Maj.

Medens vi den 5. Maj forhandlede i Dommerværelset, blev Situationen tillige drøftet paa et Ministermøde. *Thune Jacobsen* refererede Eivind Larsens Samtale med Stahlmann, som foruden det oven for nævnte havde afvist al videre Snak om »frivillig« Internering. Erik Scavenius fandt det derfor »formaalstjenligst at gennemføre en Lovgivning, hvorved vi beholdt Justitsen i vor egen Haand« – Ministermødets Protokol nævner ikke, hvilken Lovgivning han tænkte sig; men Resultatet blev, at Thune Jacobsen fik til Opgave at forelægge »visse Lovændringer«, som kunde tjene dette Formaal.

Og saadan gik det til, at han den 9. Maj fremsatte og fik vedtaget en Lov, som dels skærpede Maksimalstraffen i Loven af 22. Juli 1940 fra 1 til 3 Aar, dels gav Adgang til direkte Anke til Højesteret af Domme, afsagt i Københavns Byret i Sager som min. Det blev under Rigsdagsdebatten udtrykkeligt fastslaaet, at Straffeskærpelsen ikke kunde gives tilbagevirkende Kraft, og at den derfor ikke vilde komme til at berøre mig. Den skulde kun tjene til Advarsel for alle, som i Fremtiden vilde inlde sig paa en lignende »Hetz«.

Hvorefter der faldt Ro over Schipkasset, og den 12. Maj kendtes det for Ret, at jeg burde »straffes med *Hefte i 4 Maaneder, hvoraf 78 Dage anses som udstaaet*«.

XI

Hertil føjedes imidlertid som en Slags administrativ Tillægsstraf, at jeg *afskedigedes paa graat Papir som Lektor ved Birkerød Statskole*.

For dette redegjorde jeg i »For dansk Domstol« (1945) paa Grundlag af det da foreliggende Materiale, men blev i de følgende Aar stærkt imødegaaet, først af *Thune Jacobsen* (»Paa en Uriaspost«, 1946), siden af Højesteretspræsident *Troels G. Jørgensen* (»18 Aar af Højesterets Historie«, 1947 og »I Justitias Tjeneste«, 1954). Naar sidstnævnte karakteriserede min Bog som »et – temmelig hovedløst – Skandskrift« mod ham selv og Højesteret og mig som en »særlig højtalende Skændegæst«, føler jeg ingen Trang til at opholde mig ved disse Invektiver. De belyser jo kun Forfatterens oprevne Sindstilstand, da han skrev. Hvad jeg derimod lægger stor

Vægt paa, er en Revision af min tidligere Fremstilling ud fra det omfattende Aktmateriale, som *nu* er publiceret, saa de Fejlslutninger, jeg i sin Tid begik, kan blive tilbørligt rettede. Dette skylder jeg i første Række Troels G. Jørgensen, som jeg afgjort havde givet en urigtig Placering i Billedet.

Det beroede paa, at han af mig var blevet opfattet som *Ophavsmand* til min Afskedigelse. De Dokumenter, der forelaa offentliggjort til og med 1945, pegede efter mit Skøn – som jeg delte med mangfoldige andre, ogsaa fremtrædende Jurister – afgjort i denne Retning. Da Thune Jacobsen i 1946 udsendte sin Redegørelse, blev det dog med det samme klart, at det var *ham* og ikke Troels G. Jørgensen, der havde staaet Fadder til Tanken. Det hedder i »Paa en Uriaspost«, at Afskedigelsen

»maatte indtræde i Sammenhæng med den anden Gang idømte alvorlige Straf. En Historielærer for de Unge kunde efter mit Skøn ikke være to Gange straffet for Fri-sprog mod Tyskerne i historiske Foredrag, hvis der skulde være fornøden Holdning over Regeringens Optræden«.

Argumentationen kunde maaske siges at have haft et vist Skær af Rime-lighed, hvis jeg i 1942 havde været »Historielærer« i *Funktion*, og man derfor kunde frygte, at jeg vilde holde lignende »historiske Foredrag« i Klasseværelserne; men med Undervisning havde jeg jo intet haft at gøre siden August 1939. Da jeg den 22. December 1941 efter Anmodning af Undervisningsminister *Jørgen Jørgensen* kom op til ham i Ministeriet, begyndte han en lang Samtale med Ordene: »Det er ikke min Hensigt at lægge noget som helst Pres paa Dem, jeg vil ikke engang holde Moral-prædiken for Dem, jeg vil bare for Deres egen Skyld give Dem det gode Raad, at De ikke *straks* genoptager Mødevirksomheden, skønt denne naturligvis paa mange Maader har min store Sympati«. Og da jeg – foranlediget heraf – spurgte, om jeg som Lektor i Statsskolen kunde volde ham personligt Bryderi ved atter at begynde, svarede han: »Aah nej, det skal De slet ikke tænke paa. Kommer man til mig og klager over Dem, svarer jeg kun, at med Dr. la Cour har jeg intet at gøre – han har Orlov, og hans Optræden vedkommer derfor ikke mig.« »Skulde det blive for slemt, kan De jo give mig min Afsked«, sagde jeg; men derom vilde han ikke høre Tale. Det gik nok, uden at man behøvede at gribe til den Slags Udveje, mente han.

Thune Jacobsen var altsaa faa Maaneder efter af en helt anden Mening. Og han var dog ikke som *Jørgen Jørgensen* min Foresatte inden for Rege-lingen. Men der er jo Forskel paa Mennesker.

Dagen efter Byretsdommen stillede *Thune Jacobsen* i et Ministermøde Forslag om min Afskedigelse, og den 15. Maj meddelte Statsminister *Buhl* i et nyt Ministermøde, at Spørgsmaalet nu overvejedes af Finans- og Undervisningsministeren. Imidlertid maatte *Thune Jacobsen* finde en Lovparagraf, som kunde tænkes juridisk at dække det administrative Skridt, der forberedtes, og han standsede ved Tjenestemandslovens § 61. Heri hedder det, at hvis en pensionsberettiget Tjenestemand, der afskediges »for Tjenesteforseelser eller Misligholdelser« uden i Henhold til § 60 at have mistet Pensionsretten, »svækker den for Stillingen nødvendige Agtelse og Tillid«, skal det ved Finanslov eller Tillægsbevillingslov bestemmes, om han skal have Pension og i bekræftende Fald hvor stor. *Thune Jacobsen* spurgte *Troels G. Jørgensen* til Raads, og Højesteretspræsidenten erklærede, at Lovens »formelle Betingelser« maatte være til Stede i et Tilfælde som mit (»18 Aar«, S. 214), da »en Tjenestemand's Brugbarhed kan forringes væsentligt ved en betydelig forsætlig og strafbar Lovstridighed, selv om Forholdet ikke i snævrere Forstand berører Moralen« (»I Justitias Tjeneste«, S. 215). Jaja, Jurister kan til Tider være forbavsende fingernemme!

Nu kunde meget have været undskyldt, hvis der havde foreligget en *tvivgende* Grund for *Thune Jacobsen* til at berøve mig mit Lektorat, f. Eks. et bestemt formuleret tysk Krav derom. Men et saadant *var* ikke stillet og *blev* ikke stillet. *Troels G. Jørgensen* udtaler endog, »at Tyskerne mig bekendt ikke ytrede Interesse for Afskedigelsen« (»I Jus. Tjen.«, S. 215). Det er maaske vel stærkt sagt. Til Admiral *Hammerich* bemærkede *Jørgen Jørgensen* den 17. Juni, at »Tyskerne begreb ikke, man kunde have en Embedsmand, som Gang efter Gang blev straffet«, og »*Scavenius* var aldeles uforstaaende over for dette Fænomen« (Brev til Aidt, 17. Juni). Et tysk Forlangende forelaa altsaa *ikke*. Naar jeg kun blev uskadeliggjort, var de ligeglade med Embedet. Men de fandt aabenbart, at der ikke var, hvad *Thune Jacobsen* kaldte: »fornøden Holdning over Regeringens Optræden«, *Scavenius* var selvfølgelig af samme Opfattelse, og i sin Svaghed var *Thune Jacobsen* da parat til at vise denne »Holdning«. Hans Bedømmelse af tyske Hensigter og Ønsker hvilede hovedsagelig paa *Eivind Larsens* Referater, og det er jo et Spørgsmaal, hvor meget de var værd. Et vist undskyldende Moment for *Thune Jacobsen* kan godt søges i dette Forhold. Han havde troet, at jeg efter en mild Byretsdom øjeblikkeligt vilde blive krævet udleveret paa ny – det havde vist sig slet ikke at være Tilfældet. Han havde forsikret, at der overhovedet ikke vilde blive Tid til at indanke Sagen for en højere Instans – nu saa han, at Tyskerne var fuldt tilfredsstillede ved at faa

den for Højesteret, og de lod endda den danske Justits faa rundelig Tid dertil. Først den 23. Maj fandt Indankning Sted.

Da dette var sket, tog *Troels G. Jørgensen* et personligt Initiativ, som han har maattet høre meget ilde for – ogsaa af mig.

Han gik ud fra, at mit Tab af Stillingen vilde kunne »faa Betydning ved den forestaaende Strafudmaaling og da naturligvis i formildende Retning« (»18. Aar«, S. 214); men i saa Fald maatte Afskedigelsen selvsagt være en Kendsgerning *inden* Dommen. Paa dette gjorde han Thune Jacobsen opmærksom en af Dagene mellem 23. Maj og Begyndelsen af Juni. Med Sikkerhed spores hans Opfattelse først i et Brev, som han den 2. Juni tilstillede Justitsministeren, og hvori det hed:

»at det af Administrationen indtagne Standpunkt vil kunne faa en – maaske betydelig – Indflydelse paa Bedømmelsen af la Cours Forhold«,

og endvidere, at

»uden Hensyn til, hvad Grunden til Administrationens Passivitet kan være, vil Retten være henvist til at holde sig til Faktum: om Skolemyndighederne har reageret eller ikke har reageret overfor hans Virksomhed«.

Det maa da først og fremmest slaas fast, at Opfattelsen af Højesteretspræsidenten som Afskedigelsesideens Ophavsmand og den deraf følgende Paastand, at han som Dommer var gaaet uden for sin Kompetence ved at tage Initiativet i et rent administrativt-politisk Spørgsmaal, var fuldkommen fejlagtig. Dernæst, at hans Henvendelse til Justitsministeren vedrørende en forudgaaende Afskedigelses Indflydelse paa Strafudmaalingen udelukkende blev foretaget *i Tiltaltes Interesse*. Jeg var ikke den eneste, som misforstod Brevet af 2. Juni, fordi Forudsætningerne for dets rette Forstaaelse endnu i 1945 ikke var til Stede. Misforstaaelsen var almindelig, ja, den deltes af meget kyndige Jurister som f. Eks. Professorerne *O. A. Borum* og *Knud Illum*. Naar *Troels G. Jørgensen* »ikke tvivler om, at de, der fremkom med Angrebene [paa ham] og foretog forskellige Træk [imod ham] bagefter vil ønske Tavshed herom« (»I Jus. Tjen.«, S. 210), gælder dette i hvert Fald ikke mig. Jeg beklager oprigtigt, at jeg var blandt de mange, der angreb ham uforskyldt i Spørgsmaalet om min Afskedigelse, og det har været mig magtpaaliggende at finde en passende Lejlighed til at faa det sagt.

Bemærkningen i 2. Juni-Brevet om »Administrationens Passivitet« hentydede til, at Undervisningsministeriet intet foretog sig i Sagen af den gode

Grund, at *Jørgen Jørgensen* ikke kunde forlige sig med Tanken om min Afskedigelse, der jo ikke kunde effektueres, før en Indstilling derom af ham blev forelagt til Kongens Godkendelse. Mere imødekommende stillede han sig ikke, da han fik Kendskab til Troels G. Jørgensens Henvendelse af 2. Juni. Departementschef *Fr. Graae* fortæller i en Redegørelse af 10. marts 1945, at Ministeren og han var »enige om at afvise denne Indblanding, bl. a. fordi den forekom os usømmelig«, saa »Ministeriet reagerede altsaa ikke overfor Præsidentens Henvendelse«.

Men den 3. Juni overdrog man i et Ministermøde til Statsminister *Buhl* »at se nærmere paa Spørgsmaalet«, og dette førte den 12. Juni til et Møde i Finansministeriet, hvor han, Departementschef *Kofoed*, *Thune Jacobsen* og *Troels G. Jørgensen* i Fællesskab drøftede, hvad der burde foretages. Hensigten med Mødet, siger sidstnævnte, var at orientere *Buhl* »om den af Ministermødet besluttede Afskedigelse af la Cour skulde foregaa før eller efter Dommen«, og vejledende her maatte naturligvis i første Række Højesteretspræsidentens Argumentation være. Vi kender visse Hovedtræk af de faldne Udtalelser fra et Notat, som en Fuldmægtig i Undervisningsministeriet affattede paa Grundlag af *Kofoeds* Referat fra Mødet. *Troels G. Jørgensen* er overordentlig utilfreds med Notatet; men det forekommer mig, at det eneste Punkt i det, som afgjort beror paa en Misforstaaelse, er en Passus om, at Mødet resulterede i »en enig Henstilling fra Statsministeren, Justitsministeren og Højesteretspræsidenten om, at la Cour afskediges straks uden Varsel«. I en saadan Henstilling deltog *Troels G. Jørgensen* selvfølgelig *ikke*. Hans Funktion havde udelukkende været konsultativ. Hvad de øvrige af ham kritiserede Enkeltheder i Notatet angaar, er disse ganske vist noget uklare – som et Referats Referat ofte vil være det; men de *kan* forstaaes i Overensstemmelse med de Synspunkter, som netop han maa have plæderet paa Mødet.

Han ønskede bl. a. et rimeligt Interval mellem Afskedigelse og Dom, og det praktiske Resultat af *Buhls* og *Thune Jacobsens* Initiativ blev, at *Jørgen Jørgensen* omsider følte sig tvunget til at følge sine Kolleger i Regeringen. »Jeg husker«, skrev *Fr. Graae* i sin ovennævnte Redegørelse, »at det for Ministeren var meget betydningsfuldt, at han mente, at en administrativ Afskedigelse vilde medføre en betydeligt mildere Straf ved Retten, end der ellers kunde ventes«. Yderligere ændrede han »i væsentlig Grad« til min Fordel enkelte Punkter i det Udkast til en Indstilling, som han fik forelagt. Han underskrev Indstillingen den 15. Juni, Kongen bifaldt den Dagen efter, og den 17. Juni fik jeg i *Cellen* officiel Med-

delelse om min Afskedigelse. Jeg skrev omgaaende et Takkebrev til Jørgen Jørgensen, hvis Holdning jeg ikke et Øjeblik havde været i Tvivl om. At han til sidst havde maattet bøje sig for Pressionen, kunde ingen fortænke ham i.

Proceduren for Højesteret fandt Sted i Dagene den 22.–23. Juni. Rigsadvokat *Pihls* Aktorat var ikke direkte blodtørstigt, men hans Basis for det var jo ogsaa ringe. At Udenrigsministeriets Memorandum af 27. April – det, som Byretten havde fejlet af Bordet – nu kom til Ære og Værdighed, var, hvad man kunde vente. Pihl ønskede mig dømt efter »lex Ørum« – en Mulighed, han sikkert ikke selv har troet eet eneste Minut paa –, subsidiært ikendt Maksimumsstraffen efter Lov af 22. Juli 1940: 1 Aars Fængsel.

Gamborgs Defensorat var straalende. I et samtidigt Brev hedder det:

»Jeg skal love for, han er i Form! »Jeg glæder mig til at føre denne Sag!« sagde han. Han har lagt et mægtigt Arbejde ind i det, og han har stillet sig i den Grad som grand seigneur, at han ikke vil modtage noget Honorar. Han gav Afkald paa de 1500 kr., som Byretten tilkendte ham, og han vil gøre det samme med den, sikkert ikke mindre Sum, som Højesteret vil fastsætte. Bare jeg vidste, hvad jeg kunde gøre til Gengæld . . . Men det er næppe, han vil høre Tale om en Tak. Han ser det Hele udelukkende ud fra det Synspunkt, at jeg har gjort ham og alle andre Danske en Tjeneste, som burde honoreres med noget helt andet end Straf« (Brev til Aidt 22. Juni).

Det var ogsaa den Motivering, han sluttede sit Indlæg med. Kunde Frifindelse ikke finde Sted, krævede han Byrettens Dom stadfæstet – intet mere. Og da netop den 23. Juni dens Straffemaal vilde være afsonet med den udstaaede Varetægtsarrest, skulde jeg altsaa løslades umiddelbart efter Kendelsen. Mon han selv har troet paa det?

Ved Middagstid den 25. Juni afsluttedes Voteringen, og Dommen blev afsagt. Den hvilede, har Troels G. Jørgensen senere oplyst, paa et Kompromis, for hvilket alle 11 deltagende Dommere stemte. Ved en forudgaaende Afstemning havde enkelte voteret for en højere Straf end den, der nu blev Resultatet: 7 Maaneders Fængsel, hvoraf 80 Dage blev anset for afsonet ved Varetægtsarresten.

XII

Der har nok været en og anden, som aandede lettet op, da Dommen havde sat sit Punktum. »Den Sag har været mere besværlig for mig end syv Mord«,

sagde Eivind Larsen til mig. Nu var den endelig afsluttet. Vestre Fængsel vilde være ene om Ordet indtil den 10. November.

Som Varetægtsarrestant havde jeg haft de lempeligst tænkelige Vilkaar – mange Besøg, mange Udflugter til Politigaarden, »Transporter« i Ene-kupé til Jylland sammen med min Ven, Overbetjent *Roland Olsen*, medens Toget ellers var totalt overfyldt (»Kan jeg ikke faa Lov til at komme ind til Dem?« spurgte min Dommer, Arthur Andersen. »Nu har jeg maattet staa op over hele Sjælland!«). Ja, jeg var endda til 17. Maj-Fest i Søkvæst-huset hos Admiral Hammerichs! Folk glemte mig ikke. Jeg har uendelig meget at sige Tak for. Da Grænseforeningen holdt Sendemandsmøde i København den 1.–2. Juni, gik en Fælleshilsen til mig rundt ved Middags-bordet, og min Kone bragte mig den med en lang Række Navne – gamle Kampfællers, ikke mindst gamle sydslesvigske Venner.

Men alligevel – jeg følte det, som var jeg gaet i Staa. Tankerne gik til dem, der nu arbejdede, lagde Planer, løste Opgaver, som vilde have været mine egne, hvis jeg ikke var blevet laaset inde bag denne forbandede Dør, som intet Haandtag havde. Han har, skrev min Kone om mig,

»i den senere tid haft en følelse av, at mangfoldige mennesker syntes han hadde båret sig galt ad – at han bare skabte vanskeligheter uten å opnå noget fornuftig formål – og sommetider har jeg merket litt bitterhet, noget som er saa fremmed for min mand« (Brev til Aidt, 7. Juni).

Følelsen blev naturligvis ikke mindre efter Højesteretsdommen. Hvorfor var jeg den eneste »Hetzer«, som man var slaaet ned paa? Var der ikke andre, som vilde løbe Risikoen? Eller hvorfor tog man dem ikke, saa Folk kunde faa lukket Øjnene op? Da jeg under Domsforhandlingen holdt Frokostpause sammen med Overbetjenten, fik *Aage Møller* Lov til at veksle nogle Ord med mig. »Nu har jeg holdt 200 farlige Foredrag Landet over«, sagde han, »men lige meget hjælper det. Det er, som man regner Dem for en farlig Idiot, der maa isoleres, men mig for en uhelbredelig, harmløs Sindssyg, det ikke er værd at gaa for haardt imod. Og nu er dog Øjeblikket, hvor *andre* maa lægge Krop til. Det har virket stærkt ude omkring, at man er faret saadan frem imod Dem; men det er ikke nok – der maa *flere* ind. Kan De ikke sige mig, hvordan jeg skal bære mig ad?« (Brev til Aidt, 22. Juni).

Ja, hvorfor tog de ham ikke? Hvorfor tog de ikke Kaj Munk eller Arne Sørensen eller Gudme eller Claus Eskildsen? Haabede de at faa Folk til at sove roligt videre ved at gøre mit Tilfælde til noget isoleret og særligt?

»Nej du, *denne Krig har været for længe!* Man har »tilpasset« sig – ikke just efter Fjenden, men efter vore egne Kinesere . . . Naar dette er Tilfældet, saa skulde vi have haft »norske Tilstande« for at slippe helskindede igennem. Det har vi ikke faaet, og det faar vi næppe. Nu »klarer vi os jo egentlig rigtig godt« – det er den dræbende Erfaring, Flertallet har gjort.

Denne Opfattelse kan heller ikke være uden Indflydelse paa de Tanker, jeg gør mig om min egen Fremtid. De er endnu ganske uklare. At optræde som »stærk Mand« i folkelig eller politisk Forstand vil jeg næppe kunne. Jeg har brugt min Kraft – mod Fjenden. Paa sin Vis har jeg kæmpet nogenlunde uden Ophør, fra jeg startede Grænsevagten i 1918. Nu synes jeg, jeg maa have gjort nok. Jeg vil aldrig kunne lade være med at slaas for det, jeg selv bygger paa. Men der maa være andre og yngre Folk, som tager de egentlige Dravater. Selv om jeg ikke er »af Alderdom blind« som gamle Vermund, saa længes jeg dog efter at høre en Uffe . . . Naar man sidder saa meget ene som jeg nu, faar man et klarere Syn paa sig selv. Man ser den store Begrænsning, som baade Alder og meget andet sætter . . .

Nu maa du ikke misforstaa dette Brev. Det har jo nok en anden Tone end den vanlige, men det skal du ikke lægge Vægt paa. Nu og da kan man faa en forbigaaende Følelse af at være sat uden for, at være ligesom »brugt op«; men det for-tager sig, og det er i hvert Fald ikke noget, man skal plage andre med« (Brev til Aidt, 19. Juli).

Med Fængselsdommen skulde mine Vilkaar have været grundigt ændrede. Fængsel er jo noget helt andet end Hefte, endsige Varetaget. Men det varede sandt at sige længe, inden jeg mærkede det. Fængselslægen var saa harmfuld over min Dom, at han omgaaende beordrede mig overflyttet til Sygeafdelingen, skønt jeg var frisk som en Fisk. Derovre var dog nogenlunde Ro, der var et virkeligt, om end tilgitret Vindue, som man kunde se ud ad, og dør var i Forvejen Oberstløjtnant Ørum, som jeg nu atter kunde vandre mine Gaardture sammen med og holde »Smaafester« med om Aftnerne, naar vi havde faaet gode Sager smuglet ind i Cellerne. Det sidste var velkomment, men i Virkeligheden overflødigt, for Fængslets eget Personale »smuglede« bravt, d. v. s. brød sig Pokker om Reglementet.

»Om Eftermiddagen har jeg jo været vant til, at Fængselsbetjenten stak to usandsynligt tykke Klemmer ind til mig. Punktum. Nu har jeg baade i Gaar og i Dag faaet serveret et bugnende Fad med pænt skaarne Stykker, baade Sigtebrød og Rugbrød, dertil Smør, Rullepølse, Servelatpølse, Oksekød, Radiser, Sildesalat, et halvt haardkøgt Æg, Ost og en Kande Mælk!!! Jeg satte baade mig selv og Fadet ned paa Sengen, da det tonede frem. Og ikke nok med det: i Dag fik jeg sandt for Dyden Eftermiddagskaffe! »Trænger De ikke til en Taar Kaffe?« sagde gamle Larsen, forhenværende Husar. »Nu skal jeg skaffe den!« og lidt efter kom han med Blaa-Lars, Fløde og 4 Stk. Sukker.

Nu spekulerer jeg kun paa, hvordan det vil gaa i Morgen. Han har truet med Morgenkaffe, Smør, tyndt skaaret Brød og Marmelade! Og jeg kan tiltænke ham alt.

Hvis jeg nu var kommet i Tugthuset, havde jeg mon saa faaet Rejemad?« (Brev til Aidt, 2. Juli).

Foreløbig mærkede jeg kun Ændringen deri, at Besøgene blev færre og Turene ind til Politigaarden sjældne. Snart fik jeg heller ikke Glæden af at faa en Passiar med min storartede Anklager, Statsadvokat *Kjalke*. Han blev fjernet fra sit Embede i Begyndelsen af August, fordi han – meget forstaaeligt – gik Kriegsgerichtsrat, Dr. Johannsen paa Nerverne. Saa gjorde man ham i Stedet til Politimester i det fredelige lille Maribo – og en »Vanskelighed« var bragt ud af Verden. Det skal dog indrømmes, at Afgangssignalet inden længe ringede ogsaa for Dr. Johannsen. »Lige for lige, naar Venskab skal holdes!«

Den 29. August blev Ørum og jeg over Hals og Hoved flyttet tilbage til den egentlige Fængselsbygning. Tyskerne havde krævet hele Sygeafdelingen for deres egen Mund. Derved kom vi fra Dynen i Halmen; men ogsaa i Halm kan man indrette sig meget behageligt, naar man kun ikke taber Modet.

Og hvor skulde vi kunne det, naar vi ude fra fik flere og flere Vidnesbyrd om, at *den aktive Modstand var under fuld Udvikling!* Alt Sortsyn blæstes bort! Fængselsbetjentene var lige saa lykkelige over at bringe os Nyhederne, som vi over at modtage dem. De kom til os med »Frit Danmark«, »De frie Danske« og »Land og Folk«, de rapporterede Meddelelserne i Londonradioen, de fortalte om danske Faldskærmsfolk, om Demonstrationer mod Frikorpset og meget, meget mere. Inden for Murene var Luften lige saa ladet med Rygter som uden for dem.

Trods forbigaaende Pessimisme havde jeg allerede før Højesteretsdommen været klar over, at alt gik i den rigtige Retning. *Roland Olsen* havde holdt mig à jour. Under en »Ransagning« i Birkerød havde han endda spurgt min Kone og mig, om vi vidste et Sted, hvor en Faldskærmsmand kunde blive sikkert anbragt. Vi havde tilbudt vort eget Hjem, men det fandt han – hvad man ikke kunde fortænke ham i – ikke sikkert nok. *Nu* var der kommet Fart og *nu* var der ved at komme System i Kampen. Tænk, om man havde været ude og kunnet faa Kontrakt med alt det, der var ved at bryde frem!

Den 24. September blev jeg kørt ind til *Eivind Larsen*. Han ønskede at forhandle med Tyskerne om et Arrangement, hvorved min Løsladelse kunde fremskyndes. I saa Fald maatte jeg binde mig til at undlade al politisk Virksomhed ved Møder og Skrivelser. Jeg svarede, at jeg jo ikke behøvede

at love noget, som Regeringen kunde *twinge* mig til, og hvad der laa derudover, faldt det mig ikke ind at give noget Tilsagn om. Eivind Larsen vilde gerne have nøje fikseret, hvor langt jeg vilde strække mig, inden han optog Forhandlingerne, og da Gamborg var bortrejst, lod han mig køre til LRS. *Lenstrup*. Ved fælles Hjælp lykkedes det ham og mig at formulere en Erklæring, ved hvilken jeg kun bandt mig til ikke at »optræde som Taler« ved Møder – at deltage i Diskussioner efter andres Taler eller at tage Del i de meget effektive »Dagligstuemøder« lovede jeg ikke at afholde mig fra. Men alligevel var jeg ikke glad for denne Erklæring. Jeg var bange for, at Folk skulde opfatte min eventuelle Løsladelse som en Slags »Benaadning«, et Udslag af tysk »Storsindethed«, og det vilde jeg betakke mig for. Desuden havde jeg en ubehagelig Fornemmelse af, at jeg med denne tvetydige Erklæring handlede unfair over for Eivind Larsen. Derfor skrev jeg Dagen efter til ham og fortolkede Erklæringen, saa han ikke kunde være i Tvivl om dens reelle Indhold, og jeg fastsatte yderligere den 10. Oktober som seneste Frist for min Løsladelse. Fandt den ikke Sted til den Tid »betragter jeg Erklæringen som bortfaldet«.

Det kom imidlertid slet ikke til nogen Forhandling mellem ham og Tyskerne. Kong Christians Fødselsdag den 26. September udløste »Telegramkrisen«, som fyldte de følgende Uger og lagde Beslag paa alle Tanker. Man ventede det værste af Malersvendens Paroksysmer, og det kunde give sig rent tragikomiske Udslag, som da Fængselslægen pludselig den 2. Oktober beordrede mig paa Hovedet i Seng – *senest* i Løbet af to Timer! »De er meget syg. Jeg kan se det paa Dem, og det kan vist godtgøres af Journalen!« Jeg troede, han havde mistet Forstanden, men fik Færten af, at han forudsaa en tysk Arrestation af mig, og jeg var derfor mest optaget af at faa rensset Cellen for adskilligt, der ikke egnede sig til at blive set under Lup af de Herrer. Det lykkedes. Og i Seng *skulde* jeg altsaa. Der kom Sygeplejersker med Termometer og Varmepude, og jeg spekulerede paa, hvor længe denne Komædie skulde vare ved.

Men det eneste, der hændte, var, at Viceinspektør *Brock* kom ind til mig med en justitsministeriel Ordre af 30. September, ifølge hvilken alle hidtil indrømmede Lempelser med øjeblikkelig Virkning skulde bortfalde. Og saa blev Cellen ryddet for *næsten* alt, hvad jeg i Varetægtsmaanederne havde hygget mig med, og som man ikke havde fjernet trods Fængselsdommen. Til Gengæld stod jeg op. Hvad i al Verden skulde jeg ligge i Sengen for – jeg vilde ud paa Gaardtur sammen med Ørum. Men det var der ikke

Tale om. Det var netop en af Lempelserne, som nu var frataget mig. Fremtidig skulde jeg lufte mig i en af de smaa, trekantede, tilgitrede Cellegaarde. Og det bildte man sig ind! »De kan spare Dem Ulejligheden«, svarede jeg. »*Enten* vil jeg gaa mine Ture som før, *eller* ogsaa nægter jeg at gaa ud, inden jeg bliver løsladt.« »Tror De da, De bliver løsladt?« spurgte gamle Larsen. »Det tror jeg sgu'tte! Tyskerne er smækfulde af Løgn og Svindel. De holder Dem sgu herinde, saa længe de kan, de Satanere!« Det samme mente Dagen efter *Amy*. »Tyskerne *vil* ikke finde sig i det, de kalder »Hetz«,« sagde han. »*De vil ikke!* Og de har ikke glemt Dem, vær rolig for det!«

Nogle Dage senere var Waagensen ligeledes inde paa den Forestilling, at enhver Mulighed for Løsladelse var udelukket. »Ja, men jeg *vil* ud!« svarede jeg. – »Hvad saa, hvis Tyskerne tager Dem?« spurgte han. – »Saa lad dem det«, svarede jeg. »Lad bare Folk faa at vide, hvor retsløse vi er blevet. Jeg har Loven paa min Side!« – »Loven eksisterer praktisk taget ikke længere«, indvendte han. – »Nej«, sagde jeg, »*ikke*, hvis man resonnerer, som De gør nu i Øjeblikket«. – »Lad os da sige, at den staar skrevet i vore Hjerter«, fortsatte han; »hvad der staar paa Papiret er ikke meget værd«. – »Jeg giver ikke en Døjt for noget, man bare kæler for i Hjertet«, svarede jeg, »men ikke har Mod til at kræve respekteret udadtil«. – Waagensen stod lidt uden at sige noget. Saa kom det stilfærdigt: »Det er godt, at der er *nogle* Mennesker her i Landet, som vil staa fast. Vi andre glider jo bare«.

Men sagt om ham selv, var dette uretfærdigt. *Han* hørte ikke til dem der »gled«. Han var kun i Øjeblikket deprimeret, træt, syg – ingen anede, at han faa Maaneder senere skulde gaa bort, udslidt af det Hverv, der var blevet meningsløst, ja foragteligt for ham under de Forhold, vi nu levede under.

Waagensen var slet ikke bange for at tage en personlig Risiko. Han undlod f. Eks. trods den givne Ordre at lade mig iklæde Fangedragt. Og han lukkede Øjnene for min stadige »Rekonvalescens«, der gjorde, at jeg ikke »taalte« at forlade Cellen – til Gaardtur i et af Burene. Han lod mig ligeledes daglig faa mine 9 Aviser – de 8 sønderjydske. Fra mig vandrede de ind til Ørum. Og saa gik jeg forøvrigt op og ned ad Cellegulvet – fem Skridt frem og fem tilbage. »Skal De dog ikke snart ud?« spurgte Lægen, da han en Gang kiggede ind til »Patienten«. »Ikke før man igen lader mig gaa som tidligere,« svarede jeg. »Ikke een Dag før!«

Uden for mit lille, højtsiddende og tilgitrede Vindue laa Fængslets Køkkenhave. Her gik *Ørum* sine Ture. Den 3. Oktober hørte jeg *to* Stemmer derude. Jeg klatrede saa højt op, som jeg kunde, og saa ud. Det var *Peter de Hemmer Gudme*, som var kommet ind og nu fik sig en Snak med *Ørum*. »Hallo!« raabte jeg. Vi var altsaa omsider blevet *to* »*Hezere*« herude! Og det førte i de følgende Dage til adskillige korte Samtaler gennem Gittervinduet.

Men saa den 17. Oktober kom Waagensen meget nedslaaet ind til mig. Ministeriet havde givet Ordre til, at jeg *skulde* iføres Fangedragt. »Det skal De saamænd ikke tage Dem nær«, svarede jeg, »det skal ikke genere mig; men jeg tager ikke Fængslets Undertøj paa!« Han forstod ikke det mærkelige Indfald og beklagede, at han ikke paa det Punkt kunde give Dispensation. »Jaja«, sagde jeg, »men jeg beholder nu alligevel mig eget«. Det hele maatte jo stamme fra tyske Klager over, at jeg stadig gik i mit eget Tøj, forklarede jeg ham, og hvordan skulde de vide noget om dette, hvis der ikke var en Stikker blandt Fængselspersonalet? Jeg kunde ogsaa sige ham, *hvem* det var. Kollegerne kaldte ham »sorte Møller« og havde advaret mig imod ham. »Nu beholder jeg mit eget Undertøj«, sluttede jeg, »saa skal De bare se.«

Langt værre var en anden Meddelelse, som han kom med: Oberstløjtnant *Ørum* skulde overføres til Horsens. Det havde General *v. Hanneken* forlangt. Naar man saa hen til *Ørums* Straf, var det i sig selv en Lempelse, at han afsonede den i Vestre. Men dertil havde *v. Hannekens* Forgænger givet sin Tilladelse, og nu skulde altsaa dette Ord brydes?

Jeg skal aldrig glemme den ranke Maade, hvorpaa *Ørum* tog Slaget, da han om Aftenen var blevet laast ind til mig, og jeg meddelte ham Bestemmelsen. Jeg vidste, at han Dagen efter skulde have Besøg af sin Kone, og han maatte kunne give hende Instrukser, saa et eller andet blev foretaget, og han undgik Horsens. Hans Officerskammerater maatte dog gaa i Brechen for ham. Selv skrev jeg til *Ole Bjørn Kraft* og bad ham gaa til General *Gørtz* og til sine politiske Venner om Sagen. Der var vel endnu nogle Dage at løbe paa. Den 1. November fik *Ørum* af Waagensen officiel Besked om, at han den følgende Dag skulde overføres til – *Vridsløse*. Saa meget var altsaa opnaaet. Men om det betød stort, vidste ingen af os. Inspektøren dør, *Klüver*, havde et meget slet Rygte. Han anede ikke, hvad Landsmandsskab krævede af en hæderlig Mand, saa det kunde blive slemt nok endda.

Om Aftenen kom *Ørum* paa et af sine regelmæssige, ulovlige Aften-

besøg i min Celle. Vi havde i disse Maaneder delt meget med hinanden, havde udvekslet mange Tanker og tændt mange Haab – og nu skulde det hele være forbi! Vi fik den Aften et ekstra Kvarter med hinanden ud over den sædvanlige Time. Næste Morgen fik jeg lige et Glimt af ham inde i hans Celle, hvor han gik og pakkede sammen. Jeg gik derind, gav ham Haanden og vidste ikke andet at sige end: »Godt Mod, Landsmand!« Det var let nok sagt af mig, som skulde løslades om faa Dage, men for ham –.

Det første, jeg gjorde efter min Løsladelse, var at sende ham en kort Hilsen paa et Brevkort. Jeg fik det tilbagesendt af Klüver med Paategning, at det »efter de for nærværende Anstalt gældende Anordninger kun er tilladt de her hensiddende Personer at brevveksle med deres nærmeste Slægtninge og andre dem nærstaaende Personer«. Sproget knirkede af Uforstand og Mangel paa Konduite. Saa bad jeg i Stedet Waagensen om ved Lejlighed at hilse Ørum fra mig. Det lovede han og skrev:

»Paa Fængselsvæsenets Vegne skammer jeg mig over, at det ikke kunde tillades Oberstløjtnant Ørum at modtage Deres Hilsen. Men det er jo et Udtryk for, hvor reglementsbundet en Fængselsmand let bliver . . . Det vilde jo lyde underligt, om jeg sluttede mit Brev med, at De skulde være velkommen en anden Gang. For Deres egen Skyld haaber jeg det ikke.

De venligste Hilsner,

Deres hengivne

Waagensen«.

Men vi maa fra dette endnu for en kort Stund vende tilbage til Vestre.

Den 24. Oktober havde Ministeriet kapituleret, og jeg fik atter Lov til at trække frisk Luft i Fængslets Køkkenhave. Det var simpelthen Fængselslægen, Dr. *Bang*, som omsider gennemtvang det. Tre Dage senere fik jeg atter Besøg af Waagensen. Nu forelaa der en ny ministeriel Skrivelse, sagde han, iflg. hvilken man »havde bragt i Erfaring«, at jeg trods de givne Ordre stadig fik Funktionærforplejning og bar mit eget Undertøj! Begge Dele maatte uopholdeligt ændres! »Tag De Dem nu af »Sorte Møller««, sagde jeg, »saa skal jeg tage mig af Dr. Bang«. Det sidste var ingen Kunst. Jeg fik med det samme en Lægeerklæring, hvoraf det tydeligt fremgik, at mit Helbred ikke alene forudsatte Funktionærforplejning, men at det tilfælde vilde være særdeles uforsvarligt at give mig Fængslets Undertøj paa! Ja, en Læge er en *særdeles* mægtig Mand. For Erklæringen bøjede alle sig. Og hvad »Sorte Møller« angaar, tog Waagensen ham i skarpt Forhør. Da jeg skulde løslades, og Waagensen kom for at tage Afsked med mig, sagde han: »Desværre, De havde Ret. »Sorte Møller« har tilstaaet, at han har rap-

porteret til det tyske Efterretningsvæsen. Det er skrækkeligt, at man skal have et saadant Menneske gaaende op ad sig!« – »Sørg i hvert Fald for, at han bliver anbragt paa et Sted, hvor han kun faar med virkelige Forbrydere at gøre«, svarede jeg. »Dér hører han jo selv hjemme«. Og saaledes skete det. Fyren blev forflyttet til Sundholm.

Men vi skal have endnu en Episode med til Belysning af denne prægtige Fængselsinspektør, Waagensen.

Om Aftenen den 29. Oktober kom han pludselig ind til mig, medens jeg laa velbehageligt henslængt og lod blaa Røgringe fylde Luften – baade Pibe og Tobak havde jeg naturligvis sikret mig uanset Reglementet. »Bliv endelig liggende«, sagde han. »Jeg hører, at De har været forkølet. Hvordan gaar det?« – »Tak«, svarede jeg, »ganske godt, men Forkølelsen er ikke ovre endnu«. – »Saa kan De vist ikke taale at ryge!« sagde han underfundigt. – »Aa jo«, sagde jeg lidt usikkert. »Det gaar!«

Waagensen gik hen til Celledøren, aabnede den paa Klem, forsikrede sig om, at ingen var i Nærheden og kom hen imod mig, halende en Pakke herlig Shag op ad Baglommen. »Tror De, De kan taale denne?« spurgte han. »Men Inspektør Waagensen!« stammede jeg. »Tusind Tak!« – »Det er saamænd ikke noget at takke mig for«, svarede han. »Det var Skibsreder *Knud Lauritzen*, som besøgte Gudme i Dag. Han gav mig denne Pakke til Dem«. – »Ja, men Reglementet!« udbød jeg. – »Ja, Reglementet!« sagde Waagensen og smilede.

Saadan var han.

Omkring Midten af Oktober begyndte man i Justitsministeriet at overveje, hvad der skulde ske med mig efter Løsladelsen. Hvor Lov og Ret raader, er en Mand jo fri, naar han har udstaaet sin Straf, men med *den* Mulighed regnedes der overhovedet ikke.

Den 18. Oktober fortalte *Ambly* mig meget overraskende, at Stiftsforvalter *Aage Krarup*, Vallø, gerne vilde tale med mig den følgende Dag, da *man i Ministeriet havde Planer om at internere mig hos ham*. Jeg havde ved flere Lejligheder betonet, at jeg ikke vilde finde mig i en »Beskyttelsesarrest« i Vestre, og paa mine Vegne havde Gamborg over for Ministeriet erklæret, at enhver Tale om »frivillig« Internering ligeledes var udelukket, selv om Tyskerne skulde være kommet paa andre Tanker. Man var da standset ved en *Tvangsinternering* som eneste mulige Løsning, Krarup, som havde gjort Tjeneste i Justitsministeriet fra 1918–37, havde tilfældigt hørt om det, og for at gøre Interneringen saa lempelig som muligt, havde han

tilbudt, at den kunde finde Sted hos ham. Personligt havde vi kun een Gang mødt hinanden – ved et Møde, jeg holdt i Herfølge den 4. Marts 1941; men han havde fulgt min Virksomhed med den største Sympati, havde ved min Afskedigelse taget Initiativet til, at vi ikke kom til at staa paa helt bar Bund, idet han som Medlem af Bestyrelsen for Jessens Legat havde sørget for, at min Kone fik udbetalt et større Beløb som »en fattig Tak for det opofrende Arbejde, Deres Mand og De har gjort for os alle«. Ved Samtalen med ham – hvori ogsaa min Kone deltog – fik jeg at vide, at Ministeriet havde ventileret Interneringsspørgsmaalet over for Tyskerne, da disse kategorisk havde afvist Tanken om, at jeg fra Fængslet skulde kunne vende tilbage til mit Hjem. Principalt havde de forlangt, at jeg blev isoleret paa »et afsidesliggende Sted«, sekundært var de gaaet med til Vallø, naar Krarup paatog sig Ansvaret for at overvaage min Færden og Ministeriet sikrede sig, at jeg ikke under nogen Form talte ved offentlige eller lukkede Møder, kun offentliggjorde, hvad der havde en streng videnskabelig Karakter og ikke forlod Vallø, uden at Ministeriet var underrettet paa Forhaand. Kunde disse Sikkerhedsforanstaltninger ikke træffes, vilde en øjeblikkelig tysk Arrestation være Følgen.

Dette var Vilkaarene, der stilledes mig. Da jeg ikke følte mig overbevist om, at Ministeriet havde gjort et tilstrækkelig energisk Forsøg paa at opnaa en ganske normal Løsladelse af mig, nægtede jeg at acceptere Interneringen, før endnu et Forsøg havde fundet Sted. En Forhandling mellem *Eivind Larsen* og *Kanstein* blev virkelig aftalt til den 2. November; men netop den Dag kulminerede vor hjemlige Spænding under Scavenius' Ophold i Berlin, og under disse Omstændigheder var naturligvis enhver Samtale om saa ubetydeligt et Spørgsmaal som mit udelukket. Først den 9. November fandt den Sted, og Resultatet blev, at jeg om Eftermiddagen paa Politigaarden fik forelagt en Erklæring af følgende Ordlyd til Underskrift:

»Jeg undertegnede ..... giver herved mit Æresord paa, at jeg, saa længe den nuværende Besættelse af Landet varer,

1) ikke vil deltage i aabne eller lukkede Møder, hverken som Taler, Debattør eller Tilhører,

2) ikke vil gøre Brug af jus docendi ved Universitetet,

3) ikke vil publicere andet end strengt videnskabelige Arbejder og ikke i Dagspressen,

4) ikke ved Brevveksling eller Budskab eller lignende Meddelelse til andre vil foretage mig Ting, der strider mod det Princip, der ligger til Grund for nærværende Aftale, og

5) ikke uden forudgaaende Aftale, der i hvert enkelt Tilfælde træffes med Statsadvokaten for særlige Anliggender, vil forlade det Sted, Vallø, der er anvist mig til Ophold«.

Eivind Larsen paastod, at det havde været umuligt at drive Tyskerne et Skridt videre – de opererede kun med Begreberne Internering under denne tvungne Form eller tysk Arrestation og derpaa følgende Deportation. De vilde ikke engang tillade, at Vejen fra Fængslet til Vallø blev lagt omkring Birkerød, saa jeg derfra kunde medtage, hvad jeg vilde faa Brug for til mit Arbejde. Værsaagod – vilde jeg underskrive, eller vilde jeg lade mig tage af Tyskerne? Spørgsmaalet blev stillet i særdeles høflig Form, men uden Smuthuller. Kun stillede han i Udsigt, at han vilde forsøge nye Forhandlinger, naar de tyske Nerver var faldet lidt til Ro.

Jeg forlangte at kunne raadføre mig med nogle, hvis Bedømmelse jeg lagde Vægt paa, først og fremmest min Kone, og i en Hast blev *hun*, HRS. *Gamborg*, Admiral *Hammerich* og Prokurist *Axel Halsteen* tilkaldt til Politigaarden. Ingen af dem turde fraraade mig Underskriften. Mit eget Resonnement var dette, at tysk Arrestation og Deportation under alle Omstændigheder vilde slaa mig totalt ud, medens en tvungen Internering dog kunde ophæves, hvis man tog Spørgsmaalet med Ro og uden Panik. Hvad Erklæringen angik vilde jeg ikke bryde mit Æresord – den indeholdt jo den Bestemmelse, at jeg kunde forlade Vallø efter »forudgaaende Aftale« med Statsadvokaten for særlige Anliggender, og vedkommende – Kjalkes Eftermand, *Troels Hoff* – var min gamle Elev. Mon der alligevel ikke her skulde vise sig et Smuthul? Vel – jeg skrev under. Og næste Morgen tog jeg Afsked med Waagensen uden at vide, at det var sidste Gang, jeg saa ham. »Lykke til, hvad De fremdeles foretager Dem!« var hans Afskedsord til mig.

Et Kvarter over ti aabnedes Porten, min Søster og hendes ene Datter hilste mig velkommen ud som fri Mand, og sammen med min Kone, min yngste Datter og Fru *Lilli Halsteen* kørte Overbetjent *Roland Olsen* – min gode Kammerat fra mangfoldige Køreture til Sagens »Opklaring« – og hans Frue mig i en Politibil til Vallø.

XIII

Det var et herligt Kørevejr – friskt, køligt og sollyst. Og vi blev i »Skovhuset« modtaget med aabne Arme af Familien *Krarrup*. Paa Havens væl-

dige Plæne flammede Flaget til Velkomst, Skovene stod med det sidste Bronceløv, Gæstfrihed og Venlighed mødte os fra alle Sider, og min Kone og Datter blev indbudte til at være de første Dage sammen med mig – i sig selv et Eventyr!

Utvivlsomt havde mine Værtsfolk ikke tænkt sig, at mit Ophold hos dem skulde være synderligt længe. Senest maatte dog ved Juletid denne Internering, der ingen virkelig Internering var, høre op. Jeg kunde jo modtage Besøg, telefonere og brevveksle uden fjerneste Kontrol. Tyskerne havde krævet en vis Brevcensur indført; men om den stod der intet i den afgivne Erklæring, og saa nægtede jeg at finde mig i den – hvorefter Tanken blev opgivet. Kunde der overhovedet forbindes sund Fornuft med en saadan »Internering«?

Den 18. November kom Departementschef *Eivind Larsen*, ledsaget af Kontorchef i Justitsministeriet *Jens Herfeldt* til Vallø for at se paa Forholdene. Eivind Larsen mente ikke, jeg for Alvor kunde vende tilbage til Birkerød før efter Nytaar, men et Par Juledage kunde de vel nok skaffe mig Lov til at fejre i mit Hjem. Imidlertid gik han ind paa, at jeg den 22. November kunde rejse til Birkerød for at hente Bøger og Papirer til mit Arbejde. En Politibil skulde da afhente mig paa Københavns Hovedbanegaard og en Overbetjent overnatte hos os og sørge for næste Dag atter at køre mig til Banegaarden, saa jeg ingen Mulighed havde for undervejs at faa etableret den længselsfuldt ventede 2. Front i Europa.

Den nævnte Dag viste det sig, at man aldeles havde glemt baade Politibil og Overbetjent, saa jeg maatte »passe paa mig selv«. Hjemme mødtes jeg med en Kreds af vore Venner – HRS. *Gamborg*, Admiral *Hammerich* og Prokurist *Halsteen*, alle med Fruer, desuden Fru *Helga Knudsen*, Sognepræst *Svend Melbye* og to helt unge, *Ole Gottlieb* og *Eli Halsteen*. De tre førstnævnte repræsenterede en Komité, som – efter min Afskedigelse – havde sat en Indsamling i Gang, saa min Families og min Eksistens var sikret tre Aar frem i Tiden. Nu overrakte de mig Meddelelsen om Indsamlingens straalende Resultat og en pragtfuld Adresse, indeholdende ca. 1400 Navne paa Deltagerne. Adressen vil man efter min Død kunne finde paa Frihedsmuseet – her undlader jeg at citere dens alt for overdrevne Hyldest. Det samme gælder de Adresser, som jeg havde modtaget ved min Løsladelse i 1941 – fra 590 danske Studenter, fra 3483 unge Kvinder og Mænd Landet over, fra Eleverne paa Vordingborg og Skaarup Seminarier og fra en Kreds, der havde Dr. *Gudmund Schütte* til Talsmand. Jeg udelader Citater, fordi jeg uden nogen som helst falsk Beskedenhed finder, at

dette var langt, langt mere, end min Indsats kunde motivere. Kun to Mottoer tør jeg vel tage med: Studenternes: »Han talte Dansk – han vedblev at tale Dansk« og Gaveadressens: »– det blev en Sten i Muren, der hegner hendes Gaard«. Til det første Motto *veed* jeg, at jeg havde svaret, bag det andet *haaber* jeg, at der laa en Sandhed. At denne varme Sympati baade i 1941 og 1942 fyldte mig med den allerstørste Glæde og Taknemmelighed, og at de samme Følelser fremkaldtes af den Mængde Breve og Telegrammer, som kendte og ukendte Landsmænd sendte mig, behøver jeg ikke at sige. Jeg skulde jo have været spærret inde paa Livstid, hvis det ikke havde været Tilfældet!

Op imod Jul blev der gjort et Forsøg paa at skaffe mig »Juleorlov«. Det mislykkedes. Den 12. December meddelte Eivind Larsen, at Tyskerne kategorisk afviste Tanken. Til Gengæld ordnede Ministeriet det, saa min Familie og jeg kunde tilbringe hele Juleugen og Nytaarsdagene paa Vallø Kro, og da vi den 31. December i Køge hentede Familien Hammerich, som ogsaa vilde fejre Nytaaret paa Kroen, var virkelig alt lagt bedst muligt til rette for os. Det blev herlige Dage med klingende Frost og drivhvid Sne, med Smaature i de vidunderlige Skove, hyggelige Aftener om en buldrende Brændeovn, Samtaler om vore hjemlige Forhold og Den norske Damekomités stærkt stigende Virke og med ivrig Aflytning af Londonradioens opmuntrende Rapporter fra Stalingradfronten.

Og Julen var ikke den eneste Tid, i hvilken jeg fik Kontrakt med dem, jeg længtes efter. Min Kone og vore Børn kom paa hyppige Besøg, *Arne Sørensen* dukkede op allerede den 11. November, og den 26. November overraskede *Kaj Munk*, ledsaget af Red. *Poul Hansen*, mig. *Kaj Munk*, der ogsaa havde set til mig i Vestre, skænkede mig sine Erindringer – »Foraaret saa sagte kommer« – med en Dedikation, der fyldte hele Smudstittelbladet og sluttede med det karakteristiske Løsen: »Vi skal leve. Dog mere: Danmark skal leve. Dog mere: Retten skal leve«. Andre Gæster fulgte senere. Jeg var alt andet end isoleret.

Og dog – ! Een Ting havde jeg under mine Fængselsforhold været og blev ligeledes paa Vallø afskaaret fra: personlig Kontrakt med de nye Kredse, som tog Haand i Hanke med en virkelig *aktiv* Modstandskamp. Rygter om det, der hændte, hørte jeg begge Steder nok af, men Rygter kan aldrig erstatte den direkte Berøring med endsige Meddelagtighed i selve Begivenhederne. Følelsen af at være »paa Aftægt«, at være »opbrugt« var stærk. Da den aktive Modstand fandt sin Form, var jeg ikke med og kom

heller ikke senere. Maaske er det et Spørgsmaal, om jeg vilde have *egnet* mig som Modtagemand eller Sabotør – hvem kan svare paa det? De Folk, som *evnede* det, de manglede Gud ske Lov ikke, da Øjeblikket var inde.

Men paa Afstand af den nye Kampfront kunde det ikke undgaas, at jeg gjorde mig skyldig i Fejlvurderinger. At værdsætte Faldskærmsfolkernes Betydning var dog ikke vanskeligt. Kun med een af dem havde jeg haft personlig Berøring, men paa et Tidspunkt, der laa forud for Aktionerne. Det var min gamle Elev, Løjtnant *T.h. Sneum*, som besøgte mig i Birkerød, kort før han den 21. Juni 1941 foretog »the fantastic flight« til England med et »organiseret« Sportsfly. Da han og Christoffersen i September som de første lykkeligt landede i Danmark, var jeg endnu paa fri Fod, men fik ingen Forbindelse med dem. Og deres senere Skæbne kunde jeg kun følge i store Træk, takket være Roland Olsens stadige Meddelelser til Varetægtsfangen i Vestre. Jeg glemmer ikke hans Lettelse, da han i Politibilen den 26. Marts udbrod: »Gud ske Lov, Sneum klarede den!« Natten før var han gaaet over Isen til Skaane, og Roland Olsens »Eftersøgning« af ham kunde indstilles! Det var ogsaa ham, der fortalte mig om den tragiske Begivenhed paa Vinkelager den 5. September 1942, da Radiotelegrafisten *P. H. J. Johannesen* under en Razzia skød Overbetjent *Østergaard-Nielsen* ned og tog sit eget Liv. Østergaard Nielsen havde jeg lært nøje at kende inde paa Politigaarden – en prægtig, dybt alvorlig og varmhjertet dansk Politimand, hvis Død gjorde et meget stærkt Indtryk paa mig. Og mindre var ikke det, jeg modtog, da Efterretningen kom om Kriminalassistent *A. F. Østs* Drab den 26. September paa den unge Faldskærmschef *Chr. Michael Rottibøll* – oprørende, fordi det kun skyldtes mangelfuld Instruktion fra Politikommissær *Odmar*s Side.

At disse unge Faldskærmsfolk satte Livet ind under en Gerning, som skabte Forudsætninger for en virkelig *effektiv* dansk Modstandskamp, var jeg ikke i Tvivl om. Anderledes saa jeg paa den Brug af *Sabotage*, som fandt Sted i voksende Udstrækning. Her var jeg ikke klogere end Folk flest. Først Tiden skulde lære mig, at der ogsaa paa den Maade blev udført et Arbejde, som gjorde Helvede hedt for Fjenden, afhængig som han i mange Henseender maatte være af uforstyrret dansk Produktion og intakte danske Trafikmidler. Naar jeg den 8. September 1941 i Aabenraa havde talt om »de bare Næver«, der ikke vilde være tilstrækkelige, naar Landet skulde renses for dets Utøj, var det en veritabel *Kamp*, jeg tænkte paa – en Kamp, som forudsatte tilstrækkeligt store, organiserede Partisangrupper, der ad Luftvejen modtog de fornødne Vaaben. Det var paa dette Tidspunkt kun

en Ønskedrøm, oven i Købet om noget, vi slet ikke fik Brug for; men *hvis* en Partisanbrigade havde vist sig nødvendig, vilde den kun have ført til Maalet, saafremt Grundlaget forud var blevet lagt ved en omfattende og systematisk Sabotage af Fjendens Hjælpekilder. Det indsaar jeg først, da Sabotagen havde faaet sit fulde Omfang. Den Slags tøvende Erkendelse fører Mangelen paa direkte Kontakter let med sig.

Opholdet paa Vallø kunde ikke have været behageligere, end Familien Krarup gjorde det for mig. De var enestaaende i deres Venlighed og Hjælp-somhed. Alligevel steg min Utaalmodighed. Jeg *maatte* have sprængt denne idiotiske »Internering«, men hvordan? Ministeriet meldte Pas. At rejse hjem uden Tilladelse vilde være Brud paa givet Æresord. Min eneste Udvej maatte være at gennemhulle Interneringen i en saadan Grad, at den saa at sige ophævede sig selv.

Op saa ringede jeg til Tandlæge *Mehlsen* i Birkerød og bad ham tage mig til Behandling den 22. Januar. Samtidig skrev jeg til Statsadvokat *Hoff*, at jeg regnede hans Samtykke for givet, hvis jeg ikke hørte fra ham senest den 21. Han forholdt sig tavs, jeg rejste, vendte Dagen efter tilbage til Vallø og skrev et nyt Brev: Behandlingen hos Tandlægen maatte fortsættes den 29. Januar, og et Forbud maatte være mig i Hænde senest den 28. Stadig Tavshed. Denne Gang kom Opholdet i Birkerød til at strække sig over baade den 29. og den 30. Vel hjemvendt til Vallø fulgte tredje Brev: Tandlægebesøg nødvendigt den 5. Februar, eventuelt Forbud senest den 4. Vedvarende Tavshed. Saa gik jeg paa Hjemvejen til Vallø den 8. Februar op paa Politigaarden i København for at faa en *generel* Aftale med Hoff bragt i Stand. »Har De ikke faaet nogle Breve fra mig?« spurgte jeg. Han smilede. »Jo«, svarede han. »Men det var vel ikke Meningen, at jeg skulde svare paa dem?« – »All right«, sagde jeg, »saa er vi altsaa enige. Denne Tandlægebehandling vil vise sig *meget* langvarig og kræve *lange* ugentlige Ophold i Birkerød. Er der forøvrigt noget nyt?« føjede jeg til. »Nej«, svarede han. »Jo, for Resten: Tyskerne spurgte mig forleden: Hvorledes gik det egentligt med Dr. la Cours Undertøj? Vi har ikke hørt noget om det siden Oktober!« Fantastisk! Tænk, for en Hukommelse! Og for en Omhu!

Resultatet af Samtalen med Hoff blev, at jeg i Resten af Februar rejste hjem hver Lørdag Morgen, kom tilbage til Vallø sent Onsdag Aften, opholdt mig i »Interneringen« Torsdag og Fredag for saa atter at rejse til Birkerød, naar Morgentoget gik om Lørdagen. Det var aldeles ufatteligt,

at Tyskerne ikke mærkede det fjerneste til denne Sabotage af deres Arrangement. Jeg tog dog ingen som helst Forsigtighedsforholdsregler. Hver Uge arbejdede jeg en Del af Tiden paa Det kgl. Bibliotek, hvor ogsaa Hjemmetyskeren *Lorenz Christensen* havde sin Gang. Han var blevet ansat ved det tyske Gesandtskab som Ekspert i det danske Jødespørgsmaal. Men han har vel intet rapporteret. I hvert Fald gik alt uforstyrret.

Selv forberedte jeg en Publikation af min Konkurrenceopgave fra 1936, da jeg havde søgt det ledige Professorat i Historie ved Københavns Universitet. Den var skrevet i Løbet af faa Sommeruger og maatte revideres, inden den kunde gaa i Trykken. Adskillige Fagfæller baade her, i Norge og i Sverige havde opfordret mig at lade den udkomme, og da Hammerichs og vi var sammen ved Nytaarstid, havde jeg foreslaaet, at Trykningsudgifterne kunde udredes af den Sum, der var indsamlet til mig. Et muligt Salgsoverskud kunde da uafkortet komme Norgeshjælpen til gode. Komiteen havde godkendt Forslaget, og Bogen skulde nu komme i Kommission hos C. A. Reitzel. Dens Titel blev »*Mellem Brødre*«, og jeg tilegnede den »i dyb Taknemmelighed tre norske Kvinder« – min Kone, Admiralinde Hammerich og frk. Petra Sletten. Udgivelsen blev fastsat til Begyndelsen af April.

Da vi nærmede os Marts, fandt jeg, at der maatte være skabt et tilstrækkeligt Grundlag for en Aktion fra Justitsministeriets Side, saa Interneringsfarcen kunde ophøre. Talrige Mennesker i København havde genkendt mig, og sarkastiske Bemærkninger om den vidunderlige Tandlæge, der aldrig kunde blive færdig, hørte til Dagens Orden. Da mine Eskapader ikke havde faaet Murene i Dagmarhus til at vakle, maatte *Thune Jacobsen* have de allerbedste Kort paa Haanden over for nervøse Tyskere. Derfor fik jeg aftalt et Møde med ham i Justitsministeriet den 1. Marts. Til Stede var desuden *min Kone*, *Gamborg* og *Eivind Larsen*.

Thune Jacobsens Venlighed fornægtede sig ikke – hans Mangel paa fast Holdning heller ikke. Tyskerne havde nu engang faaet mig paa Hjernen, og saa maatte jeg finde mig i Omstændighederne, sagde han. Jeg bad ham imidlertid slet ikke om at *forhandle* med dem, jeg bad ham slet og ret om at ophæve Interneringen og give Dem Meddelelse om, at det var sket paa hans Ansvar. Han hørte opmærksomt paa mig, men med et stille, ironisk Smil, som tydeligt sagde, at han var langt, langt klogere end jeg. Men da jeg fortalte ham, hvor gennemhullet Interneringen var blevet, næsten stivnede han. Han anede intet om det – Eivind Larsen heller ikke.

»Hvad tror De, at Tyskerne vil sige, naar de hører det?« spurgte han. »Hvorfra skulde jeg vide det?« svarede jeg. »De kan jo fortælle mig det, naar De har sat dem ind i Situationen. For mine Rejser til Birkerød fortsætter, indtil denne Leg ikke længere er nødvendig«.

Gamborg understøttede mig kraftigt, og Thune Jacobsen overlod den videre Debat til ham og Eivind Larsen. Sidstnævnte forsikrede, at Tyskerne aldeles ikke havde glemte mig. Deres Mistænksomhed var paa ny blevet vakt, da de hørte om Indsamlingen til Fordel for mig. Den rundsendte Skrivelses Understregning af min *nationale* Indsats havde foranlediget, at de havde krævet en Undersøgelse sat i Gang, og noget »Materiale« var blevet tilvejebragt – andet var ikke sket. Forleden var der imidlertid kommet en ny Forespørgsel om, hvordan det gik med Undersøgelsen, saa jeg forstod vel, hvor ømtaalelig Situationen var. Og Kanstein var ikke i Byen – han var paa Rekreationsophold i Tyskland. Dr. Best kendte intet til Sagen, de øvrige i Dagmarhus var ikke til at forhandle med, kort sagt der kunde intet udrettes, før Kanstein kom tilbage, og om det *saa* vilde lykkes, ansaa han for højest tvivlsomt.

Forhandlingen sluttede med, at jeg lovede at oppebie Kansteins Tilbagekomst; men *derefter* maatte Ministeriet tage omgaaende og energisk fat, »for dette Pjank kan man ikke i Længden byde voksne Mennesker«. Jeg indrømmer, at det var en særdeles kraftig Afskedssalut, som jeg udmærket kunde have sparet mig.

Da vi brød op, og Gamborg og Eivind Larsen gik, bad *Thune Jacobsen* min Kone og mig om at blive lidt endnu. Det, han vilde os, var at gøre os klart, hvor fast og bestemt en Mand han inderst inde var. Hans Stilling var imidlertid meget vanskelig, og han vilde hellere end gerne opgive den, hvis det ikke kun vilde medføre, at Pladsen overgik til en, som ingen Modstand vilde yde. »Tyskerne vil have deres Vilje mit Gewalt! mit Gewalt – jeg vil sætte min igennem med Lempe, med Lempe!« – det var Udtryk, som han malende understregede med store Haandbevægelser.

Jeg hørte paa ham uden at fortrække en Mine. Jeg vidste, at det var en Lektie, adskillige havde hørt før. For et Par Dage siden havde Arne Sørensen faaet den. Ved Juletid var det en Læge, der havde maattet holde for. Og der hvilede noget *tragisk* over dette Selvforsvar, som blev saa retorisk fremsat. Det var slet ikke uforstaaeligt. Han var Mand og Mand imellem udsat for Angreb, som var aldeles urimelige, ærekrænkende. Jeg havde aldrig tvivlet om, at han var lige saa varmhjertet dansk som jeg selv, at han som jeg afskyede det Bjerg af Løgn og Bestialitet, der taarnedes op i Nazis-

mens Spor. Men hans Evner slog ikke til. Han kendte ikke til virkelig Fasthed og Bestemthed. Og han led af en menneskelig Forfængelighed, et Ønske om at staa sig godt med alle, som gjorde ham svag og berøvede ham Tilliden baade hos Fjenden og hos os. Kanstein gav en meget rigtig Forklaring paa, hvad der svækkede Thune Jacobsen, da han til Nils Svenningsen sagde: »En Justitsminister maa være ligeglad med sin Popularitet, og det er jeg bange for, at man ikke kan sige om Thune Jacobsen. Han har tværtimod *Popularitetsbedørfnis*«. (Den parlamentariske Kommissions Afhøring af Nils Svenningsen, 6. November 1946). Thune Jacobsen søgte ofte at bekræfte Forestillingen om udvist Fasthed ved at tilsløre sin Svaghed med en Strøm af Ord. »Vi kan godt være enige om«, sagde Eivind Larsen til mig den 19. April 1943, »at Justitsministeren har en Tilbøjelighed til at beruse sig i sine egne Ord. Han har heller ikke altid bedømt Stillingen rigtigt, det er sandt nok. Men han har utvivlsomt villet gøre for Dem, hvad han formaade, og det er kun beklageligt, at det ikke har kunnet være mere«. Jeg tror, det var en fuldt retfærdig Bedømmelse: oprigtigt Ønske om at kunne udrette noget, men svigtende Evne, naar det kom til Stykket.

XIV

Samme 1. Marts benyttede jeg Tiden til en anden Samtale. Det var Forberedelserne til Valget den 23. Marts, som Mand og Mand imellem optog Sindene. Det skulde være et *dansk* Valg, et Valg til Manifestation af vor danske *Enighed!*

Men vi var jo slet ikke enige! Vi, som stiledede mod Bruddet, *var* uenige med dem, der hyldede Tilpasningen. Stemte man paa et af Rigsdagens Partier – ligegyldigt hvilket – stemte man saa ikke til Fordel for Tilpasningen? Gav man ikke sin Stemme til Støtte for Scavenius' Politik? Og kunde man det?

Uden for Rigsdagen fandtes kun eet politisk Parti, som aabent vendte sig imod Scavenius og hans Kurs af 8. Juni 1940. Det var »*Dansk Samling*«. Ene og alene af den Grund havde jeg meldt mig ind i Partiet. Men kunde jeg ved det kommende Valg stemme paa »*Dansk Samling*? *Var* det i det Hele et Parti? Et Parti maatte dog have et klart formuleret Program – og Ledelsen af Partiet ønskede overhovedet intet Program. Man fik kun Retningslinier, Grundsynspunkter, skønt Vælgerne normalt vilde have Krav paa noget langt mere konkret. Da Arne Sørensen og jeg i 1941 gik Gaard-

ture sammen i Vestre, havde jeg søgt at gøre ham begribeligt, at et Program vilde være tvingende nødvendigt, hvis han ønskede, at Partiet skulde gøre sig politisk gældende. Han havde vendt det døde Øre til. Da jeg for anden Gang sad i Vestre, og Partiet holdt Landsraadmøde i Fredericia, fik jeg Aidt til at fremsætte indtrængende Henstillinger om dog at faa et Program udformet. Hans Henstillinger blev droppet. Nu skrev Arne Sørensen til mig den 9. Februar 1943 og bad mig med det kommende Valg for Øje at sende ham en Artikel til Partiets Valgavis. Man vilde i den indskrænke sig til at argumentere for Skabelsen af »en Nejfront« paa Rigsdagen og se bort fra Problemer, som »hører Efterkrigstiden til og ikke i Enkeltheder kan overses nu, ligesom de heller ikke vil interessere Folk ved dette Valg«. Naturligvis maatte jeg afvise hans Anmodning. Dels vilde jeg bryde mit Æresord ved at deltage i Valgagitationen, dels kunde jeg ikke indse, hvorfor han og hans Fæller ikke havde benyttet Tiden til at gennearbejde andre Problemer end dette ene, i sig selv negative, og dels forekom det mig, at han – trods alt – undervurderede de gamle Partiers Tiltrækningsevne. I et meget langt Svarbrev skrev jeg om dette sidste:

»De gamle Partier har *betydelige* Kraftreserver tilbage. Dels er de aldeles ikke – som De synes at tro – blottede for Evne til *idémæssigt* at fastholde de allerfleste af deres Tilhængere. Det er kun en Frase at tale om, at de har overlevet sig selv. Dels er Vanens Magt overordentlig stor. Og dels endelig vil disse Partier proklamere, at man *kun* ved at stemme paa dem kan tjene det national Sammenhold og uskadeliggøre Nazisterne – en Parole, der vil have formidabel Slagkraft, og som heller ikke forstandsmæssigt kan afvises« (Brev af 12. Febr.).

Der var desuden en bestemt Ting i »Dansk Samling«s Ledelse, som havde skuffet mig. Da vi blev velsignede med Scavenius som Statsminister

»tog D.S. *ikke* Risikoen ved en Protest. Valpladsen blev overladt til *Dansk Ungdomssamvirke* og *K.U.* Begge disse Organisationer protesterede højtideligt mod det skete . . . Hvor langt stærkere vilde D.S. ikke have staaet, hvis den havde fulgt den samme Linie i denne dybt beskæmmende Sag. De vil maaske sige, at Risikoen for at faa standset andet Arbejde derved var for stor. Jeg vil dertil svare, at selv det mest omfattende underjordiske Arbejde ikke kommer op paa Siden af et aabent og klart indtaget Standpunkt« (Samme Brev).

Under disse Omstændigheder saa jeg hen til *K.U.* som en Sammenlutning, der kunde faa Nej-Tendenserne paa Rigsdagen til at slaa igenem ved at styrke dem inden for Det konservative Folkeparti. Der havde fundet en Polemik Sted om Spørgsmaalet mellem *K.U.*'s Sekretær, stud. jur. *Poul Møller* og Folketingsmand *Svensson*, og jeg havde fulgt den

med stor Interesse. Det havde ført til, at jeg den 1. Marts søgte Kontakt med Poul Møller, og ung, som han var – 23 Aar –, gav han Udtryk for en Optimisme, som jeg meget gerne vilde kunne stole paa. Ønsket om en klar Nej-Politik var den afgørende Strømning inden for K. U., sagde han, og den fandt voksende Tilslutning blandt de konservative Rigsdagsmænd, af hvilke seks havde afholdt sig fra at stemme, da Regeringens Bemyndigelseslove blev gennemført efter Scavenius' fulde Overtagelse af Magten. En Del overdrevet kaldte han disse ikke-stemmende for »Nej-Mænd«, og han forsikrede, at de vilde danne »Kernen i en kommende Nej-Blok«, som det maatte være Valgets Opgave at styrke. Derfor vilde man have opstillet sikre »Nej-Mænd«, hvor Repræsentanten havde vist Tilbøjelighed til Svaghed, og det vilde ikke være særligt mange Mandater, der skulde udskiftes, før den konservative Rigsdagsgruppe vilde raade over et Nej-Flertal. Jeg svarede til dette, at jeg ikke kunde bedømme hans Oplysningers Værdi, da jeg saa længe havde været afskaaret fra Samtaler med hans ældre Partifæller paa Rigsdagen; men det var meget opmuntrende at høre en ung Konservativ udtale sig paa denne Maade, og personligt foretrak jeg, at et af Samarbejdsparterne bremsede den evindelige Gliden, fremfor at dette skulde forsøges af et nyt Parti.

Da Samtalen var sluttet med Thune Jacobsen den 1. Marts, blev jeg ringet op af Poul Møllers Broder, Folketingsmand *Axel Møller* – en af de 6 »Nej-Mænd« –, som inviterede min Kone og mig til Middag. Han gjorde unægtelig et mere nøgternt Indtryk, men han havde jo ogsaa i Praksis gennemgaaet den politiske Træning paa Rigsdagen. Nogen virkelig Udskiftning ved Valget af »svage Elementer« vilde der slet ikke blive Tale om, sagde han. Blev Mandater ledige, vilde man søge at faa en »Nej-Mand« opstillet, vel vidende, at man ikke kunde binde ham til et Nej. Enhver Folketingsmand maatte skønne fra Tilfælde til Tilfælde – det var baade Grundlovens og Demokratiets Bud. Personligt forstod han meget vel Nødvendigheden af, at der inden længe blev slaet Bom for yderligere Gliden; men saa maatte det være Frugten af en Fællesaktion af *samlige* politiske Partier. Det politiske Sammenhold paa Rigsdagen var en aldeles afgørende Forudsætning for, at et Stopsignal kunde faa den tilsigtede Virkning.

Vi fortsatte Samtalen den 3. Marts, og nu deltog tillige Prof. *Hal Koch* i den. Han og *Axel Møller* stod helt paa samme Linie, skønt de var forskelligt politisk orienterede. Tilpasningen havde været en uundgaelig og

logisk Følge af Kapitulationen den 9. April, og Ydmygelserne maatte vi derfor bære i Fællesskab.

Principielt gav jeg dem naturligvis Ret i denne Betragtning; men Kapitulationen havde dog medført tyske Tilsagn, som rask væk blev brudt, og som man havde *fundet* sig i at se brudt, skønt man nu og da havde erfaret, at det *kunde* nytte at sige Nej. Man havde i store og afgørende Spørgsmaal som f. Eks. ved sidste Regeringsskifte accepteret et tysk Diktat, og man havde derved ganske selvfølgelig forment Befolkningens Opfattelse af, hvad fortsat Tilpasningspolitik vilde føre til.

Mine Indvendinger gjorde intet Indtryk paa dem. Sammenholdet paa Rigsdagen var og blev deres Alfa og Omega. Jeg mindede Hal Koch om hans November-Udtalelse i »Lederbladet«, at der kunde tænkes Grænser for den Følgagtighed, Regeringen kunde kræve. Man skulde nok holde sammen, men ikke om hvad som helst. Han erklærede, at dette vedvarende var hans Opfattelse; men kun de ansvarlige Politikere kunde afgøre, *hvad* man kunde gaa med til, og hvor langt Enigheden med Regeringen kunde bære. Intet enkelt Parti havde Lov til at gaa paa egen Haand. Det Parti, som uden de øvriges Støtte sagde Nej, vilde kun miste enhver Indflydelse paa Udviklingen.

Som ved Novemberkrisen! faldt Axel Møller ind. Da havde der virkelig inden for Det konservative Folkeparti været en meget stærk Tilbøjelighed til at sige Nej. Han og nogle af hans Partifæller havde endog paatænkt at udtræde af Partiet, hvis dette ikke fastholdt det Nej, som Gruppens Flertal til at begynde med havde været stemt for. Men moden politisk Overvejelse havde hindret, at det kom til nogen Sprængning. De udtraadte vilde have staaet uden Informationer, uden Forbindelser, uden Udvalgsberettigelse, og hvad vilde de saa have kunnet udrette?

Jeg indskød den ganske upolitiske Bemærkning, at jeg altid havde foretrukket Karakter for taktisk Hensyntagen. Det opfattedes af dem begge som en Sigtelse mod den enkelte konservative Rigsdagsmands personlige Hæderlighed, og Hal Koch gav en – næsten lidenskabelig – Fortolkning af Begrebet Karakter. Man viste *ikke* Karakter ved at slaa Brikkerne omkuld – komme, hvad der vilde –, men viste det ved i store Øjeblikke at bøje sin Vilje under Flertallets. Der skulde Karakter til at vise Resignation, og hans Respekt for vore Politikere var i høj Grad steget ved det Resignationens Sammenhold, de havde vist i Krisens mest kritiske Øjeblikke.

Naa ja – saadan kunde man altsaa *ogsaa* betragte Sagen, sagde jeg.

Det var slet ikke min Tro, at der sad særligt mange Kynikere paa Rigsdagen, og det faldt mig overhovedet ikke ind at angribe den enkelte. Men Karakter forudsatte nu alligevel *mere* end pinefuld Samvittighedskval og resigneret Hensyntagen til Omstændighederne. Den forudsatte Vilje til at betale Værdiernes – Frihedens, Rettens, Ærens – fulde Pris. Uden Prutten! Vi sad her og talte hver sit Sprog, fordi vi havde helt forskelligt Udgangspunkt. Det var trist. Men det var en Kendsgerning. Og noget positivt Resultat kunde Samtalen derfor ikke føre til.

De havde begge meget haardt angrebet »Dansk Samling« som et »Splittelsesparti« og Arne Sørensen som en Mand, der ikke vidste, hvad han politisk vilde. Det sidste var desværre sandt. »Men han veed dog een Ting«, sagde jeg, »han veed, at han vil protestere aabent mod Brud paa Lands Lov og Ret«. – »Tror De virkelig det?« spurgte Axel Møller. *Ja*, trods den Skuffelse han og hans Parti havde bragt mig i November, troede jeg paa det. Og anden Eksistensberettigelse paa Rigsdagen havde i mine Øjne Partiet heller ikke. Der *maatte* skabes Mulighed for, at man kunde høre en fri Samvittigheds Røst paa Rigsdagen. Selv om dens Repræsentanter isoleredes, mistænkeliggjordes, berøvedes faktisk Indflydelse, udskældtes for Splittelsesmagere, Fantaster, ansvarsløse Dilettanter, der »købte sig billig Martyrdom« – de *skulde* have Adgang til at gøre deres Synspunkter gældende i den lovgivende Forsamling, hvis de ved Valget var talstærke nok dertil. Andet vilde ikke være Demokrati.

Efter Samtalen skrev jeg under paa den Liste, som skulde skaffe »Dansk Samling« de 10.000 Navne, der berettigede Partiet til at opstille Valgkandidater. Og den 23. Marts fik Partiet min Stemme.

XV

I Begyndelsen af April blev »*Mellem Brødre*« udsendt. Udenrigsministeriet havde imidlertid meddelt samtlige Blade, at Bogens Salg til Fordel for Norgeshjælpen ikke maatte omtales i Pressen. Da dette kunde forudsættes at ville mindske Salget stærkt, gik jeg den 9. April – under et »Tandlægebesøg« – op til Ministeriets Chef for den politisk-juridiske Afdeling, *Frants Hvass*, og beklagede mig over Forbudet. Motiveringen af det var dog helt i Orden: Tyskerne havde en – berettiget – Mistanke om, at vore Gavepakker kun kom i de »rette« norske Hænder, og vilde derfor have sat Den norske Damekomité ud af Spillet. Ministeriet søgte at

faa denne Trusel afværget – hvilket lykkedes; men saa længe Sagen ikke var ordnet, vilde det være urigtigt at henlede Opmærksomheden for stærkt paa de tre Damer. »Siden De nu er kommet herop«, tilføjede han, »benytter jeg Lejligheden til at sige Dem, at Direktør *Svenningsen* meget gerne vil tale med Dem. Har De noget imod at følge med mig ind til ham?«

Det havde jeg selvsagt ikke. »Anledningen til, at jeg har bedt Dem komme,« begyndte han, »vil sikkert overraske Dem. Den Rigsbefuldmægtigede, Dr. *Werner Best*, har anmodet mig om at formidle en Samtale mellem Dem og ham. Kan De tænke Dem at tage den? Personligt vil jeg raade Dem til at imødekomme hans Ønske«. – »Det skal jeg med Glæde«, svarede jeg. »Jeg har for længst henstillet til Justitsministeriet, at det skaffede mig Adgang til at tale med Kanstein eller en af de andre. Ministeriet har jo ikke kunnet udrette noget selv. Lad mig bare komme til at tale med Best, saa skal jeg nok faa denne idiotiske Internering afsluttet«. *Svenningsen* tog med det samme Telefonen til Dagmarhus, og et Møde mellem Best og mig blev aftalt til Eftermiddagen den 13. April.

»Erfaren Mand er god at gæste« – derfor ringede jeg næste Dag Prof. *Ole Chievitz* op, en af min Kones første og mest trofaste Bidragydere til Norgeshjælpen og en Mand, der var dybt inde i illegalt Arbejde. Han var den 9. April af en dansk Domstol blevet idømt 8 Maaneders Hefte, men var straks sat paa fri Fod paa Grund af hans »samfundsnyttige Arbejde« som Overkirurg paa Finsensinstituttet, hvor han ved sin Hjemkomst var blevet hilst med store Ovationer. Fire Maaneder havde han siddet som Varetægtsfange i Vestre – de resterende fire Maaneder skulde afsones »ved Lejlighed«. Tyskerne blev højt forbitrede over denne Udgang paa hans Sag og krævede ham arresteret paa ny; men *Troels Hoff* afslog Forlangendet, og for det bøjede de sig. Næste Dag, den 10. April, slog de helt om: nu udbad Dr. Best sig en Samtale med *Chievitz*, og fra den var han netop kommet hjem, da jeg ringede til ham. »Kom De og Deres Kone ind til mig paa Vejen til Dr. Best, saa skal jeg give Dem en Række Tips«, sagde han.

Vi stillede altsaa hos ham den 13. April og fik hans Referat af Samtalen. Hans Hovedindtryk af Best var: en *meget* farlig Mand, aaleglat, smilende, charmerende, parat til at forstaa alt, men sikkert bundupaalidelig. Han var, sagde *Chievitz*, »som skabt til at rende om Hjørnet med godtroende Danske – fremkommelig, resonnabel, taalmodigt biende paa, at

hans Offer var dysset i Søvn, saa *han* kunde faa sin Vilje«. Hans første Ord til Chievitz havde været en »hjertelig« Tak, fordi han var kommet, hans næste et Udtryk for den Glæde, han følte ved, at de kunde mødes i fælles dyb Sympati for Finland. »Nu kender De Recepten«, sluttede han. »Lad os saa komme af Sted!« Han fulgte med min Kone og mig til Dagmarhus. Derfra gik de til Hovedbanegaarden, hvor de vilde afvente Resultatet af Samtalen. Et Tips fik jeg med ved Indgangen: »Smør ham med »Excellenz« og »Hrr. Minister«, det mærkede jeg, han satte stor Pris paa«.

Men Tipset glemte jeg aldeles, da han endelig kom, ca. en halv Time forsinket. Han lignede jo en stor Gymnasiast, der havde været Oversidder et Par Aar og derfor vilde blive for sent Student. I Tiltalen blev det ikke til andet end »Sie«, medens han slog om sig med »Herr Doctor«. Det var virkelig ikke min Mening at være uhøflig – det vilde bare have faldet mig helt unaturligt at huske paa nogen Titel til dette unge Menneske.

Forøvrigt fulgte han nøje »Recepten«: først »hjertelig« Tak, saa Plads i en blød Lænestol, Tilbud om en Cigaret (som jeg afslog med Tak) og Forsikring om, at vi skulde »tale frit med hinanden som Mand med Mand«, endelig en lykkelig Konstatering af, at vi maatte kunne mødes i en fælles Interesse. »Jeg har med Glæde bemærket, at De har studeret Fichtes »Reden an die deutsche Nation«. Det er et Værk, jeg selv sætter meget højt« – hvorpaa han omgaaende begyndte at fordybe sig i den 8. Tale med dens Understregning af Individet som det sekundære, »das Volkstum« som det primære i et Samfund. Var vi maaske ikke enige? Og »Volkstum« var jo »Kerneordet« i Nazismen. Hvor Nazister mødte ægte, nedarvet »Volkstum«, kendte de ingen højere Opgave end at bevare denne Værdi. Derfor havde de saa levende en Forstaaelse af andre Nationaliteters Egenart og da i særlig Grad inden for de nordiske Grene af »den germanske Folkefamilie«. Dèr maatte man undgaa indbyrdes Misforstaaelser, man maatte lyde Kammeratskabets Love, og det maatte opfattes som en *Forbrydelse* at udgyde hinandens Blod. *Hans* Opgave var det at skabe Betingelser for et loyalt og kammeratligt dansk-tysk Samarbejde, og hele hans Optræden havde bevist, at hans Sendelse ikke havde noget andet Formaal. Derfor beklagede han dybt alle Tendenser, som gik i modsat Retning, enten der nu var Tale om direkte Sabotage eller om »andelig og politisk Forgiftning af Opinionen«. Var vi ikke enige? Havde jeg noget imod at sige ham min Mening rent ud?

Absolut ikke, svarede jeg. Sabotage havde jeg ikke ment at kunne anbefale, fordi jeg ikke opfattede den som et effektivt Vaaben. Man kunde ikke *vinde* Krigen alene ved Sabotage. Hvad den »aandelige og politiske Forgiftning« angik – en Bemærkning, der jo ganske øjensynligt var møntet netop paa mig – maatte det vel kunne berolige ham, at man havde lukket Munden paa mig.

»Nej, nej, nej«, afbrød han, jeg misforstod ham aldeles! Det kunde ikke falde ham ind at tænke paa mig. Hans Ytring havde ikke haft nogen personlig Brod. Han var kun bange for, at *andre* skulde forgifte Atmosfæren, og dette søgte han at modvirke. Vilde jeg ikke selv anse det for gavnligt, hvis mere moderate og forstaaende Anskuelser kunde blive gjort gældende i Offentligheden? Jeg maatte ikke tro, at han savnede *Forstaaelse* for den danske Ungdoms Holdning. Han forstod den udmærket! Da han selv var ung, havde han under den franske Rhinlandsbesættelse handlet aldeles som Ungdommen her – kun endnu skrapere. Men han var blevet klar over, at det havde været uklogt. Tyskerne havde intet opnaaet ved denne Sabotage og »Hetz«, de havde kun gjort Vanskelighederne større for sig selv. Men det vilde intet nytte, at han offentligt gav denne Erfaring til Kende, og han kunde gerne tilføje, at det heller intet vilde nytte, hvis Hr. Scavenius sagde noget lignende; men »hvis Folk af *Deres* Art vilde virke modererende og oplysende, vilde overordentlig meget være vundet. Jeg har hørt, at De i sjælden Grad kan tale til Ungdommen. Er det utænkeligt, at De vil virke med til at dæmpe dens forstaaelige, men nytteløse Opposition?«

Jeg troede, at Manden var gaaet fra Forstanden. Jeg lo – ganske simpelt! En saa bundløs Naivitet! Jeg nægtede kategorisk at imødekomme denne utrolige Henstilling, men gentog, at jeg virkelig ikke – af den Grund, jeg havde nævnet – havde opfordret til Sabotage.

Sabotagen spillede ogsaa kun en underordnet Rolle, fortsatte han. Den anvendtes hovedsagelig af Faldskærmsjægere og engelske Agenter, støttet af Kommuniste og unge Patrioter. Den kunde være ubehagelig, men var, som jeg sagde, ikke afgørende. Nej, det væsentlige var selve *Uviljen* til et loyalt dansk-tysk Samarbejde. Den omfattede hele Befolkningen, ikke mindst Ungdommen, »og netop over for Ungdommen vilde *Deres* Ord have Vægt. Er det Dem virkelig ikke muligt at gaa ind paa min Tankegang?«

»Afgjort ikke!« svarede jeg. »Noget saadant indlader jeg mig *ikke* paa!«

Endelig forstod han vel, at der ingen Vej var, for han tav stille. Og saadan sad vi lidt, til jeg brød Isen.

»De, som jo kender min Sags Enkeltheder«, sagde jeg, »vil vide, hvad der for mig har været det mest ydmygende. Det var ikke dette, at Landet blev besat, for var det Tysklands Vilje at gennemføre en Besættelse, kunde vi i 1940 ikke hindre den. Nej, det *virkeligt* ydmygende var, at man den 9. April med Rette kunde sige om os, at vi ikke *vilde* forsvare os – at Landet var lagt aabent. Et Folk, der ikke *vil* forsvare sig, fortjener ingen bedre Skæbne«.

Best greb Tanken: »Ja«, sagde han, »men det var dog det eneste *rigtige*, at Danmark straks gav op. Det var klogt af Deres Konge og af Deres Regering! Modstand vilde bare have medført unyttigt Spild af Blod og Ødelæggelse af Landets Byer ved Bombning«.

»Naa ja«, svarede jeg. »*Materielle* Værdiers Ødelæggelse er jo aldrig uoprettelige. Tænk De f. Eks. paa Berlin – den maa jo De og Deres til at bygge op igen!«

»Ja gewiss, ja gewiss«, mumlede Best. »Men«, tog han fat med hævet Stemme, »hvad vilde De dog have opnaaet ved at gøre Modstand?«

»Simpelthen dette, at vi havde kunnet sinke Tyskerne de to-tre Dage, der ikke *maatte* gaa tabt for dem, hvis et Overfald paa Norge skulde lykkes!« svarede jeg. »Og deres virkelige Maal var jo dog Norge – Danmark var kun det nødvendige Mellemlid. Havde vi bare været rustede efter Evne, vilde vi have kunnet spærre Vejen saa længe, at Norge ikke var blevet overrumplet. I saa Fald vilde hele Planen være gaet i Vasken. Man vilde slet ikke have forsøgt den!«

Han sad et Øjeblik stille. Saa sagde han: »Maaske havde vi alligevel povet det. Ingen kan sige det. Men maaske havde vi alligevel forsøgt. Forholdet var jo dog dette, at Nordmændene stod parate til med aabne Arme at modtage Englænderne«.

»Absolut ikke!« afbrød jeg. »Nordmændene havde nøjagtigt det samme Ønske som vi: at faa Lov til at leve i Fred. Simpel Logik maa sige Dem, at de saa ikke samtidigt ønsker Englænderne ind i Landet«.

»Alligevel *gjorde* de det!« paastod han.

»Nej, de gjorde det *ikke*«, svarede jeg. »Jeg tror, at jeg kender norske Forhold temmelig godt. De nærede *intet* saadant Ønske deroppe. Havde bare de og vi været rustede, som det havde været vor Pligt, vilde vi have vendt os mod enhver, som vilde forsøge et Overfald«.

»Men de *var* jo ikke rustede«, blev han ved. »Intet vilde have været

os kærere, end at de vilde have sørget for at kunne forsvare sig selv, saa vi ikke havde behøvet at gøre det. Nu laa baade Danmark og Norge uden Forsvar. Og Nordmændene stolede paa engelsk Hjælp«.

»De stolede som vi paa at kunne slippe helskindede igennem«, svarede jeg. »Det var deres og vor Fejl. Men de indlod sig *ikke* paa at lytte til engelske Lokketoner«.

»Ja, det bliver vi altsaa ikke enige om«, afsluttede han.

»Nej, det bliver vi ikke,« svarede jeg.

Atter kort Pause.

»Er Deres Opfattelse af Forsvar eller ikke Forsvar Udtryk for en *moralsk* Vurdering?« spurgte Best.

»Inderst inde er det selvfølgelig et moralsk Problem«, svarede jeg. »Hvad skulde det ellers være? Men min Opfattelse er tillige Udtryk for en realistisk Bedømmelse af Mulighederne«.

Det kneb for ham at komme i Gang med et nyt Spørgsmaal, saa det blev atter mig, der tog Têten.

»De vil af alt, hvad jeg har talt og skrevet, vide«, sagde jeg, »at mit Hovedformaal har været at angribe det, der efter min Overbevisning førte os ind i Ulykken. Hvad jeg har villet til Livs endnu mere end Tyskerne, er den Selvopgivelsens Aand, som har præget vor Forsvarspolitik, og som har haft sin væsentligste Støtte i det radikale Parti. Den Aand, som nu Hr. Scavenius personificerer«.

»Ja, det er et indre dansk Spørgsmaal, som jeg ikke kan tage Stilling til«, svarede han.

Jeg var klar over, at jeg af taktiske Grunde burde slaa om i en anden Gade og fortsatte derfor:

»De maa kunne forstaa, at Besættelsen i sig selv er en overordentlig alvorlig Belastning for os«.

»Det forstaa jeg udmærket«, svarede han. »Det fremgaar jo ogsaa af, hvad jeg før bemærkede om os og Rhinlandsbesættelsen. Men man maa se at komme *ud over* dette. Der kommer en Tid efter Krigen, enten denne ender »so oder so«. Bliver det os, der sejrer, er vi Europas Herrer, og da maa man baade her og andre Steder finde frem til et loyalt Samarbejde med os. Det vilde falde lettere, hvis man begyndte det allerede nu. Og skulde vore Modstandere sejre, vil al den Modstand, vi nu møder, ikke gavne det danske Folk det fjerneste. Ingen Sejrherre vil tillægge den nogen reel Betydning«.

»Det veed hverken De eller jeg«, svarede jeg. »Og naar De tillægger

et dansk-tysk Samarbejde saa stor Vægt, er der dog visse Ting, De ikke kan udelade af Betragtningen. Den Belastning, som Besættelsen i sig selv betyder, øges i højeste Grad, naar De sendes herop for at fjerne en Regering, vi selv har valgt, og erstatte den med en anden, til hvis Leder vi ingen Tillid har. *Vi* havde ikke anmodet Buhl om at gaa. Det var paa *Deres* Foranledning, han blev erstattet med Scavenius.

»Men det er dog indlysende«, ivrede Best, »at jeg maatte have en Regering, som jeg kunde samarbejde med, en Regering, som vilde stille sig loyalt over for naturlige tyske Krav«.

»Et Samarbejde med Ministeriet Buhl var jo slet ikke udelukket«, svarede jeg.

»Ja, jeg kender ikke Hr. Buhl«, afværgede Best. »Konflikten under ham ligger forud for min Tid«.

»Men *vi* kender ham«, tog jeg Traaden op, »og vi paastaar, at et Regeringsskifte med den Motivering, De netop anførte, var aldeles upaa-krævet. Buhl nægtede ikke at samarbejde i den Udstrækning, som Forholdene tvang ham til, og han har ikke vist nogen Illoyalitet i den Tid, han ledede Regeringen. Forskellen er, at det var *os*, som havde sat ham paa Statsministerens Post, medens Scavenius sidder der udelukkende paa et *tysk* Initiativ. *Dette* er en Belastning!«

»Men Forholdene er jo ikke blevet værre, fordi Hr. Scavenius er blevet Statsminister«, indvendte han. »De kan ikke være uvidende om, at jeg har bestræbt mig til det yderste for at fremkalde en almindelig Afspænding. Nu har de jo endda kunnet gennemføre et frit Valg!«

»Det var *ikke* noget frit Valg«, svarede jeg.

»Hvad var det ikke?« spurgte han himmelfalden. »Vil De paastaa, at Valget ikke var frit?«

»Ja, det vil jeg«, svarede jeg. »Naar der ikke forud for Valget findes nogen Mulighed for, at en Opposition kan komme til Orde paa lige Fod med Regeringspartierne, saa er Valget ikke frit.«

»Det kan De i hvert Fald ikke bebrejde *mig*«, sagde han. »Jeg har kun rettet en Henvendelse til Partierne om ikke indbyrdes at bekæmpe hinanden, fordi Roen derved let kunde blive sat paa Spil«.

»Maaske er De ikke gaaet videre«, svarede jeg. »Men De veed lige saa godt som jeg, at aabne Angreb paa Regeringens Chef var udelukket, skønt det netop var Tilliden til *ham*, som den overvejende Del af Befolkningen savnede. Det er ikke, hvad vi her i Landet forstaar ved et frit Valg«.

»Ja, det maa blive et indre dansk Spørgsmaal«, afsluttede han. »Det kan jeg ikke blande mig i. Jeg har kun foranlediget, at Borgfreden ikke blev brudt«.

Det vilde være ørkesløst at gaa videre med Spørgsmaalet. Saa slog jeg om:

»Maa jeg stille et Spørgsmaal til Dem?« spurgte jeg.

»Gerne«, svarede han.

»Er det rigtigt, hvad man fortæller mig i Justitsministeriet, at det skyldes *Dem*, at jeg stadig er henvist til at opholde mig paa Vallø?«

»Nu kommer vi til Sagens Kerne«, svarede han. »Jeg har først i den seneste Tid faaet Deres Sag forelagt, idet man har udtalt et Ønske om, at De atter kan vende tilbage til Deres Hjem. Jeg har derfor sat mig nøje ind i alle Sagens Akter og har ønsket denne Samtale for at danne mig et personligt Indtryk af Dem. Jeg kan derefter sige, at jeg ingen Anledning finder til, at Deres Ophold paa Vallø skal vare længere«.

»Det er jo ogsaa i sig selv fuldkommen vanvittigt«, bemærkede jeg tørt.

»Naa, ja -?«

»Jo, det er Vanvid!« gentog jeg. »Det maa dog ligge temmelig nær at antage, at ingen vil være ivrigere end min Kone til at »passe paa mig«, saa jeg ikke skal komme ind for tredje Gang«.

Best smilede. »Sikkert ikke! Sikkert ikke!«

»Det vil med andre Ord sige, at jeg kan meddele Ministeriet, at jeg forlader Vallø?« spurgte jeg.

»Det kan De udmærket. Men jeg skal forøvrigt sørge for, at Meddelelsen bliver givet«.

»Tak, det ønsker jeg selv at gøre«, sagde jeg meget bestemt.

»Ganske, som De ønsker det«, svarede han. »Men sig mig nu: De er jo Historiker af Fag. Hvad vil De nu tage Dem til, naar De kommer hjem? Hvad arbejder De med? Er der ikke et bestemt Emne, De studerer?«

»Jo«, svarede jeg, »det er Spørgsmaalet om det danske Folks Oprindelse«.

»Åh, et meget interessant Emne«, bemærkede han. »Hvor laa Germanernes oprindelige Stamland efter Deres Opfattelse?«

Og dermed gled vi over i en Samtale, som næppe kan paaregne almindelig Interesse. Han havde ikke Begreb skabt om Problemet, men gik aabenbart ud fra, at et Folks Oprindelse sikkert maatte hænge sammen med »Rassenkunde«. Jeg søgte at forklare ham, at det slet ikke var der-

hen, jeg vilde, men det var haabløst. Nuvel, tænkte jeg, saa lad ham muntres med lidt »Rassenkunde«. Paa Væggen hang et stort Europakort. Jeg gik hen til det og demonstrerede Vandringsveje og Kulturprovinser paa Tidspunkter, da der intet dansk, endsige et tysk Folk eksisterede. Det svirrede i Luften med »Megalitfolk« og »Snorekeramikfolk«, med »Baadøkser« og »Tragtægge« og andre Godter, og han stod andægtigt og lyttede.

Omsider syntes jeg, at denne Forestilling havde varet længe nok – jeg havde jo fuldkommen smertefrit naaet det Maal, jeg havde sat mig. Saa kom jeg med en høflig Ytring om, at jeg ikke vilde beslaglægge mere af hans Tid, og han takkede atter »hjerteligt«, fordi jeg havde imødekommet hans Ønske om en Samtale. »Er der senere Spørgsmaal, som De vil stille mig, maa De bare henvende Dem til mig, jeg vil altid være til Tjeneste«, sagde han. Han trykkede min Haand, da vi gik hen over Gulvet. Ved Døren tog jeg Overtøjet paa. Og saa fik jeg følgende ubetalelige Afskedssalut:

»Jeg er meget glad for, at De kom! Selv om man veed, at man staar som hinandens Modstandere, er det dog tilfredsstillende at kunne vise hinanden Respekt som germanske Mænd!« Og atter trykkede han min Haand, idet han lukkede Døren op.

XVI

Jeg skrev straks et meget udførligt Referat af Samtalen ned, medens jeg endnu nøjagtigt huskede ikke alene dens Hovedpunkter og Faser, men ogsaa det meste af Replikskiftet. Den forekom mig at have afsløret en Taktik, som Dr. Best aabenbart satte sin Lid til, og som sikkert ogsaa i adskillige Tilfælde gav ham Bonus: Charmeoffensivens Taktik! Den havde været helt dominerende i hans indledende Ord og i det fantastiske Forsøg paa at spænde mig for et dansk-tysk Samarbejde ligesom i den kostelige Afslutning med dens Taksigelser, Haandtryk og »gensidige Respekt mellem germanske Mænd«. Men hvor *kunde* en ellers intelligent Mand forregne sig saa ubegrænset? Hvad var det for en ufattelig Mangel paa psykologisk Begreb, som var opsummeret hos denne Tysker? Han forestillede sig, at hvad der havde vist sig brugbart i nogle Tilfælde, maatte kunne anvendes i alle. Systematisk »Liebenswürdigkeit« maatte være et Universalmiddel,

som paa magisk Vis fortonede Mindet om begaaede Forbrydelser og slog Portene til en herlig »Sameksistens« op paa vid Gab, et Paradis – i tysk Regie!

Lige saa ubegribeligt var det, at han efter Charmeoﬀensivens hurtige og totale Afvisning indlod sig i en lang politisk Diskussion med mig, skønt han maatte vide, at ogsaa en saadan vilde være komplet ørkesløs. Jeg skal ikke prøve paa at gætte hans Hensigt dermed – Hovedsagen var, at jeg omgaaende kunde afblæse Interneringen. Det vilde dog kun være et første Skridt. Mit Maal var at faa hele den tvungne Erklæring, som hindrede mig i at arbejde, sat ud af Spillet, og det maatte ske ved et Kup. Ikke mindst for at lægge dette til rette havde jeg indladt mig paa at forklare ham forhistoriske »Race«-Problemer, saa han maatte tro, jeg vilde fylde min Dag med disse, naar jeg først kom hjem. Det sagde jeg ganske vist ikke, hverken med Ord eller Antydninger; men jeg gik ud fra, at han atter vilde misforstaa Situationen, og deri tog jeg heller ikke fejl.

Næste Dag rejste jeg tilbage til Vallø, pakkede mine Sager og skrev flg. Brev:

»p. t. Vallø 1943, 14. April.

Til Justitsministeriet,
København.

Efter en indgaaende Samtale, som jeg i Gaar havde med det tyske Riges Befuldmægtigede, Hr. Dr. Best, staar det mig klart, at de Omstændigheder, som – efter Ministeriets Sigende – forelaa ved min Løsladelse den 10. Novbr. 1942, og som – ligeledes efter Ministeriets Sigende – nødvendiggjorde den af mig Dagen før afgivne Erklæring, ikke længere er til Stede. Man nærer fra tysk Side intet Ønske om, at mine grundlovsmæssige Rettigheder vedblivende begrænses, idet man gaar ud fra den naturlige Forudsætning, at jeg personligt altid vil bære det fulde Ansvar for mine Handlinger. At denne Opfattelse ogsaa før har været raadende blandt Besættelsesmyndighederne, har jeg aldrig tvivlet om, og jeg beklager derfor, at der først nu er skaffet mig Lejlighed til at drøfte Sagen med dem, skønt jeg saa tidligt som den 20. April 1942 udtalte Ønske derom – et Ønske, som afvistes af Ministeriet, uden at noget Forsøg paa at realisere det var blevet gjort.

Som Sagen nu foreligger, er Grundlaget for den af mig afgivne Erklæring bortfaldet, og jeg trækker derfor med denne Skrivelse min Underskrift tilbage. Da jeg ønsker absolut Klarhed paa begge Sider, tillader jeg mig at sende Det tyske Riges Befuldmægtigede, Hr. Dr. Best, en Kopi af nærværende Brev.

Deres ærbødige
Vilh. la Cour.

Kopien ledsagede jeg med flg. Brev:

»p. t. Vallø, den 14. April 1943.

Til

Det tyske Riges Befuldmægtigede,

Hr. Dr. Best,

København.

Idet jeg takker for Samtalen i Gaar, af hvis orienterende Værdi sikkert ogsaa Hr. Ministeren beholdt et Indtryk, tillader jeg mig at fremsende vedlagte Kopi af en Skrivelse D.D. til Justitsministeriet, mine Forhold vedrørende.

Jeg gaar ud fra, at denne Skrivelse er i Overensstemmelse med Hr. Ministerens Opfattelse – den er i hvert Fald, tror jeg, et nøje Udtryk for den Aand, som prægede de i Samtalens Løb til mig fremsatte Udtalelser, som jeg med Glæde noterede mig.

Jeg forbliver, Hr. Minister,

Deres ærbødige

Vilh. la Cour.

Det er soleklart, at min Fortolkning i Brevet til Justitsministeriet af Bests Ord var i høj Grad angribelig. Om min Erklæring var der ikke vekslet eet Ord – det havde jeg nøje undgaaet, og jeg havde ved et Snuftag sikret mig *selv* at kunne orientere Ministeriet om Interneringens Ophævelse. Problemet var nu kun, om Best vilde skride ind, naar han saa min Fortolkning. Naturligvis vilde denne mystiske Appel til hans »Aand« øve en vis Virkning. Jeg regnede med det efter det ganske vist sparsomme Indblik, jeg havde faaet i hans Mentalitet. I hvert Fald vilde Spørgsmaalet blive klaret i Løbet af de nærmeste Dage.

Om Aftenen takkede jeg Stiftsforvalter *Krarup* og Frue for den enestaaende Gæstfrihed, de havde vist mig. Det betyder et ikke ringe Offer paa ubestemt Tid at optage et fremmed Menneske saa godt som i Familien. Dette Storsind havde de vist, og jeg kunde ikke i tilstrækkelig Grad sige dem Tak derfor. Nu tog vi Afsked ved et godt Glas Vin, og næste Morgen tidligt, den 15. April, satte jeg Kaasen mod Birkerød. Prof. *Chievitz*, der jo sammen med min Kone havde faaet Referatet af Samtalen frisk fra Fad, havde inviteret os til Middagsselskab. Af de ti tilstedeværende Herrer var de fem »straffede Personer«. Da jeg nogle Dage senere fortalte det til Fru Minister Høst, sagde hun: »Er *det* noget at tale om. Da min Mand var Gesandt i Warszawa, spiste vi en Gang Middag med tre Mordere!«

Den 17. April ringede Departementschef *Eivind Larsen* mig op og bad mig om en Samtale i Justitsministeriet to Dage senere i Anledning af det Brev, jeg havde sendt. Den kunde tyde paa, at Dr. Best havde protesteret imod min »Fortolkning« af hans »Aand«, men det viste sig, at det ikke var Tilfælde. Jeg traf Eivind Larsen højligt forbavset over, at den Rigsbefuldmægtigede uden mindste Reaktion havde fundet sig i, at jeg uden videre Vrøvl havde sat hele Erklæringen ud af Kraft. »Hører vi ikke fra ham inden Paaske [25. April], maa vi faktisk gaa ud fra, at De atter er fuldkommen frit stillet. Jeg vil da – i Forbigaaende – understrege det over for Kanstein; men jeg skal ikke nægte, at det vil undre mig i stærk Grad, hvis der ikke bliver protesteret«. – »Hvorfor skulde de egentlig det?« spurgte jeg. »De vil jo altid kunne faa fat i mig igen, hvis de skulde finde det mere formaalstjenligt«.

Den egentlige Grund til, at Eivind Larsen havde ønsket Samtalen med mig, var – sagde han – den *Form*, jeg havde givet mit Brev, dette »efter Ministeriets Sigtende«, som insinuerede, at Ministeriet havde »opført en Film« og foretaget sig ganske unødvendige Skridt over for mig. Udtrykket var saarende og Tanken med det urigtig. Min tvungne Internering havde været en absolut Mindste-Ordning, som Tyskerne vilde gaa med til, og han havde ikke forsømt nogen Lejlighed til at faa Ordningen revideret, saa jeg kunde vende hjem. Jeg svarede, at Kritikken i det anvendte Udtryk ikke var møntet paa ham, men paa Thune Jacobsen, som i Sandhed ikke personligt havde overanstrengt sig – svag, som han var, uden Haab om at kunne og derfor uden Vilje til at gøre noget. Jeg huskede meget vel hans Ord ved de Lejligheder, da jeg havde appelleret til ham. Jeg havde omgaaende skrevet dem ned, for jeg fandt det katastrofalt, at Landets højeste administrative Myndighed paa Retsvæsenets Omraade bare havde kastet Kortene. Det var her, Eivind Larsen indskød de tidligere gengivne Ord om Thune Jacobsens »Tilbøjelighed til at beruse sig i sine egne Ord«, parret med hans utvivlsomme gode Vilje.

Og jeg tog fejl, fortsatte han, hvis jeg troede, at direkte Forhandlinger mellem mig og f. Eks. Kanstein paa et tidligere Tidspunkt vilde have baaret Frugt. Først med Dr. Bests Ankomst var Mulighederne blevet tilvejebragt. *Han* kunde handle paa egen Haand og behøvede ikke i alle Smaating først at indhente Instrukser fra Berlin. Han maatte imidlertid sætte sig ind i Forholdene, inden han kunde træffe nogen Beslutning, og endnu paa Tidspunktet for min Løsladelse havde han været henvist til at stole paa sine Medarbejderes Raad. Nu traf han Afgørelserne ud fra en

selvstændig Vurdering – naturligvis efter at have ladet sig orientere i Kontorerne; men Forskellen var alligevel stor. »Det er saamænd ikke, fordi jeg stoler paa hans venlige Ord og hans afable Væsen – jeg er ikke i Tvivl om, at han kan lægge helt andre Egenskaber for Dagen. Men foreløbig prøver han sig frem paa denne Maade, og derfor har Forhandlinger med ham en vis Chance for at lykkes«. *Min* Sag havde Eivind Larsen kun kunnet drøfte med Kanstein, og det frembød ikke de samme Muligheder. »Deres Sag er fra Begyndelsen af – med Rette eller Urette – kommet til at ligge i et Plan for sig selv. Hvis det virkelig er lykkedes Dem ved resolut Udnyttelse af Samtalen med Dr. Best at frigøre Dem, lykønsker jeg Dem af Hjertet dertil. De maa kun ikke gaa herfra med den Forestilling, at *jeg* har forsømt noget eller foretaget Skridt, som ikke efter min bedste Overbevisning har været tvingende nødvendige«.

Medens han talte, stod jeg og tænkte paa hans og mit første Møde. Det var umiddelbart før Offentliggørelsen af »Ord til os i Dag«. Han kom ud til mig i Birkerød, sikkert for at føle mig paa Tænderne og eventuelt bremse mig, og jeg var derfor meget forbeholden. Han var paa det Tidspunkt kst. Statsadvokat i København, og under vor lange Samtale sagde han noget, som jeg ikke havde glemt, skønt jeg heller ikke havde rettet mig efter det: »Brænd ikke Deres Krudt for tidligt af! Der kan komme den Dag, da det er all right, at De løber Risikoen og gaar i Fængsel, og da maa jeg staa som Deres Anklager. Men vent, til det rette Øjeblik er inde!«

Han havde næppe forstaaet, at hvad jeg var begyndt paa straks efter Fjendens Invasion, ikke var noget, som kunde udskydes til et eller andet Tidspunkt, da vi alle var mere eller mindre rede til at gaa ind under Risikoen. Det var en Opgave, der maatte tages op uden Tøven. Og endnu var den langt fra løst, selv om andre Kampformer efterhaanden havde vundet en naturlig Prioritet. Den Arbejdsmark, som *jeg* havde Forstand paa at dyrke, trængte stadig til Bearbejdning, og nu, da jeg atter havde Hænderne frie, maatte jeg paa ny spænde Hestene for Ploven. Det sagde jeg ham. Hvad han tænkte ved det, kan kun han selv sige.

XVII

Det gik ikke slet saa hurtigt med at komme i Gang igen, som jeg havde ønsket. Den, der i længere Tid har været inaktiv, stilles over for delvis nye Forhold, som han først maa gøre sig fortrolig med, og Folk, som han tidligere har haft til Arbejdsfæller, har knyttet andre Forbindelser og taget

andre Opgaver op. At udsende nye Pièces kunde ikke gøres i en Haandevending og var vel heller ikke saa nødvendigt nu, da den illegale Presse blomstrede. Alligevel – medens dens Nyhedsstof var saa fyldigt og godt, som de yderst vanskelige Omstændigheder muliggjorde det, savnede jeg i nogen Grad resonerende Indlæg, der kunde give Udtryk for Modstandsviljens *aandelige* Side. Takket være Overbetjentene *Weis* og *Dinesen* fik jeg den 17. Juni Kontakt med Redaktøren af »*Hjemmefronten*«, Student *Sven Seebusen*, og aftalte med ham et Medarbejderskab i den angivne Retning; men det blev kun til en enkelt Artikel – saa syntes der at aabne sig Vej for en ny Mødevirksomhed, og jeg antog, at Gennemførelsen af den vilde være mindst lige saa værdifuld som de Betragtninger, jeg kunne faa optaget i »*Hjemmefronten*«.

Desuden var der to store Problemer, som lagde Beslag paa de fleste af mine Tanker. De vedrørte ganske vist begge Forhold, som først vilde blive aktuelle ved Krigens Afslutning, men som inden da maatte klarlægges, hvis de skulde finde en tilfredsstillende Løsning.

Det ene var det *Grænselandsspørgsmaal*, som under en eller anden Form vilde dukke frem ved Tysklands Nederlag. Medens jeg sad inde, havde mine Informationer paa dette Felt været meget mangelfulde. At der »skete noget« Syd for Grænsen, kunde man ikke undgaa at mærke – det fortalte mange Rygter om. Men var det noget, man kunde bygge paa? Den 10. April fortalte Red. *Jacob Kronika* mig, at han i Berlin var blevet opsøgt af Sydslesvigere fra Rendsborgegnen, som havde raadspurgt ham om, hvordan de skulde frelse Stumperne, naar Tyskland gik nedem om og hjem. Det var ikke den Slags Motiver, jeg spejdede efter, og sikre Vidnesbyrd, der tydede paa en virkelig dansk Omsindelse af større Udstrækning, havde jeg ikke set. De fremkom jo ogsaa først langt senere.

Jeg stod derfor meget skeptisk over for de Rygter, som havde naaet mig. At et sydslesvigsk Spørgsmaal vilde blive aktuelt ved Krigens Afslutning var givet, og adskillige følte sig overbeviste om, at en Grænserevision vilde komme til at foreligge som en Mulighed, vi ikke maatte undlade at gribe. For mig var det absolut afgørende, paa hvilket *Grundlag* disse Forestillinger hvilede, d. v. s. hvad den paastaaede Omsindelse rent faktisk betød, og hvorledes den realpolitiske Situation vilde vise sig at være, naar Afgørelsens Øjeblik var inde. I begge Henseender kunde kun Hypoteser opstilles.

Dagen før Grænseforeningen den 4.–5. Juni 1943 skulde afholde Sendemandsmøde i København, fik jeg Besøg af to unge, stærkt sønder-

judsk interesserede Mænd, cand. jur. *Frants Thygesen* og Dommerfuldmægtig *Bondo Svane*. De kom for at drøfte det forestaaende Sendemandsmøde med mig, og samtidig vilde de gerne høre min Opfattelse af Grænse-spørgsmaalet. Om det sidste sagde jeg, at hvis det overhovedet fik realpolitisk Basis ved Krigsafslutningen, vilde jeg ikke anbefale, at man som i 1920 gik Afstemningens Vej. Dertil vilde Forholdene, saa vidt jeg kunde skønne, være for uklare og uafgærede. Forudsætningerne *var* anderledes i Sydslesvig, end de havde været det i Nordslesvig. Det skyldtes den ulige historiske Udvikling i de to Landsdele, og til den maatte man tage skyldigt Hensyn. En Afstemning i Sydslesvig vilde selv i bedste Fald ikke bringe den klare Løsning, som opnaaedes i Nordslesvig i 1920.

Men hvis Sejrherrerne vilde beklippe Det tredje Rige ogsaa i Nord – hvad jeg forøvrigt slet ikke var sikker paa – kunde Danmark ikke uden videre paatage sig Opgaver, som vilde true vor statslige Interesse: at opretholde vort gamle Riges Selvstændighed inden for de Rammer, som kommende internationale Relationer fastslog, og det maatte for os bl. a. være af største Betydning, at den trufne Ordning kunde finde Sted under et fælles nordisk Ansvar. Derfor fandt jeg det urigtigt at kræve en Grænseflytning gennemført *nu* og arbejde for Sydslesvigs Inkorporering i Kongeriget, som kunde det helt jævnstilles med Nordslesvig. Paa den anden Side kunde vi ikke afvise en Opgave dernede, dels fordi Landsdelens hele Fortid gav os Ret og Pligt til at tage en saadan op, dels fordi det danske Mindretal havde Krav paa, at vi ikke undslog os for at løse den. Jeg saa da ingen anden Vej end en vis *Tilknytning* af Sydslesvig til Kongeriget – stadig under Forudsætning af, at Sejrherrerne ønskede Tyskland berøvet denne Landsdel. Et selvstyrende Protektorat vilde maaske saa være en fremkommelig Mellemløsning – et Protektorat, i hvilket rigsdansk Indflydelse kun gjordes gældende paa militært, toldpolitisk og finansielt Felt, men hvor Befolkningen ellers i alle andre Forhold traf Afgørelsen selv. En saadan Ordning vilde muliggøre et dansk folkeligt Arbejde, hvor det ønskedes udbygget eller iværksat; men det vilde markere Grænsen mellem Sydslesvig og Holsten meget skarpt og bl. a. hindre en truende Indvandring sydfra. Opfyldtes disses Betingelser, og gled Verden forøvrigt ind i en Periode af Afspænding og Fred, vilde Sydslesvig sikkert høste Frugten af dansk Aand og Gerning. Men ingen Indlemmelse af Landsdelen kunde være ønskelig, inden Befolkningens Flertal af egen Drift selv udtalte Ønsket om den. Om dette nogen Sinde vilde ske, afhang foruden af os tillige af den internationale Konstellation og af den tyske Regeneration. *Vi* havde

intet andet at gøre end at pløje med Tro og saa med Haab og lade en sen Efterslægt om at bjerge Høsten med Tak.

Dagen efter denne Samtale begyndte, som nævnt, Grænseforeningens Sendemandsmøde. Her fremsatte Ungdommen Forslag om en vis Fornyelse af Hovedstyrelsen, og jeg støttede Forslaget af al Evne ud fra det Synspunkt, at Hovedstyrelsen burde afspejle *alle* grænsepolitiske Afskygninger, saa de Brydninger, der maatte forudsættes at opstaa, kunde finde Sted »inden fire Vægge« og ikke i Offentligheden medføre en Strid og Bitterhed, som Tilfældet havde været det i 1918–20, da man savnede en klar Stillingtagen, fordi ingen central Organisation med virkelig Autoritet til Retledning fandtes. Det sydslesvigske Spørgsmaal, sagde jeg, *var* et andet end det, som havde delt Vandene sidste Gang, og Viljerne burde derfor kunne bøjes mod hinanden, naar baade statsretlig, folkeretlig og økonomisk Sagkundskab i Tide blev stillet til Hovedstyrelsens Raadighed.

Resultatet af Sendemandsmødet blev en delvis Fornyelse af Hovedstyrelsen, saa i hvert Fald Kredse, der ikke før havde været med, blev trukket ind i Arbejdet. Den gamle Garde havde i Mellemkrigstiden gjort et udmærket Arbejde; men dens Horisont havde helt og fuldt været bestemt af de Tankebaner, som i 1918–20 havde været de eneste naturlige. Det gjaldt saaledes ogsaa den højtfortjente Formand, Rektor *H. P. Hansen*, som var død den 22. Decbr. 1942. Men det sønderjydske Spørgsmaal, sluttede jeg, har for mig aldrig været noget statisk. Det har bevist sit indre Liv ved altid at fornye sig under skiftende statspolitiske Aspekter. Det var en saadan Fornyelse, som Krigsafslutningen vilde nødvendiggøre, og ingen vil nu kunde sige, at den ikke blev gennemført. Til *H. P. Hansens* Efterfølger i Formandsstolen valgtes fhv. Præsident *Holger Andersen*. Det var for mig Hovedudbyttet af Sendemandsmødet. Hvad han kom til at betyde for hele Grænsearbejdet i Efterkrigstiden, kan vanskeligt maales. Han var paa det Punkt Hovedet højere end alle os andre.

Sammen med Minister *Høst* og Skibsreder *A. P. Møller* var han under Besættelsen en drivende Kraft inden for den Kreds, der arbejdede for Tanken om et nordisk Statsforbund som et af de væsentligste Fredsmaal efter Krigen. Ikke just *denne* Løsning forekom mig realiserbar; men jeg beundrede de tre nævnte Mænds Tro, Idealisme og Offervilje, og *Nordens Fremtid* var det andet store Problem, som jeg i dette Foraar tumlede med i mine Tanker.

Det forekom mig, at den nordiske Debat i nogen Grad bevægede sig som i et tomt Rum, naar man begrænsede Synspunktet til et rent *nordisk* uden at tage Hensyn til, at Norden dog lige saa lidt som Trolden kunde »være sig selv nok«. Man undgik under Debatten omhyggeligt alle storpolitiske Betragtninger af Frygt for, at disse i for høj Grad vilde komplicere Problemet, og man regnede med den Mulighed, at et nordisk Statsforbund kunde føre en lige saa ubetinget Neutralitetspolitik, som de enkelte nordiske Lande hidtil havde gjort – rigtignok uden derved at føle sig betryggede. For mig savnede en saadan Betragtning helt det Virkelighedsgrundlag, som man kunde bygge noget paa. Den eneste realitetsbetonede Basis for en nordisk Drøftelse maatte, syntes jeg, være at opfatte et kommende Norden som et *aktivt* Led inden for en europæisk Nyordning. Ud fra dette Synspunkt skrev jeg Foredraget »Norden og Nyordningen«, som jeg agtede at holde ved en Række planlagte Møder i September og Oktober, hvorefter det som Pièce skulde udsendes i November. Det hed i Foredraget:

»Ingen af os ønsker at vende tilbage til Splittelsen fra før 1914. Heller ingen af os tænker paa at genoplive det saa løst organiserede Folkenes Forbund. Vi spejder alle efter en Udvej, som maaske ligger lige langt fra begge disse internationale Tilstandsformer, og at en saadan Udvej vil blive søgt, er givet – i hvilken Retning, den vil gaa, kan foreløbig ingen sige med Sikkerhed. Men hvad vi allerede nu kan paastaa, det er, at vi ikke kan stille os uden for den europæiske Ordning, der bliver truffet. Danmark kan det ikke – Norden ikke heller. Der kan ikke komme til at foreligge noget isoleret nordisk Problem, kun en eller anden Form for nordisk Fællesskab inden for et *almindeligt* Fællesskab. En saadan Ordning vil stille Krav om betydelige Ændringer af vore Begreber om Neutralitet og Suverænitet – hvis man da ellers for Alvor ønsker at give Fællesskabet den fornødne Fasthed og Styrke. Derved er intet at gøre. Det vil være en Skæbne, som alle Nationer *formelt* maa underkaste sig, og som kun de største vil være i Stand til *reelt* at modificere. Ændringerne vil her i Norden ikke alene berøre vore nedarvede internordiske Problemer, men ogsaa i høj Grad vore internationale Relationer«.

Videre afviste jeg kategorisk alle tyske Planer om et »Neuropa« – dette »dødfødte Barn, der løber ud i Sandet«, som jeg kaldte det med en Borgbjerg'sk Forsnakkelse. Den Nyordning, der kunde blive Tale om, vilde være en Frugt af de Allieredes Sejr.

»Jeg tænker paa den konkrete Skitse, som *Churchill* tegnede i sin store Tale den 21. Marts: en Organisation, med det britiske Imperium, USA og Sovjet som ledende Magter i et »Europaraad«, hvori de mindre Stater havde Sæde paa lige Fod med de større og kunde give deres Ord Vægt ved at indgaa »Statssammenslutninger« eller »Konføderationer«, saa Raadet som Helhed betragtet varetog baade Stormagternes og Statsgruppernes Interesser. At *Churchill* forestillede sig de nordiske Riger forenede

inden for Raadet i en saadan »Konføderation« eller »Blok«, i udenrigspolitisk og militær Henseende dannende en fasttømret Enhed, har han antydnet over for en svensk Delegation, som i London forhandlede om Lejdebaadstrafikken, og selve hans Tanke om dette fælles »Raad« havde vundet livlig Tilslutning inden for den engelsktalende Offentlighed paa begge Sider af Dammen. At stærke vestlige Kræfter vil opmuntre en saadan Udvikling, kan der næppe være Tvivl om«.

Men, fremholdt jeg i Foredraget, et nordisk Fællesskab maa ikke gives en Slagside, som paa Forhaand vil vække Sovjets Mistænksomhed.

»Et nordisk Forsvarsforbund eller en isoleret nordisk Forbundsstat vilde let af Sovjet blive stemplet som i Virkeligheden kun vektororienteret. Kun en nordisk Blok som Led i en fælleseuropæisk Magtkonstellation kan være det Maal, vi stræber efter. At give en saadan Blok Adgang til selvstændig Medvirken i alle Tilfælde, hvor man kræver dens Medansvar, og at sikre dens fulde *indre* Suverænitet, selv om Suverænitetsens hævdvundne *ydre* Former maa revideres – det maa blive vore ledende Statsmænds Opgave. Det vil kræve baade Dristighed og Handlekraft, men uden disse Egenskaber vil vi heller ikke være en selvstændig Fremtid værd«.

Churchills Tanke hvilede imidlertid paa den Forudsætning, at Interesses modsætningerne mellem Vestmagterne og Rusland ikke vilde hindre et aktivt Fællesskab inden for Raadet. Saadan vilde det sikkert ogsaa tegne sig i Aarene nærmest efter Krigens Afslutning. Men stabil ansaa jeg ikke denne Situation for at være. Baandene kunde bryde – »en Mulighed, som maa forudsættes at indtræde inden for en overskuelig Aarrække«. Naar Bruddet indtraadte, vilde en nordisk Bloks Berettigelse saa ikke samtidig bortfalde? Nej, svarede jeg, for med Bruddet vilde man vende tilbage til den europæiske *Ligevægtspolitik*, og da kunde en rustet fællesnordisk Neutralitet blive en nødvendig Konsekvens. Naar et *alment* europæisk Fællesskab ikke viste sig bærekraftigt mere, kunde Omstændighederne medføre, at det samlede Norden gik sine egne Veje – ikke fordi vore Folk derved opnaaede nogen som helst Sikkerhed, men fordi Sikkerheden dog altid vilde være større, end hvis vi gik hver for sig. Og i den Aarrække, der vilde gaa, inden Blokken stilledes over for dette Problem, vilde den paa mere end een Maade have kunnet medvirke til at bortrydde gamle inter-nordiske Spændingsmomenter og til at overvinde de Vanskeligheder, som enhver Nyordning fører med sig. Vi Nordboere vilde have erfaret Fællesskabets Nytte og være blevet rede til at møde en usikker Fremtid med den Tillid, som Enighed var i Stand til at give os.

Det var Tanker som disse, jeg vilde fremsætte i Efteraarets Løb, hvis min Mødekampagne kunde gennemføres, og jeg var klar over, at de kun

indirekte kunde komme den aktive Modstand til gode; men dels tvivlede jeg om, at jeg selv vilde kunne bruges i denne Kampform, som jeg savnede enhver praktisk Kendskab til, dels knyttede ingen direkte Kontakter mig til den, og endelig regnede jeg med, at Taler, der aabenlyst gav en fast Overbevisning om Tysklands endelige Nederlag til Kende, og som tegnede en Fremtid, befriet for den tilvante Følelse af tysk Pression, i sig selv vilde have en baade oplysende og opmuntrende Virkning paa Tilhørerne og saaledes tjene Modstandsviljens fortsatte Vækst. At jeg efter Fængselsopholdene hørte til i anden eller tredje Linie, var i sin Orden. Meget var ændret, og meget var blevet til i den Tid, jeg havde siddet inde. Men ogsaa i Etapen var der jo Arbejde nok, som skulde gøres.

Foreløbig vilde jeg paa en Rejse orientere mig, træffe gamle Venner og drøfte Situationen med dem. Jeg trængte til at trække Vejret en Smule. Medens jeg opholdt mig paa Vallø og i Tiden derefter, havde jeg ved Siden af det øvrige haft travlt med Indsamling af Materiale til et Værk om Danmark under Besættelsen, som Haases Forlag havde bestilt hos mig. Det vilde gøre godt med en lille Pause, og den 12. Juli drog min Kone og jeg af Sted til Jylland.

At vi gjorde Holdt i Fredericia, var en hel Selvfølge. *Viggo og Benedicte Aidt* var dem, vi først og fremmest længtes efter at gense. Der var heller ikke langt herfra til Børkop, hvor Lærer *E. Abildgreen* i sin Tid havde arrangeret Møder for mig og siden været min Kones trofaste Hjælper ved Indsamlingen til Norgeshjælpen. Ogsaa nu stod han parat med et stort Beløb. Fra Aidts naaede vi let ud til Snoghøj Gymnastikhøjskole – ligeledes et af mine gamle Mødesteder. Her blev vi af de to Forstanderinder, *Anna Krogh* og *Jørgine Abildgaard*, uden videre Snak tvunget op paa Talerstolen. Som Emne tog jeg »*At tale Sandhed*«, medens min Kone talte saa gribende om Arbejdet for Norge, at Skolens Elever tømte deres Bødekasse og rundede Summen anseligt op, hvorpaa Forstanderinderne fordoblede den. Jo, det var i Sandhed en god Begyndelse!

Men den 17. Juli var Fredericiaegnen »gjort«, og vi kørte skraas op gennem Jylland til *Kaj Munk* i Vedersø. Det var en Oplevelse at færdes i Ro med ham et Par Dage og lære hans Kone, *Lise Munk*, og Børnene at kende. Kirkegangen den 18. Juli hører heller ikke til de Ting, man glemmer. Han prædikede saa ubekymret og stærkt, at man sagde til sig selv: Gaar *dette* godt, saa gaar alting godt! Midt i Prædikenen tog han meget stærkt ved og hudflettede personlig Fejghed over for fremmede

Myndigheder eller hjemlige, der brød gældende Lov. Paa Hjemvejen fra Kirken spurgte jeg ham, *hvorf* han netop her havde fordømt Fejgheden saa voldsomt. »Jo«, svarede han, »nede paa en af Bænkene fik jeg Øje paa« – og saa nævnede han en Gaardmandskone fra Sognet. »Hendes Mand har forleden jamret over, at De skulde komme. Saa fik de bare Vrøvl og Besvær med Tyskerne, mente han. Nu syntes jeg, hun passende kunde gaa hjem og fortælle ham, at De *var* kommet!«

Fra Vedersø gik Rejsen til Mariager, hvor vi besøgte Pastor *Ivar Nordentoft* og hans Frue. Nordentoft hørte til dem, der handlede, nøjagtigt som de talte. Han var stærkt optaget af den norske Kirkestrid og af det danske Kirkeministeriums Forbud imod at omtale den. Han havde protesteret imod Mundkurven og – som Kaj Munk og adskillige andre Kaldsfæller – nægtet at tage den paa. Ved det illegale Blad »Kirkens Front«, som netop havde set Lyset, var han Medarbejder, og det blev for os til Nattesæde i Præstegaarden – til timelang Drøftelse af Embedsmænds Forpligtelse over for en Regering, som brød Grundlaget for dens egen Myndighed: Landets Lov, og til Diskussion af, hvad Øjeblikket krævede, hvis Folkets moralske Modstandskraft ikke skulde svækkes, netop som den var ved klart at manifestere sig. Vi kom ogsaa ind paa Spørgsmaalet »at tale Sandhed«. Om det havde Kaj Munk forsikret, at han selv under et tysk Forhør ikke vilde kunne faa sig til at sige en Løgn. »Men hvis Sandheden nu kunde bringe Landsmænds Liv i Fare?« havde jeg spurgt. – »Saa tav jeg«, svarede han. – »Tavshed kan desværre i givet Tilfælde være meget højrostatet«, sagde jeg. Nu spurgte jeg Nordentoft, hvad *han* vilde gøre under et saadant supponeret Forhør. »Lyve med den bedste Samvittighed af Verden«, svarede han uden Betænkning. »Binde Tyskerne alle de Krøniker paa Ærmet, som jeg formaaede. Det kunde Vorherre aldrig kalde for en Synd!« Nej, vel? I Øjeblikket var jeg yderst tilfreds med at tilhøre en »rummelig Folkekirke«!

Det var Aftalen med Pastor Nordentoft, at jeg den 21. Juli skulde holde et Møde i Mariager, og Indbydelser til det var underhaanden sendt ud. Men Salen paa Hotel Postgaarden kunde ikke rumme Halvdelen af de Mennesker, som strømmede til, og Mødet maatte derfor henlægges til fri Luft – til en Plads umiddelbart ved et Kompleks, der var smækfuldt af tyske Soldater. Hvad de har tænkt sig, veed jeg ikke – hvis en tysk Soldat ikke har en bestemt Ordre at gaa efter, tænker han vel overhovedet ikke – nok er det, jeg holdt Foredraget om »Norden og Nyordning«,

den eneste Gang, det lykkedes. Min Kone talte om det norske Hjælpearbejde, og begge mærkede vi, hvor lydhøre Mødedeltagerne var. Deres Tak glemte de ikke, og Pengene til Norge strømmede atter ind.

Fra Mariager gik Turen over Randers (hvor vi oplevede et iltet Slagsmaal mellem Byens Ungdom, der havde smidt nogle Feltmadrasser i Aaen, og Garnisonens tyske Soldater) og Fredericia (hvor Transformatorstationen ud paa Morgensiden med fire vældige Brag røg i Luften – »fint Arbejde«, sagde elektriske Eksperter) til Rudkøbing paa Langeland.

Her havde jeg en gammel Ven i den fortræffelige Amatørarkæolog, Købmand *Jens Winther*. Vi havde tidligere ikke kunnet snakke Potteskaar og Stenalderbopladsler tilstrækkeligt længe med hinanden; men det var unægteligt ikke disse Rariteter, jeg nu var optaget af, og med et »Ak, hvor uforandret« maatte jeg konstatere, at vi var kommet stjernefjernt fra hinanden. Han levede helt uden for Begivenhedernes kogende Strømhvirvler – havde ikke engang en brugbar Radio og brød sig ikke det fjerneste om den illegale Presse. Han var sikkert højest utilfreds med disse Gæster, der lyttede med et halvt Øre til hans Beretninger om Udgravninger og Kongresser, *kun* optaget af Kampen ude og hjemme. Ved Morgenbordet den 26. Juli ringede hans Telefon, og han tog den. »Naa«, sagde han, »er han det«. Og lagde Røret paa. Idet han atter satte sig, sagde han henkastet: »Det var en, som fortalte, at Mussolini var styrtet«. Hvorefter han atter tog fat paa sit Rundstykke.

Det var mere, end vi kunde tage. Vi undskyldte os paa en pæn Maade, vi havde travlt, vi maatte tage den første Dampner til Svendborg, og da vi ud paa Formiddagen naede Nyborg, fejrede vi Begivenheden ved at spise en solid Frokost og sende Familien Aidt følgende Telegram:

»Hjertelig til Lykke med lille Musse!«

Statstelegrafen, som troede, at »lille Musse« var blevet døbt, konfirmeret, gift eller – hvorfor ikke – begravet, koblede uden Skrupler Telegrammet til Fredericia, og Aids fejrede som vi det yndige Barns store Dag. Om Aftenen var vi atter i Birkerød. En forfriskende og opmuntrende Sommerrejse var endt.

XVIII

Ved vor Hjemkomst fandt min Kone en skriftlig Udrejetilladelse til Norge, gældende for en Maanedes Ophold i Oslo. Hendes Motivering, da hun indsendte Ansøgningen, var Skiftet efter en netop afdød Søster,

men selvsagt var det virkelige Formaal et andet. Hun trængte simpelthen til at forny sin personlige Kontakt med dem, som stod hende nærmest, besøge talrige, som Arbejdet i Damekomiteen havde bragt hende i Forbindelse med, og bringe mundtlige Bud fra mangfoldige danske Venner, som ikke selv kunde komme af Sted. At opnaa Udrejsetilladelse var nemlig overordentlig vanskeligt, og det var sikkert Departementschef Eivind Larsens personlige Hjælp, hun kunde takke for, at Ansøgningen for hendes Vedkommende var blevet imødekommet. Nu styrtede hun sig straks over de mange Forberedelser, som Rejsen nødvendiggjorde. Varer skulde indkøbes, hendes egen Levnedsmiddelration helst firedobles og alt bringes gennem Tolden uden at vække Opsigt. Ved at fordele Toldbehandlingen mellem København og Helsingør lykkedes det at slippe vel igennem, da hun den 10. August drog af, henrykt over alle de mange Herligheder, som hun nu kunde uddele blandt dem, der trængte.

For mit eget Vedkommende ventede Bunker af Arbejde paa mig. Det var hurtigt rygtedes, at jeg havde talt i Mariager, og nu bad man mig fra mange forskellige Kanter om at komme og holde Møde. Desværre var det meget begrænset, hvad jeg kunde love. Jeg havde paataget mig Løsningen af to store litterære Arbejder, der skulde ligge færdige ved Krigens Afslutning, og om dem maatte jeg nødvendigvis foreløbig koncentrere mig.

Det ene var *et Samlingsværk om vort Land og Folk under Okkupationen*, som Westermanns Forlag havde anmodet mig om at planlægge og redigere. Paa en Maade var det noget lignende – kun mindre omfangsrigt – jeg havde lovet Haases Forlag selv at skrive, og jeg kunde derfor ikke give Westermann noget Løfte, før der var truffet en Ordning med Haase. Nu var der for mig ingen Tvivl om, at det vilde være mindst lige saa betydningsfuldt at faa *Forudsætningerne* for »den gnidningsløse Kapitulation« belyst, som at faa redegjort for dens *Konsekvenser*. Det var Skyldspørgsmaalet i den Forstand, jeg straks efter 9. April havde opfattet det – alle Partiernes Medskyld – som igen havde fanget mig, da jeg var begyndt paa Indsamlingen af Materiale. Med stor Beredvillighed gik Forlagsboghandler *Ejnar Haase* ind paa i Stedet for det af ham bestilte Værk at udgive et andet: en dokumentarisk Fremstilling af vor Vej til Katastrofen: vor ansvarsløse Forsvarspolitik, der ikke alene havde lagt Landet aabent for Overfaldsmændene, men ogsaa muliggjort Hitlers Overfald paa og Besættelse af Norge. Da Haase og jeg var enedes om dette, kunde

Realitetsforhandlinger med Westermann tages op, og den 31. August skulde Kontrakten underskrives.

Men inden da havde helt afgørende Begivenheder fundet Sted: det længselsfuldt ventede, endelige og bestemte danske NEJ var blevet sagt til Fjenden! Den 28. August blev det tyske Ultimatum, som de voksende Uroligheder i Landet havde fremkaldt, afvist, og Regeringen indgav sin Afskedsbegæring. Ud paa Morgensiden den 29. August proklamerede General *v. Hanneken* militær Undtagelsestilstand, og Begivenhederne i dette blege Gry – Kampene om vore Kaserne, Flaadens Sænkning paa Holmen, »Niels Juel«s Sænkning i Isefjorden, andre Orlogsskibes lykkelige Undslippen til svensk Havn – fulgte saa tæt og saa dramatisk paa hinanden, at man først i Løbet af de følgende Dage fik fuld Klarhed over dem. Men eet vidste man straks den 29.: *ingen Vej førte tilbage til den æreløse Underkastelse*, som havde været »dansk« Politik! Krig eller ikke Krig i folkeretlig Forstand – et taabeligt og komplet ligegyldigt Spørgsmaal! Vi førte Krig i den Forstand, som Omstændighederne og vore Vaabenressurser muliggjorde det for os, og denne Tilstand af Kamp var blevet et legaliseret Middel i Folkets Bevidsthed. Det var den Kamp, vi brændende havde ønsket at aabne. Sammenlignet med den blev alt forudgaaende smaat og betydningsløst – alt kommende stort, skæbnebestemmende og frihedsforløsende. Ingen Klang er skønnere end bristende Lænkens!

Med Undtagelsestilstanden fulgte talrige, tilsyneladende planløse Arrestationer. Derfor gik mange straks »under Jorden«, blandt dem her i Birkerød *Arne Sørensen*. I Modsætning til mig havde han forberedt sin Forsvinden. Jeg havde ikke truffet de fjerneste Dispositioner til at gøre mig usynlig, og den 29. August ventede jeg med Sikkerhed at blive taget, naar jeg kom hjem fra Kirke. Men der skete intet, og Dagen kunde bruges til at skaffe kompromitterende Papirer i Sikkerhed. Mon jeg ikke vilde blive vækket om Natten af Gestapo? Nej, ogsaa Natten gled uforstyrret. Næste Dag raadførte jeg mig med vor Genbo og prøvede, trofaste Ven, Fru *Helga Knudsen*. Det var ikke let at skulle træffe alle Beslutninger paa egen Haand, og da var der ingen, jeg havde større Tillid til end Helga Knudsen. Vi talte længe om, hvad min Kone i givet Fald vilde have raadet til. Hun havde meget i sin Karakter fælles med Fru Knudsen. Derfor var Samtalen en stor Hjælp. Men Timerne gik – og der hændte intet.

Om Aftenen besøgte jeg *Halsteens* for ogsaa at faa gennemdrøftet

Situationen med dem. Vi lukkede op for den norske Londonudsendelse Kl. 1/28; men den var næppe begyndt, før Telefonen kimedede. Det var Besked om, at Tyskerne nu havde været efter mig, men ikke fundet mig hjemme. De vilde sikkert vende tilbage lidt senere.

Min første Tanke var at møde Skæbnen med fuldkommen Ro. Jeg havde jo ingen Planer lagt, og jeg brød mig ikke om »at lege Røver og Soldater«, sagde jeg. Derfor tog jeg Overtøjet paa og vilde gaa hjem. Men Halsteen fandt det absolut meningsløst at »løbe lige i Armene paa dem«, jeg burde »sove paa det«, og hans Svigerfaders Villa stod tom – dér kunde jeg slaa mig ned, min Søn Nils var bortrejst, saa han var ikke i øjeblikkelig Fare, og mine Døtre, Gerd og Aagot, skulde der nok blive sørget omgaaende for. Maaske var det bedst, jeg ved første Lejlighed søgte at komme over til Sverige. Nej, sagde jeg, absolut ikke! Skulde jeg overhovedet forsøge at komme i Sikkerhed, maatte det være paa et Sted, hvor jeg kunde fortsætte mit Arbejde, og det kunde jeg hverken i Birkerød eller i Sverige. Omsider lovede jeg at »sove paa det«, og lige inden Udgangsforbudet traadte i Kraft Kl. 9, blev jeg lukket ind i Villaaen paa Odinsvej.

Her havde jeg Ro til at gennemtænke, hvad der kunde være at gøre. I Virkeligheden var Terningerne kastede. Jeg kunde ikke forlade mit Arbejde, og jeg maatte finde en Maade at organisere det paa, som ikke vilde sinke det mere end højst nødvendigt. Da jeg var naaet saa vidt og havde hørt den svenske 11-Radio, smed jeg mig paa en Seng i Soveværelset og faldt hurtigt i Søvn. Kl. 5 næste Morgen var jeg igen paa Benene.

Det gjaldt om at naa ind til København, hvor jeg sikkert kunde finde Tilflugt hos Frk. *Petra Sletten*, min Kones gode Medarbejder i Den norske Damekomité. Altsaa begav jeg mig paa Vandring mod Kongens Lyngby, hvor jeg vilde bede min tidligere Medbestyrer af Lyngby højere Almenskole, *Hans Thyssen*, der boede ved Sorgenfri, om at være min Kontaktmand. Det var han med Glæde villig til, og hen paa Dagen tog han med et Brev i Lommen ind til Frk. Sletten. Om Aftenen kom han tilbage – alt var ordnet, og jeg vilde være hjerteligt velkommen. Hvis »Svinehundene«, som hun havde sagt, fandt mig hos hende og arresterede mig, kunde de gerne tage hende med – hun var ligeglad! »Det var en rigtig Nordmand«, bemærkede Thyssen, »ikke bange for noget. Saadan er de!«

Næste Morgen vilde jeg tage det første S-Tog Kl. 1/26 ind til København, men sørgede for ikke at komme op paa Sorgenfri Station, før Toget

var ved at køre ind. Manden, som solgte Billetter, krævede at se min Legitimation; men han havde været uforsigtig nok til paa Forhaand at stemple Billetten, jeg snuppede den fra ham og sprang paa Toget, netop da Dørene klappede i, og det satte sig i Gang. Kl. 7 kom jeg til Bestemelsesstedet, tog Frk. Sletten paa Sengen og var faa Minutter efter installeret i hendes Nièces, *Oddveig Blekastads*, Værelse, som i en Fart blev ryddet. Nu gjaldt det kun om at faa Arbejdet sat i Gang – her fra Gamle Kongevej 99⁴.

Og heller ikke det viste sig at volde synderlige Vanskeligheder. Frk. Slettens Chauffør hentede til mig alt, hvad jeg trængte til – først og fremmest Tøj og Papirer, som laa i Birkerød. Det var sagt til ham, at han skulde optræde forsigtigt, og han opfattede det saa haandfast, at han præsenterede sig for enhver som »Manden uden Navn og uden Hjem« – til Jubel for alle, der hurtigt regnede ud, *hvordan* denne navnløse og hjemløse kunde være saa vel underrettet om mine Sager. Han kontaktede mig ogsaa med Bibliotekar, Dr. *Topsø-Jensen*, Det kgl. Bibliotek, som paa sit eget Navn laante de Bøger, jeg havde Brug for, og med Fru *Lili Abildskov*, som gennem mange Aar havde renskrevet Manuskripter for mig. Nu bragte Fantomet, hvad jeg fik færdigt, ud til hende og hentede senere Renskriften. Hun skaffede mig yderligere nødvendige Bøger, som ikke kunde hjemlaanes fra Biblioteket, kort sagt – alt gik som et Urværk, og Arbejdet kom hurtigt ind i en praktisk og sikker Rytme.

Forøvrigt turde det være tvivlsomt, om al denne Forsigtighed var saa nødvendig. Tyskerne havde ganske vist gentagne Gange søgt mig forgæves baade ved Dag og Nat, havde dundret med Geværkolber paa Hoveddøren og raabt, saa Naboerne forfærdedes: »Öffne, sondern schiessen wir!« De havde knust Ruderne i Havedøren og var kommet ind i Huset, men kun for at konstatere, at Fuglen var fløjet. Den 2. September opgav de Ævred – Det tredje Riges Kræfter syntes at være udtømte. Og Dagen efter vendte min Kone tilbage fra Oslo – lykkelig, som hendes Landsmænd, over, at vi Danske *endelig* var rykkede ind paa Linie med dem. Politiet fraraadede hende bestemt at overnatte i vort Hjem; men den 5. besluttede hun sig til at lade, som om intet var passeret, og bortset fra, at der et Par Nætter listede Folk rundt om Huset, hændte der heller intet. Havde nogen Lyst til at vandre dèr, overlod hun dem roligt til Maanen og Natten. Endelig den 10. September fik vi atter Kontakt med hinanden, og da var der paa begge Sider meget, som skulde fortælles!

XIX

Havde det ikke været for Arbejdets Skyld, kunde jeg maaske godt selv være taget hjem. Det vilde dog have forudsat daglige Togrejser til København, og om saadanne kunde der ikke være Tale. Altsaa maatte jeg foreløbig blive, hvor jeg var, og da der gik nogen Tid, inden jeg fik Forbindelse med andre »underjordiske«, fordybede jeg mig saa meget des mere i mine litterære Opgaver.

Først var der Værket til Haases Forlag: »*Paa Vej mod Katastrofen*«. Uden Journalist *Ernst Fr. Hansens* utrættelige Hjælp havde jeg aldrig kunnet faa dets første Bind skrevet. Han slæbte – jeg tror flere Hundrede Kilo Bøger til mig fra Bibliotekerne og afleverede dem igen. Ofte stillede jeg større Krav til hans Hjælpsomhed, end rimeligt kunde være. Forhaabentlig har han forstaaet og tilgivet den Utaalmodighed, jeg lagde for Dagen!

Men jeg blev besat af dette Arbejde. I det sidste halve Aarhundredes politiske Taler, Avisartikler og Pièces tegnedes hele den Ubeslutsomhedens og Selvopgivelsens Vej, som havde ført os til Kapitulationen. *Her* var Grundlaget at finde for den »Skyld«, som man efter den 9. April havde heftet paa Enkeltpersoner og Enkeltpartier, skønt ingen af os i Virkeligheden havde været helt skyldfrie, kun mere eller mindre belastede. *Her* var der tvingende Brug for et »Opgør«, naar Krigen var endt – ellers risikerede man jo kun, at den samme slappe og ansvarløse Politik blev fortsat. Vi maatte lære af vor Svigten, og der maatte ikke strøs Sand over vore Fejlgreb. At det Parti og den Mand, som havde ført an i den sidste Menneskealder – Det radikale Venstre og Dr. *P. Munch* – i særlig Grad vilde komme til at samle Projektørlyset om sig, var en Selvfølge. »Munch har simpelthen ikke troet, at noget saadant kunde ske«, havde Rigsarkivar *Linvald* sagt til mig kort efter den 9. April. Nej, han havde ikke troet det. Han havde levet i det Land Utopia. Og han havde ført vor Nation med ind i det.

Over for mange militære Enkeltheder i Betænkninger og Forsvarsordninger vilde jeg have staaet famlende, hvis jeg ikke fra tre Sider havde modtaget overordentlig megen og værdifuld Hjælp. Generalløjtnant *Erik With* gav mig fri Adgang til hele det vældige Arkiv af Skrivelser og Scrapbooks, som han sad inde med, belysende Hærens Problemer i Alminde-

lighed og hans egen Indsats i Særdeleshed. Kommandør *Paul Ipsen* vejledede mig, hvad Flaaden angik, og ligeledes af ham fik jeg Mulighed for at lære Aktstykker at kende, der ikke forud havde været fremlagt for Offentligheden. Og efterhaanden som Udkastene til de enkelte Kapitler blev skrevet, gennemgik Generalmajor *Wm. Wain Prior* Manuskriptet med mig, kritiserede Synspunkter, som efter hans Skøn vilde fortegne Billedet, og godkendte forøvrigt Side for Side under lange Aftensamtaler i hans Hjem. Den rent politiske Del af Fremstillingen blandede han sig ikke i; men hvor jeg f. Eks. trak Rivaliseringen mellem Hærens og Flaadens Ledelse kraftigt op, fordi den efter min Mening meget ofte havde svækket et frugtbart politisk Initiativ, tog han Afstand – uden at kunne overbevise mig. Fejlene var, hævdede han, *Politikernes*, ikke *Militærets*. I mine Øjne havde og har ogsaa Hær- og Flaadeledelsen en ikke ringe Part af »Skylden« i den jammerlige Fases Udvikling og Afslutning.

Ved Siden heraf gik jeg i Gang med Tilrettelæggelsen af Værket til Westermanns Forlag: »*Danmark under Besættelsen*«. Kun med de færreste af de udpegede Medarbejdere behøvede jeg paa dette tidlige Tidspunkt at komme i personlig Kontakt. De fleste levede i den Tro, at jeg befandt mig som Flygtning i Sverige. Alle Aftaler med dem blev truffet af Forlagssekretær, Red. *Harald Mogensen* efter indgaaende Forhandlinger mellem ham og mig, Manuskripterne indgik direkte til Forlaget, blev tilsendt mig og kom Retur med mine Henstillinger om Tilføjelser eller Udeladelser, saa Gentagelserne ikke skulde blive for mange. Det var en lidt besværlig Forretningsgang, men Omstændighederne gjorde den nødvendig.

Og i de uundgaelige Pauser, hvor jeg maatte vente paa Materiale fra Bibliotekerne eller fra Harald Mogensen, benyttede jeg Tiden til at gøre et rent *personligt* Regnskab op. Min Kone havde bragt mig hele det Arkiv af Familiebreve, som jeg havde arvet efter mine Forældre – en uvurderlig Skat, fordi den lod mig gense min Barndoms forsvundne Verden, en Verden, der dannede en næsten ufattelig Kontrast til den, jeg levede i. Nære Slægtninge, som var gaaet bort, først og sidst min egen Far og Mor, levede paa ny deres Liv for mine Øjne, drog mig ind i det, som de i sin Tid havde gjort det, og varmede mig ved de talløse Vidnesbyrd om deres Kærlighed og Omsorg. Det gav mig en stærk Trang til at lade dette rige Liv faa Mund og Mæle ogsaa for andre, og Resultatet blev

Bogen »*Livet begynder*« – skrevet i en stille Stue, medens Sirenerne derude meldte Luftalarm og Politibil eller Ambulancer jog tudende ud ad Gammel Kongevej til et eller andet Sted, hvor Demonstrationer, Sabotage eller Skydning var blevet meldt.

Oprigtig talt – skønt helt fanget af mit Arbejde kunde jeg ikke frigøre mig for Samvittighedsnag. Jeg følte mig som Eskapist, som en Tilskuers til andres Handlekraft. Den, som flygtede til Tiden *efter* Krigen eller til de fjerne Aar *før* Krigen, var han andet end en Desertør? Skulde jeg virkelig ende som en saadan? Naar jeg over for Folk gav Udtryk for min Lede, sagde de: »De har gjort nok!« Det var jo fuldkommen meningsløst. *Ingen* har gjort nok, før alle hans Kræfter er udtømte. Og egnede jeg mig i min Alder og med min Mangel paa praktisk Haandelag ikke til Sabotørens Gerning, saa maatte der dog vel være andet, jeg kunde foretage mig end at lægge kommende »Opgør« til rette. »Med Ordets Sværd« havde Kaj Munk kaldt en af sine Bøger, og Ordets Sværd havde jeg forhen brugt. Hvorfor fandt jeg det ikke frem og benyttede det paa ny?

Om Aftenen den 21. Oktober hørte jeg, at tre raske Mænd havde befriet Oberstløjtnant *Ørum*, som var blevet indlagt paa Militærhospitalet. Tænk, om man havde været med! Dagen efter kom Prof. *Chievitz* op til mig. Min Kone havde givet ham min Adresse. Jeg havde selv bedt hende om det, for jeg maatte i Kontakt med Folk, som tog *deres* Tørn af Kampen, og den »ufarlige Idealist«, som Dr. Best havde kaldt *Chievitz*, var nogenlunde paa min egen Alder, deltog ligesom jeg ikke direkte i de løbende Aktioner, men havde – det vidste jeg – den nærmeste Føling med dem. Med ham maatte jeg kunne tale ud.

Det blev et Par baade alvorlige og muntre Aftentimer sammen med denne storslaaede Personlighed, djærv i sit Sprog som en Skipper, uforfærdet i sin Tankegang, optimistisk i sit hele Syn paa Situationen. Vi diskuterede Efterkrigstidsproblemerne, om hvilke vi ikke var helt enige, fordi han betragtede dem som næsten paa Forhaand løst – uden Mistillid til nogen, som han var, naar de bare nu sloges paa den rigtige Side. Og vi talte om den Slaphed, der endnu var at overvinde, den Mangel paa Forstaaelse af Kampens Vilkaar, som havde præget Folkets Flertal lige fra Begyndelsen, og som langt fra var helt bortryddet, selv om den illegale Presses Vækst havde betydet overordentligt meget, og Sabotagens planmæssige Gennemførelse havde vundet Forstaaelse i stadig større

Kredse. Hvad min egen Situation angik, begreb han til Bunds, at den vilde være uudholdelig for mig i Længden. Jeg *maatte* faa Anledning til at tage »enno et bette Nøkk«, blev det end kun beskedent.

I de følgende Dage spekulerede jeg paa mit Medarbejderskab ved »Hjemmefronten«. Omstændighederne havde jo bevirket, at det var løbet ud i Sandet. Og nu var Bladets Redaktion blevet sprængt. Nogle af dens Medlemmer var arresterede, andre – blandt dem Seehusen – var det lykkedes at komme til Sverige. Men en ny Redaktion var straks traadt til under Ledelse af Medarbejder ved »Nationaltidende« *Niels Jørgensen*. Med ham satte jeg mig da i Forbindelse, han kom til mig den 30. Oktober, og et nyt Medarbejderskab blev aftalt. Ogsaa vi drøftede Efterkrigstidens Spørgsmaal og stiledede stort set mod den samme Løsning af dem. Der *maatte*, sagde han, allerede før det tyske Sammenbrud staa en dansk Regering klar til at overtage Magten, saa den med Øjeblikks Varsel kunde imødegaa det kommunistiske Kup, man ventede. Kommunisterne raadede over mange Vaaben og vilde ikke undlade at bruge dem, hvis man lod dem faa Lejlighed dertil. Det var faktisk i disse Efteraarsmaaneder den almindelige Opfattelse. Et Par Dage før var Statsadvokat *Troels Hoff*, som havde lovet Medarbejderskab ved »Danmark under Besættelsen«, kommet til mig og havde givet Udtryk for nøjagtigt den samme Tro.

I en vis Forstand var Kommunisterne intet Problem for mig. Jeg havde ikke den allerfjerneste Tillid til, at deres Deltagelse i Modstandskampen skyldtes en virkelig Følelse af *dansk* Medansvarlighed. Deres Optræden i Folketinget i Aarene forud for Katastrofen tydede ikke derpaa, deres Holdning under Besættelsen, indtil Overfaldet paa Rusland fandt Sted, endnu mindre. Kunde man i det hele have Tillid til et Parti, som forbandede Hitler og alle hans Gerninger og alt hans Væsen og samtidig raabte Hallejuja for Stalin? Den ene af disse Forbrydere havde dog intet at lade den anden høre. Begge var lige amoralske og repræsenterede lige fordømmelige Regimer. Medens jeg sad i Vestre, havde enkelte Kommuniste søgt Kontakt med mig, men jeg havde ikke reflekteret paa det. Alligevel – dette med Kuppet? *Var* det nu saa sikkert, at de spekulerede paa et saadant. Der var dog andre og flere, som ogsaa var bevæbnede – og resolute! Det vilde være af Interesse nu at faa en Samtale med en fremtrædende Kommunist for at høre, hvad *han* vilde sige.

I »Danmarks Frihedsraad«, som var dannet Maaneden forud, havde tre Kommuniste Sæde, og som den mest betydningsfulde af dem ansaa

man gerne Prof., Dr. med. *Mogens Fog*. Raadets første større Henvendelse til Offentligheden – »Naar Danmark atter er frit« – fremkom i det illegale Blad »De frie Danske«, og Redaktøren af dette, *Kai Holbech*, var forud kommet til mig for at bede mig om en Udtalelse, inden Henvendelsen gik i Trykken. Jeg skrev den og sendte ham den via min Genbo, Direktør *Mikkelsen*, Skandia. Hvad der blev af den, veed jeg ikke. Imidlertid havde Holbech refereret sin Samtale med mig til Medlemmer af Frihedsraadet, og den 22. November fik jeg uventet Besøg af Mogens Fog, som ønskede at drøfte Stillingen med mig. Lejlighed til at blive orienteret om Kommunisternes Holdning var dermed givet.

Man har ofte talt om Fogs charmerende Egenskaber, og det har været med fuld Ret. Hans personlige Mod, hans Initiativrigdom, hans spillende og elskværdige Debatform var Egenskaber, som virkede tiltalende. Hans Intelligens blev ogsaa med god Grund berømmet, skønt den i mine Øjne begrænsedes paa ubegribelig Maade af den mest naive Tyrkeretro paa, at Samfundet kunde forbedres ved Gennemførelse af Principper, som vilde slaa hele vort vesterlandske Syn paa aandelig og menneskelig Frihed ihjel. Men jeg giver nu Ordet til Fog, saadan som han fremstillede Sagen for mig, og som jeg omgaaende skrev Udtalelserne ned.

Et kommunistisk Programs Gennemførelse vilde, sagde han, i og for sig ikke forudsætte nogen revolutionær Aktion, og efter Gennemførelsen vilde den kommunistiske Praksis ikke nødvendigvis antage samme Form her som i Sovjet eller andre Steder, hvor Regimet maatte være raadende. Naar man taler om »russiske Tilstande« i Danmark som en logisk Konsekvens af et dansk kommunistisk Styre, opererer man – bevidst eller ubevidst – med Skræmmebilleder, der ikke svarer til nogen Virkelighed. Det er f. Eks. urigtigt at forestille sig en ensrettet Presse som uundgaaelig i et kommunistisk Land. Ikke heller Sovjets Presse er jo ensrettet. Det forlanges kun, at den følger Kommunismens »politiske Grundprincipper« – Debatten paa Kulturlivets forskellige Felter er paa ingen Maade bundet. Og disse Grundprincipper vil sejre ad evolutionær Vej i et Samfund som vort, selv om det skulde tage et halvt Hundrede Aar. Efter Krigen vil Demokratierne søge at dæmme op for den politiske Uro ved »sociale Kompensationer«, og det vil vel nok i nogen Grad tage Vejret fra den kommunistiske Agitation. Men paa den anden Side vil netop disse Kompensationer umærkeligt vænne Befolkningen til at tænke kommunistisk, og de økonomiske Forholds Udvikling vil af sig selv medføre Resten.

Dette var, hævdede Fog, de danske Kommunisters Linie. Og han fort-

satte: Ingen danske Kommuniste tænker paa at foretage et Kup. Forsøget vilde hurtigt blive slaaet ned og derfor kun svække Partiet. Kommunisterne har uden Forbehold givet deres Tilslutning til »Danmarks Frihedsraad«s demokratiske Program, og det er af den Grund illoyalt at vedligeholde en Mistænksomhed imod dem. Ogsaa Kommunisterne indser Nødvendigheden af, at Kongen ved Krigens Afslutning udnævner en Regering, der svarer til Landets virkelige politiske Status; men fra borgerlig Side vil man handle klogt ved at overlade Kommunisterne en Plads (Fog sagde forøvrigt: een Plads) i denne.

Hvad den meget omtalte Bevæbning af Partimedlemmerne angaar, er det som sagt meningsløst at tænke sig den benyttet med et Kup som Formaal. Men den vil kunne have sin Værdi, hvis *andre* Befolkningsgrupper – ledet af »nationalistiske Officerer« – vil tiltvinge sig en politisk Indflydelse, der maa betegnes som reaktionær. I *saa* Fald vil Kommunisterne yde Modstand – eller, om De vil, »gaa til Aktion«.

Naturligvis havde Fogs Fremstilling ikke Karakter af et sammenhængende Foredrag. Den var kun Svar paa Spørgsmaal og Formodninger, som jeg kom med. Og overbevisende virkede hans Ytringer sandelig ikke – ikke overbevisende om andet end, at han selv *troede* paa dem. Direkte faretruende lød Paastanden om, at en væbnet kommunistisk »Aktion« vilde blive retfærdiggjort, hvis der blev sat Kræfter ind, der kunde »betegnes som reaktionære«. *Hvem* tilkom det eventuelt at give Genrejsningens Kræfter en saadan Betegnelse? Kommunisterne? Det var jo inderst inde hans udtalte Mening.

Samtalen bevirkede, at jeg meget gerne vilde orienteres ogsaa fra anden Side – fra de aktive Politikeres. Gennem Niels Jørgensen kom jeg i Forbindelse med Folketingsmand *Ole Bjørn Kraft*, som besøgte mig den 24. November.

Det var vedvarende Efterkrigstidsproblemerne, som jeg bragte paa Bane. Vi var helt enige om, at der maatte finde en Regeringsdannelse Sted paa Grundlag af den Rigsdag, som var valgt den 23. Marts. Frihedsraadet var jo endnu paa dette Tidspunkt saa nyt og uprøvet, at det ikke faldt nogen af os ind at tage det med i vore Beregninger. Endvidere indsaa vi begge Nødvendigheden af, at den kommende Regering blev udstyret med Fuldmagt til haandfast at opretholde Ro og Orden i Landet. »Men«, føjede Kraft til, »man maa være klar over, at vi i denne Regering næppe undgaar Mænd fra 9. April som f. Eks. Alsing Ander-

sen«. Det begreb jeg ikke. Det forekom mig helt ufatteligt, at nogen overhovedet kunde tænke sig paa ny at betro et Regeringsansvar til Folk, som havde siddet inde med Ledelsen i de skelsættende Dage forud for den 9. April. Kraft hævdede paa sin Side, at man ikke kunde forkaste en Politiker, som Social-Demokratiet designerede til en Ministerpost. Det vilde kun medføre, at Social-Demokratiet til Gengæld nedlagde Veto mod andre Partiers Delegerede, og i saa Fald vilde der ved selve Starten være slaet en Knude, som vanskeligt blev løst. Utvivlsomt havde han Ret heri, men paa mig virkede det meget nedslaaende. For hvis der ikke inden for *alle* Partier var Enighed om, at Katastrofens og Tilpasningens Politikere maatte finde sig i en uvildig – altsaa en af *Ikke-Politikere* – foretaget Undersøgelse af deres Ansvar, inden de atter fik betroet fremtrædende Poster i Samfundet, havde jeg ikke synderligt Haab om den politiske Regeneration, som jeg ansaa for nødvendig.

Herfra gled vi over til en Drøftelse af Kommunisternes formodede Holdning, og jeg refererede Fogs Udtalelser for ham. Ingen af os troede, at der direkte *tilsigtedes* et Kup; men et saadant kunde, fremholdt Kraft, alligevel blive forsøgt, saafremt Gadeslagsmaal mellem Kasketdrengene og Schalburg-Banditter tvang Regeringen til at gribe ind med Vaabenmagt, og en Kommunist eller to ved den Lejlighed uforvarende gik med i Løbet. Saa var der skabt »Martyrer«, som skulde »hævnes«, og Spillet var gaaende. Man kunde ogsaa tænke sig, at Sovjet fik saa dominerende en Indflydelse langs den tyske Østersøkyst, naar Tyskland var besat, at det fristedes til Indblanding i vore indre Forhold, eventuelt til Støtte af et Kupforsøg. Denne Fare vilde næppe true umiddelbart efter Tysklands Okkupation, men den kunde blive en Realitet nogle Aar senere. Mærkeligt – netop det samme havde jeg fire Dage før fremholdt over for Fog, som naturligvis havde svoret paa, at Sovjet aldrig vilde drive en saadan Politik over for et selvstændigt Land, og min Henvisning til de baltiske Smaastaters Tragedie havde ikke afficeret ham.

Baade Fog og Kraft fortalte jeg, at jeg i en Artikelrække i »Hjemmefronten« vilde behandle de nærmestliggende Efterkrigstidsproblemer. Navnlig gjorde Samtalen med Kraft det klart for mig, at der i den illegale Presse og inden for de større og større Kredse, som den paavirkede, maatte rejses et bestemt Krav om, at Politikerne *ikke unddrog sig selv* fra det Opgør, som vitterligt alle vilde forlange, naar vi atter var frie. Det maatte siges, at det vilde være lige saa uretfærdigt som uklogt

at angribe Politikerne i *Flæng*, hvad der var en ikke ringe Tilbøjelighed til; men et Opgør med de ansvarlige fra 9. April, først og fremmest Udenrigsminister P. Munch og fhv. Forsvarsminister Alsing Andersen, vilde være nødvendigt, saa det kunde blive godtgjort, om der bag deres Optræden kun laa Svaghed og Godtroenhed, eller der var Tale om Pligtforsømmelse og en for ledende Statsmænd utilgivelig Fejlvurdering af Situationen.

Men her kom jeg hurtigt i Uoverensstemmelse med »Hjemmefronten«s Redaktør, *Niels Jørgensen*. Min første Artikel var allerede fremkommet i Bladet inden Samtalen med Kraft – i den følgende blev Linier, som satte Spørgsmaalstegn ved Myten om det »frie« Martsvalg, strøget. Jeg forlangte dem gengivet i det følgende Nummer, hvad Niels Jørgensen nægtede. Derimod forelagde han mig til Godkendelse Strygninger, som han havde foretaget i Korrekturene til 3. og 4. Artikel, der allerede var sat. Jeg maatte naturligvis anerkende hans Ret til som Redaktør at følge de Principper, han ansaa for de mest formaalstjenlige, og lod derfor Artiklerne fremkomme i den Form, han havde givet dem, men han kunde ikke vente fortsat Medarbejderskab fra min Side. Vi saa vidt forskelligt paa et meget centralt Punkt. *Han* vilde i første Række undgaa politisk Splittelse – ganske som Kraft og vel alle de øvrige Politikere. *Jeg* gav intet for et Sammenhold, der ikke turde lade alt det forbigangne vurdere ud fra hver enkelt – Persons, Partis, Handlings – reelle Værdi, saa Myte blev kaldt Myte, og hverken Forsømmelse eller Svig blev tilsløret.

Alligevel var der et Spørgsmaal, som forekom mig endnu mere brændende: *Hvorledes vilde man forme Opgøret med vore hele og halve Lands-svigere?* Frihedsraadet arbejdede med visse Forslag, som jeg paa ingen Maade kunde billige, og som jeg havde kritiseret stærkt i Samtalen med Fog. Han havde bedt mig om skriftligt at nedfælde mine Synspunkter, saa vilde han lade dem oversende til Christmas Møller i London med Anmodning om at faa dem gennemdebatterede med den norske London-regering og derefter sende Rapport hjem om den Fremgangsmaade, man agtede at benytte i et befriet Norge. Følgelig benyttede jeg den 23. og 24. November til Udarbejdelsen af et meget udførligt Memorandum. Da Lili Abildskov havde det til Renskrift den 26., kunde jeg kun mundtligt meddele Kraft Indholdet af det; men han billigede det Punkt for Punkt og lagde – ligesom jeg – en Hovedvægt paa, at vort Opgør med Lands-

svigerne saa vidt muligt kom til at følge de samme Linier, som man vilde anvende i Norge. I Korthed gik mit Memorandum ud paa følgende:

Gensidige dansk-norske Informationer burde finde Sted. At en helt ensartet Behandling af Spørgsmaalene ikke lod sig gennemføre, var paa Forhaand givet; men Ulighederne burde indskrænkes, saa meget det stod i vor Magt. Spørgsmaalet kunde ikke udskydes. Det debatteredes i den illegale Presse, og det maatte gælde om, saa hurtigt det lod sig gøre, at finde helt klare Formuleringer af alt, som man vilde belægge med Strafansvar.

Derfor anholdt jeg i Frihedsraadets Udkast et Krav om »øjeblikkelig Fængsling af alle nazistiske Elementer«. *Hvad* forstod man ved »nazistiske Elementer«? Omfattede Udtrykket ogsaa Folk, som »af Taabelighed eller Svaghed ved en eller anden Lejlighed har udtalt Sympati for nazistisk Ideologi«? Mange var jo uden ringeste Grund blevet stemplet som Nazister, bare fordi deres politiske Opfattelse afveg fra Flertallets. Det forekom mig »end ikke muligt at udstrække en Fængsling til samtlige *organiserede* Nazister, altsaa til samtlige menige Medlemmer af de nazistiske Partigrupper«.

Endvidere gav en Formulering som »Suspension af Embeds- og Tjenestemænd, der har begunstiget Fjenden«, ikke fornøden Klarhed. *Hvad* skulde der lægges i Udtrykket »at begunstige Fjenden«? Begunstigelsens Indhold og Motiver kunde jo være højst forskellige. Forhandlinger med Fjenden havde været uundgaelige. *Hvem* skulde gøres ansvarlig for Indrømmelser, som burde have været undgaaet? Centraladministrationen, Lovgivningsmagten eller de underordnede Embedsmænd, som kun havde handlet efter Ordre? Brodne Kar havde der været inden for alle Embedsvæsenets Grader; »men min Retssans forlanger, at man, saa vidt det er menneskeligt muligt, kun rammer de virkelig skyldige, og at man derfor ikke gaar generelt til Værks«.

Udkastet forudsatte Tilvejebringelsen af Love med tilbagevirkende Kraft. »Jeg er«, skrev jeg og med Understregning, »*principielt Modstander af enhver Lovbestemmelse, der gives tilbagevirkende Kraft*. Det strider aldeles afgørende mod min Retsbevidsthed at straffe en Person for noget, som i Gerningsøjeblikket ikke var strafbart . . . Ingen Henviisning til, at man, før disse – ogsaa efter min Mening – strafværdige Handlinger blev begaaet, var ude af Stand til at forudse dem og derfor træffe Lovbestemmelser imod dem, vilde berolige min Samvittighed«.

Hvem foreslog Frihedsraadet at straffe?

1. »Medlemmer af Regeringer og Folkerepræsentationer (specielt Rigsdagen), som ved deres Holdning før og efter Besættelsen har medvirket til at bringe Landet under tysk Styre og Tvang«. Paa dette Punkt var Udkastet helt uklart. Alle Ministre og alle Rigsdagsmænd kunde med god Grund hævde, at Ansvaret for, hvad de havde foretaget sig, maatte bæres sammen med Politikere, som allerede forud for Aarhundredskiftet havde skabt Forudsætningerne for Kapitulationen og dens Konsekvenser. »Holdning før« Besættelsen er et *politisk* Spørgsmaal, der unddrager sig enhver Retsforfølgning«. Kun om aabenlyse Embedsforsømmelser kunde der afsiges juridiske Kendelser.

2. Straffeforanstaltninger skulde træffes mod »Embeds- og Tjenestemænd, som ved direkte unational Optræden eller ved Slaphed og Eftergivenhed har begunstiget

Fjenden«. Endnu mere uklart og endnu mindre egnet til juridisk Afgørelse. Atter her maatte det fastholdes, at kun Embedsforsømmelser og Embedsmisbrug kunde følges ved Lov og Dom.

3. »Personer inden for Presse, Kunst, Undervisningsvirksomhed, Radio og Organisationsliv, som har ydet Besættelsesmagten og Nazismen aandelig Støtte«, skal straffes. Umuligt. Disse Folks Gerninger kunde brændemærke dem i Offentlighedens Bevidsthed, men ikke føre dem for en Domstol. »Aandeligt« Forræderi maa uskadeliggøres ved *aandelige* Vaaben!«

4. »Erhvervsdrivende, der har udnyttet Landets Nødstilstand til privatøkonomisk Vinding«, skal straffes. Ja, hvis *gældende Lov* er overtraadt – ellers kan ogsaa i disse Tilfælde kun Offentlighedens Reaktion dømme dem.

5. Og sidste Gruppe: »Nazister og deres Medløbere, som har ladet sig hverve til fremmed Krigstjeneste, som har samarbejdet med Tyskerne før og efter den 9. April, har modtaget Pengeydelse fra tysk Side til antidemokratisk Virksomhed, har optraadt som Angiver eller har deltaget i Vold, Trusler og Frihedsberøvelse over for danske Statsborgere«, skal straffes. Det var en Fordring, som vilde vinde ganske almindelig Tilslutning, ogsaa min. Men – man kunde ikke putte dem alle i samme Sæk. Hvor *gældende Lov* var overtraadt – saaledes ved kriminelle Forbrydelser og ved den i dansk Lov forbudte Hververivirksomhed – kunde Lovens Straffe baade idømmes og eksekveres. Loven vilde ogsaa ramme en Mand som Erik Scavenius, der havde opmuntret til Hvervningens Igangsættelse. Men »en stor Del af ovennævnte Forseelser er af en *anden* Art. De er af rent *politisk* Karakter, og iflg. det, jeg oven for har sagt, tager jeg bestemt Afstand fra at skabe nye Lovbestemmelser med tilbagevirkende Kraft, hvorved de vilde kunne rammes. *Kun Lov, gældende i Gerningsøjeblikket, er anvendelig*«.

Mon ikke de fleste – eller alle? – nu i 1959 vil give mig Ret i min Kritik af Frihedsraadets Programudkast? Det er jo muligt, man paa visse Punkter vil finde min Opfattelse *for* lemfældig; men den Retsløshed, vi selv havde været Vidner til eller udsatte for, var saa oprørende, at den maatte skræmme os fra for eget Vedkommende at afspejle bare lidt af dens infame Brutalitet og Umenneskelighed. Hvad der i mine Øjne stod som det eneste virkelig vanskelige Problem at faa løst, var knyttet til Personerne i Udkastets Gruppe 5. Disse Folk burde ubetinget straffes og straffes *haardt* – gennemgaende da. Men det var mig aldeles umuligt at gaa ind paa Tanken om Love med tilbagevirkende Kraft. Og hvilken Udvej fandtes der saa?

Her traadte – lad mig kalde det – »Dialektikeren« til. Han kan vel ikke paaregne samme Tilslutning som »Gralsridderen«, og han fik den heller ikke! Men i mine Øjne havde han nu alligevel Ret i at vælge den i moralsk Henseende *mindst* stenede Vej.

I sidste Halvdel af mit Memorandum skrev jeg, at Medlemmer af Waffen SS og tilsvarende Formationer saa vidt jeg vidste var blevet anerkendte ved et »Führer-erlass« som tyske »Staatsangehörige«, naar de var af »germansk Blod«. Kunde man da ikke hævde, at de derved – ligesom de, der opnaaede tysk »Staatsbürgerrecht« – automatisk havde mistet deres danske Statsborgerret? Jeg bad om, at Spørgsmaalet i hvert Fald maatte blive drøftet med en statsretkyndig Jurist. Var Opfattelsen rigtig, kunde de jo udvises, og »en simpel Udvisning til Tyskland« af alle »Staatsangehörige« vilde befri os for paa anden Vis at skulle straffe en stor Del Mennesker inden for Gruppe 5. Det »vilde være den simpleste og – for mig – mest tiltalende Løsning«. De kom jo kun derhen, hvortil de selv havde sat Kaasen.

Men skulde en saadan Udvisning ikke være statsretlig mulig, kunde disse Folk behandles efter *gældende Lov* paa samme Maade som de civile Landssvigere, der var nævnt under Gruppe 5, nemlig efter de Tillæg til Straffeloven, som var vedtaget under Besættelsen, saaledes ogsaa Loven af 18. Januar 1941. »Medens jeg er enig med Frihedsraadet i den Betragtning, at »Undtagelseslove og Bestemmelser, der er gennemført efter tysk Ordre eller Ønske eller i tysk Interesse«, *principielt bør ophæves med øjeblikkelig Virkning*« ved kgl. Resolution, *er jeg af den bestemte Opfattelse, at de ovennævnte Tillæg til Straffeloven for en Virksomhed, der har været »skadelig for Danmarks Interesser i Forhold til Udlandet«, fuldt ud bør opretholdes*«. Hidtil havde kun en enkelt Part af danske Statsborgere været berørt af disse Straffelovstillæg, medens enhver, som havde »skadet Danmarks Interesser« i det ikke-tyske Udland, havde været fulefri. »Lighed for Loven er et Fundament for vesterlandsk Retsopfattelse. Men her har *ikke* hersket Lighed for Loven«. Kun ved at fastholde dette Straffelovstillæg og benytte det ved Retsopgøret kunde det »berøves Præget af en Undtagelseslovgivning«. Vilde man nære Betænkelighed derved, fordi man da stabiliserede en Lov, der skyldtes tysk Pression, vilde jeg svare, at man anlagde en alt for formalistisk Betragtning. Og jeg kunde yderligere have tilføjet – hvad jeg ikke fik gjort –, at man i Straffelovstillæggene havde den videst tænkelige Strafferamme at gaa efter – fra Bøde og Hefte til livsvarigt Fængsel. Kun Dødsdom var udelukket.

At det danske nazistiske Parti ikke vilde blive totalt udslettet, maatte man se i Øjnene. Nazister vilde der ogsaa eksistere i Tyskland, trods den kommende Katastrofe. Begge Steder vilde Partierne være stærkt reducerede og henviste til underjordisk Arbejde, og Direktiver vilde vore egne vel stadig modtage fra Moderpartiet i Syd. Undtagelseslove mod danske Nazister kunde vi ikke indlade os paa; men »en »Entbürgerungsgesetz« i Lighed med den schweiziske, ifølge hvilken enhver, *der ved politisk Virksomhed tjener Udlandets Interesser til Skade for sin egen Stats Selvstændighed*, kan fradømmes sine statsborgerlige Rettigheder«, vilde vel i nogen Grad modvirke en saadan Udvikling. Jeg vilde foretrække det for almindelig Straffeforfølgning og Fængsel.

Endelig kom jeg ind paa Spørgsmaalet vedrørende *de tyske Statsborgere*, som opholdt sig i Landet. Man maatte træffe Foranstaltninger, som hindrede Organiseringen af en ny 5. Kolonne, og vi burde – hvor Udvisning ikke var det naturligste – sikre os »aldeles uomstødelige, individuelle Garantier af hver eneste, hvis Opholdstilladelse forlænges . . . Vi bør hverken fare haardene eller lempeligere frem end andre Nationer – *ikke heller lempeligere!*«

Den 29. November mødtes den fuldkæggede Proprietær Andersen og den dito Dr. Jørgensen, alias *Arne Sørensen* og jeg, ude i Hellerup hos Orlogskaptajn *Hector Bundesen*. Vi havde ikke set hinanden, siden vi var gaaet under Jorden; men nu fik vi en meget frugtbar Samtale, af hvilken det fremgik, at ogsaa Arne Sørensen indsaa Nødvendigheden af en Regeringsdannelse paa Grundlag af Rigsdagspartierne, dog uden Deltagelse af Folk, som var medansvarlige for Regeringens hovedløse Optræden i Dagene umiddelbart inden den 9. April. Ligeledes saa vi helt ens paa Straffespørgsmaalet: ingen Straf i Strid med almindelig dansk Retsopfattelse, altsaa ingen Straffelov med tilbagevirkende Kraft. Arne Sørensen var Medlem af Frihedsraadet – det var en fuldkommen Selvfølge, at »Dansk Samling« var repræsenteret her – og han fortalte, at han i Raadet havde taget Afstand fra de foreslaaede Straffebestemmelser, men hans Indsigelse var ikke blevet taget til Følge. Nu bad jeg ham benytte mit Memorandum som Anledning til at faa rejst Spørgsmaalet paa ny, og han slog endog paa den Mulighed, at Raadet kunde tilkalde mig til en mundtlig Drøftelse af Sagen; men det sidste skete i hvert Fald ikke – om det første fandt Sted, veed jeg ikke.

Maaske kunde Arne Sørensen og jeg have genoptaget vort gamle Samarbejde, hvis jeg ikke i den nærmest følgende Tid var begyndt at vagebondere. Den 2. December maatte jeg forlægge Residensen fra Gamle Kongevej til Efterslægtsselskabets Skole ude i Hyrdevangen, hvor Rektor *Chr. Nielsen* og Frue med stor Beredvillighed gav mig Husly. Det gik imidlertid kun faa Dage. Deres Pige viste sig at være dybt interesseret i en tysk Gefreiter (der oven i Købet hed Adolf!), og paa hendes Værelse fløde det med Kladder til Kærlighedsbreve, skrevet paa DNSAP-Papir og rosenrøde af Elskov til Adolf. Det var nok bedst for mig at søge andre Pauluner. Den 8. December sørgede Prof. Chievitz for, at Dr. Jørgensen – som nu var blevet til Inspektør Carl Jørgensen – blev indlagt hos Overlæge, Dr. *H. C. Hagedorn* paa Niels Steensens Hospital i Gentoft. Baade Overlægen og jeg spillede fortræffelig Komædie – syntes vi. Men det hjalp ikke det fjerneste. Allerede første Aften blev Inspektør Carl Jørgensen fra Nyborg afsløret af en ung Læge fra – Nyborg! Hvor kunde man nu ane *det!*

Overlæge Hagedorn følte sig ikke selv rigtig tryk. Dels havde han meget paa Samvittigheden, dels nærrede Tyskerne en besynderlig Interesse for hans private, demonterede Flyvemaskine, der stod paa Hospitalet. De formodede vel, at han en skønne Dag vilde gaa paa Vingerne – uden

Propeller! Medens jeg opholdt mig paa Hospitalet, sværmede de to Gange derude af Frygt for Miraklet, og ganske vist var det morsomt at iagttage den fuldkomne Overlegenhed, hvormed de Herrer behandlede af Overlægen, men alligevel kunde jeg jo tænke mig hyggeligere Visitter. Desuden nærmede Julen sig. Jeg vilde hjem. Og den 17. December kom jeg pr. Bil til Birkerød, hvor jeg blev indlogeret hos vor Genbo, Fabrikant *Poul Brenøe* og Fru *Lise*, min gamle Elev. Dagene tilbragte jeg fra Morgen til Aften med »Fod under eget Bord«.

Saadan kunde det sikkert være gaaet i lang Tid. Jeg var ikke længere i paafaldende Grad eftersøgt, og jeg havde kort før Jul under eget Navn faaet en Kronik trykt i »Göteborg Handels- och Sjöfartstidning« for at underbygge Myten om min Flugt til Sverige. Men hvad skulde jeg foretage mig i Birkerød? Mit Arbejde laa brak, hvad der pinte mig. Desuden fandt der hyppige Razziaer Sted i Byen og dens Omegn, og vor Nabo paa den anden Side af Rolighedsvej, *Ejnar Vaaben*, var en kendt Nazist og Omgangsfælle med tyske Officerer. Nytaarsaften var der stort Kalas hos ham, en Vagtpost var stillet op uden for Huset, og Folk, som vilde passere – saaledes ogsaa vore Venner, som var paa Vej til os – blev raabt an og fik en Pistol sat for Brystet. Det kunde altsammen være meget spændende, men det var jo dog ingen Nødvendighed at lege Kispus med dem saa at sige for aabne Døre. Og Arbejdet kaldte – stærkere og stærkere for hver Dag. Saa brød jeg af den 5. Januar 1944, lejede en Bil og troppede atter op i mit første Domicil – hos Petra Sletten paa Gamle Kongevej 99, hvor der nu atter var klar Kiming.

XX

6. Januar var den Dag, da vi hørte om det oprørende Snigmord paa *Kaj Munk*, en tragisk Afslutning paa et hektisk Liv, brændende, ja flammende i Mørket og nu pludseligt slukket, tilintetgjort af tre stupide Slyngher, som intet Hensyn tog til, at baade deres eget og deres Nations Navn tilsøledes ved Gerningen. Den var jo ogsaa kun een af mange tilsvarende; men det var den, som vakte den største Bevægelse og af Nordmænd og Svenskere blev følt, som havde den ramt dem selv. *Kaj Munk* havde aldrig søgt Martyriet. Medens min Sag i 1942 var for Højesteret, havde en Mand opnaaet en Samtale med mig og givet mig det Indtryk, at *han* i

hvert Fald ikke vilde have noget imod at opnaa Martyrkronen. Jeg skrev derom til Kaj Munk og tog personlig stærkt Afstand fra en saadan Tankegang. Han svarede:

»De har ubetinget Ret i, at det Synspunkt, han hævdede over for Dem, er forkert. Hvor Længsel efter Martyrdom er til Stede, er der (det tror jeg fuldt og fast) ogsaa noget sygt til Stede. Getsemane er en lærerig Historie. Det var Kristus næsten uovervindeligt imod at skulle dø. Nej, lad os gøre det, vi *skal* gøre, uden at skele. Maaske er det af og til [et] trist og af og til et beskidt Job. Men gøres skal det. Basta.«

Man var ikke i Tvivl om, at Linien, han fulgte, meget let kunde føre til den Død, som ogsaa var *ham* »næsten uovervindeligt imod«. Men »uden at skele« svang han »Ordets Sværd« og gav sig saa Gud i Vold. Da vi i Eftersommeren besøgte ham i Vedersø, kom hans Standpunkt klart frem, og nogen Tid senere (8. September) sendte han min Kone det skønne Digt »Hyldest til Norge« med følgende Paaskrift:

»Kære Fru la Cour,
bring denne Hilsen til Norge, naar Tiden er inde, hvis jeg ikke selv kan.

Deres hengivne
Kaj Munk«.

»— hvis jeg ikke selv kan«! De Ord varslede, hvad der nu var en uendelig trist Kendsgerning, og straks efter Meddelelsen om Mordet sendte min Kone en Afskrift af Digtet op til Norge, »så det kan bli spredt over hele landet som en siste hilsen fra ham« (Brev til Aidt, 10. Januar).

Saa hurtigt, det lod sig gøre, genoptog jeg mit Arbejde. Til Brug for »Danmark under Besættelsen« planlagde jeg en Slags »Gallup-Undersøgelse« – et Rundspørge blandt Folk af alle politiske Partifarver om deres Opfattelse af selve Begivenheden den 9. April og dens mest mærkbare Konsekvenser. De skulde spørges om deres Bedømmelse af vor officielle politiske Kurs og de Udslag, den havde givet sig indtil Bruddet den 29. August, om deres Opfattelse af Modstandsbevægelsen i dens skiftende Faser – fra Alsang til Sabotage –, om deres Syn paa Befolkningens Holdning over for Besættelsesmagten og om denne og de øvrige selvbestaltede tyske Myndigheders Optræden over for os – en Række konkret formulerede Spørgsmaal, hvis Besvarelse vilde have betydelig Kildeværdi, saafremt det kunde lykkes at indhente tilstrækkeligt mange frimodige og nøgterne Besvarelser, dækkende alle Landsdele, Aldersklasser og politiske

Standpunkter, saa det samlede Billede blev saa nuanceret som muligt. Jeg vilde gøre et indledende Forsøg med Jylland-Fyn og bad derfor Aidt om i den kommende Fastelavnsferie at foretage et lille Trip over til mig, saa vi i Fællesskab kunde lægge Planen og faa Arbejdet sat i Gang.

Vi mødtes den 19. Februar inde paa Gamle Kongevej og rejste om Aftenen sammen til Birkerød. Toget gik ikke længere end til Holte – her maatte vi derfor tage en Bil, og da jeg ikke var sikker paa Chaufførens Tavshed, hvis han skulde genkende mig, maatte jeg slaa Krøller paa mig selv og spille Rollen som en lille vissen, kronisk sludrende nordsjællandsk Husmand, der havde drukket sig Optimisme og Livsmod til i Hovedstaden, og som nu tilfældigt fik Lov til at »age med«, da Aidt hyrede Bilen. Komedien lykkedes over Forventning. Munden stod ikke paa mig, medens vi kørte, og Aidt var ved at eksplodere af Henrykkelse over alle mine Skrøner. Men Chaufføren anede intet. Et Par Aar efter var han ved at gaa bagover, da jeg fortalte ham, at dette halte, skæggede og besynderlige Vrølehed i Bilen havde været mig!

Om Arbejdet blev Aidt og jeg hurtigt enige, og han var straks parat til at give mig den Haandsrækning, jeg bad om. Han skulde etablere en Indsamlingscentral for alle Rapporterne fra Jylland og Fyn, sørge for at faa oprettet 25 Undercentraler med hver sit Distrikt og finde paalidelige Ledere af disse. I hvert Distrikt skulde Lederen skaffe sig 5 Hjælpere, der kunde paatage sig Arbejdet i Marken, udvælge en tilstrækkeligt uensartet Gruppe, som kunde faa Spørgsmaalene stillet, indhente Svarene og lade dem gaa videre via Undercentralen og Aidt til mig. Vi regnede med ca. 1000 Rapporter fra det jydske-fynske Omraade og et lignende Antal fra Øerne Øst for Store Bælt, naar en tilsvarende Organisation havde fundet Sted dèr. Hurtigst muligt blev nu Papirerne, først og fremmest Instruktionerne og Spørgeskemaerne, dupliserede af Lili Abildskov, og Aidt gik i Gang med sit Job. Det blev utroligt slidsomt. Ikke alle, som han henvendte sig til, viste sig egnede. Flere farvede Rapporterne, saa Kontrolrapportører maatte opledes, andre gav utilstrækkelige Oplysninger, og de adspurgte var heller ikke alle lige villige til at rykke ud med deres Mening – de var bange for Følgerne, skønt ingen blev navngivet i Rapporterne, som kun meddelte den udspurgtes Alder, Køn, Erhverv, politiske Partiforhold og Hjemsted inden for det paagældende Distrikt. Endnu i Begyndelsen af Maj havde jeg ikke modtaget mere end 53 Rapporter, deraf 27 fra Landsogne og 26 fra Købstæder. Det tegnede til at blive en langsom Død.

Men da Planerne blev lagt den 20.–21. Februar, var to Storooptimister som Aidt og jeg sikre paa Succes. Han skyndte sig tilbage til Fredericia, saa snart vi var færdige – jeg selv vilde blive i Birkerød til den 24. om Aftenen Kl. 8, saa jeg kunde nyde et Par fredelige Dage i Hjemmet, inden jeg atter gik under Jorden.

Det blev der dog ikke stort af. Den 23. foretog Gestapo en Række haandfaste Husundersøgelser i Byen, og jeg ønskede ikke at oppebie deres Fortsættelse. Da Mørket faldt paa, forsvandt jeg i al Stilhed. Og ganske rigtigt: den 24. hjem søgtes først vore Venner Aksel og Lilli Halsteen og derefter min Kone og Børnene. Kl. 1/28 dundrede Gestapo paa Døren. Det var næsten, som om disse tre Drabanter havde faaet Nys om sidste Frist til at nappe mig. Men Fuglen var altsaa fløjet!

Af Besøget gav min Kone Dagen efter en kostelig og detailleret Beskrivelse i et Brev til Aidt. Disse Kumpaner forlangte straks at faa mig i Tale. Det kunde ikke lade sig gøre, svarede min Kone. Jeg var i Sverige. Jeg havde allerede været borte, da hun kom hjem fra Norge i Begyndelsen af September. Og som Flygtning havde jeg skrevet Artikler i »Göteborg Handels- och Sjöfartstidning« – det vidste hun, men kunde desværre ikke fremlægge nogen af dem. Derimod præsenterede hun dem for et Brev, som jeg via Overbetjent Weiss i Malmø havde sendt hende, og hvori jeg gav en glædestraalende Beretning om Julen, som jeg havde fejret hos en lundensisk Lektorfamilie. Brevet blev nøje undersøgt, men det var helt i Orden – Weiss havde sendt det til hende gennem den tyske Censur, saa det havde alle fornødne Stempler og andre Griserier. Om hun ikke havde flere Breve? Desværre nej. »Det er mærkeligt, Deres Mand skriver saa sjældent til Dem!« bemærkede den ene skeptisk. Men hun parerede uden at blinke. »Naah«, sagde hun, »naar man har været gift i 35–36 Aar, har man omtrent faaet talt ud!« Fyren vidste ikke straks, hvad han skulde svare, men saa kom det: »Ja, saa har *De* nok faaet sagt det meste!« Børnene, som overværede Scenen, kunde daarligt bare sig for Latter.

Begavede virkede de tre Drabanter ikke. Hele to Gange maatte min Kone forsikre dem, at hun var norsk. »Ja, jeg er *norsk!*« erklærede hun med Centnervægt paa det sidste Ord – saa maatte de vel efterhaanden begribe Sandheden. Senere spurgte de, som ventede de uanede Afsløringer ved Svaret: »Hvad lever De af?« Hun »misforstod« Spørgsmaalet og

svarede med en Vægt, der gjorde yderligere Oplysninger overflødige: »Af *Mad* selvfølgelig!«

Hun var kort sagt ikke til at komme i Lag med. Men hvad nu med illegale Blade? spurgte de. »Jo Tak«, svarede hun, »jeg faar da nogle. Det gør jo alle Mennesker her i Landet«. Hvad gjorde hun saa med dem? »Læser dem!« »Og saa?« »Saa lader jeg dem gaa videre til andre!« Færdig med det! Imidlertid blev vor Søn eksamineret i alle nødvendige Oplysninger »zur Person«, og min Kone benyttede Lejligheden til selv at tage Têten og dramatisk rekapitulere, hvad Naboer havde fortalt hende om lige saa forgæves Gestapo-Besøg i Dagene efter den 29. August. Men *saa* opgav alle tre Musketerer Ævred og tiltraadte et »elastisk Tilbage-tog«. Paa Vej mod Døren sagde den ene sarkastisk som for at skjule det totale Nederlag: »Saa haaber vi, Deres Mand befinder sig godt i Sverige. Dêr kan vi jo ikke søge efter ham«. Og prompte faldt Svaret: »Det vilde vist ogsaa blive vanskeligt for Dem at finde ham dêr! Desuden har De sikkert nok at bestille i Forvejen!« Døren faldt i efter dem, og Nøglen blev drejet to Gange om.

»Merkverdig at de ikke foretok noen undersökelse i huset«, skrev min Kone. »De andre steder har de optrådt ganske anderledes brysk«. Forklaringen var vel den, at de udelukkende kom med Ordre til at nappe mig. Og jeg var borte! Hvad i al Verden skulde de saa foretage sig? En Tysker kan ikke handle efter Konduite. Naar hans Ordre er udført, pakker han sammen og forsvinder. Det var en sørgmodig og skuffet lille Opel Kaptajn, som sneglede tilbage ad Landevejen til København.

Men Humoren ved et saadant Besøg ses nu aldrig, før det er overstaet. Ro og Overlegenhed i Svarene maa haardt tilkæmpes. Inderst inde lurer Frygten for en ny Voldshandling – maaske et nyt Mord. Netop disse Maaneders spændt, utrygge Stemning, *fælles for utallige Hjem Landet over*, kunde ikke faa en sandere Udløsning end i de Ord, hvormed min Kone sluttede Brevet:

»Dere kan sikkert forstå, hvor grænselöst taknemlig jeg – ja, vi alle 4 – er, for at han ikke var her. Jeg tør slet ikke tænke på, hvad der kunde være sket. Jeg synes, vi har Lov å tro, at han er bestemt til å være med i fremtidens Danmark å gjøre en gjerning dêr. Vi må takke Gud, som nu to ganger har frelst ham fra en skjæbne, som – ja, jeg behøver ikke si mere«.

Medens jeg ventede paa Rapporterne og arbejdede ivrigt med 1. Bind af »Paa Vej mod Katastrofen« – det laa færdigt i Begyndelsen af April –,

dukkede et nyt illegalt Blad op, som i høj Grad fangede min Interesse. Det var »Folk og Frihed«. Det havde ganske vist set Lyset allerede i November 1943, men først i Januar 1944 fik jeg Kontakt med de to unge, som vel nok trak Hovedlæsset, hvad Redaktionen af Bladet angik: stud. mag. Aksel Heltoft og Admiral Hammerichs Datter, stud. mag. Bente. Dem begge havde jeg truffet i Forvejen.

»Folk og Frihed« var netop et saadant illegalt Organ, som jeg havde drømt at faa udgivet. Det var ikke en Nyhedskilde, men det bragte resonerende Artikler om de Problemer af moralsk og politisk Karakter, som var fulgt i Besættelsens Kølvand. »Det er hverken raadeligt eller ufarligt at handle mod Samvittigheden«, var Bladets Motto. Heltoft kom op til mig, og vi drøftede, hvad der laa mig saa stærkt paa Sinde: at faa gjort endeligt op med de Strømninger, som logisk havde ført til Kapitulationen den 9. April og dermed til alle dens uværdige Konsekvenser, saa en virkelighedsbetonet Opfattelse af vor udenrigs- og forsvarspolitiske Stilling kunde slaa afgørende igennem sammen med Befrielsen. I Hovedsagen saa vi ens paa disse Spørgsmaal, men i Enkeltheder var vi ikke enige, f. Eks. ikke i Bedømmelsen af de Danske, som havde meldt sig til Tjeneste paa Østfronten. Heltoft fandt, at de med nogen Rimelighed kunde dække sig bag det officielle Danmarks »tilsyneladende Velsignelse« – jeg tog ingen som helst Undskyldning for gode Varer. Voksne Mennesker, som trak i Fjendens Uniform og stillede sig til Disposition for den Ærkeslyngel, der havde voldtaget vort Land, kunde ikke krybe i Skjul bag mere eller mindre afpressede Regeringserklæringer. Enten hørte de hjemme paa en Aandssvageanstalt, eller ogsaa handlede de med aabne Øjne imod, hvad Landsmandsskab og Samvittighed maatte paabyde enhver ærekær Dansk, og maatte derfor individuelt bære Ansvaret og føle Straffen for deres Forræderi.

Men ogsaa i andre Henseender saa vi forskelligt paa Forholdene. Det kom frem, da Heltoft returnerede min fjerde Artikel. Vi var enige om, at enhver, som bar det umiddelbare Ansvar for den 9. April, ikke kunde betroes nogen Regeringspost i vort fremtidige politiske Liv, og at en Kommissionsundersøgelse af deres Handlinger i de skæbnesvangre Dage vilde være en Selvfølge; men naar jeg som en given Ting regnede med, at en Rigsretsanklage mod Mænd som P. Munch, Alsing Andersen og Admiral Rechnitzer vilde blive Konsekvensen, fremholdt Heltoft, at der ikke for Offentligheden forelaa Kendsgerninger, som berettigede til en saadan Paastand. »At disse mænd har *manglet fantasi* og ikke været opgaven vok-

sen, det er jo klart; men om de er kompromitterede og plettede, det vil fremtiden vise«. Og med ikke ringe Ret paatalte han som inkonsekvent, at jeg vilde »tolerere« Buhl, skønt ingen havde taget stærkere til Orde mod Sabotagen end netop han. »Vi håber, De vil forstå vort standpunkt«, skrev han, »og vil omskrive artiklen. Skulde De ikke kunne dette, er vi forberedt på, at De vil afbryde samarbejdet med os. Vi vil i høj grad beklage et sådant skridt, men har iøvrigt gennemdrøftet vort standpunkt« (Brev af 8. April).

Den lille Episode viser, hvorledes Meningsforskelligheder vedrørende den menneskelige og politiske Bedømmelse af de hovedansvarlige gjorde sig gældende blandt Modstandsfolk allerede den Gang. Imidlertid skrev jeg efter hans Ønske Artiklen om – først og fremmest paa Grund af »min ubetingede Respekt for hans *rene* Vilje . . . Jeg respekterer en saadan Holdning, og jeg opfatter ikke mig selv for god til at tage Lære af den«. Og dernæst »gik jeg med til Ændringen, fordi jeg rent *sagligt* maatte give ham Ret paa visse Punkter: at en Rigsretsanklage *var* et tveægget Sværd, og at en Frifindelse kunde faa meget uheldige Følger for den *moralske* Dom, som under alle Omstændigheder skal fældes (Brev til Aidt, 23. April).

Det havde været min Mening at omarbejde Artiklerien til en Pièce, der kunde udsendes. Jeg havde skrevet den under Dæknavnet »Den sorte Svend«; men Folk paastod, at min sædvanlige Stil var meget let kendelig. Statsadvokat *Troels Hoff*, som jeg havde raadført mig med den 28. Marts, stillede som absolut Betingelse, at min Kone først skulde bringes i Sikkerhed i Sverige – ellers vilde Gestapo ved at arrestere hende og true hende med Tortur tvinge mig til at komme frit frem. Men hun nægtede paa det bestemteste at rejse – hun vilde blive, hvor hun stadig kunde holde Forbindelsen med mig vedlige, og følgelig maatte Planen opgives. Jeg spurgte Aidt, om han kunde tænke sig at omskrive Piècen i sin egen Sprogform og Stil (Brev af 31. Marts), og han svarede beredvilligt ja (Brev af 3. April); men det kunde ikke ske lige med det samme – og saa blev det ikke til noget.

Imidlertid vekslede jeg paa ny Opholdssted. Den 31. Marts flyttede jeg ud til Charlottenlund, hvor jeg hos Fru Grosserer *Anna Jacobsen* fik det herligste Fristed, jeg kunde ønske mig – lige ved Strand og Skov, friskt og ugenert, højt oppe paa en Hybel, som jeg havde helt for mig selv, saa Arbejdet kunde foregaa uden fjerneste Forstyrrelse. Fru Jacobsen havde hørt mig tale ved forskellige Møder, og medens jeg sad i Ve-

stre, havde hun sendt mig herlige Sager, som Oberstløjtnant Ørum og jeg havde delikateret os med paa Kongens Fødselsdag. Hun var af en Familie med gammel sønderjydsk Tilknytning og levende Interesse, og hun vidste ikke alt det gode, hun vilde gøre mig. Tiden gik haardt ind paa hende, som i Forvejen var svagelig. Maaske havde jeg Held til at opmuntre hende lidt med min Optimisme og min Aktivitet, og i saa Fald var det kun en ringe Gengæld for hendes store Venlighed.

Sandt at sige var Forholdene efterhaanden ret uhyggelige. Kampen førtes fra begge Sider med stigende Beslutsomhed – med Anvendelse af rene Terrorgrupper, infame Stikkere, Fængslinger, Tortur, Henrettelser og Clearingmord paa den ene Side og med Sabotage og Stikkerlikvideringer paa den anden. Lovløsheden raadede. Men over Dagene laa trods alt Haabets gyldne Skær. Den store Krig gik med raske Skridt i den rigtige Retning. Ingen kunde længere tvivle om Udfaldet, og Befrielsen laa ikke mere langt ude i en usikker Fremtid.

For mig personlig rantes jeg i dette første Halvaar af 1944 af to tunge Slag. Den 23. Februar, netop som jeg paa ny vilde søge ind til København efter mit kortvarige Besøg i Hjemmet, fik vi Meddelelse om, at min eneste Søster, *Ellen Overgaard*, var død. Hun havde længe været syg – man kunde bruge det ofte benyttede Udtryk, at Døden var kommet som en Befrier. Medens hun i 1943 havde ligget paa Amtssygehuset i Roskilde, var jeg taget ned til hende. Jeg anede da ikke, at det blev sidste Gang, jeg skulde se hende. Hun havde slidt sig op i den store Gerning, som havde fyldt hendes Aar, indtil Kræfterne i 1941 svigtede helt, og hun maatte trække sig ud af Arbejdet i Københavns Borgerrepræsentation og i Kvindernes Radio-Landsudvalg, hvis Formand hun var, men først og fremmest opgive det omfattende Organisationsarbejde, som Oprettelsen af Danske Kvinders Beredskab havde paalagt hende. Hun var Beredskabets første Landsformand, hænderedes ved sin Afgang med den kgl. Belønningsmedalje i Guld med Krone – en velfortjent Hæder som Tak for, hvad hun havde ydet langt ud over det, hendes Helbred tillod. At jeg ikke kunde staa ved hendes Baare eller følge hende til Graven paa Lyngby Kirkegaard, var mig en stor Sorg. Hun blev jordet Side om Side med Far og Mor. Det havde hun ønsket, og dér hørte hun i Sandhed hjemme – knyttet, som jeg selv, med de allerstærkeste Baand til de to, som havde givet os Børn *alt*, og som var gaaet forud.

Det andet Slag ramte min Kone og mig endnu langt haardere. Det

hører til dem, som aldrig hører op med at smerte, hver Gang Tanken falder paa det.

I »Lukkede Døre« har jeg fortalt, hvorledes vi i 1921 fra et Spædbørnshjem i Birkerød havde hentet en fortryllende lille Dreng, *Nils*. Han havde nu i 23 Aar været vor store Glæde – kvik og velbegavet, evnerig i kunstnerisk Henseende, en ung Mand, som kunde føre baade Pen og Pensel, og som komponerede Farveklip med en Fantasi og Ynde, som jeg sjældent eler aldrig har set Magen til. I Skolen havde han klaret sig udmærket, var blevet Student og havde kastet sig over Studiet af sammenlignende Litteratur – »et Luksustudium«, sagde Professor Rubow; men det laa for ham, og ingen af os tvivlede om, at han med de specielle Evner, han besad, sikkert vilde gøre sig gældende som Kritiker eller Skribent, naar Tiden var inde. Man taler om »lovende Unge«. Han hørte til blandt dem. Og han gjorde det i dobbelt Forstand, fordi han ved Siden af sit Intellekt ejede et overordentligt følsomt Sind og en dyb personlig Sanddruhed. Hvad der pinte ham, vidste vi, og efter Evne søgte vi at forstå ham og følge ham gennem de vanskelige Ungdommens og Modningens Aar.

Under den finske Vinterkrig meldte han sig som Frivillig. Alt var parat til hans Afrejse, da Krigen brat hørte op. Jeg glemmer ikke Radioens Aftenmeddelelse derom og hans maalløse Skuffelse over, at der nu ikke blev nogen Brug for ham. Men saa fulgte Besættelsesaarene, jeg var i lange Tider afspærret fra Hjemmet, og Nils var da den, som trods sine unge Aar maatte træde til som Hjælper, hvor min Kone trængte til Støtte. Ogsaa mig hjalp han – med at fremskaffe Bøger og Papirer eller med at bringe Bud til og fra mig. Han var stille af Væsen; men alt som han modnedes, kunde Stilheden faa et Drag af Vemod, der spejledes i hans Øjne og i Trækkene om hans Mund. Tiden opfordrede heller ikke til Sorgløshed for en Ung, som var bundet af Pligter, og hvis hele Psyke pegede i en helt anden Retning end den Vildskab og Raahed, som Kampen krævede. En af hans nære Venner var den unge Digter *Morten Nielsen* – det fortæller noget om de Værdier, han byggede sit eget Liv paa.

Vor Bryllupsdag – den 2. Juni – fejrede vi hos vore Venner Halsteens, og to Dage senere fulgte min Kone mig om Aftenen gennem vor store Have til Bilen, som atter skulde køre mig til Charlottenlund. Det var mørkt og regnfuldt, da jeg gav dem Haanden til Afsked. Hvor kunde jeg i det Øjeblik ane, at jeg aldrig mere skulde se Nils?

Den 8. Juni kom baade min Kone og vor yngste Datter Aagot over

til mig, og vi havde nogle dejlige Timer sammen. Det trak ud med deres Besøg, og først hen paa Eftermiddagen vendte de tilbage til Birkerød. Om Aftenen kom pludselig Aagot igen. Ved Hjemkomsten havde de fundet Nils alvorligt syg, han var omgaaende blevet kørt til Sygehuset i Usse-rød, men Lægerne kunde ikke redde ham. Han blev revet bort – midt i sin bedste Alder, midt i Sommerens varme, glade Solskin, midt i hans og vor Forventning om ny Livsudfoldelse, naar Krigen inden længe vilde være endt, saa han kunde bruge alle de Evner, han havde faaet i Vugge-gave, til den kunstneriske Afklaring, som saa klart tegnede sig for os. Det var et Slag, der overhovedet ikke kunde fattes. Jeg tog samme Aften hjem igen og blev hos mine egne Jordefærdsdagen, den 13. Juni, over. Slægt og Venner samledes i vore Stuer om hans Baare og fulgte den til Gravstedet paa Kirkegaarden. Selv kunde jeg ikke følge med. Ogsaa *her* maatte jeg sidde ene tilbage med min Sorg.

Nu er der gaaet 16 år siden da. Og Sindet bløder stadig, naar Tanken falder paa det, vi mistede med Nils. Ved Baaren bragte jeg ham »ikke en sidste Hilsen og en sidste Tak«, for

»dit Væsen er i den Grad spundet ind i alt, hvad her er levet, at end ikke Døden kan løsrive det herfra. Du har din Part ogsaa i det, som fremtidig vil leve os imellem. Vore Tanker vil daglig bringe dig nye Hilsner, og hvad du har givet os af godt, vil stadig kalde paa ny Tak. Kan vi takke dig bedre end ved at samle al vor Kærlighed om hende, hvis Varme og Æmhed blev Varmen og Æmheden i dit eget Liv – din Mor? For fem Aar siden hilste du hende med Ord, som vi nu bærer videre paa *dine Vegne* og med *din* stilfærdige Stemme:

Jeg elsker dig og takker dig,
fordi du er min Mor;
men jeg kan ikke prise dig,
og jeg kan ikke vise dig
min Kærlighed i Ord.

For Ord er nemlig alt for smaa;
hvad siger mine Ord,
der er saa fattige og graa,
naar jeg vil lade dig forstaa,
at *Mor, det er nu Mor!*«

XXI

Denne Juni Maaned, som bragte os saa dyb en Sorg, var ogsaa den, hvori Befrielsens Klokker varslede den kommende Jubel. Det var den vidunderlige »D-Dag«s Maaned – med Storbritanniens, USA's og det frie Frank-

rigs sejrriige Faner vajende i Sommervinden. Det var den Maaned, i hvilken General Eisenhowers Appel til »alle Patrioter, Mænd og Kvinder, unge og gamle«, lød i BBC: »Følg de Instrukser, De har faaet!« Staar De ikke i organiserede Modstandsgrupper, saa »fortsæt Deres passive Modstand, indtil jeg giver Dem Signalet til Rejsning og til Kamp med Fjenden«. Thi »*Befrielsens Time er nær!*«

Ja, ingen Eftertid vil kunne forestille sig den dirrende Spænding, som fyldte Dagene. Sabotageaktionerne flerdobledes – og hævnedes ved hensynsløs »Schalburgtage«. Terrorgrupper af beskidte Forrædere gjorde Hovedstad og Provins til Skueplads for Mord og Brand, Arrestationsrazziaer hørte til Dagens Orden (bl. a. lykkedes det i Juni at faa Ram paa vor gode Ven *Viggo Aidt*), Henrettelser fulgte efter Henrettelser, men al Terroren øgede kun Modstandsviljen og vandt hidtil passive Dele af Befolkningen for den aktive Kamps Parole. Spærretid i København førte til Strejker, der fulgtes af aabenlyse Demonstrationer, med flammende Frihedsbaal paa Byens Gader i den lune Sommeraftens Skumring, tyske Patrouiller og Schalburgbanditter gik amok og sendte Salver fra Maskingeværer ind i de demonstrerende Menneskemasser, saa hver Nat fik sine Ofre af dræbte og saarede. Og saa mandede Maaneden ud i den storslaaede »Folkestrejke« – startet rent spontant, uden Direktiver fra Frihedsraadet, men ved sin Totalitet et slaaende Vidnesbyrd om, at Modstandsviljen nu var blevet en helt ud dominerende Faktor. Barrikader byggedes i Gaderne, Hagekorsflag blev brændt, Sang og Hurraraab fyldte Luften, alt imedens tyske Tropper blev samlet til Forstærkning af dem, der forud laa i Byen, og tyske Tanks rullede frem paa Pladser og Torve. Fjenden besatte Gas-, Vand- og Elektricitetsværkerne og lukkede for Ledningerne, Udfaldsvejene spærredes med spanske Ryttere og Maskingeværstillinger – man forberedte den »Operation Monsun«, som skulde knække enhver Modstand ved Artilleribeskydning af Boligkvarterer og Anstiftelse af store »Fladebrande«. At Befolkningens Sammenhold og Frihedsvilje gav sig saa straalende Udslag, som disse hektiske Dage vidnede om, var en direkte Følge af den Koordination, som ethvert Arbejde paa at vække og lede Modstanden havde fundet i Frihedsraadet – at det lykkede at aftvinge Tyskerne Indrømmelser, der var betydningsfulde nok til, at Strejken kunde afblæses den 4. Juli, var Politikernes Fortjeneste.

Medens der kæmpedes i København, var det en næsten ulidelig Pine at sidde uvirksom i Charlottenlund – afskaaret fra at komme ind til Byen og uden Mulighed for at kunne koncentrere Tankerne om andet end den

Flom af Rygter, Formodninger og Gætterier, der var Begyndelsen til og Enden paa alle Samtaler. Kontakten, der – trods dybtgaaende Uenighed paa meget væsentlige Punkter – blev etableret mellem Frihedsraadet og Politikerne, fik jeg først paalidelige Oplysninger om, da jeg umiddelbart efter Strejkens Ophør for tredje Gang rykkede ind i mit gamle Domicil hos *Petra Sletten*. Ingen kunde ane, om et nyt Udbrud af Befolkningens Rasen mod dens Undertrykkere vilde finde Sted, og i saa Fald vilde jeg ikke være afskaaret fra Forbindelse med dem, der kæmpede. Jeg maatte og vilde være med dèr, hvor Modstandsviljen manifesterede sig som den samlede Hovedstadsbefolknings Vilje – og med positive Reflekser Landet over, i Købstæder og Kommuner.

Forventningen om Tysklands nært forestaaende Sammenbrud fremkaldte adskillige Indlæg i den illegale Presse vedrørende den kommende frie, danske *Regeringsdannelse*. Meningerne var meget forskellige, men et gennemgaaende Træk var en kategorisk Afvisning af enhver Tanke om »de gamle Politikere«s Genkomst paa Arenaen. Deres Rolle maatte være uigenkaldeligt udpillet. Modstandsbevægelsens ledende Mænd maatte ogsaa have Ledelsen i det befriede Danmark.

Det var jo netop Spørgsmaalet om den politiske Konstellation i Efterkrigstiden, som gennem Maaneder havde sysselsat mig. Jeg forstod fuldt ud Aktivisternes Drøm om et Danmark, der i politisk Forstand vendte Fortidens Forsvarsnihilisme Ryggen, for det var ene den, der havde muliggjort, at et Hasardspil som Hitlers Overfald paa Danmark og Norge overhovedet kunde lykkes. Men vor politiske Fortid rummede dog ogsaa andet end denne Forsyndelse, og meget af det, vi ikke vilde vrage, havde kun smaa Udsigter til at blive genoptaget og videre udviklet, hvis Politikerne, der kendte Problemerne fra før, ikke fik Haand i Hanke med Sagerne. Da Debatten tog Fart ved Sommertid 1944, skrev jeg en Pièce, »*Vor kommende frie Regering*«, som jeg bad Arne Sørensen sørge for at faa udsendt. Det lod sig ikke gøre at faa den trykt, den maatte i Stedet dupliceres, og af Hensyn til mine nærmeste skulde Illusionen om min Flugt til Sverige opretholdes, saa Piècen udkom pseudonymt under Mærket »*Civis sum*« og paa Forlaget »Lad gaa videre«.

Mit Grundsynspunkt var dette, at trods Skuffelsen over samtlige fire store Partiers Holdning baade før og efter Besættelsen, kunde en Løsning af Regeringsspørgsmaalet ikke tænkes gennemført i Ro og Orden, hvis man ikke gav dem Hovedansvaret ogsaa for Fremtidens Kurs. Det mest

foruroligende var, at de havde saa yderst vanskeligt ved ærligt at indrømme de Fejl, som havde muliggjort Katastrofen, og den Mangel paa Fasthed, som havde præget saa mange af deres Handlinger efter den 9. April, naar Principspørgsmaal af virkelig Betydning havde staaet paa Dagsordenen. De havde altid dækket sig ved en Henviſning til »Nødvendighedens Lov«, en Slags uafvendelig »Skæbne«, og de havde paaberaabt sig »Vælgerne Tillid«, skønt Udfaldet af Valget den 23. Marts 1943 ikke paa nogen som helst Maade betød en Godkendelse af den Politik, der var ført i Erik Scavenius' Regie, men kun en fuldtonende Tilkendegivelse af, at vi *teoretisk* fastholdt Folkestyrets Princip, selv om det i *Praksis* aabenlyst krænkedes Dag efter Dag.

Mod denne Udvikling havde efterhaanden Tusinder instinktivt reageret, og omsider havde en ikke politisk organiseret Folkevilje muliggjort det Nej, som Politikerne endelig besluttede sig til den 29. August. De var ikke længere »den eneste bestemmende politiske Faktor i Landet«, et »Forhold, som i og for sig paa ingen Maade er ønskeligt. Normalt vil den folkevalgte Rigsdag altid være Folkets eneste legitime Repræsentation i et folkestyret Land«; men Besættelsen havde gjort Folkestyret illusorisk – kun kunde ingen tvivle om, at det atter vilde blive en Realitet, naar det fremmede Utøj var fordrevet. Det var denne baade statslige og politiske Genrejsning, som en kommende, fri, dansk Regering skulde personificere.

»En Samlingsregering skal give Udtryk – ikke for Partiernes, *men for hele Folkets Holdning*. Og kun hvis dette sker, kan der logisk tales om et *Folkestyre* . . . Det er givet, at det er de fire Partier, som kommer til at bære Hovedansvaret for denne Samlingsregerings Sammensætning. Det er endvidere givet, at det er Rigsdagen, saaledes som den fremtraadte efter Valget den 23. Marts 1943, der kommer til at danne Baggrunden for Politikernes Aktion. Og det er endelig givet, at denne Aktion ikke kan føre til en Regeringsdannelse, som virkelig udtrykker *Folkets* Opfattelse, hvis Partierne ikke tager Hensyn til de politiske Elementer, der er fremstaaet *uden for* de gængse Partirammer, og som har spillet en saa afgørende Rolle ved Fjendens Bekæmpelse, Opretholdelsen af Forbindelsen med vore Befriere og Tilrettelæggelsen af vor egen Del i den endelige Slutkamp . . . Det vil ikke alene være en uundgaelig Basis for et genrejst Folkestyre, men den eneste Maade, paa hvilken Ro, Orden og Værdighed vil kunne opretholdes i det afgørende Øjeblik«.

Det var naturligvis Faren for kommunistiske Kupforsøg, jeg her hentydede til. Videre hed det:

»Vi ønsker sikkert alle, at Brydningerne hos os maa blive saa smaa som muligt; men det ligger udelukkende i Politikernes Haand at skabe Betingelserne derfor . . . Altsaa, De herrer: Søg snarest muligt Kontakt med Modstandsbevægelsen, ikke

alene for aktivt at komme med i Slutspurten, men ogsaa for at orienteres om de Betingelser for en Regeringsdannelse, der hverken af indre- eller ydrepolitiske Grunde kan negligeres.

Kampen mod Fjenden vil blive ført, ganske uanset om denne Kontakt kommer i Stand eller ej. Er det at foretrække, at Kampen føres hen over Hovedet paa vore Politikere? Monstro ikke baade de og vi er bedst tjente med, at Kræfterne samles, og at Ansvarret over for Fremtiden bæres af begge Parter i Fællesskab – indtil Politikerne atter, naar Overgangstiden er forbi, og et frit Valg har fundet Sted, kan forlenes med det naturlige Eneansvar?«

Dette var min Appel til Politikerne, motiveret ud fra den *indrepolitiske* Situation. Men Piëcen indeholdt ogsaa en Appel, som hentede sin Begrundelse i min Opfattelse af Landets *ydrepolitiske* Stilling ved og efter Befrielsen. Den vilde kræve, at vi allerede forud for det tyske Sammenbrud naaede til fuld Enighed, dels om hvorledes vi skulde »hævde vore selvstændige *danske* Interesser«, dels hvorledes vi kunde skabe os »en respekteret Position inden for det nye *internationale* Fællesskab«, som begyndte at tegne sig, og som i sig selv vilde medføre en Revision af vore gængse Suverænitetbegreber.

Det havde gennem lange Tider været min stadige Tanke. Den 3. Marts 1942 havde jeg givet det klart til Kende over for min tyske Forhørsdommer, da han søgte en Samtale med mig i Cellen. Han havde spurgt paa sit gebroknede Dansk:

»Tror De moske, at det danske Folk ved egen Kraft kan skabe sig en ny og bedre Fremtid end den nærmeste Fortid?«

Og jeg havde svaret:

»Det tror jeg i og for sig ikke; men vi kan gøre det i Fællesskab med andre Folk, først og fremmest de nordiske. Vi kan rejse os ved at gaa ind under en ny Ordning af det indbyrdes Forhold mellem Nationerne. Jeg tænker ikke paa noget nyt Folkenes Forbund efter de gamle Linier. Det har vi faaet mere end nok af. Der maa Fasthed og Ledelse til, og den skal ogsaa nok komme«.

»De tænker moske po Amerika? Tror De, Amerika rører en Finger for andres Skyld?«

»Jeg tænker ikke *bare* paa Amerika. Jeg tænker ogsaa paa andre Stater. Og selv om ingen af dem vil handle uden først og fremmest at tage Hensyn til egne Interesser, saa tror jeg, en Formel kan findes, hvorved deres og vore Interesser kommer til at dække hinanden. *Det* er den Nyordning, jeg stoler paa. Kommer den, vil ingen kunne holde sig uden for den«.

Han spurgte indsmigrende:

»Har saa ikke netop Tyskland ved sin Besættelse af Danmark skabt Mulighed for en sodan Nyordning, som De forestiller Dem?«

Og jeg svarede meget bestemt:

»*Absolut Nej!* Den Magt, som skal lede et fremtidigt Fællesskab, maa nemlig

ikke alene have den nødvendige *Styrke*, men ogsaa have lagt *Højsind* for Dagen«.

»Og hvis en sodan Magt ikke findes?»

»Saa Gud naade Efterslægten, for saa vil alle Øjeblikkets Lidelser have været forgæves. *Styrke* og *Retsind* er lige afgørende Betingelser, hvis der skal skabes noget, som kan vare«.

Han stod og vippede med Uniformskasketten. Saa sagde han pludselig, og jeg tror, han mente det:

»En sodan Magt findes ikke. I so Fald levede vi jo i Paradiset«.

»Jeg tror, den findes«, svarede jeg kun.

(Replikkerne nedskrevet i Cellen umiddelbart efter hans Besøg).

Det var denne Tro, jeg havde søgt at indpode mine Landsmænd ved Møderne i Begyndelsen af 1941, da jeg i Talen om »Fagre nye Ordning« skaanselsløst hudflettede Hitlers »Neuropa« (se s. 39). Det var den, der gik som en rød Traad igennem min Tale i 1943 om »Norden og Nyordningen« (se s. 111). Nu tog jeg den atter op i Piècen af 1944:

»Vore Muligheder som Nation vil efter Freden afhænge af, at vi i Tide er slaaet ind paa Veje, der udenrigspolitisk og forsvarspolitisk er diametralt modsatte dem, Politikerne har fulgt, indtil de førte os ud i Katastrofen. Det neutrale og værgeløse Idyllien hører Fortiden til. Vi diskuterer overhovedet ikke længere de Fraser, hvorpaa en P. Munch byggede sin Politik, til den laa knust under Nazihælen. Vi vil *leve* i Fællesskab med andre frie Nationer, og derfor vil vi uden ørkesløse Pindehuggerier og subtile Fodtolkningskunster gaa ind i deres Rækker og bære de Byrder, som Livet i Friheden kræver. Vi har været ved at sjakre os til Døde, fordi vi vilde købe Livet til halv Pris. *Nu veed vi, hvad det koster!* Og vi vil ikke længere finde os i, at en Skare Defaitister udbyder vor Tilværelse til Auktion, mens vi selv bliver staaende med Lænkerne og Skammen!«

At jeg i Piècen vendte mig skarpt imod enhver Tanke om at lade Folk, som i Dagene forud for den 9. April havde vist sig ude af Stand til at bære Ansvar, ganske stille glide ind i en Befrielsesregering – og Tanken var vitterligt fremme blandt Politikerne – falder helt af sig selv. Jeg krævede ingen Skalpe, men jeg fandt heller ingen Grund til, at man skulde komme løbende med Forbindstaske og Saarsalve.

Det var sidste Gang, jeg under Besættelsen fik Lejlighed til at appellere til mine Landsmænds Selvrespekt og Mod. Begivenhedernes Udvikling tog kort efter et Forløb, som medførte Ordre til, at jeg søgte over til Sverige. Jeg havde i og for sig heller intet at føje til det, jeg havde sagt. Meget af det syntes desuden at staa foran Virkeliggørelsen. *Kursen var lagt om*, og andet havde jeg ikke tilsigtet – fra Besættelsens allerførste Timer og indtil denne store Sommer og dette vilde Efteraar.

Om jeg i Dag vilde udtale Dom og Forventning paa akkurat samme Maade som i 1944, er et andet Spørgsmaal. Det vilde jeg ikke. Kun en *meget* snæver Kreds, til hvilken jeg ingen direkte Adgang havde, vidste, at der allerede nu var ved at komme et frugtbart Samarbejde i Gang mellem enkelte Politikere med aktiv Indstilling og Modstandsbevægelsen, og at disse Politikere med samme personlige Risiko som vi andre gik ind i et Arbejde, der kaldtes illegalt, skønt intet kunde udøves med større moralsk Ret. Derfor er der Sider i Piëcen, som jeg nu ikke alene vilde skrive om, men helt udelade. Dens *principielle* Betragtninger vedstaar jeg derimod – indtil Komma og Udraabstegn! Saadan *var* det naturligt, at »Manden fra Garden« resonnerede i 1944, og i den Henseende er der for mit Vedkommende ingen Ændring sket i alle de følgende Aar. Jeg har heller ikke et Øjeblik tvivlet om, at de selvsamme Grundprincipper vil slaa igennem og bestemme Udfaldet, hvis en ny Generation skulde opleve en tilsvarende folkelig Ydmygelse som vi i de fem lange Nødsaar. At »hævde vore selvstændige *danske* Interesser« og samtidig skabe os »en respektabel Position inden for det nye *internationale* Fællesskab« maa være enhver dansk Regerings og ethvert dansk Folketings fornemste Opgave, fordi Folkets hele Indsats – aandeligt, kulturelt, socialt, økonomisk – vil være som en Skrift i Sandet, saafremt denne Opgave ikke løses. Det kostede at ligge under den tyske Hæl. Det vil blive endnu langt dyrere, hvis vi sorgløse lader os træde ned af den russiske.

Videant consules, ne quid res publica detrimenti capiat!

XXII

Efteraaaret 1944 blev en ret vagabonderende Tid for mig. Hos Petra Sletten, hvor jeg nu for tredje Gang beslaglagde et Værelse, kunde jeg ikke blive længere end til 1. August. Saa rykkede jeg ud i Valby, hvor jeg fandt Husly hos to af vore unge Venner, *Ole* og *Aase Gottlieb*. De havde en toværelsens Lejlighed, men nøjedes selv med det ene Værelse, saa jeg kunde faa det andet. Det var intet ringe Offer, og jeg var dem i høj Grad taknemmelig; men i det lange Løb syntes jeg ikke, at jeg kunde blive ved med at ligge dem til Byrde, og den 16. Oktober flyttede jeg derfor til min Broderdatter *Ingeborg Halved* og hendes Mand, Førstelærer *Eilert Halved* i Høje Taastrup. Her haabede jeg at faa rigtig Gang i Tilrettelæggelsen af det store Værk til Westermanns Forlag om Besættelsesaarene.

Hvis Befrielsen var nær, vilde der ingen Tid være at spille, og jeg havde netop kort forud faaet en udmærket Medhjælp i en ung Mand, *Hjalmar Petersen*, der skulde virke som min Sekretær og holde Myten om min Flugt til Sverige levende. Jeg vidste, at han var inde i illegalt Arbejde, men spurgte ikke om, hvori det bestod. Det var paa den Tid bedst ikke at vide for meget, og jeg regnede med, at han som de fleste undlod at »blande Bolcherne«.

Imidlertid blev Opholdet i Høje Taastrup kun kortvarigt. Arrestationer blandt Halveds nære Paarørende tvang mig til at fortrække allerede den 25. Oktober, og jeg fandt da Gæstfrihed hos Lærer ved den private Realskole i Taastrup, *Olaf Christensen*, og hans Hustru, *Gudrun Christensen*, som hørte til Halveds Venner. I deres Villa paa Margrethevej 2 arbejdede jeg en god Maaned uforstyrret – dels med Værket til Westermann, dels med mit eget til Haases Forlag; men *saa* begyndte for Alvor Begivenhederne at rulle, og jeg fik andet at tænke paa.

Om Formiddagen den 7. December ringede Telefonen, og min Broderdatter bragte den Hilsen fra min Kone, at »Havemanden desværre var forhindret i at komme, da han var blevet alvorligt syg og indlagt paa Hospital«. Det var ikke nogen aftalt Kode; men da jeg netop den Dag ventede Hjalmar Petersen med nyt Materiale, laa Gaadens Løsning jo lige for Haanden. Han var altsaa blevet arresteret, og det var ikke udelukket, at den Legitimationsskrivelse, han havde faaet for paa mine Vegne at kunne træffe Aftaler med eventuelle Medarbejdere til Besættelsesværket, nu vilde falde i Gestapos Hænder. Jeg havde i flere Uger ikke haft Fornemmelsen af at være eftersøgt – nu kunde jeg risikere, at en ny Jagt blev sat ind, og under disse Omstændigheder vilde det være sikrest at handle omgaaende. Inden et Kvarter var gaaet, var alle mine Ejendele stuvede ned i Kælderen og gemt bedst muligt under Familiens egne Sager.

I Taastrup havde jeg lært Stedets elskværdige Læge, *Frantz Hancke*, og hans Frue at kende, og til dem gik jeg for at drøfte Situationen, inden jeg foretog mig yderligere. Jeg traf her en kvindelig Provisor fra Apoteket, præsenteredes for hende under mit Dæknavn, og først da hun var gaaet, begyndte jeg at løse op for Posen. I det samme kom den daværende kst. Politimester i Tønder, *Ernst Brix*, paa Besøg. Som alle Politifolk, der var undsluppet fra Razziaen den 19. September, var han gaaet under Jorden og holdt for Øjeblikket – saa vidt jeg husker – til i Roskilde. Han tilraadede ligesom Dr. Hancke, at jeg holdt mig borte fra Mar-

grethevej 2, indtil det havde vist sig, om Hjalmar Petersens Arrestation vilde faa Konsekvenser for mit Vedkommende. Foreløbig kunde jeg slaa mig ned i Lægeboligen.

Brix gik, og noget efter ringede det atter paa Døren. Nu var det min Kone. Hun kom med Bil fra Birkerød for at hjælpe mig ud af Taastrup. Men det var blevet for sent. Vejene ud fra Byen blev efter Sigende afpatrouillerede, og enhver Bil, som vilde fjerne sig, kunde ventes at blive undersøgt.

Der var nemlig sket dette, som Hjalmar Petersen først kunde fortælle mig efter Befrielsen, at hans Arrestation straks havde sat Gestapo paa Sporet efter mig. Han, som havde haft med illegal Bladvirksomhed at gøre, havde været letsindig nok til at »blande Bolcherne« og give en Gruppe Lov til midlertidigt at oplagre Vaaben i hans Lejlighed. En Stikker havde faaet Færten deraf, Gestapo var blevet alarmeret, og den 6. December var Hjalmar Petersen blevet taget, Lejligheden ransaget og Vaabnene fundne. Da Gestapo vilde trække af med ham, var en af Sjakket tilfældigt blevet opmærksom paa en Dør, som endnu ikke havde været aabnet. Den viste sig at føres ind til det Værelse, hvorfra de illegale Blade ekspederedes, og her fik man tillige Tag i en Legitimationskrivelse fra mig til ham. Naturligvis maa jeg føle mig smigret ved, at en Gestapist triumferende raabte: »Ah, der grosse la Cour!« Men jeg vilde unægteligt hellere have undværet denne Hyldest, for nu vendte de fortræffelige Menneskers Opmærksomhed sig imod mig, og Hjalmar Petersen maatte kunne tvinges til at røbe, hvor jeg opholdt mig, saa man endelig kunde faa nappet mig.

Han blev kørt til Shell-Huset og omgaaende underkastet Tortur for at rykke ud med Sproget. Imidlertid holdt han Pinen ud. Men da han næste Dag paa ny blev ført ind i Rummet for at tortureres, brast det for ham, og intet Menneske kan laste ham for det. Hvorledes vilde man selv have kunnet klare disse Mishandlinger? Han havde ikke saa snart stammet »Margrethevej 2 i Taastrup«, før Pokker tog ved hans Bødler. De overlod ham omgaaende til hans egne Betragtninger, stormede ud i Gangen, fik fat i nogle andre Kammesjukker, greb Lædertøj og Vaaben og entrede – ti Mand høj – tre Biler, som startede til Taastrup. »Ten little Gestapo-boys« fulde af Haab og Forventning!

Imidlertid faldt Mørket paa – det var jo tidligt i December. Lægefolkene bad min Kone og mig om at spise Middag med dem ved 6-Tiden – saa kunde vi i Ro overveje, hvad vi skulde gøre. Maaske var det mu-

ligt ud paa Aftenen at slippe bort fra Byen. Men da Forretten var spist, blev Lægen kaldt ud i Køkkenet, og lidt efter kom han tilbage med den Besked, at de to Biler blokerede Vejene, medens den tredje holdt nede ved Margrethevej 2, hvor der blev foretaget Forhør og Husundersøgelse. Det var en nærliggende Mulighed, at mit Spor vilde kunne følges derfra til Lægeboligen, og han raadede os derfor til hurtigst at forlade den. Vel, vi kastede et sultent Blik til Frikadellerne, som netop var kommet paa Bordet, fik Tøjet paa og gik ud i Mørket i Haab om at finde et andet Smuthul.

Men da slog en Djævel ned i mig: Jeg følte pludselig en ubetvingelig Lyst til at se, hvordan Gestapo arbejdede. Det kom mig jo da en Smule ved, syntes jeg. Og da min Kone ikke anede, hvor Margrethevej laa, førte jeg hende ganske roligt ned ad den. Lidt efter stod vi en halv Snes Meter fra Nr. 2. Dør holdt Bilen foran Indgangen, Døren til Villaen stod paa vid Gab, der var, trods den paabudte Mørklægning, Lys i alle Vinduer fra Kælder til Kvist – jojo, man var virkelig i fuld Gang med Foretagendet! Da det kunde være skadeligt for mit Helbred paa dette Sted at falde hen i længere Betragtninger, foreslog jeg, at vi vendte om og gik ned ad nærmeste Sidevej – det var her, havde jeg forstaaet paa Lægen, at den kvindelige Provisor havde en lille Villa, hvor vi maaske kunde komme ind og faa Lov til at overnatte.

Hun var straks parat, Døren lukkedes efter os, og nu kunde vi i Fred overveje, hvad der var at gøre. Min Kone vilde under alle Omstændigheder hurtigst muligt hjem til Birkerød. Hvordan klarede Børnene sig derhjemme? Hvad maatte de tro, hvis hun blev i Taastrup Natten over? Kunde man ikke risikere, at der efter denne Nitte paa Margrethevej vilde blive gjort et nyt Kast – paa Rolighedsvej 11 i Birkerød? At starte Hjemturen med det samme, kunde der dog ikke være Tale om. Natten maatte gaa. Men næste Morgen tidligt tog hun Toget hjem, uden at der hændte noget, og da den kvindelige Provisor var gaaet til sit Arbejde paa Apoteket, var jeg overladt helt til mig selv.

Tidligt om Formiddagen kom Dr. Hancke, informeret af Provvisoren. Han havde først været paa Margrethevej 2, hvor alt endnu bar Spor af Gaarsdagens Forvirring. En gammel Dame, som boede til Leje hos Christensens, og som troede fuldt og fast paa »Inspekt. Jørgensen«, havde beredvilligt givet Gestapo mit Signalement: en ældre, høj, stilfærdig Herre med Fuldskæg. Hun blev yderst chokeret, da hun hørte, at hun havde boet under Tag med en Forbryder! At Olaf og Gudrun Christensen ikke havde

kunnet være i Tvivl om Hr. Jørgensens Identitet, var jo desværre en Kendsgerning, og da Halveds Navn paa en eller anden Maade var dukket op under Afhøringen, tog Gestapo Christensen med sig i Bilen, saa han kunde vise Vej til Høje Taastrup. Her stoppede man Halved ind i Bilen, og hvad der siden var blevet af de to, vidste Fru Christensen foreløbig ikke. Resultatet blev dog heldigvis kun, at de overførtes til Faarhuslejren og undgik Deportation, saa de det følgende Foraar kunde vende lykkeligt hjem igen, da Tyskland laa paa sine Gerninger.

En værre Skæbne ramte Hjalmar Petersen. Han fik det tyske Helvede at smage. Men Gud ske Lov klarede han sig med Liv og Helsen gennem Koncentrationslejrene, og efter Befrielsen fortalte han mig om de lange Timer, han den 7. December havde tilbragt inde paa Shell-Huset, glemte af sine Plageaander, spændt ventende paa, om det skulde lykkes mig at undslippe, eller om de havde haft Held til at faa Fingre i mig. Det havde været ham en usigelig Lettelse, da han ud paa Aftenen atter hørte Støvletramp ude i Gangen, hvor Lædertøj og Vaaben blev hængt op, medens man talte i Munden paa hinanden. Der maa være faldet et Spørgsmaal, han ikke har opfattet, for han hørte et højroset og indædt arrig Stemme snerre: »Verdammt! Der Vogel war nochmals geflogen!«

En af »Lystmorderens lille Kanariefugl«s Unger sad som nævnt den følgende Dag ude i Taastrup og spekulerede paa Tilværelsens Usikkerhed. Givet var det, at jeg nu kunde lade Skægget falde. Jeg havde aldrig kunnet vænne mig til det, og den gamle Dames hjælpsomme Snak havde berøvet fortsat Tilgroning af mit Ansigt ethvert rimeligt Formaal. Barbergrejer havde jeg været fornuftig nok til at tage med mig, inden jeg gik fra Margrethevej til Lægen, og i en Skuffe lykkedes det mig at finde en lille Broderesaks. Takket være den og min egen Slaamaskine fik jeg Bugt med Vildnisset og fremtraadte saa glatraget, som da jeg første Gang forlod en Barbersalon. Nu kunde jeg roligt hengive mig til mine Spekulationer.

Hen paa Formiddagen kom min Værtinde et Smut hjem fra Apoteket for at tilberede de nødvendige Kalorier til mig, og noget senere bankedes et med Dr. Hancke aftalt Signal paa Døren. Det var Politifuldmægtig i Tønder *Erik Bøving*, som vilde ind. Han og jeg kendte hinanden fra Mellemkrigstiden, da han var akademisk Skytte, og jeg stod i Københavns Amts Skyttekorps. Efter at jeg den 30. Marts 1942 var blevet forhørt ved Retten i Tønder, havde Bøving og hans Frue gjort en prægtig Aften for mig oppe paa Politimester *Martensen-Larsens* Kontor. De havde endda

knækket Halsen paa en Flaske, som havde været reserveret den første engelske Faldskærmsmand, der maatte havne i Tønder. Og Politimesteren havde deltaget i Slutningen af Gildet, da han kom for at hente mig ud til en lille Aftentur, inden han afleverede mig i Arresten. Nu mødtes Bøving og jeg altsaa paa ny. Han kom for at overtale mig til at tage til Sverige. Det var blevet for farligt baade for mig selv og for dem, jeg havde Forbindelse med, ikke at gøre Myten om min Flugt til en Realitet. Desuden vilde jeg ingen Lejlighed have til at fortsætte mit Arbejde, og Folk flest trængte ikke længere til at vækkes – de *var* blevet vakt! Jeg strittede imod, alt hvad jeg evnede. Han erklærede, at han ikke var kommet paa egne Vegne, men at Spørgsmaalet havde været debatteret, og at han kun gav Udtryk for, hvad man var enedes om. Naa – jeg kunde naturligvis ikke nægte at *tænke* over Sagen; men jeg forsikrede ham, at jeg nok skulde klare mig, og at jeg ikke havde i Sinde at søge hinsidan.

Senere hørte jeg atter Signalet paa Døren. Denne Gang var det min Kone, som bankede paa. Hun havde fundet alt vel i Birkerød og havde af Uro for mig skyndt sig tilbage til Taastrup. Jeg fortalte hende om Bøvings Besøg, og hun tilskyndede mig kraftigt til at følge hans Anvisning. Men jeg var lige stædig. Da det var blevet helt mørkt, og jeg med oprigtig Tak havde taget Afsked med min Værtinde, tog vi med Toget over København til Kongens Lyngby, hvor vi – i Hundekulde – havnede hos vore Venner fra gamle Dage, Lektor *Alf Bo* og hans Hustru, Rektor *Anne Marie Bo*.

I de følgende Dage blev Flugtspørgsmaalet stadig holdt aabent. Det eneste, der efter min Opfattelse kunde tale alvorligt for Flugt, var Hensynet til min Kone. Sæt Gestapo tog hende og forsøgte at lokke mig frem ved at true med hendes Deportation, hvis jeg ikke meldte mig? Kun et haandgribeligt *Bevis* for, at jeg virkelig ikke længere var i Landet, kunde betrygge hendes Tilværelse.

Hertil kom en anden Omstændighed, som jeg ikke i Længden kunde se bort fra. Saa straalende tapper, hun havde været helt fra den 9. April, maatte jeg indrømme, at hendes Kræfter nu var ved at være udtømte. Den dybe Sorg, som Sommeren havde bragt, knugede hende vedvarende. Siden var fulgt en alvorlig Lidelse i den ene Skulder, som hun først ved en smertende Kur var blevet befriet for. Hertil kom, at hendes daglige Ængstelse for mig sled stærkt paa Nerverne, ikke mindst i Taastrup-Dagene. Endvidere stod hun jo med Eneansvaret for baade Børn og Hjem og det midt i en Periode, hvor Uro og Risiko var stadigt stigende. Endelig skulde

det store Arbejde, som Norgesindsamlingen førte med sig, gennemføres uden Hensyn til, hvad der ellers hvilede paa hende. Strømmen af Breve skulde besvares og Bidragyderne takkes. Det var givet, at hun havde Krav paa en Lettelse, hvis en saadan kunde opnaas – og det eneste, der kunde komme paa Tale, var *min* Bortrejse, saa hun i hvert Fald blev befriet for Ængstelsen for *min* Skæbne.

Dette slog Hovedet paa Sømmet. Hvis jeg vedblivende nægtede at flygte, vilde det være Udslag af ren og skær Egoisme. Pligt er Pligt, selv om det i Livet ofte kan være vanskeligt nok at opfylde den. Jeg bøjede mig omsider og lovede, hvad hele mit Temperament i Virkeligheden gjorde Oprør imod.

XXIII

Saa overtog min Kone Kommandoen og traf alle nødvendige Forberedelser til min Flugt – klart, hurtigt og praktisk. Hun opsøgte vor gode Ven, fhv. Minister *Niels Høst*, som paa det Tidspunkt havde faaet overladt et Kontor i Skibsreder A. P. Møllers Bygning paa Kongens Nytorv. Hun forklarede ham Situationen, og han gik straks til *A. P. Møller*, som henviste hende til Kaptajn *Larsen*, der faa Dage senere skulde med Stykgods til Göteborg og videre med Levnedsmidler til Norge. Med hans Baad vilde jeg kunne komme.

Kaptajn *Larsen* var et straalende Menneske, parat til at tage ethvert Ansvar og rede til hurtigt at ordne Sagen. Hans Baad skulde afgang om Formiddagen den 20. December. Aftenen før skulde jeg komme Kl. 10^{1/2} med Bil til Østerport Station, hvor han vilde møde mig og følge mig om Bord. Større Ben var der ikke i det.

Fra Bo's var jeg den 15. December flyttet til Journalist *Ernst Fr. Hansen* og hans Hustru. Han havde været mig til stor Hjælp under mit Arbejde, havde været Bindeleddet mellem Haases Forlag og mig og havde taget Vare paa mine Manuskripter, da jeg ikke længere selv kunde ligge inde med dem. Ogsaa han havde sin Bolig i Kongens Lyngby. I dette smukke, hyggelige og gæstfrie Hjem afventede jeg nu Tidspunktet for Flugten.

Tirsdag Aften den 19. December kom min Kone og min Datter Aagot med Bil fra Birkerød for at hente mig. Det var bælgmørkt, og en tyk Regntaaage mindskede yderligere Sigtbarheden. Da vi naaede ind til Nørre Allé, blev der blæst Luftalarm, saa vi maatte holde stille. Gaden laa øde

hen, kun et Par Hippoer passerede, men uden at standse op ved Bilen. Da Luftalarmen blev afblæst, og vi skulde starte, viste det sig, at den ene Ring var punkteret. Vor fortræffelige og under hele denne Tid altid uegenlyttige Vognmand fra Birkerød, *N. Olsen*, maatte skifte Hjul, og følgelig kom vi først ved 11-Tiden til Østerport Station, hvor Kaptajn Larsen utaalmodigt havde ventet paa os, bange for, at en eller anden Hindring uventet var kommet i Vejen. Han kørte med os til Grønningen. Her tog jeg Afsked med min Kone og Datter, og sammen med Kaptajnen traskede jeg saa ned til Havnen. Ved Indgangen skulde jeg fremvise mit Indentitetskort. Det forvirrede synligt Kontrolløren, da det aabenbarede en kraftigt skægget Herre, medens det var en glatbarberet, der stod foran ham. Larsen reddede mig imidlertid ud af Kniben, og vi kom om Bord.

Her blev jeg straks ført ned i Lasten. Rummene paa begge Sider af Maskinen var indrettede til Brug for de Flygtninge, der skulde med. I det ene Rum var der opstablet Melsække, som man kunde sidde paa. Her viste det sig senere, at *Arne Sørensen* og femten andre, blandt dem et Par Børn, havde faaet Plads. I det andet var der af Æggekasser bygget en Række Hylde, hvorpaa vi – fjorten foruden mig – kunde sidde. I Midten var en lille Gulyplads holdt aaben, saa to eller tre ad Gangen kunde lægge sig og faa en Smule Hvile. Til Rummet førte fra Dækket en smal Gang mellem Æggekasser. Krybende paa alle fire kunde man saaledes komme ned i Lasten. Rummet selv var kun oplyst af en enkelt Skibsygte, hvis Petroleum hurtigt vilde brænde op. Ventilation var der ikke Antydning af, og fra Maskinrummet var man kun adskilt ved den Væg af Jernplader, som omgav det.

Mine Rejsefæller var for længst ankommet, da Kaptajnen og jeg arri- verede. Han ønskede, at vi maatte befinde os vel, og gav enkelte nødven- dige Instruktioner. Næste Formiddag noget før 11 vilde det tyske Politi komme om Bord og udklarere Skibet, sagde han. Det kunde ikke ventes at medføre nogen Risiko, hvis vi forholdt os musestille under Besøget. Naar Politiet var forsvundet, vilde Ankeret omgaaende blive lettet, og saa vilde vi i hvert Fald være uden for Fare. Han bød Godnat, krøb op ad Gangen og lod denne stuves fuld af Æggekasser. Paa Dækket vilde der blive stænket Petroleum, som kunde tage Færten fra Hundene, hvis Poli- tiet mod Forventning skulde have saadanne med sig.

Op saa sad vi altsaa paa vore Kasser, helt overladte til os selv og Skæbnen. Humøret manglede ikke, vi snakkede om løst og fast, præsen- terede os for hinanden og fortalte, hvad hver for sig havde oplevet umid-

delbart forud. De fleste af os havde Klemmer og Øl med. Det blev alt-sammen anbragt i Pulje paa Gulvet, saa ingen skulde mangle den Mad og Drikke, uden hvilken en Helt som bekendt ikke er en Styver værd.

Men det skal ikke nægtes, at Timerne blev lange. Søvn kunde ingen faa, og Kasserne var i det lange Løb forbandet haarde at sidde paa. Kun med lange Mellemrum kunde man paa Omgang faa en Smule Hvile ved at lægge sig paa Gulvet i Rummets Midte – tre ad Gangen og med de forventningsfulde Afløserere siddende parate. Lygten brændte ud, koldt, surt og bælgmørkt blev det – men det sidste viste sig at have en vis Fordel: Et eller andet Sted ved Skibssiden var nemlig stillet en Gulvspand. Til den famlede man sig frem, naar man ikke kunde holde den gaende læn-gere, og det er jo ikke alt, som vinder ved at ses i Neonlys.

Da det endelig blev Morgen, hørte vi Mandskabet rumstere paa Dæk- ket og i Maskinrummet, saa alt kunde være parat, i samme Øjeblik Ud- klareringen havde fundet Sted. Lidt før Kl. 11 opsnappede vi enkelte tyske Ord – Politiet var altsaa kommet; men saa vidt vi forstod, bød Kaptajnen det paa en Drink i sit Lukaf, og da den var skyllet ned, kom de Herrer atter ud paa Dækket og forlod Baaden under højkrøstede »Wiedersehen!« Maskinen gik i Gang, Tavsheden blandt os ophørte, som var der trykket paa en elektrisk Knap – vi dampede af!

Men ganske kort efter hørte vi Signaler til Maskinrummet. Stemplerne standsede. Da de begyndte igen, var Skuden aabenbart ved at vende, og faa Minutter senere dunkede vi atter imod Kajen. Hvad var der sket?

Der var sket dette, at Gestapo havde fattet Mistanke. Det blev den følgende Nat fortalt, at en Flygtning, som tidligere var kommet til Malmø med samme Baad, havde været for aabenmundet og bl. a. omtalt Skibs- kokkens store Hjælpsomhed, en Stikker havde opsnappet Beretningen, og den var gaaet videre til Gestapo, som i sidste Øjeblik var blevet klar over, at nu skulde Baaden igen paa Langfart. Et Par Gestapister var da styrtede til Havnen for at foretage en ekstra Undersøgelse og tage sig venligt af Kokken. De kom imidlertid for sent – Skibet laa allerede ude i Havne- løbet; men de kaprede en Motorbaad, lagde sig paa Siden af det og be- ordrede det ind til Kaj, saa de kunde finkæmme det.

Og *saa* begyndte en Undersøgelse, der strakte sig over to stive Klok- ketimer! Det var netop blevet min og to andres Tur at hvile ud paa Gul- vet – nu var der ingen Mulighed for at bytte Plads igen, før Faren var overstaet. *Hvis* den blev det! Vi hørte disse nidkære Germaner trave

rundt paa Skibet, standse, flytte Gods, trave videre, udspørge og regere. Mere end ti Gange kom de gennem Maskinrummet. Jernristen sang under deres Støvler, og kun den tynde Jernvæg skilte dem fra de to Lastrum, der var pakfulde af Flygtninge. De var ikke to Meter fra os – men de opdagede intet. I begge Rum var der dødsstille – godt to Timer i Træk. Da Afslutningen nærmede sig, hørte vi, at nogle blev ført fra Borde, og at Prærievognen startede. Der havde altsaa fundet Arrestationer Sted. Var den anden Gruppe – den paa Melsækkene – blevet afsløret? I saa Fald vilde det sikkert give Jægerne Blod paa Tanden, saa de gav sig i Kast ogsaa med Æggekasserne og fik en ny Prærievogn rekvireret, naar vi var fundet. Men der skete intet. De arresterede var, saa vidt jeg ved, Skibskokken og et andet Medlem af Besætningen. Ingen af Grupperne blev fundet – end ikke en tredje paa fem Medlemmer, som uden Kaptajns Vidende havde sneget sig om Bord og havde gemt sig forude. Jagten indstilledes, Gestapo forduftede, og mellem Kl. 1 og 1/2 lettede vi endelig for Alvor. Nu var vi paa den sikre Side!

Hvad tænker man, medens en saadan Ransagelse staar paa? Det er utvivlsomt rent individuelt. En lille Frue – der var 4–5 Kvinder i vor Gruppe – udbrød med et Lettelsens Suk, da det var overstaaet: »Aah, nu veed jeg, hvad det er at være angst!« Men hvad vil det sige at være angst? Angst betyder jo heller ikke det samme for alle Mennesker og i alle Situationer. Naturligvis følte jeg mig ikke veltilpas, saa længe Gestapo var om Bord; men jeg var i den Grad optaget af at lytte, at det egentlig tog de fleste af Tankerne. Desuden var der jo ikke noget at gøre. Lukket inde i et mørkt, tilproppet Rum i Bunden af et Skib, var jeg nødt til pænt at afvente Begivenhedernes Gang. Gik den, saa gik den, og gik den ikke – naa ja, saa gik den altsaa ikke! Jeg tror, jeg kommer Sandheden nærmest ved at sige, at medens jeg følte Lettelsen som en faktisk og stor Realitet, var den forudgaaende »Angst« som en ubevidst Fornemmelse, der »sad i Kroppen«, men ikke havde synderligt med bevidste Forestillinger at gøre. Den forhindrede mig i hvert Fald ikke i fuldkommen roligt at følge Slagets Gang, spændt paa, hvad det hele vilde ende med. Og jeg tror, at mine Rejsefæller tog Situationen paa nogenlunde samme Maade – skønt hver enkelt naturligvis har gjort sig sine Tanker.

For mit Vedkommende var det tungest vejende Bevidstheden om, at en meget væsentlig Periode i min Tilværelse uigenkaldeligt var afsluttet. Mod min Vilje havde jeg brudt Broerne af. Hvad der nu skete i mit Land,

stod jeg helt uden for – som Tilskuer. En modbydelig Fornemmelse! Til Gengæld troede jeg, at jeg vilde være blevet befriet for den Angst, som ofte havde redet mig og navnlig i Dagene efter den 7. December: at Gestapo skulde forgribe sig paa *min Kone*, hvis det havde mindste Haab om derved at fange *mig*. Jeg vidste med Sikkerhed, at *hun* ikke længere var angst for den Skæbne, der kunde ramme *mig*. To meget væsentlige Ting var altsaa opnaaet ved mit Offer.

XXIV

Kaptajnen tog det Parti at stikke direkte fra København over i svensk Søterritorium for at undgaa nye Ubehageligheder. Langs den skaanske og hallandske Kyst sneglede vi os derpaa langsomt nordover – uendelig langsomt, dels fordi Vejret var stærkt taaget, dels paa Grund af Minefaren. Fra vi kom om Bord i København, gik der 46 Timer, inden vi kunde gaa i Land i Göteborg, og i hele denne Tid sad vi nedstuede i det mørke, ubekvemme Lastrum, hvor Luften blev mere og mere beklumret, ikke mindst takket være Gulvspanden. Intet Under, at enkelte af mine Rejsefæller blev syge. Vore Klemmer var sat til Livs i Løbet af den første Nat, vi savnede Drikke og var baade hundesultne og hundetørstige, da vi begyndte paa den anden Nat; men det var der ikke noget at gøre ved. Vi maatte holde Ørerne stive og Humøret oppe, smaasove og smaasludre, som det nu faldt sig, og haabe paa, at vi inden alt for længe kunde komme op i Dagslyset igen. Det blev der imidlertid ikke noget af. Det var for længst blevet mørkt, da vi henved Kl. 8 Torsdag Aften den 21. December nærmede os Göteborg. Først da blev Gangen ryddet for Æggekasserne, saa vi kunde krybe op paa Dækket. Inden vi lidt senere lagde til Kaj, maatte vi dog ned i Dybet paa ny. Der laa nemlig tyske Dampere i Havnen, og Kaptajnen vilde ikke risikere, at der fra dem blev lagt Mærke til det ejendommeligt store Antal Passagerer, hans Fragtbaad rummede. Han konfererede med det svenske Havnepoliti, nogle Godsvogne blev kørt frem paa Havnesporet, saa de kunde tjene som Skærmbrædt, og endelig fik vi Lov til een for een at gaa i Land – gaa i Land i en By, der straaledede af Lys, saa det næsten skar i Øjnene, ikke bare fordi vi kom fra »Lastens mørke Hule«, men fordi vi i det mørklagte Danmark gennem Aar var blevet afvænnede med at se Gader og Huse badede i Lys.

For mig betød Landgangen en Understregning af, at Tærningerne var kastede og Tæppet gaaet ned for al Medleven i den Kamp, der havde fyldt mit Sind lige fra Okkupationens allerførste Morgentimer hin skændige 9. April. Det var ikke en individuel Befrielse som denne, jeg havde kæmpet for. Jeg havde villet en Befrielse af alt det, jeg levede iblandt og hørte sammen med – og nu havde jeg forladt det. Mine Breve hjem fra Tiden i Sverige præges saa at sige alle af Uroen for mine kære og Frygten for at have handlet urigtigt ved at flygte. Andre har vel haft det ligedan. »Flytningspsykose« var et ret almindeligt og naturligt Fænomen.

Men Gud ske Lov blev Opholdet i Sverige kun et kortvarigt Intermezzo – fra Aftenen den 21. December 1944 til den tidlige Vidundermorgen den 5. Maj 1945. De fleste Enkeltheder skal jeg gaa let hen over, for de er uden ringeste Interesse. Længsel og Ensomhedsfølelse, begge adskilligt større end i »Vestre«, er intet Tema for andre end dem, man i selve Øjeblikket har plaget med dem. Altsaa kort og godt: Som alle mine Rejsefæller maatte jeg Morgenen efter Ankomsten til Afhøring hos det stedlige Politi; men medens mine Fæller blev sendt til Forlægninger, imødekom man – jeg veed ikke af hvilken Grund – min Anmodning om straks at maatte rejse til Stockholm. Ja, ikke nok nok med det: man beordrede en Mand til at være mig behjælpelig med at faa sikret en Sovevognsplads i Nattoget, skaffet mig de nødvendige Rationeringsmærker og faa mine danske Penge vekslede i en Bank. Derefter smaadrev jeg Dagen igennem og besøgte om Aftenen min gamle Fælle fra »Vestre«, Oberstløjtnant Ørum, der sammen med sin Frue boede som Flygtning i Göteborg, dybt skuffet over den Reservation, hvormed det svenske »Flygvapen« havde mødt ham. Fra ham gik jeg direkte til Toget, og næste Morgen – min Fødselsdag – var jeg i Stockholm. Politiet i Göteborg havde bedyret, at jeg ikke vilde kunne finde Tag over Hovedet med det samme, men det slog ikke til. Heldet var i ufattelig Grad med mig, saa der ikke var gaaet en halv Time, før jeg havde lejet et lyst og smukt Værelse i et pænt Strøg – Grev Magni gatan, en Sidegade til Strandvägen –, hvor jeg kom til at bo hos en elskværdig ældre Dame, Frk. *Mimi Hörnquist*, og hendes unge Niece.

Noget af det første, jeg foretog mig, var at faa arrangeret et Interview med »Dagens Nyheter«, saa Gestapo kunde se det formaalsløse i at fortsætte Eftersøgningen. Men forøvrigt gik jeg hurtigst muligt i Gang med at arbejde i Haab om derved at holde de mørke Tanker i Tømme. Alle-

rede den 26. December skrev jeg en Kronik – »Patrioterne og Politikerne« – til »Handelstidning«en i Göteborg.

Det kunde ogsaa virke forstemmende i Stockholm at mærke den store Forskel mellem dansk-norsk og svensk Psyke. Vilkaarene i de besatte, nu begge kæmpende Lande og det neutrale Sverige gjorde Forskellen naturlig, man var kun ikke indstillet paa at møde den. Det officielle Sveriges Hjælpsomhed mindes med dyb Taknemmelighed og Anerkendelse paa Grund af de Ofre, den medførte. Men Gennemsnits-Stockholmeren begreb ikke stort af det, der var hændet os, eller omfattede vore Forhold med dybere Interesse. Jeg traf dog efterhaanden en Del Stockholmene, der talte selvsamme »Sprog« som jeg – fremtrædende Personligheder som Prof. *Nils Ahnlund* og General *Jung* og ikke faa Pressefolk eller Medarbejdere ved T.T. Men Hovedindtrykket karakteriseredes ved en lille Episode som følgende:

Det var umiddelbart før Malerens Selvmord i Berlin-Bunkerens. Dirrende af Spænding havde jeg i dagevis været lænket til Udsendelserne fra BBC og vor egen Frihedssender. Nu *maatte* det ske! Nu *maatte* Sejren være vundet! Hvert Øjeblik kunde det store, afgørende, forløsende Budskab komme!

Jeg drev ned mod Stureplan, hvor jeg saa, at der simpelthen var sort af sammenstimlede Mennesker foran nogle Vinduer med skrevne Avisplakater. *Nu* er det vidunderlige altsaa indtruffet! tænkte jeg. Se, hvor oplivede Folk er! De snakker og ler og gestikulerer! Omsider naaede jeg saa langt frem, at jeg kunde læse Nyhederne. Hvad stod der? Intet som helst andet, end at en eller anden Sportshelgen, i dette Tilfælde Gunnar Hägg, var styrtet et Par Sekunder hurtigere af Sted end sine Konkurrenter! Leve Gunnar Hägg! Hurra for Gunnar Hägg!

Sceneriet virkede under de givne Omstændigheder ufatteligt provinssielt. Sig det kun: Det var uretfærdigt at dømme ud fra saadanne Smaa-træk. Men desværre er det den Slags, der aldrig lader sig helt udviske af Erindringen.

XXV

Jeg havde tænkt mig at kunne fortsætte mit Arbejde med Manuskriptet til Haases Forlag. En stor Del Materiale havde jeg faaet med mig til Stockholm, og det haabede jeg at faa suppleret ved Hjælp af Kungl. Biblioteket og den svenske Rigsdags Bibliotek. Det lod sig dog ikke gøre. Dels

savnede de meget af den Litteratur – danske Dagblade, Tidsskrifter, Brochurer o. lg. – som jeg nødvendigvis skulde bruge, dels var »Atmosfæren« i Byen ikke en saadan, at den virkede inspirerende, og dels endelig kom jeg hurtigt og naturligt ind i en Diskussion med mine flygtede Landsmænd om et bestemt Problem, der nu trængte sig stærkt paa: *det sydslesvigske Spørgsmaal*.

Hjemme var det kun blevet drøftet i Fortrolighed, paa lukkede Møder eller i den illegale Presse, og det var egentlig først i 1944, at man havde følt det som virkelig aktuelt. I Sverige laa Forholdene anderledes. Her var det til aaben Debat, og snart sagt alle Meningsafskygninger kom til Orde – de koldt afvisende, de moderat indrømmende og de stærkt engagerede.

Hjemme havde Højskoleforstander *Aage Møller*, Rønshoved, været den mest fremtrædende Repræsentant for »Aktivisternes«. Hans kategoriske Krav om et kommende Danmark til Ejderen udsprang hverken af Ønske eller Haab, men slet og ret af *Tro*. For ham var det den selvfølgeligste Sag af Verden, indiskutabel. Omtrent paa samme Linie stod Flertallet af »Dansk Samling«s Medlemmer. Det fremgik af Indlæggene paa deres Møder, hvor ogsaa *Aage Møller* talte om Sagen. Faren ved en Forskydning af Grænsen til Ejderen, sagde han ved et Møde i Randers, Maj 1944, saa han bort fra, »da vi netop trængte til at komme til at leve Livet farligt«, og fire Femtedele af Mødedeltagerne hilste Udtalelsen med Bifald (Skriftlig Rapport af 23. Maj 1944).

I Slutningen af November 1944 søgte »Dansk Samling« direkte Kontakt med mig for at faa mig til at behandle Grænespørgsmaalet i den illegale Presse ud fra de Retningslinier, som DS havde stukket ud. Det kunde jeg ikke inklade mig paa. Ikke under nogen Omstændighed vilde jeg give Slip paa den nationale Selvbestemmelsesret som Grundlaget for enhver tænkelig Grænseændring. Jeg havde som adskillige andre hørt om det Sindelagsskifte, der sagdes at være i Gang i Sydslesvig, men der forelaa afgjort ikke noget *Bevis* for dets paastaaede Omfang. Havde man Grund til at tro, at virkelig et *Flertal* dernede havde omsindet sig? Jeg tilstaar aabent, at jeg paa dette Tidspunkt bedømte Forholdet nøjagtigt, som jeg syv Aar tidligere havde gjort det under en Polemik med den berygtede hjemmetyske Nazist *Wilb. Jürgensen* (»*Asmus v. d. Heide*«): at »Grænsen ligger fast« (Grænsevagten 1937, S. 190).

Paa den anden Side kunde jeg ikke høre »Dansk Samling«s Unge give Udtryk for deres Opfattelse uden at føle den varmeste Sympati for deres

Begejstring, deres Haab og deres Tro. For dem var Sydslesvigs Befrielse en logisk Konsekvens af dansk Befrielse overhovedet. Kort før den store Majdag i 1945 bad jeg en af dem, jeg satte størst Pris paa, Arne Sørensens nære Medhjælper *Signe Sand*, om at fortælle mig, hvorledes hun og den Ungdomskreds, hun tilhørte, saa paa Grænsespørgsmaalet. Hun svarede i et Brev:

»Hvad mig selv angaar, da har jeg det, som jeg tror, en stor Del yngre »Illegalister« har det i det Stykke: det slesvigske er det Spørgsmaal, vi gaar i Seng med og staar op med, og som aldrig forlader os. Helt ud politisk Klarhed har vi ikke – maaske –, men vi har faaet Klarhed over saa meget andet gennem de sidste Aar. Ingen ved bedre end Dr. la Cour, hvilken skrap Opvækst, vi, der er omkring tredive, har haft. De særeste Ting blev vi bildt ind. Og ivrigt heppet blev vi fra saa godt som alle Landets Talerstole til at sætte os op mod Livets elementære Love. Saa kom Krigen, og hele Læsset væltede ned om Ørerne paa os. – Nu tror jeg ikke, der er en eneste af de »aktive«, der ikke har det nøjagtigt som jeg, da jeg sad som Lærerinde i Vestjylland og blev opfordret til at gaa ind i Arbejdet og lege Legen med Gestapo: »Nej, *det* kan jeg ikke. Jeg er slet ikke Krieger. Jeg har ikke engang fysiske Kræfter«. Men vi blev nødt til at være Krigere alligevel. Havde vi ikke vidst det andetsteds fra, saa sagde Dr. la Cour Pjecer os det. Aldrig skal jeg glemme de Pjecer. – Og vi opdagede, at vi kunde. Vi kunde baade skyde Gestapo og snyde Gestapo. Og hvor der ingen Kræfter var, der blev de til, netop i det Øjeblik, der var Brug for dem. Jeg tror, det er netop det Grundlag, vort slesvigske Syn hviler paa: at vi kan det, vi hele vor Ungdom er blevet bildt ind, at vi *ikke* kunde. – Kære Dr. la Cour, ingen skal være mere villig end jeg til at indrømme Dem, at Forstanden *maa* kontrollere alle andre menneskelige Egenskaber, og at vor Linie kan udarte til en Katten-efter-Rotten-sprang-Politik, er der vel Fare for. At Verden og vi selv – trods alt, hvad der er sket – vil vise sig at være evigt de samme, er sikkert ogsaa en Erfaring, Aarene vil lære en. Men hvor skal vi gøre af os selv, hvis vi ikke faar Slesvig? Hvad skal de Kræfter vende sig imod, hvis ikke netop vor gamle onde Samvittighed og gamle Kærlighed, Slesvig? Saa mange umulige Aktioner er lykkedes i det sidste Par Aar. Skulde det saa ikke lykkes at sabotere Tyskheden i Slesvig, efterhaanden som Aarene gaar, og sætte det egentlige Præg, det danske, paa det igen? . . . Skaane kan saamænd være slemt nok. Det mærker jeg hver Dag her i den gamle danske By Malmø. Skal Slesvig saa ogsaa glide fra os, saa er det som om vi var blevet puttet i Kassen igen og Laaget smækket i – som om hele vor kolossale Kraftanstrengelse, vor Sved og vor Skræk og vort Slid alligevel viser sig at være et Pirat-Eventyr, hvis Betydning baade for os selv og for Landet vi havde overvurderet. (Brev af 15. Marts 1945).

Jeg kender intet smukkere og rigtigere Udtryk for, hvordan Opfattelse og Stemning var blandt den Ungdom, som under Besættelsen havde sluttet sig til »Dansk Samling«.

Selv arbejdede jeg gennem Januar daglig med Grænseproblemet. Jeg vilde gerne finde frem til at formulere et Program, som gav baade Følelse

og Forstand, hvad der med Rette tilkom dem, og som derfor vilde have i hvert Fald *nogen* Chance for at vinde Tilslutning, selv om de mest passive og de mest aktive ikke kunde føle sig tilfredsstillede ved det. De sidstnævnte begik efter min Opfattelse to afgørende Fejl. For det første antog de, at det sydslesvigske Spørgsmaal vilde vise sig lige saa enkelt at løse, som det nordslesvigske havde været i 1918–20. Det skyldtes hovedsagelig Mangel paa Kendskab til hele den historiske Udvikling Syd for Grænsen. Hvor Forudsætningerne er saa vidt forskellige som Nord og Syd for denne, kan Problemløsningen hverken blive lige let eller kræve samme Tilrettelægning begge Steder. Den anden Fejl var, at man vilde se bort fra Selvbestemmelsesrettens Princip, hvis den storpolitiske Konstellation gjorde det nødvendigt eller bare muligt, og her kom – som Tilfældet ogsaa havde været i 1918–20 – Forventninger om Kiel-kanalens Internationalisering ind i Billedet. Kanalspørgsmaalet fik Diskussionen blandt »aktive« Flygtninge til at blusse endnu stærkere op. Muligheden for en Internationalisering turde jeg ikke helt afvise, selv om jeg ikke troede paa den, og en Programformulering maatte altsaa tage Hensyn til den. Midt i Januar henvendte Sekretæren ved »Dansk Samling« i Sverige sig til mig og bad mig om at tale ved et Møde, man vilde arrangere i Restauranten paa »Skansen«. Det lovede jeg at gøre, og som Mødeaften blev den 5. Februar fastslaaet.

Jeg kaldte min Tale »*Et dansk Fredsmaal*«. Den indledes med et kort Rids af Meningsbrydningerne i 1918–20, og jeg understregede den Lighed og den Ulighed, som fandtes mellem da og nu. Mellemløstiden havde, mente jeg, lært os Sydslesvig at kende. Der var stadig kun Tale om et relativt lille dansk Mindretal, hvis ringe Talstyrke dog ikke løste os fra vore Forpligtelser over for det. Vi havde to Muligheder: 1) at arbejde for en *Grænseforskydning*, altsaa en statslig Incorporering af sydslesvigske Omraade i Kongeriget, eller 2) at søge Mindretallet sikret i dette Omraade ved *en ny Status*, som bedst muligt kunde garantere Ukrænkeligheden af alle dets naturlige Rettigheder.

Jeg polemiserede i det følgende stærkt imod dem, der krævede en øjeblikkelig Grænseforskydning til Danevirke eller Ejderen. »Vi vil ikke gaa ind i en usikker Fremtid med vort Land som en overordentlig alvorligt nationalitetsblandet Stat«. Skulde Grænsen flyttes *nu*, uden at denne Fare fulgte med, maatte den indlemmede Landsdel saa godt som tømmes for sin Befolkning – en Tanke, man vitterligt propagerede for:

»Der har virkelig i den svenske Presse været danske Røster fremme, som har krævet en Tvangsevakuering af Sydslesvig. Det har dog ikke været Hensynet til det danske Mindretal, som har animeret dem til at forlange den sydslesvigske Jord udleveret. De har gjort det, fordi de ikke kunde tænke sig, at den danske Stat paa anden Maade vilde blive i Stand til at faa dækket de Tab, Fjendens Udplyndring har paaført os . . . Kan virkelig noget Menneske, som kender vort Folks Psyke og ikke bare drømmer sig til den, nære den vanvittige Illusion, at vi skulde være parate til at jage ca. 300.000 Mennesker fra Hus og Hjem for derved at faa et Tilgodehavende dækket? . . . Planen vidner kun om, hvor snigende og opløsende Nazipesten har virket paa enkelte Sind – ogsaa hos os«.

Blandt flere andre Argumenter mod en hurtig Grænseforskydning kom jeg ogsaa ind paa det ofte benyttede Resonnement, at Tysklands Magt for alle Tider var brudt, og at vi derfor farefrit kunde udnytte Øjeblikket:

»Tysklands Magtesløshed afhænger i første Linie af, hvorvidt det engelsk-amerikanske Samarbejde med Sovjetrusland kan fortsættes uden Forstyrrelser. Hvor længe vil det vare, inden britiske og russiske Interesser kolliderer? Ti – femten – tyve Aar? Tror De længere? Jeg er ikke selv saa optimistisk . . . For mig er der ikke den ringeste Tvivl om, at det vilde være et Udslag af den yderste Letsindighed, hvis vi benyttede Øjeblikkets Situation til at fremkalde en Grænseflytning«.

Paa den anden Side vilde dansk Passivitet betyde, at vi svigtede Medansvaret for vort Mindretals Fremtid, og Svigten kunde føre til, at de danske Sydslesvigere følte sig tvungne til at udvandre en bloc, fordi de ikke længere kunde udholde Utrygheden under tysk Herredømme. Samtidig vilde vor egen Ansvarsfølelse have lidt et ubodeligt Skaar:

»For vor Fremtids Skyld har vi en uafviselig Pligt til – selv med egen Risiko – at søge skabt *en ny Status* i Sydslesvig, som vil gøre det muligt for vort Mindretal at høste Lønnen for Lidelser og Trofasthed ved dette: i Tryghed at kunne leve paa den nedarvede Jord«.

Hvis det store Verdensopgør ikke medførte en Ophævelse af tysk Stats-højhed over Sydslesvig – og det var den Mulighed, jeg selv regnede med – maatte en fri dansk Regering søge at faa gennemført faste Rammer for det danske og det nordfrisiske Mindretals kulturelle og materielle Liv med Adgang til Regres til en kommende international Organisation, hvis Tyskland skulde forsøge at omgaa eller sabotere deres Rettigheder. Vi maatte med andre Ord tilstræbe *en international Status* for Mindretallene, forankret i selve Fredens Bestemmelser.

Hvis tysk Højhedsret derimod ophævedes i Egnene Syd for vor Grænse, laa Forholdet anderledes. Aarsagen kunde i saa Fald kun være en – ikke

meget sandsynlig – Internationalisering af Kielkanalen. Med denne regnede, som nævnt, adskillige, og de mente da, at vi i saa Fald vilde faa tilbudt Administrationen af den internationaliserede Kanalzone, maaske endog blive tvungne til at administrere den. I intet af Tilfældene vilde jeg gaa med. »Vi vil ikke være tjente med for fremmed Regning at skulle paatage os Ansvar for vidtstrakte Omraader«, der jo ogsaa maatte komme til at ligge Syd for Kanalen. »En holstensk Korridor og et slesvigsk Østpreussen vilde være en ligge stor Ulykke for alle Parter«.

Men oprettedes trods alt Zonen, maatte der i dens Statut indføres Bestemmelser, som sikrede de nationale Mindretals Rettigheder, og muligvis kunde den Del af Omraadet, som var »dansk Folkegrund« – altsaa Landet ned til Sli–Danevirke – blive udskilt som »et særligt Mandat« under dansk Administration, saa det i militær, finansiel og repræsentativ Forstand var knyttet til Kongeriget, men hvad samtlige lokale Spørgsmaal angik var fuldt ud selvstyrende. Maalet maatte i saa Fald være, »at København blev saa lidt fremtrædende som muligt, Flensborg saa stærkt«.

Jeg foretrak en sådan Ordning frem for den at overlade hele Zonen til internationale Myndigheders Administration, fordi vi kun ved at paatage os Ansvar vilde erkende, »at et Folk, der vil bevare sin Selvrespekt, ikke kan lade andre om at røgte en Opgave, som det ved egne Kræfter er i Stand til at løse«.

»Der er den nøjeste, den intimeste Forbindelse mellem det Ansvar for Landets Frihed, som kræver et militært Forsvars Ofre, og det Ansvar for voldførte Landsmænds Frigørelse, som fordrer, at en Nation anspænder al sin aandelige og organisatoriske og administrative Kraft for at komme dem til Hjælp. Man kan ved baade det ene og det andet Argument prøve paa at imødegaa en saadan Følelse; men man kan ikke nægte, at den deles af Tusinder og atter Tusinder af Danske, og at deres Tal er blevet endnu større, end det var før, paa Grund af den Erfaring, Besættelsen har givet os – Erfaringen om, hvad det koster at vise et Ansvar fra sig og lægge sin Skæbne i fremmedes Hænder. Hverken militært eller folkeligt eller statsligt er der noget, der hedder »Frelsen ved at ligge død«.

Der var i disse mine Betragtninger en Del, som viste sig rigtigt – andet, som dementeredes af de følgende Begivenheder. Anderledes kunde det ikke være. Først Bagklogskaben kan folde Hænderne og sige Amen. Hvad jeg med Talen havde forsøgt, var at føre Diskussionen ind paa en anden Bane end den tidligere havde fulgt, og dette viste sig at være et frugtbart Initiativ.

XXVI

Succes havde jeg unægtelig ikke paa Mødet. Flertallet af Deltagerne var jo DS.-Folk, og noget saadant havde de aldrig hørt før. Og bedre gik det mig ikke, da jeg den 28. Februar gentog mine Udtalelser i Diskussionsklubben »*Academicum*«. Her var Forsamlingen ganske vist mere blandet. Der var ikke faa, som forholdt sig udelukkende negativt til ethvert sydslesvigsk Spørgsmaal, der strejfede Tanken om et nyt Ansvar, endsige en ny Grænse. Alt var ordnet til Ug i 1920. Der var ved Siden heraf en neutralt indstillet Mellemsgruppe, som kunde tænkes at blive aaben for Diskussion, hvis man ikke gav op, og der var endelig en Flok helt rabiante Aktivister. Departementchef *Wilcke* kørte saaledes op med sin vante Lektie: Vi skal uden videre tage alle tysksindede Sydslesvigeres Jord som Erstatning for Udplyndringen af os og eksportere enhver, der vil modsætte sig Operationen. Da jeg indskød det Spørgsmaal, hvem der i saa Fald skulde dyrke Jorden, svarede han uforknyt, at der jo var Arbejdsløse nok i København til et saadant Job! Helligt Enfold! Og med den Slags Folk skulde man virkelig diskutere!

Anonyme Breve fik jeg med Posten. Jeg havde paa »en kedelig og uværdig Maade« blandet mig i Grænsediskussionen. Havde jeg »ikke Mod til endnu en Gang at gennemgaa en Grænsekamp«, kunde jeg dog i det mindste »tie stille i Stedet for at falde alle os i Ryggen, som har været hans største Beundrere og Hjælpere«. Kort sagt – fra en »Helt« var jeg pludselig blevet en »Stodder«.

At efter mine Begreber ingen kunde give Anvisning paa en Patentløsning, fremhævede jeg under en Samtale den 9. Februar med *Christmas Møller*, som netop da var i Stockholm. For os begge havde Grænsespørgsmaalet den samme Vægt og Alvor, for os begge var Ønsket om at skabe de bedste Fremtidsbetingelser for vore sydslesvigske Landsmænd lige brændende, for os begge var Tanken om en hurtig og voldelig Grænseflytning lige uacceptabel. Forskellen imellem vore Opfattelser laa paa andre Punkter. *Han* savnede enhver som helst Tro paa en dansk Regeneration Syd for Grænsen – *jeg* var overbevist om dens Mulighed, hvis den Omsindelse, der taltes saa meget om, skulde vise sig at bunde dybere, end Mellemkrigstiden havde varslet. Det vilde man først kunne se, saafremt det lykkedes at gennemføre *en ny Status* for Befolkningen dernede, en internationalt

garanteret folkeretlig Anerkendelse af Mindretallets frie Ret til med alle lovlige Midler at arbejde for at opnaa det Flertal, som kunde motivere en ny Grænseafgørelse paa Basis af Selvbestemmelsesrettens Princip. Mandat-tanken advarede han imod, fordi den efter hans Mening vilde blive benyttet som Genvej til et Folkekrav om hurtig Grænseflytning, medens jeg i den saa en Bremse paa alt, som endnu var umodent og uafklaret og i lange Tider vilde vedblive med at være det.

Paa endnu et Punkt var Christmas Møller og jeg ikke enige. Jeg spurgte ham, hvorledes han stillede sig til *en dansk Besættelse af tysk Territorium*. For mig stod det saadan, at vi baade af Hensyn til os selv og ikke mindre for derved at aflaste de Allierede burde paatage os Okkupationsansvaret inden for en mindre tysk Sektor og i saa Tilfælde Sydslesvig. Han svarede, at han principelt var stemt for en saadan Deltagelse i Tysklands Besættelse, men at han kategorisk vilde afvise Sydslesvig som en passende Sektor for os – »saa hellere Württemberg«. Alligevel hindrede vore Divergenser os ikke i Dagen efter (10. Februar) i Fællesskab at faa en Forhandling i Stand med Redaktionen af »Danskeren«, et dansk Ugeblad for vore Flygtninge, og her blev det besluttet uændret at udsende min Tale som Pièce. Den spredtes 3. Marts i Sverige, og en Del af Oplaget smugledes ind i baade Danmark og Norge.

Udsendelsen bevirkede, at Diskussionen om Grænsespørgsmaalet for mange kom til at staa i et nyt Lys. Arne Sørensen reagerede i et langt Brev (6. April), hvori han redegjorde for, af hvilke Grunde han indtil da ikke havde givet sit Parti en bestemt Parole (men rigtignok ladet Ekstremistfløjen havde frit Slag ved Kursus og Smaamøder!). Han analyserede Stillingen derhjemme – i Befolkningens brede Lag, inden for Frihedsraadet og blandt ledende Politikere –, erklærede sig i Hovedsagen enig med mig og bad mig omskrive Piécen, saa den i højere Grad tog Sigte paa vore hjemlige Forhold og i mindre paa Stemningen blandt Flygtningene, og »jeg vil indtrængende foreslaa Dem at starte med Tanken om Besættelsen. Den griber ind dèr, hvor mange føler sig forpligtede overfor de Allierede, naar disse skal have mange af deres Tropper til Østen eller hjem paa haardt tiltrængt Orlov«.

Dette med Besættelsen saa vi nu ikke ens paa. Arne Sørensen vilde have en »Langtidsbesættelse« og til den knytte »det opdragende Arbejde paa langt Sigt og en Klausul om, at man kan foretage en Revision senere, hvis Befolkningen kan vindes«. Jeg advarede bestemt imod den Frem-

gangsmaade. En Okkupation vilde altid være ildeset og burde derfor gøres saa *kortfristet* som muligt. Arne Sørensen havde i sit Brev meddelt mig, at Studenternes sønderjydske Forening »Hejmdal« sammen med Folk fra »Dansk Samling« havde nedsat et sydslesvigsk Udvalg, ledet af den unge cand. jur. *Frantz Thygesen*, og at han og Thygesen vilde »koble i Langtidsbesættelsen som aktuel Forpligtelse overfor vore Allierede«. Deri tog han fejl. Thygesen var aldeles ikke interesseret i en Langtidsbesættelse. Hans Standpunkt laa mit betydeligt nærmere.

Og derpaa lagde jeg Vægt. Hans Kendskab til Forholdene i Sydslesvig var nemlig *langt* større end Arne Sørensens, og til de aktuelle Forhold kendte han ogsaa adskilligt mere end jeg. Han havde Besættelsesaarene igennem haft hyppig Kontakt med Sydslesvigere, hvad jeg af gode Grunde havde været forhindret i, og de Rapporter, han sendte til cand. jur. *Kisbye Møller* i Stockholm, var særdeles værdifulde. I en lang Rapport af 12. April, udelukkende handlende om min Pièce, godkendte han paa alle væsentlige Punkter min Opfattelse, men mente i en enkelt Henseende at maatte tage Afstand fra mig, skønt min Opfattelse, ogsaa hvad denne Enkelthed angik, faldt sammen med hans – hvad han bare ikke havde forstaaet. »Ordet Mandat gaar jeg i en stor Bue udenom«, skrev han, »det lyder for varigt«. Ja, det var netop ogsaa Meningen, at det skulde »lyde« saadan. Men i *Praksis* kunde en Mandatorning kun blive den »midlertidige Mellemløsning«, som han selv tilstræbte. Den maatte – forhaabentlig inden længe, naar Sindene var faldet til Ro og afklarede – afløses af en virkelig varig Ordning, akkurat som de Allieredes »Mandat« over det øvrige okkuperede Tyskland ikke var andet end en »Mellemløsning«, der midlertidigt var den eneste Form for Administration af Nazisternes Fallitbo. Om Mandatet kunde føre til det, som han (og jeg) kaldte det endelige Maal: »fuld Genforening indenfor en forholdsvis kort Aarrække«, vilde helt afhænge af Udviklingen i Efterkrigstiden – dels den storpolitiske Udvikling og dels vor egen Administration af Mandatet. Men ogsaa med Hensyn til dette sidste var han og jeg enige. Vi maatte, hedder det i Rapporten,

»skabe en forsvarlig Ordning, der ikke gaar berettigede Interesser for nær. Hvis det saa skulde vise sig, at vi har taget fejl, at H. V. Clausen har haft Ret, vil det danske Folk utvivlsomt efter en Prøvetid lade Sydslesvig følge sit eget Ønske og gaa tilbage til Tyskland«.

Vi haabede og troede begge, at dette ikke skulde blive Udgangen; men vi saa hverken nogen Mulighed for eller nogen som helst Ret til ikke at

lade Befolkningsflertallet træffe den endelige Afgørelse, saa hurtigt det overhovedet kunde ske, efter at Sammenbruddets Forvirring og Sindenes Ophidselse havde lagt sig.

Fra flere af de Forlægninger, hvor Den danske Brigade uddannedes, var der Bud efter mig, og Chefen for Brigaden, General *Knudtzon*, opfordrede mig til at tale for Mandskabet, naar det om kort Tid var trukket sammen i en skaansk Storlejr. Han førte mig ogsaa den 12. April sammen med den svenske Øverstkommanderende, General *Jung*, hvem jeg derved fik Lejlighed til grundigt at informere om Grænsespørgsmaalet. Problemet laa ham, som naturligt var, ret fjernt; men han var levende interesseret, rettede talrige Spørgsmaal til mig og takkede mig meget varmt, da vi skiltes. Med daværende Kommandørkaptajn *Kjølser*, Chef for Brigadens Marineafdeling, havde jeg gentagne Gange drøftet Sagen. Vi stod helt paa samme Linie.

Ved Midten af April Maaned var ingen i Tvivl om, at Tyskerne nu sang paa deres sidste bedrøvelige Vers. Senest om en Maaned maatte Halsen være knækket paa dem. Og det satte Tempoet for Debatterne blandt Flygtningene yderligere i Vejret. Den 14. April holdtes et sønderjyds Møde under den pompøse Betegnelse »Sønderjyds Kongres« – med syv indledende Talere foruden Indlæg af en *Dr. Walther* fra den czeckiske Legation og Rapport fra London ved *Ole Kiilerich*. Vi diskuterede fra Kl. 1/24 om Eftermiddagen til Midnat uden at komme ud af Stedet. Ekstremisterne paa begge Sider fastholdt deres Standpunkter, og det rørte dem ikke, at »Mellemløsningen« saa øjensynligt havde vundet Terræn, siden den var blevet sat paa Dagsordenen den 5. Februar.

Efter Mødet var der seks Unge, som besluttede, at de nu vilde tage Affære selv. Det var *Kisbye Møller*, *Sven Kjems*, *Poul Meyer*, *Kaj Holmbæk*, *Amby jr.* og *Bonde-Henriksen*. De kom til mig og bad, om de maatte raadføre sig med mig Dagen efter, hvad jeg meget gerne sagde Ja til.

Deres Forslag gik ud paa at rette en Henvendelse vedrørende en ny Status i Sydslesvig direkte til de allierede Magter. Fremtrædende Navne blandt Flygtninge og et tilsvarende Antal hjemme i Danmark, hvor *Frantz Thygesen* skulde opfordres til at samle dem, skulde undertegne Henvendelsen, og den skulde overrækkes, inden der var dannet en fri dansk Regering, idet man dermed haabede i nogen Grad at lægge Baand paa en eventuel Opposition blandt vore Politikere. Jeg fraraadede straks og bestemt en saadan Metode. Selv et stort Tal af Navne vilde kun være et stort

Tal af Enere, og Henvendelsen til Magterne vilde være virkningsløs, medens den med Rette derhjemme kunde blive sammenlignet med det »private Diplomati«, som – ikke af mig – var blevet drevet i 1918–20, og som var resulteret i et alvorligt politisk Bagslag. Skulde en Henvendelse som den foreslaaede i det Hele faa Vægt, maatte det være Frihedsraadet og helst tillige Grænseforeningens Hovedstyrelse, som fremførte den. Det var meget tvivlsomt, om Frihedsraadet vilde være med dertil, men det kunde naturligvis forsøges. Hvad Grænseforeningen angik, vilde dens Deltagelse i et politisk Skridt som dette være komplet udelukket. Jeg foreslog, at man i Stedet udarbejdede en Henvendelse til Frihedsraadet og bad *dette* om at tage sig af Sagen, saafremt det billigede Tanken. De seks unge Aktivister sluttede sig uden Diskussion til Forslaget og overdrog det til mig at forme Henvendelsen.

Omgaaende kunde det dog ikke ske. Jeg havde lovet den 16. April at tale i Diö-Forlægningen, den 17. i Tyringe-Forlægningen og den 18. om »Danmark i Dag« ved et Møde i Jönköping, som den stedlige Afdeling af Foreningen »Norden« lod afholde. Det opgivne Emne vilde selvfølgelig ogsaa dør give mig Lejlighed til at komme ind paa Grænseproblemet. Alt dette maatte først afvikles, og det gik som efter en Snor. Møderne i Forlægningerne vandt stor Tilslutning, og for en stuvende fuld Sal og under levende Bifald talte jeg i Jönköping, hvor Byens Borgmester, Præsidenten i Göta Hovrätt og en Lektor ved det stedlige Gymnasium gav mine Ord den fornødne Vægt ved deres stærke Understregning af Problemet nordiske Betydning og deres aabent udtalte Anerkendelse af den foreslaaede Løsnings Maadehold. Næste Dag, den 19. April, var jeg atter tilbage i Stockholm og kunde uforstyrret koncentrere mig om *Henvendelsen til Frihedsraadet*. Den 20. drøftede jeg min Formulering med de Unge, som godkendte den, og den 22. gik jeg med Henvendelsen op til *Ebbe Munck*, Frihedsraadets Repræsentant i Sverige, og bad om hans Tilslutning og Underskrift. Han læste omhyggeligt Ordlyden:

»Ved Hr. Christmas Møllers Besøg her i Sverige fremhævede han meget stærkt, at vi snarest maatte tage de fulde Konsekvenser af vor faktiske Anerkendelse som Medlem af de forenede Nationer. Hr. Christmas Møller tænkte sig i denne Forbindelse, at Danmark skulde erklære Japan Krig, men indrømmede, at en saadan Krigserklæring vilde savne formel Basis, indtil den kunde udstedes af en kommende fri Regering. Derimod fremhævede han en anden Opgave, der ikke paa samme Maade vil afhænge af en kommende Regerings Beslutning, og som vil være en logisk Følge af vor Status som krigsførende Nation, nemlig at vi erklærer os villige til at deltage

i Tysklands Okkupation. Siden Hr. Christmas Møllers Besøg har Forholdene udviklet sig saa hurtigt, at det forekommer os paatrængende nødvendigt at henlede Frihedsraadets Opmærksomhed paa Sagen og bede det fremsætte et til Okkupation sigtende Tilsagn til de Allieredes Overkommando.

Som Forholdene ligger, kan en allieret Besættelse af Egnene op til vor Sydgrænse tænkes meget snart at finde Sted, og maaske kan man i Forbindelse dermed vente, at Befrielsen af dansk Territorium vil tage sin Begyndelse – paa det af Overkommandoen bestemte Tidspunkt effektivt støttet af vore egne aktive Modstandsstyrker. At disse paa saa tidligt et Tidspunkt som muligt maa overtage det fulde Ansvar for Roens Opretholdelse inden for den danske Stats Grænser er indlysende; men det forekommer os, at vi dermed kun i utilstrækkelig Grad har givet vore Befriere det Indtryk af vor Trang til at lette dem for de Byrder, som Krigens Afslutning vil lægge paa dem. Det er naturligvis ogsaa den Opfattelse, der ligger bag Hr. Christmas Møllers Tanke, at vi – som de øvrige befriede Nationer – skal tilbyde vor Hjælp til Okkupationen af tidligere tysk Statsomraade. Vi vil derved kunne løsgøre allierede Tropestyrker for et tidsspildende og besværligt Hverv, saa de enten kan anvendes aktivt, hvor der endnu maatte være Brug derfor, eller eventuelt sendes paa en haardt tiltrængt Orlov i Hjemlandet. Set fra et dansk Synspunkt vil det være af den største Betydning, om et Tilsagn af denne Karakter bliver givet paa saa tidligt et Tidspunkt som muligt, saa den allierede Overkommando kan tage den danske Delta-gelse med i sine Beregninger og træffe de nødvendige Dispositioner derefter.

Det forekommer os dog, at det vilde være meget uheldigt, om danske Styrker blev anvendt til Okkupation af tyske Egne, der geografisk set ligger os fjernt, og vi henstiller derfor til Frihedsraadet, at dette i sit Tilsagn til Overkommandoen udpeger Egnen nærmest Syd for Statsgrænsen som den, det for os vil være naturligst at paatage os et Ansvar for. Det spiller i denne Forbindelse næppe nogen afgørende Rolle, at der her lever smaa nationale Mindretal (danske og nordfrisiske), der vel vilde føle netop denne Form for Okkupation som en Lettelse; men vi vil ved at rette denne Henstilling til Overkommandoen handle i nøje Overensstemmelse med baade Nederlandene og Belgien, som ligeledes har udbedt sig Adgang til at faa deres Okkupationsomraade lagt i naturlig Tilslutning til deres Statsomraade, fordi dette teknisk vil betyde en væsentlig Fordel for de respektive Stater.

Da der her ikke er Tale om et Efterkrigsproblem, men om en logisk Følge af vor Status som Krigsdeltager, og den afgørende Faktor derfor vil være Danmarks Frihedsraad, har vi rettet denne Henvendelse til det, idet vi sluttelig bemærker, at Forholdenes hastige Udvikling utvivlsomt gør det paatrængende nødvendigt, at der handles uden Opsættelse.

Med vor Tak for Frihedsraadets Ledelse af den aktive Modstand, hvis endelige Resultat vil være vort Lands Befrielse og vor aabne, aktive Indtræden i de sejrende Nationers Rækker, sender vi som Landsmænd Raadet vore bedste Hilsner«.

Da Ebbe Munck havde læst Henvendelsen, underskrev han den straks. Den var all right, sagde han. Selvfølgelig maatte det være Frihedsraadet, som søgte Forbindelse med Overkommandoen, ikke en Flok Privatperso-

ner, der henvendte sig til de allierede Regeringer. Endvidere var det eneste naturlige, at vi ved en eventuel Deltagelse i Okkupationen fik overladt Sydslesvig som Sektor, og det var klogt, at det nationale Problem dernede saa godt som ikke var nævnt, men Vægten lagt paa den tekniske Side af Sagen og en Jævnførelse med de hollandske og belgiske Ønsker. Om Frihedsraadet vilde gaa med til at tage Ansvaret for dette Initiativ, tvivlede han, og om Overkommandoens Holdning kunde man absolut intet vide; men hvorfor ikke gøre et Forsøg? Nu skulde baade i Sverige og i Danmark samles en Række Navne, som kunde forudsættes at øve Indflydelse paa Frihedsraadets Afgørelse.

»Og desuden er det saa heldigt«, tilføjede han, »at en britisk Militærdelegation i næste Uge ventes til Stockholm for at drøfte de Opgaver, der kan tilfalde Brigaden. Hos den skal jeg prøve at føle mig frem, hvad Okkupationstanken angaar«.

Jeg var henrykt, da jeg gik fra ham; og jeg blev det endnu mere, da han den 28. April skrev til mig:

»Under Samtale med General *Dewing*, der er designeret Chef for de allieredes Styrker i Danmark, rejste han selv Spørgsmaalet om Danmarks Deltagelse i Okkupationen af Tyskland. Dette var meget heldigt. Jeg kunde saaledes uden egen Foranledning overrække ham en engelsk Kopi af den Henvendelse, Kredsen af danske heroppe har sendt til F. R. Efter Gennemlæsningen meddelte Generalen mig da, at Planen interesserede ham. Da han umiddelbart rejser til den allierede Overkommando, gaar jeg ud fra, at Spørgsmaalet vil blive taget op, selv om jeg udtrykkelig har understreget, at det kun var en privat Information, idet Henvendelsen til Frihedsraadet først var afsendt i disse Dage, og man saaledes endnu var uden Viden om de danske Instansers Stillingtagen til Sagen«.

Denne var altsaa nu kommet i Skred. *Poul Meyer* var taget som Kurér over Sundet og havde faaet Kontakt med *Frantz Thygesen*. Men blev der *Tid* til at samle »Navnene« baade her og dèr, faa interesseret Frihedsraadet, faa Spørgsmaalet behandlet og Beslutning truffet i Overkommandoen? Det blev der ikke! Forholdene udviklede sig endnu hurtigere, end vi havde ventet. Om Frihedsraadet har drøftet Henvendelsen, veed jeg ikke – end ikke, om den er kommet det i Hænde. Krigens sidste 14 Dage blev stopfyldt med andre Problemer, ikke mindst i København. Men ligeledes i Stockholm bemægtigede de sig Sindene. »Alt staar i Opbruddets Tegn. Ingen taler om stort andet end Hjemrejsen. Alle pakker og ordner med Speditør o. s. v. Det er vidunderligt!« skrev jeg hjem den 22. April. Ogsaa jeg selv maatte lade personlige Spørgsmaal træde i Forgrunden.

XXVII

Læser jeg de Breve igennem, som jeg skrev hjem under Opholdet i Stockholm, og som ad flere forskellige Veje blev sendt uden om den tyske Censur, er der to Ting, jeg stadig møder: Længselen efter mine egne og Skammen over ikke at være blevet i mit Land – den sidste kun mildnet ved Efterretningerne om, at de derhjemme havde følt en virkelig Lettelse ved at vide mig uden for Gestapos Rækkevidde.

»Jeg *kan* ikke komme bort fra, at jeg har »skilt Lag« ved at rejse, og derfor er det mig en uendelig Befrielse at vide, at jeg kan komme hjem igen sammen med Soldaterne, og at man ikke vil nægte mig at gøre, hvad jeg formaar. Det kan saamænd være lidt nok i min Alder. Men selv om Forholdene skulde blive saadan, at jeg overhovedet ikke kom med i aktiv Kamp, saa vil bare dette, at jeg har været rede dertil, være mig en Trøst. Naar et Menneske har brugt saa mange og stærke Ord som jeg, *maa* de udløses i Handling – ellers vilde man gaa i Stykker« (Brev af 10. April).

Jeg havde faaet Løfte om at komme med Brigaden hjem! Den 3. April var jeg gaaet op til General *Knudtzon* for at spørge, om der var fjerneste Mulighed for, at jeg kunde blive indrulleret. Selv om jeg havde glemmt, hvad jeg i min Ungdom lærte i Københavns Amts Skyttekorps, og selv om jeg ikke havde faaet den fysiske Træning og militære Instruktion, som vort unge, frivillige Mandskab havde nydt godt af i Forlæggningerne, kunde jeg dog vel gøre Gavn paa en eller anden Maade, f. Eks. som Sanitetssoldat eller som Skriver paa et Stabskontor? Generalen tyggede paa det. Han vilde gerne hjælpe mig, men der stod faktisk ingen ordinær Mulighed aaben. Vi var for nær Ventetidens Afslutning.

Pludselig klarede han op. »Hvad vilde De sige til at blive knyttet til min Stab som »Ekspeditionskorpsets Historiker?« spurgte han smilende. Pynten var klaret! Ritmester *Leschly* blev kaldt ind, og Generalen bad ham sørge for min Udrustning og for, at jeg blev alarmeret, naar Staben skulde forlægges til Skaane. Det var straalende! »Øjeblikket nærmer sig til det store Spring!« skrev jeg omgaaende til min Kone. »Og jeg kan ikke sige, hvor taknemmelig jeg er. Saa er Spørgsmaalet bare, hvor længe vi skal vente paa at blive sat over og tage fat, og hvornaar jeg da kan faa Held til at se jer igen«.

Men først i sidste Halvdel af April begyndte Begivenhederne for Alvor at rulle, som jeg ovenfor har skildret det. Alt laa i Opbrud. Der

skulde gøres Indkøb, pakkes og tages Afsked, man var i evig Aktivitet – og alligevel sneglede Dagen sig hen, som vilde de ingen Ende tage. Hvornaar kom dog den Alarmering?

Endelig den 1. Maj om Morgenen kimede Telefonen: Jeg havde at stille sammen med Brigadens »Korrespondentgruppe« til Afgang Kl. 9¹⁰ med Natekspresen til Malmø! Saa kimede Telefonen lidt senere igen. Det var Professor *Abnlund*, som inviterede mig til Afskedsmiddag paa en Stockholmsrestaurant. Ahnlund var som sædvanligt storartet, hyggelig, interesseret, forstaaende, helt paa Linie med os Danske. Og Vejret var vidunderligt – solblankt og varmt vaarligt. Og inde i mig nynnede den gamle Gadevise om ham, der ikke kunde blive og ingen Ro havde, for »jeg skal med de andre til Lejren!«

Saa rejste vi da til Malmø. Søvn blev der ikke noget af. Da vi naaede frem tidligt næste Morgen, stod paa Perronen en Mand fra Radiotjänst, som holdt en Mikrofon op for os og partout vilde have vore Tanker og Forhaabninger paa Staalbaand. Den 11. April havde Radiotjänst bedt mig paa alle Flygtningenes Vegne indtale en lang Afskedshilsen til Sverige, saa den kunde ligge parat til »Dagen«. Nu fulgte der altsaa en Ekstrahilsen fra utaalmodige Passagerer paa Falderebet.

I Løbet af Dagen blev vi iklædt vore Brigadeuniformer og fik hver udleveret en Pistol – mere kunde det desværre ikke blive til. Saa holdtes der Instruktionsmøde, en Presseoversigt blev redigeret, vi drev rundt i Byen, og den 2. Maj gik til Ende. 3. Maj bragte ingen Ændring i vor Ørkesløshed. 4. Maj blev vi kørt ud til Lejren, hvor vi regnede med at faa en Smule Instruktion i Pistolskydning, men der løsnedes ikke et Skud, og slukørede kørte vi tilbage til Malmø. Min Uniform passede ikke helt. Derfor løb jeg hen til en Skrædder og fik ham – uden for Arbejdstid og i flyvende Fart – til at rette paa den. Ingen kunde jo vide, om ikke Aftenen vilde bringe os Forløsningen.

Noget efter samledes vi til Snak og Røg, medens Radioen gik. Kl. 20³⁰ kom det kendte Bankesignal fra BBC, V-Signalet, fulgt af de fejende Takter af »Prins Jørgens March«, og endelig, endelig, *endelig* den Melding, der brændte sig ind i Sindet, saa ingen, som lyttede til den, nogen Sinde vil glemme den. Vi kan endnu høre hvert Ords Betoning:

»I dette Øjeblik meddeles det, at Feltmarskal Montgomery har oplyst, at alle de tyske Styrker i Holland, Nordtyskland og Danmark *har* overgivet sig!

DANMARK ER ATTER FRIT!«

Men Norge? spurgte vi. Hvad med Norge? Skal ikke Danmark og Norge følges ind i Friheden? Naa, slog vi det hen, det kan jo kun gælde Timer. Saa maa ogsaa de deroppe faa det velsignede Frihedsbudskab, som de i endnu højere Grad end vi har fortjent! Og vi hengav os umiddelbart til vor Jubel. Vi lo. Vi græd. Vi dansede. Vi sang – først »Kong Christian«, saa »Ja, vi elsker dette Landet«, saa »Frihedssangen« – skønt ingen af os kendte den. Men *Aage Stentoft* havde paa en eller anden Maade faaet fat i den, han satte sig til Klaveret, og vi sang af fuld Hals, galt, rigtigt, galt igen, til vi havde lært den og taget den til os som Øjeblikkets Løsen. Saa fik vi fat i et stort Dannebrog. Med det i Têteen marcherede vi syngende rundt og rundt i Gaderne. Folk var over alt paa Tærne, vinkede, viftede. Paa de glade Ansigter og de hvide Lommetørklæder faldt Skæret fra Gadelygter og oplyste Butiksvinduer. Over hele Sceneriet rugede den nattemørke Himmel. Graa havde Dagen været, nu faldt enkelte Regnstænk. Det var som flygtende Minder om Besættelsestidens Sorg og Graad. For *i Morgen* maatte alt bades i Sol og Glæde! Vi var frie, vi var frie!

Kl. 12 fik vi Ordre til at stille parate til Afgang Kl. 2³⁰. Netop da kom der Bud efter mig fra Redaktionen af »Arbetet«, som vilde have en Udtalelse, og jeg maatte pr. Bil styrte derhen. De slap mig ikke før Kl. 1. Der viste sig alligevel at være rigelig Tid, for med fuld Oppakning stod vi i tiltagende Smaaregn og ventede fra Kl. 2³⁰ til 3⁰⁰, inden de store Transportbusser kom, som skulde køre os til Helsingborg. Om vi var utaalmodige? Spørg ikke! Vi var rasende! Men vi fik da endelig entret Busserne, de rullede nordpaa med os, Vejret klarede op, og i straalende Morgensol sprang vi Kl. 6³⁰ ud ved Havnen i Helsingborg, hvor nu hele Brigaden samledes.

Tænk, at vi igen skulde staa og vente! Det vigtigste i Verden maatte dog være, at vi kom afsted! Men der var mange Ting, som først skulde ordnes. Bl. a. skulde vi i Konvoj over Sundet, og vor lille Marineflotille skulde ledsage os. For ingen kunde ane, om Kollapsen havde gjort Tyskerne desperate, saa de nu gik amok og begyndte at skyde, og det meste af vort eget Materiel kunde først blive indlastet ud paa Dagen. Naa, Ammunition til vore Haandskydevaaben fik vi dog udleveret, og Kl. 10 begyndte Overfarten.

Jeg har aldrig oplevet noget saa eventyrligt som Modtagelsen i Helsingør – det skulde da lige være Genforeningsfesten paa Dybbøl i 1920. Der var myldrende, stuvende, sortnende fuldt af Mennesker, da vi lagde til. De raabte og svingede med Tusinder af Smaaflag. Alt var en levende,

syngende, hurraraabende Menneskemasse – paa Havnepladsen, Bolværket, Huse, Tage og Trapper. Byen druknede i Rødt og Hvidt. For her kom disse veludrustede og veltrænede danske Drengene som den genvundne Friheds første haandgribelige Tegn! Og hvor længe siden var det ikke, man havde set uniformerede Formationer af vort eget Værn træde an i Kompagni efter Kompagni, rede til at tage Kampen op, hvis det krævedes. Men Tyskerne og de forhadte Hippoer dukkede sig og holdt sig borte. Først hen paa Eftermiddagen kom det nede ved Havnen til en Skudveksling paa en Snes Minutter. En dansk Søkadet blev saaret, og to dræbte og to saarede Tyskere blev liggende paa Kajen. Det var alt.

Efter Landgangen traadte vi af og spredtes over Byen. Jeg søgte hurtigst muligt at faa Telefonforbindelse med mit Hjem, og det kneb – paa begge Sider – at faa Magt over Stemmerne, da Linien meldtes klar. Dette var næsten for stort og vidunderligt! Men et Gensyn maatte vente. Hele vort Materiel skulde først være overført, inden Brigaden var rede til Indtoget i København.

I dette deltog jeg ikke. Jeg havde faaet tildelt Nattekvarter paa Hellebæk Badehotel, og den følgende Morgen kørte jeg – gennem nyudsprunget Bøgeskov, der laa badet i Sol – med Direktør *Dessau* til Tuborg, hvor jeg fik Telefonvagt til Kl. 7 Aften. Saa afløstes jeg til Kl. 11 næste Dag. I Mellemtiden kom min Kone og yngste Datter med Bil og hentede mig hjem. Paa Raadhuset i Birkerød tog den lokale Modstandsbevægelses Ledelse under Kaptajnøjtnant *Tegner* imod mig med aabne Arme, og saa naaede jeg endelig frem paa ny til Rolighedsvej 11 – uden at skulle snige mig op til Indgangen, uden Risiko for at se en Gestapobil holde nede ved Laagen og de sædvanlige Drabanter vandre op imod Huset. Jeg var bare, bare hjemme hos mine egne, mine kære, mine længselsfuldt ventede og ventende. Den 6. Maj stillede jeg atter Kl. 11 til Telefonvagt paa Tuborg. Men mit Job blev let. Allerede Kl. 3 afløstes jeg, og saa forlagde jeg for Alvor Residensen til mit eget Hjem.

XXVIII

De nærmest følgende Dages store Oplevelser skal jeg ikke fortælle om. De er jo saa velkendte. Selvfølgelig var vi i København den 9. Maj, da Kong Christian aabnede Rigsdagen, og vi var dybt grebne Tilskuere til hans Kørsel gennem Byen. Nu kunde vi uden Reservation hengive os til Glæ-

den, for den 7. Maj var Norge blevet befriet, den 8. Maj var Tysklands Kapitulation ratificeret i Berlin og ved Midnatstid var Krigen officielt ophørt i Europa – alt virkede næsten, som var det tilrettelagt for at give den 9. Maj – Helgolandsdagen! – en dobbelt straalende Glans. Sol og Vaar laa over baade By og Land og Sind!

Men havde jeg længtes efter at sætte Foden paa dansk Jord, saa kendte jeg en, som ikke mindre stærkt higede efter atter at staa paa norsk Grund! 17. Maj var desuden nær med al denne Dags traditionelle Udløsning af Jubel over Frihed og Selvstændighed – bandlyst, saa længe de tyske Overfaldsmænd havde hærget Landet og Quislingerne slikket deres Fødder, men nu – løst af Lænkerne – rede til at flamme op i et Begejstringens Baal, som intet kunde slukke. Det var givet, at vi alle tre – min Kone, min yngste Datter og jeg – vilde være med deroppe.

Det blev dog ikke til noget for *mit* Vedkommende. Da jeg Dagen efter Frihedsfesten i København sad ude i vor Have, invaderedes den af en Flok unge Frihedskæmpere med »Revolver-Martha« i Spidsen. De forbød mig slet og ret at rejse! Jeg var kommet hjem for at bestille noget, sagde de, og saa skulde det ske omgaaende! Norge maatte være tilfreds, naar min Kone og Datter kom! Det hele var i den Grad et Udslag af ungdommelig Handlelyst og Gaa-paa-Mod, at jeg ikke stod for Presset. Jeg lovede at blive, og da det efter stort Besvær – og ikke helt efter Reglerne! – var lykkedes mig at organisere et »Allied Expeditionary Force Permit« til min Kone og Datter, rejste de derop alene, medens jeg i Overensstemmelse med den givne »Ordre« belavede mig paa at »tage fat«.

Spøg til Side – det var ikke uforstaaeligt, hvad der havde drevet disse unge ud til mig. Det var Statsminister *Buhls* Erklæring af 9. Maj ved Rigsdagsaaabningen:

»Regeringen, som staar paa den nationale Selvbestemmelses Grund, er af den Opfattelse, at Danmarks Grænse ligger fast. De ved Krigens Slutning totalt ændrede Forhold bevirker, at saa vel Spørgsmaalet om det danske Mindretals Stilling Syd for Grænsen som Spørgsmaalet om det tyske Mindretals Stilling i Danmark maa underkastes Overvejelse«.

Stemmen var *Buhls*, Overbevisningen naturligvis ligeledes; men det var *Christmas Møller*, der havde givet den indledende Sætning dens kategoriske Form. Og det er ubegribeligt, at en Mand som han, der maatte have sine Erfaringer fra Grænsestriden i 1918–20 i Behold, og som var dybt

indlevet i politisk Taktik, kunde forregne sig i en saadan Grad, at han troede, han kunde neutralisere en vidt udbredt Folkestemning, som daglig fik ny Næring af Omstændighederne, ved kort og godt at gøre Forsøg paa at slaa den ned. Det vilde paa Forhaand være dømt til at mislykkes. Det lagde kun let fængeligt Ved paa Baalet.

Nu er det ikke muligt for mig i Enkeltheder at redegøre for den følgende, vældigt opblussende Grænsestrid. Det vilde kræve langt mere Plads, end der staar til min Raadighed, og det er jo heller ikke min Opgave at skrive Stridens almindelige Historie. Men min personlige Stilling under dens Hovedfaser maa naturligvis belyses, for der var i disse Aaringer intet, som optog mig mere end Prøven paa at naa til en for alle Danske rimelig Ordning af det sydslesvigske Spørgsmaal, intet, der beslaglagde flere af mine Tanker og mere af min Tid.

Stort set var Forholdene herhjemme ikke anderledes, end jeg kendte dem fra Stockholm. Meningsafskygningerne var de samme og Kløften mellem Parterne lige stor. Borgmester *V. Fischer*, som opsøgte mig i Birkerød den 11. Maj, var hvidglødende Ejdermand, og det samme var – om end mere behersket i sine Udtryk – Overretssagfører *Knud Dahl*, med hvem jeg fik Kontakt et Par Dage senere. Jeg deltog sammen med de to ovennævnte i et Møde hos Landsretssagfører *E. Collin*, hvor tillige *Thygesen*, *Kisbye Møller* og muligvis enkelte andre var til Stede. Hensigten var at faa nedsat et Udvalg, som kunde blive det centrale Organ for hele Sydslesvigbevægelsen, der var under Opsejling, og i dette Udvalg vilde man have mig med. Jeg lovede at indtræde, men paa udtrykkelige Betingelser. For det første skulde Udvalgets Hovedformaal være at samle alle positive Kræfter i Landet om et fælles Grundlag for det sydslesvigske Spørgsmaals Løsning og modarbejde enhver Tendens til bitter og opslidende Grænsestrid som den, vi husker fra 1918–20. Det forudsatte, at Udvalget ikke lagde sig fast paa nogen bestemt Løsning – Grænseflytning, Mandatorordning el. lg. – men holdt enhver Mulighed aaben til fri Diskussion, og kun gik i Brechen for een Ting: at *Sydslesvig skulde frigøres for tysk Overhøjhed*. Den anden Betingelse var, at Udvalget for at opnaa dette *ikke indlod sig paa »privat Diplomati«* ved at søge Kontakt med de allierede Magters Legationer i København. Enhver saadan Kontakt maatte det blive Regeringens Sag at slutte, hvis det ved en Folkebevægelse lykkedes at bryde dens Passivitet. Principielt gav man mig Tilslutning, og et nyt og endeligt Møde skulde afholdes hos *Knud Dahl* den 17. Maj.

Om Formiddagen den 16. Maj fandt en lang Drøftelse af Situationen Sted i mit Hjem. De mest fremtrædende blandt Deltagerne var *Holger Andersen* (Grænseforeningen), *Jakob Petersen* (Sprogforeningen), *Peter Marcussen* (Dansk-nordisk Ungdomsforbund), *Arne Sørensen* og *Aage Møller* (begge Dansk Samling). Det var fra min Side et Forsøg paa at koordinere disse Organisationer med det Udvalg, der skulde nedsættes Dagen efter, men Meningerne viste sig alt for divergerende. Holger Andersen kunde ikke medvirke ved noget som helst Skridt af statspolitisk Karakter – hvad Frigørelseskravet jo ubetinget var. Jakob Petersen var en stejl Tilhænger af Regeringserklæringen om den »faste« Grænse. Aage Møller vilde uden Betænkning flytte Grænsen til Ejderen og opfattede den Risiko, som selvsagt fulgte dermed, som vor eneste folkelige Redning. Peter Marcussens Standpunkt var det, der laa mit eget nærmest, medens Arne Sørensen befandt sig i et Dilemma: han havde bedt mig om i »Morgenbladet«, der nu udgik legalt, at skrive de ledende Artikler om Sydslesvig, men for sit eget Vedkommende nærede han betydeligt mere vidtgaaende Planer, og alligevel havde han som Kirkeminister paataget sig Medansvar for Regeringserklæringen af 9. Maj. Diskussionen inden for denne lille Kreds var lige saa lærerig, som den var ørkesløs. Der maatte ryddes mange Sten af Vejen, hvis der overhovedet skulde kunne dannes en Fællesfront. Vi var i Maj 1945 lige saa uforberedte til at møde Grænse-spørgsmaalet, som vi havde været det i November 1918.

Den følgende Dag samledes da godt en halv Snes Mennesker hos Knud Dahl for at træffe den endelige Beslutning om Udvalgets Start. Det blev overdraget til Fischer, Marcussen og mig at udforme Grundlaget, på hvilket Sagen skulde debatteres, og vi søgte yderligere Bistand hos Rektor *Bernhard Hansen*, Duborgskolen, Flensborg, som var kommet til København. Efter en ganske kort Diskussion bad Fischer og Marcussen mig om at fremsætte et konkret Resolutionsforslag, og jeg gav det flg. Form:

»Danske Borgere, som med fuld Tilslutning har bemærket Trontalens Ord, at de totalt ændrede Forhold ved Krigens Slutning vil bevirke en ny Overvejelse af Spørgsmaalet om det danske Mindretals Stilling Syd for Grænsen, udtaler i denne Forbindelse:

Det maa være vort Folks Opgave at søge gennemført en Ordning, hvorved Sydslesvig frigøres for tysk Overhøjhed, da man kun ad denne Vej kan sikre Danskhedens Fremtid paa gammel dansk Folkegrund«.

Det godkendtes, og da vi vendte tilbage til Mødets øvrige Deltagere, blev det uden Modsigelse accepteret som Grundlag for vort kommende

Arbejde. »Sydslesvigske Udvalg af 5. Maj 1945« konstitueredes derpaa med følgende Medlemmer: Borgmester *V. Fischer*, Lærer *P. Marcussen*, Dr. phil. *Vilb. la Cour*, Kommunalærer *Claus Moldt*, cand. jur. *O. M. Olesen*, Overretssagfører *Knud Dahl*, cand. jur. *Frantz Thygesen*, Prof., Dr. phil. *Arne Noe-Nygaard* og Civilingeniør *P. L. Hee*. Til Formand valgtes Fischer. Udvalget suppleredes dog meget hurtigt, i første Række med Minister *Niels Høst*, og senere blev dets normale Medlemstal ca. 30. Ved Udgangen af Juni havde 52 Mænd og Kvinder med kendte og ansete Navne underskrevet Resolutionen, og den 4. Juli offentliggjordes den. Først derefter begyndte et omfattende Arbejde paa at skaffe Masseunderskrifter Landet over. Da Indsamlingen var afsluttet, og Resolutionen i Februar 1946 tilstilledes Regeringen og Rigsdagen, havde 498.918 danske Mænd og Kvinder over 21 Aar underskrevet den.

Tiden fra Maj 1945 til Maj 1946 blev for mig en meget anstrengende Periode. Jeg maatte ikke alene tale ved utallige Møder i alle Egne af Landet, skrive Indlæg i Pressen og deltage i hyppige Udvalgsmøder, men jeg maatte begynde Udsendelsen paa ny af »Grænsevagten« (Juli 45), hvilket lykkedes takket være beredvillig Støtte af Minister Høst og Skibsreder *A. P. Møller*, og hertil kom en lang Række særlige Publikationer: en ny Udgave af »Et dansk Fredsmaal« (Juni 45), 1. Bd. af »Danmark under Besættelsen« (Juni 45), »For dansk Domstol under Besættelsen« (August 45), 1. Bd. af »Paa Vej mod Katastrofen« (Oktober 45), »End en Dyst« (April 46), 2. Bd. af »Paa Vej mod Katastrofen« (April 46) og »Front mod Tilpasningen« (Maj 46). Meget af dette var ganske vist forberedt inden Befrielsen; men litterære Arbejder kræver nu engang omhyggelig »Pleje«, lige indtil tredie Korrektur er læst. Ikke mindst det store Besættelsesværk gav mig meget at bestille, og jeg vilde ikke have magtet det, hvis Forlaget ikke havde stillet et Kontor til min Raadighed, og jeg atter havde faaet fortræffelig Hjælp af *Hjalmar Petersen*, som Gud ske Lov med sit Helbred i Behold var vendt hjem fra de tyske Konzentrationslejre.

Hvad betød saa hele denne Indsats fra min Side? Sikkert en afvekslende Række af Plets kud og Forbiere. Det er ingen givet at ramme Plet hver Gang, og jeg skal ikke gøre mig til af at have været nogen særlig god Skytte. Men nu og da fik jeg dog sagt noget, som jeg ikke behøver at skamme mig over, og den Omtale, der blev mig til Del i en stor Part af »Modstanderpressen«, godtgjorde, at man ogsaa inden for den respekterede min personlige Overbevisning, selv om man ikke accepterede mine

Argumenter. Skal jeg nævne de Møder, hvor jeg med størst indre Glæde førte Ordet, er det disse tre:

Først Mødet paa *Dybbøl* den 18. Juni, arrangeret af Dansk-nordisk Ungdomsforbund. Det var næsten som at opleve den vældige Genforeningsfest paa ny. Ogsaa nu var den store Skanse sort af Mennesker. I tusindvis var de strømmede til fra hele Jylland – Sydslesvig medregnet, for saa vidt man her havde kunnet slippe uden om Grænsekontrollen. Men ogsaa ovre fra Øerne var man mødt op, og den samme Følelse af høj, ren Luft, af umiddelbar, fælles Glæde og Taknemmelighed hvilede over hele Stævnet. Vi var alle grebne af et svulmende Haab. Det laa bag alt, som blev sagt, ogsaa mine Ord. Der gaar en lige Linie, sagde jeg, fra Kampene i vore første Frihedsaar over Sønderjydernes faste Nej til Preusserne og frem til Modstandsbevægelsens Gennembrud og Sejr – den Sejr, der skal inspirere os til vor Gerning i det befriede Land.

»I veed, hvor mange Problemer vi har at tumle med, før det nye Danmark er skabt og grundfæstet i en saadan Form, at Folkets Vilje og Landets Lov er blevet eet. I veed, at Retten ikke genrejses fra den ene Dag til den næste. I veed, at der skal skabes social Tryghed for alle i det Hjem, vi nu vil bygge. I veed, at vor Stilling blandt Verdens frie Nationer som medansvarlig for det internationale Fællesskabs Fred vil kræve en Nyordning af vor Forsvarskraft, saa en viljeløs og æreløs Overgivelse, en ny 9. April, aldrig mere vil være tænkelig. Men I veed ogsaa, at store og dybt indgribende *nationale* Spørgsmaal venter paa at blive løst. Og det gælder om dem som om alle de andre: lad os gøre et ærligt Forsøg paa at løse dem i *Samdrægtighed*. Lad os ikke forkætre hinanden, hvis vi ikke alle stiler imod det samme Maal. Lad os være paa det rene med, at Vejen under alle Omstændigheder er lang nok til, at vi i Ro kan drøfte Sagen og prøve paa, om vi alligevel ikke til syvende og sidst vil vælge at gøre Holdt paa den samme Plet, fordi vi paa den og *kun* paa den kan faa baade Hjertet og Forstanden tilfredsstillet . . . Vi skal ikke her drøfte, hvorledes det skal ske. Vi skal bare fastholde, at der baade bag Regeringens Erklæring og bag Folkets Tilkendegivelser ligger en Vilje til at sikre Mindretallets Fremtid, saa hverken tysk Vold eller daarligt camoufleret tysk Sabotage, hverken hensynsløse tyske Trusler eller værdiløse tyske Løfter skal faa nogen Indflydelse paa de Vilkaar, hvorunder vore sydligste Landsmænd kommer til at leve . . . Vi vil i Øjeblikket nøjes med at sige, at Frigørelsens Form maa være i Overensstemmelse baade med disse vore Landsmænds egne Ønsker, Danmarks statspolitiske Tarv, vor demokratiske Opfattelse, vort nordiske Ansvar og vore Allieredes Interesser . . . Vi gaar ikke overmodige til Løsningen. Vi gaar til den i ydmyg Bøn om den Sindets Renhed og Styrke, som vil være en Forudsætning for, at vi kan handle, saa Efterslægten vil være vor Gerning bekendt«.

Faa Dage senere – den 24. Juni – skulde jeg holde Baaltalen ved det store Folkestævne paa *Skamlingsbanken*, som Modstandsbevægelsen i Region III havde taget Initiativet til. Ogsaa her var Tilslutningen overvældende. Jeg var Dagen før kørt i Bil til Kolding sammen med vor trofaste Ven i Birkerød, Fru *Helga Knudsen*, som aldrig før havde deltaget i et Skamlingsbankemøde. Paa selve Dagen fik min Kone og Datter Billejlighed med *Frode Jacobsen*. Hvor husker jeg Kørslen fra Kolding til Banken! En Bilkortège paa Hundreder og Hundreder af Biler – kilometerlang. Alt badet i den gyldneste Sommersol. Det mægtige Dannebrog smeldende fra Flagmasten højt paa Bankens Krone, hilsende de Tusinder, der strømmede til. Og tæt ved Flaget den arrede Skamlingsbankestøtte – den, som Preusserne vilde ødelægge i 1864, men som de knækkede deres Tænder paa og derved i dobbelt Forstand gjorde til et Vartegn for en Danskhed, der lever og genfødes med hvert nyt Slægtled.

Ja, hvilke Stævner havde denne Banke ikke baaret! Hvilke Taler havde ikke her glødet Sindede – helt fra Folkevækkelsens Morgen for hundrede Aar siden! Og nu skulde Modstandsfolk af 1940–45 løfte Arven. Kunde de det?

Vi havde iblandt os i hvert Fald een Modstandsmand, som evnede det. Det var Nordmanden, Prof. *Francis Bull*. Vi kendte ham fra før. Og vi havde hørt om ham under Besættelsen. Han havde i Norge ført det »Ordet Sværd«, som Kaj Munk havde svunget hos os, det, som intet Staal bider paa, men som selv skærer igennem Staal. Francis Bull personificerede for os noget af det lyseste og frodigste i norsk Aand – fuld af Indleven i alle Strømninger, som havde fyldt Folket gennem de seneste Aarhundreder, fortrolig med sit eget Slægtleds Lynne og Væsen og derfor egnet til at forløse, hvad dets Sind gemte af baade Stolthed og Smerte. Hans »Tretten taler på Grini« havde været en saadan Forløsning. Og nu stod han blandt os for at tale om det, der havde vist sig fælles for vore to Folk i de lange, onde Aar. Han knyttede med sine Ord Baandet endnu fastere mellem de befriede Frænder.

Ud paa Aftenen, da Skyggerne ved Solfald blev lange, tændtes Baallet, og de store Menneskeskarer lejrede sig paa Skrænterne omkring det. Det var jo Kampen, jeg havde faaet som Emne at tale om. Rigtigt! Og Friheden! Vel! Men var Kampen endt og Friheden vundet – fuldt ud?

»Vi brænder Baal i Aften, skønt Flammen lyser i vort eget Sind – tændt af den Lykke, vor genvundne Frihed bragte os. Vi varmer os ved dette Baal, skønt vi bærer Varmen i vort eget Hjerte – Taknemmelighedens Varme, fordi vi fik Lov til at trodse

fem Aars Mørke og Kulde. Men vi vilde midt i Glæden og Taknemmeligheden være usle Landsmænd, om vi ikke først og fremmest tænkte paa dem, der endnu savner Frihedens store Gave – vore danske Forposter Syd for den Grænse, der blev sat for 25 Aar siden . . . Har vi Mennesker nogen dyb og varig Glæde, hvis vi ikke kan dele den med dem, der staar os nærmest? I husker, hvordan vi den 5. Maj Gang efter Gang standsede op ved den urovoldende Tanke: Ja, men Norge? Hvordan vi følte Bristen i vor egen Lykke ved stadig at maatte mindes om, at en trofast Broder *ikke* var blevet fri samtidig med os, skønt hans Kamp for Friheden havde lyst for os ad vor egen mørke Sti. Naa – Norges Dag kom. Men heller ikke *nu* var vor Lykke hel. Vi havde endnu nærmere Frænder, hvis Aag ikke var brudt. Og nu spejder vi angstfyldte og alligevel tillidsfulde frem mod *deres* Dag! . . .

Vi, som har kæmpet mod Diktaturet og sejret i Folkestyrets Navn, vi kan trygt stole paa, at ingen dansk Regering vil modsætte sig, hvad et Flertal i Folket vil. Og har vi endnu ikke det Flertal med os, *saa vil vi vinde det!* Husk, Kammerater, den Bølge af Uforstand og Modvilje, som vi mødte i de politiske Lejre, da vi satte vort aabne *Nej* ind mod Voldsmændene. Var det ikke tilsyneladende haabløst at kæmpe mod Angsten for at kalde Fjenden en Fjende og Pjalt en Pjalt? Hvad vilde vor Kamp bringe andet end »norske Tilstande« og uoverskuelige Vanskeligheder? Hvem vilde tage *Ansvar*et for en saadan Udvikling?

Det vilde *vi!* Ja, mere end det: vi *tog* det! Og nu kappes Politikerne om at bære Ansvaret sammen med os . . .

Vi vil i det længste tro, at den Ansvarsfølelse og den Offervilje, som Modstandsbevægelsen under Besættelsen repræsenterede, og som efterhaanden praktisk talt omfattede hele Folket, ogsaa maa komme til at beherske det nu, da vi staar over for den sidste, store Opgave i Befrielsesværket. Friheden har ikke gjort os til Defaitister!«

Men ikke alle kunde godkende det Løsen, der var givet. Red. *Franz v. Jessen* fandt Udvalgets Maalsætning højst uklar (Berl. Tid. 7. og 12. Juli). Hvad var det vor Hensigt at bruge Sydslesvigs Frigørelse til? Spørgsmaalet var afgjort berettiget. Udenrigsminister *Christmas Møller* angreb os i Taler i Stege og Gilleleje (8. Juli) meget skarpt og fordømte hele denne »tilfældige Folkestemning« som »camoufleret Grænseflytning og Mandatorrdning«. Det var aabenbart paa Tide, at Udvalget offentligt kommenterede sit Program, saa man ikke lagde andet og mere i det, end vi selv gjorde. Vi valgte at indbyde til et Folkemøde den 10. Juli, 25-Aarsdagen for Kong Christians Ridt om Grænsen, og man anmodede mig om at sige, hvad der skulde siges.

Mødet blev holdt paa *Rosenborg Eksercerplads* og samlede flere Tusinde Deltagere. Modstandere sagde ca. 3000, Tilhængere ca. 10.000 – intet af Tallene er naturligvis rigtigt, men Angivelserne taler tydeligt om den Opmærksomhed, vort Arbejde havde vakt. Hvad var det, vi vilde? Jeg sagde:

»Det sydslesvigske Udvalg er dannet ud fra den Forudsætning, at vi maa undgaa en Grænsestrid som den, vi kæmpede os igennem i 1918–20, og en Hovedbetingelse er, at vi paa et Tidspunkt, da der findes hundrede ukendte Faktorer, som vil være afgørende for den endelige Løsning, undgaar at tage et saa bestemt Standpunkt, at vi kun med den største Vanskelighed vil kunne forlade det, hvis alle Omstændigheder før eller senere skulde tvinge os dertil . . . Vi saa, at Tendenser til Ufor dragelighed og gensidig Mistæneliggørelse var ved at brede sig, vi vidste, at indbyrdes stærkt afvigende Meninger var ved at udkrystalliseres, og vi indgik derfor en Overenskomst med det Formaal at samle Viljerne om det Skridt, der maa tages, hvis en tilfredsstillende Løsning skal blive mulig, ganske uanset den *Udformning*, som til sin Tid vil blive anset for den rette – den, der tjener baade os og Sydslesvigerne bedst. Vi kan hver for sig have vore egne Ønsker og gøre os vore egne Tanker om Fremtiden, og vi kan frit tage vort personlige Standpunkt, naar det sker i aaben, gensidig Loyalitet. Men Udvalget tilstræber og kan ifølge sin hele Oprindelse ikke tilstræbe andet eller mere end det, der er fælles for os alle – det, som udgør Kernen i Op-raabet, vi nu samler Underskrifter paa. Naar jeg tidligere har udtalt, at Udvalget hverken tilstræber camoufleret Grænseflytning eller camoufleret Mandator dning, saa skal Udtalelsen tages bogstavelig. Jeg gaar med min Personlighed ind for, at dette og kun dette er Hensigten med vor Aktion«.

Den sidste Bemærkning var møntet paa Christmas Møllers Mistænkeliggørelse af Udvalget. Det var ugerne, jeg vendte mig mod en Mand, med hvem jeg havde ført Kampen Side om Side i 1918–20, og hvis Fortjenester under Besættelsen jeg vurderede saa højt. Jeg understregede derfor i det følgende baade hans aarelange Tilknytning til det sønderjydske Spørgsmaal, hans Handlekraft, levende Fædrelandssind og personlige Mod. Hvorledes da forklare Forskellen mellem hans og vor Opfattelse af det sydslesvigske Spørgsmaal?

Den udsprang af hans Tro paa, at den sydslesvigske Befolknings Om-sindelse kun var Udtryk for materielle Synspunkter. Det var hans »Skøn«, sagde han. *Vor* Opfattelse hvilede heller ikke paa andet end et Skøn. Men vi havde i Modsætning til ham haft levende Kontakt med denne Befolkn-ing. Han huskede fra 1918–20 to Typer inden for det hidtil tysksindede Flertal: den, der lod sig lede af en virkelig Genfødsel i dansk Aand, og den, der var rent materialistisk bestemt. Han havde ikke haft Lejlighed til at erfare, at der i 1945 var kommet en tredje Type frem: den, der aabent og ærligt sagde, at den ikke kan skifte Sindelag, som den skifter en Skjorte, den, der ikke uden videre vilde indlemmes i Danmark, hvis aandelige og politiske Kultur var kommet til at staa den saa fjernt, men som vilde frigøres fra Tyskland og bad om Tid til og Mulighed for i Ro at gøre Hjemstavnens Spørgsmaal op. Over for denne Type har vi et

Ansvar, fordi vort eget danske Mindretal ikke kan skilles fra den. Mindretallet

»ville være fuldt ud modent til en Indlemmelse i Danmark, og vi vilde med Glæde tage imod det; men tvingende realpolitiske Omstændigheder lænker det til Flertallet. Det danske Mindretals Skæbne ligger Udenrigsminister Christmas Møller – og hele Regeringen, hele Rigsdagen, hele Folket – varmt paa Sinde. Derom har vi ikke Lov til at tvivle. Naar det udgør en integrerende Del af den sydslesvigske Befolkning, kan dennes øvrige Elementer heller ikke være os ligegyldige. Kan Mindretallets Fremtid kun sikres ved, at det underkastes Flertallets Skæbne, saa er Betingelsen for, at dette Flertal faar Lejlighed til en Modningsproces heller ikke et Problem, som er os uvedkommende«.

Men Frigørelsen kan ikke gennemføres, uden at vi Danske engageres derved, og »vi maa ikke bilde os ind, at vi kan *bremse* en Bølge som den, der nu har rejst sig; men vi kan *kanalisere* den. Det er den Opgave, der foreligger«.

Vist vil vi undgaa »et stort tysk Mindretal inden for Landets Grænser«. Og »Selvbestemmelsesret er ikke et Trylleord, som det kun tilkommer den ene Part at gøre Brug af – ogsaa *vi* har Ret til at bestemme selv, hvem vi vil give statsborgerlige danske Rettigheder. Men forud maa indbyrdes Forhandlinger være en Nødvendighed. Den ene Part kan ikke uden videre afvise den anden, begge maa handle ud fra Rettens Princip og i Overensstemmelse med deres fulde Ansvar.

Man siger, at vi har en »uklar Maalsætning«. Har Regeringen ikke det samme, naar den i sin 9. Maj-Erklæring siger, at Mindretalsproblemerne maa tages op til »fornyet Overvejelse«? Kan nogen forlange, at den skulde udtrykke sig klarere? »Det vilde være Tegn paa fremskreden Taabelighed, hvis Regeringen havde sagt: paa den og den Maade vil vi i Enkeltheder have Problemerne løst«. Ogsaa vi kan med god Samvittighed udskyde Løsningen til et Tidspunkt, »da de bestemmende Faktorer kendes, og de eksisterende Muligheder er gennemdebatterede«. Men Overvejelserne maa som Udgangspunkt have en Ordning, der i sig selv garanterer, at Selvbestemmelsesretten – med den Begrænsning, som Hensynet til vor Stats Tarv nødvendiggør – kan fastholdes, og at den Frygt bortelimineres, som efter to Verdenskriges Vanvid har aflejret sig i Sindene. Derfor kræver vi Sydslesvig frigjort for tysk Overhøjhed.

»Vi staar over for et Spørgsmaal, der som alle vitale Spørgsmaal er stærkt følelsesbetonet, men hvor baade Erfaring og Forstand skal raadspørges, inden Afgørelsen træffes. Lad os prøve paa at gøre dette i Samdrægtighed! Lad os ikke vække nogen

Grænsestrid ved at tage kategorisk Standpunkt – hverken for den ene eller den anden Yderfløj. Lad os, idet vi skaber Sikkerhed for, at Løsningen i hvert Fald *ikke* bliver en Tilbagevenden af den sydslesvigske Befolkning til en Statsforbindelse, som har kostet den saa usigeligt tunge Blodofre, gaa ind i en saglig Drøftelse, der tager Hensyn til vore egne Interesser, Sydslesvigernes Ønsker og vore Allieredes goodwill.

Dette var Sydslesvigsk Udvalgs Program.

XXIX

Ved de mange »Sydslesvig frit«-Møder rundt om i Landet havde jeg Lejlighed til at genopfriske adskillige Kontakter med Mennesker, som jeg kendte fra Besættelsestiden eller fra Grænseforeningens Hovedstyrelse og Sendemandsmøder, og det gav mig baade Glæde og Impulser. Møderne fremkaldte saa godt som aldrig Diskussion. Udvalgets Opraab vandt fuld Tilslutning – efter Kreditforeningsdirektør *P. A. Calløs* Mening, fordi Tilhørerne »rent ud var Genstand for Suggestion«, naar jeg henvendte mig til deres »primitive Instinkter« (Vendsyssel Tidende, 18. August 45). Mon? En af Calløs radikale Partifæller, Statsbibliotekar *Erling Stensgård*, der lige saa lidt som han lod sig »suggerere« af mig (men som overværede i hvert fald eet af mine Møder, hvad Callø *ikke* gjorde), kom til det Resultat, at »la Cour holdt sin Agitation inden for en yderst moderat Ramme« (Aarhus Venstreblad, 12. Januar 46)), ligesom »Social-Demokraten« i København talte om mit »helt igennem saglige og maadeholdne Indlæg« under en Diskussion (20. November 45), medens dets Aflæggerblad i Silkeborg noterede, at mit »saglige og forstandige Foredrag hilstes med stort Bifald« (16. Januar 46). Der findes vist ikke et eneste Mødereferat, som peger i modsat Retning. Mit Grundtema var overalt det samme. Jeg holdt – som Madsen-Mygdal i sin Tid – min »eneste Tale«. Hvad jeg slog paa, hver Gang jeg aabnede Munden, var Henstillingen om, at vi ikke lod os ophidse til at forkætre hinanden, men prøvede, om vi ikke i Frigørelseskravet kunde finde et fælles Staasted. Fuldt bevidst undlod jeg enhver Provokation – ligesom det aldrig hændte, at nogen provokerede mig.

Ganske enkelte Møder var imidlertid beregnede paa at *skulle* fremkalde Diskussion. Det var saaledes Tilfældet med et Møde i København den 19. November 45, arrangeret af den stedlige sønderjydske Ungdomsforening, hvis Formand, Sekretær, cand. jur. *E. Frieling*, havde bedt mig indlede det. K. F. U. M.'s Festsal var fyldt til Bristepunktet, og jeg holdt

min »eneste Tale«. Efter den fulgte Modindlæg af en Række indbudte Politikere: Folketingsmændene *Frede Nielsen* (Soc.-Dem.), *Simon From* (V.), *Ole Bjørn Kraft* (K.F.) og *Robert Stærmosé* (D.S.), Landstingsmand *Hermod Lannung* (R.V.) og Fuldmægtig *Poul Skadegaard* (D.R.). Naturligvis var Meningerne delte; men – som »Berl. Tid.« skrev (20. November). – »det bemærkelsesværdige ved Mødet var, at Dr. la Cours Indledning var af en saa maadeholden Karakter, at det var vanskeligt for Politikerne at komme i Modsætning til ham«. Det blev forøvrigt erkendt rent ud paa Mødet selv af *Frede Nielsen*.

Om ham vil jeg gerne sige et Par Ord. Han var paa dette og andre Diskussionsmøder – saaledes i Ryslinge (16. August 46) og i Odense (18. September 46) – min »Modstander Nr. 1«. Vi var ikke enige. Han var ubetinget og urokkeligt af den Opfattelse, at vi intet statspolitisk Skridt maatte foretage os og altsaa heller ikke arbejde paa Frigørelsen af Sydslesvig. Han ansaa Konjunkturmotivet for den dominerende Faktor i Sydslesvigernes Omsindelse. Men han havde Øjnene aabne for, at der i den danske Bevægelse fandtes en sund og sand Kerne med ikke saa lidt større Grokraft end den, vi i 1918–20 havde bygget vore Forhaabninger paa, og han var levende interesseret i at skaffe den de bedst mulige Vækstbetingelser, naar Spørgsmaalet forelaa afklaret. Det var *Frede Nielsen*, der formede Udtrykket »Kulturoffensiv« om vort Arbejde Syd for Grænsen – en Betegnelse, der faldt Tyskerne stærkt for Brystet, men som helt svarede til Kendsgerningen. Ogsaa i en *aandelig* Kamp vil der alle Dage være Tale enten om Fremstød eller Stilstand – om Offensiv eller Defensiv. Vi var i Offensiven – men en Offensiv paa langt Sigt. I den veg han aldrig, og Grænseforeningen er ham stor Tak skyldig for redbon Forstaaelse af dens Idé og Tillid til dens Ledelse.

Med *Christmas Møller* fik jeg ingen Lejlighed til mundtligt at krydse Klinger. Mellem hans og *Frede Nielsens* Standpunkt i Grænsespørgsmaalet var der principielt ingen Forskel. Heller ikke i mit Forhold til ham bevirkede vore indbyrdes afvigende Meninger, at den gensidige Respekt led noget Skaar. Hans Tillid til mig kunde endda give sig overraskende Udslag. Han foreslog mig saaledes til Brug for Udenrigsministeriet at udarbejde en Fremstilling af Forholdene i Grænselandet, idet han derpaa vilde lade den oversætte »og give til Englænderne som en Redegørelse fra en af vore største Sagkyndige paa dette Omraade«. Naturligvis maatte han dog forbeholde Ministeriet Ret til først at »se den igennem« (Brev af 4. Oktober 45). Jeg svarede, at jeg stod til Tjeneste, og »at de i Mini-

steriet ikke alene skal gennemse Redegørelsen, men at denne skal fremkomme som Resultat af et positivt Samarbejde, forekommer mig indlysende. Det er jo ikke de skillende Spørgsmaal, som skal behandles her, men de nøgternt foreliggende Fakta – historiske og aktuelle« (Brev af 7. Oktober 45). Hans Tanke blev imidlertid ikke realiseret, da han efter Folketingsvalget den 30. Oktober afløstes som Udenrigsminister af Gustav Rasmussen. I Maj 46 skrev han til mig og bad mig paa Det konservative Folkepartis Vegne om at tale paa Partiets kommende Hindsgavl-Kursus om det sydslesvigske Spørgsmaal – »det vilde man være meget glad ved«. Det var ham næppe selv nogen ligefrem Glæde; men han søgte ikke at hindre Indbydelsen. Naturligvis gav jeg uden Betænkning mit Tilsagn. Det hele var dog ved at gaa i Vasken, fordi Den konservative Generalkorrespondance netop samtidig bragte en lige saa ondsindet som perfid Omtale af min Bog »Front mod Tilpasningen«, og der maatte veksles en Del »Noter« mellem Christmas Møller, Poul Sørensen og mig, inden jeg lovede at staa ved mit Løfte. Mit Foredrag – »Halvandet Aar Sydslesvig« – (trykt i Grænsevagten 1946, s. 238 ff.) – blev da holdt den 21. Juni.

Samarbejdet inden for *Sydslesvigske Udvalg* gik ikke for sig uden Gnidninger. Der herskede ofte Uenighed, og det voldte derfor Besvær at sikre den fælles Marchtakt. Endog ved selve Starten paa Rosenborg Eksercerplads den 10. Juni haltede det slem. En af Talerne, Pastor *Riishøjgaard*, benyttede Lejligheden til i stærke Vendinger at kræve Grænseflytning – stik imod det Program, jeg paa Udvalgets Vegne havde fremsat en halv Time forud! Jeg paatalte skarpt ved første Udvalgsmøde dette Brud paa Disciplinen og forlangte Sikkerhed for, at Gentagelser ikke vilde finde Sted, hvis jeg skulde være med i Arbejdet; men det viste sig saa godt som umuligt at kontrollere, om man ved Møderne rundt om i Landet loyalt holdt sig til Udvalgets Program, eller man luftede egne Meninger. Breve til mig tydede paa, at det sidste ikke helt sjældent skete, saa jeg ved Udgangen af Aaret tænkte paa at kvittere min Medvirken. Det alarmerede navnlig Udvalgets unge Medlemmer. *Poul Meyer* skrev saaledes til mig:

»Jeg tager vist ikke meget fejl, naar jeg gætter paa, at De er blevet en Smule træt af de mange Vrøvlrier i Udvalget. Forhaabentlig betyder dette ikke, at De ikke for Fremtiden aktivt vil deltage i Udvalgets Arbejde, thi det vil efter min Mening være et ubodeligt Tab for Sagen. Hele Sydslesvig frit-Bevægelsen er fra første Begyndelse bygget op om Deres Personlighed, De har formet Udvalgets politiske Linje, og De har følgelig Hovedæren for de, synes jeg, betydelige Resultater, som denne

Linje har naaet. Hvis De nu er i Færd med at trække Dem ind i Dem selv, saa vil Sydslesvig frit-Bevægelsen løbe ud i Sandet» (Brev af 24. Januar 1946).

Nej, »trække mig ind i mig selv« havde jeg ikke i Sinde; men der fandtes jo andre Muligheder. Hvorledes laa Sagen i *Grænseforeningen*?

Her var Formanden, *Holger Andersen*, en lige saa ubetinget Retningsgiver, som jeg var det i Sydslesvigsk Udvalg. Grænseforeningen havde ifølge sine Vedtægter kun kulturelle Opgaver at løse, og af denne som af andre Aarsager var Holger Andersen betænkelig ved at lade den medvirke ved Spørgsmaal af statspolitisk Karakter. Imidlertid havde Udviklingen ført med sig, at adskillige lokale Foreningsformænd og Tillidsmænd tillige var blevet Tillidsmænd for Sydslesvigsk Udvalg og sluttede sig til »Sydslesvig frit«-Parolen. Paa Hovedstyrelses- og Sendemandsmøder spurgte de, om Grænseforeningen dog ikke kunde slaa ind paa samme Linie som Udvalget?

Der blev lagt et stærkt Pres paa Holger Andersen. Han foretog sig nødtigt noget, som vilde stride mod Grænseforeningens Love og Tradition, og han fandt de storpolitiske Forhold saa usikre og vore hjemlige saa uafklarede, at ogsaa dette maatte mane til Varsomhed. »Den, der gaar langsomt, gaar sikkert«, skal han have sagt. Men Øjeblikket rummede et Problem, som han ikke kunde gaa uden om. Det hidrørte fra den vældige Flodbølge af østpreussiske Flygtninge, der strømmede ind over Sydslesvig og truede med helt at ændre Landsdelens befolkningsmæssige Struktur. Her stod man over for et Spørgsmaal, som kun kunde løses paa *politisk* Basis, og af hvis Løsning Grænseforeningens Kulturarbejde vilde blive afgørende paavirket. Flygtningespørgsmaalet var blevet et Kardinalpunkt paa den danske Dagsorden. Pressen skrev om det, Politikerne talte om det, Sydslesvigsk Udvalg argumenterede med det, naar det krævede Landsdelen frigjort – ingen kunde angribe Grænseforeningen, hvis ogsaa den lagde sit Ord i Vægtsskaalen.

Paa dens Sendemandsmøde i Odense den 2.–3. November foreslog Hovedstyrelsen ved Holger Andersen en Resolution, som kun paa ganske uvæsentlige Punkter ændredes under Debatten. Den betegnede som et naturligt Krav, at den hjemmehørende Befolkning – hvis den ønskede det – til sin Tid og under betryggende Former fik Adgang til en Folkeafstemning; men »en nødvendig Forudsætning for, at en saadan retfærdig Tilkendegivelse kan finde Sted, er, at der som Konsekvens af Ophævelsen af den tyske Regeringsmagt snarest *skabes et Styre i Sydslesvig, der,*

indtil den endelige Afgørelse af Landsdelens statsretlige Stilling foreligger, opretholder Suspensionen af tysk Suverænitet».

Bag den lidt snørklede Form laa den fuldkommen rigtige Erkendelse, at hvad der i bedste Fald kunde opnaas nu, ikke vilde være en *varig* Frigørelse af Sydslesvig, for en saadan kunde kun fuldbyrdes ved den kommende Fredslutning med Tyskland; men man kunde maaske opnaa, at *den de facto* Frigørelse, som Tysklands Kapitulation i Maj havde medført, blev opretholdt indtil Fredslutningen.

Jeg havde ikke overværet Sendemandsmødet, fordi jeg endnu ikke var genindtraadt i Hovedstyrelsen. Imidlertid saa jeg, at der her forelaa en Udtalelse, som i *Realiteten* dækkede Udvalgets, men som politisk og statsretligt set var rigtigere formuleret end denne. Den vilde sikkert være mere egnet til Brug over for Regering og Rigsdag end vor – til Gengæld vilde den være temmelig uanvendelig ude i Landet. De to Udtalelser supplerede med andre Ord hinanden, og det vilde være rimeligt at indlede et Samarbejde mellem Grænseforeningen, i hvis Hovedstyrelse jeg paa Sendemandsmødet var blevet indvalgt, og Udvalget, hvor jeg fungerede som Næstformand. Jeg talte med Holger Andersen om Sagen, og han var straks villig til Samarbejdet, som derfor hurtigt kom i Stand, og inden længe blev der tillige sluttet Kontakt med *Dansk-nordisk Ungdomsforbund*. Der blev nedsat et Samarbejdsraad med to Repræsentanter for hver af de tre Organisationer, og da Grænseforeningen holdt Sendemandsmøde i Aalborg den 31. Maj–1. Juni 46, og Deltagere atter spurgte, om man dog ikke kunde træde i aktiv Forbindelse med Udvalget, kunde jeg meddele, at Samarbejdet allerede saa smaat var begyndt at bære Frugt. Den Resolution, som vedtoges paa Sendemandsmødet, var lige saa knirkende klogt formuleret som den forudgaaende og forstodes derfor end ikke af alle Deltagerne. Men en utaalmodig Sjel imellem dem trøstede sig med, at selv om Holger Andersen »gik langsomt«, saa var han utvivlsomt »en Mand paa Vandring«!

XXX

Medens Bølgerne gik højt i Efteraaret 1945, trængte jeg haardt til bare i et Par Uger at komme bort fra det forcerede Arbejde og faa Tankerne vendt i en anden Retning end den, de herhjemme fulgte. Den 4. September rejste derfor min Kone og jeg en lille Tur til Oslo.

Paa Vejen op skulde vi overnatte i Göteborg, men kunde ikke faa Tag over Hovedet og tyede i vor Nød til en af Byens store Forretningsmænd, den danskfødte Direktør *Fr. R. Svendsen*, som min Kone tilfældigt havde lært at kende, da hun og vor Datter Aagot i Maj var paa Rejse opover og af ham og hans Hustru, Fru *Ingrid Svendsen*, blev mødt med en enestaende Gæstfrihed. Ogsaa nu var de begge rede til at tage imod os med aabne Arme, som havde vi været gamle Venner, og det korte Besøg førte virkelig til et Venskab, som har holdt siden da – selv om to Mænd, der begge er overlæssede med Arbejde, ikke hører til dem, der korresponderer aller ivrigst! De tog os med ud til deres dejlige Sommerhus, hvor de og vi tilbragte Tiden, indtil vi næste Morgen rejste videre til Oslo.

Dagene i Oslo gik med Familiebesøg, Teaterbesøg, Presse-Interviews, Gensyn med gamle Venner – Professorerne *Castberg*, *Steen* og *Schreiner*, Dr. phil. *Sigurd Grieg* og flere – og Prof. *A. W. Brøgger* gav en straalende Fest som Tak til min Kone for hendes Deltagelse i Ledelsen af Norgeshjælpen. Har man ikke selv oplevet det, gør man sig vanskeligt en Forestilling om den Taknemmelighed, der slog enhver i Møde, bare vedkommende kom fra Danmark. Det var, saa man ofte mærkede Skamrødmen i Kinderne. – Et Indtryk af en helt anden Art modtog vi ogsaa – makabert og uhyggeligt: vi overværede det Retsmøde, hvori Dødsdommen over *Quisling* blev fældet. Hans kridhvide, forstenede Ansigt glemmer jeg aldrig.

Medens vi opholdt os i Oslo, trak et Tordenvejr op. Den 8. September havde Prof. *Hal Koch* paa Askov holdt et Foredrag, i hvilket han kom ind paa Højgaard-Kredsen og – foruden talrige Misforstaaelser – udslyngede den Paastand, at jeg »sammen med Højgaard, der ikke siden har gjort sig bemærket ved nogen særlig afvisende Holdning over for Tykerne, og med Juncker, der nu er interneret«, vilde danne en Regering, som mere eller mindre skulde sætte Rigsdagen og Partierne ud af Spillet. Jeg blev forbitret over denne Udtalelse, der ligesom andre i Foredraget viste, at han kun kendte Sagen, hvorom han talte, fra Rygter og Sladder. Navnlig forbitrede det mig at se en Mand, hvis Holdning under Besættelsen havde været absolut ren, mistænkeliggjort og mit eget Navn anbragt ikke alene i denne Forbindelse, men sammen med hans knyttet til en interneret, som jeg hverken havde set eller hørt eller paa nogen som helst Maade haft Kontakt med. Jeg skrev omgaaende en Artikel, »*Hvad Højgaard-Kredsen tilsigtede*«, saa snart jeg havde læst Pressens Referater

af Hal Kochs Ord, og den offentliggjordes 21. September i »Berl. Tid.«, der samtidig bragte »En Berigtigelse og Beklagelse fra Prof. Hal Koch«, fremkaldt ved en Samtale mellem ham og Højgaard. Trods dette væltede en stor Del af den hjemlige Presse sig Maaneden ud i Angreb paa Højgaard-Kredsen, og heller ikke Hal Koch undlod at deltage i Heksejagten. Han kom med endnu et langt Indlæg (Berl. Tid. 27. September), i hvilket han prøvede paa at redde, hvad reddes kunde, og paa ny dokumenterede, at han løb med halv Vind.

Da vi den 24. September vendte hjem fra Norge, fandt jeg derfor hele Højgaard-Kredsen i Alarmltilstand. Den havde to Dage forud afholdt et Møde, hvor man bl. a. – forstod jeg af et Brev fra Holger Andersen, som laa til mig – var blevet enige om at udsende en dokumenteret Fremstilling af Kredsens Virksomhed og overdrage Udarbejdelsen af denne til Holger Andersen, Minister Høst og mig. Af et tilsendt Mødereferat saa jeg endvidere, hvad jeg ikke før havde vidst, at »den paagældende Kreds kom i Gang derved, at Percy Ipsen i Maj eller Juni 1940 *paa Foranledning af Prins Axel* [fremhævet af mig] henvendte sig til Højgaard med Henstilling om at samle en Række ansete Mænd til Drøftelse med det Formaal at undersøge, om det vilde være muligt at foretage noget til Gavn for Landet under de daværende fortvivlede Forhold«. Naar Prins Axel viste sig at have været den egentlige Inspirator til Kredsens Dannelse, forstod jeg absolut ikke, at man paa Mødet havde følt sig betænkelige, fordi jeg i Svaret til Hal Koch havde omtalt Prinsens Rolle under Kredsens Forhandlinger. Jeg svarede derfor, at jeg principielt intet havde imod Offentliggørelsen af en Fremstilling som den tænkte, men at jeg for saa vidt advarede imod dette Skridt, som

»en dokumenteret Fremstilling af Spørgsmaalets hele Udvikling selvfølgelig paa en ganske anden Maade vil bringe Prinsens Navn i Forbindelse med Kredsen og dens Arbejde. I hvert Fald vil jeg, hvis en saadan dokumenteret Fremstilling skal udsendes, ikke kunne gaa med til at godkende den, hvis ikke samtlige Faktorer bliver nævnt, saa ethvert Slør fjernes« (Brev af 25. September).

Nok var jeg Royalist; men deltager en Prins i Drøftelser med en Kreds af Mænd, som senere æreskændes paa Grund af deres Aktion, kan hans Navn og Person ikke være tabu. Af et Brev til Holger Andersen, Minister Høst og mig fremgik det imidlertid, at Højgaard virkelig fandt dette Punkt med Prinsen »vanskeligt og delikat . . . navnlig forsaavidt angaar Henvendelsen til Kongen og det Memorandum, som jo endnu ikke er

kommet frem, og hvori omtales Muligheden af, at Prins Axel kan blive Statsminister. Professor [skal være: Dr.] la Cour har dog allerede hentydet hertil, og man kommer næppe udenom ogsaa at gøre Rede for denne Side af Sagen» (Brev af 27. September 45).

Nej, det vilde man umuligt kunne undgaa! Men paa det Skær strandede Sagen. Jeg hørte ikke mere til den, og en dokumenteret Fremstilling kom ikke til at foreligge, før jeg selv i 1950 i Piècen »*Den parlamentariske venligst tilegnet*« fremlagde Materialet. Da var Aarsagen den uanstændige Afhøring, som Den parlamentariske Kommission havde underkastet Kredsens Medlemmer med Undtagelse af mig (som man vidste vilde nægte at give Møde) og – Prins Axel.. »Delikatessen« led altsaa intet Skaar.

I Efteraaret 1945 blev et nyt Spørgsmaal kastet ind i Debatten, da de dansksindede Sydslesvigere i en Petition af 29. August til Feltmarskal *Montgomery*, som inden for det allierede Kontrolraad i Berlin repræsenterede den britiske Okkupationszone, bad om, at *Sydslesvig maatte blive administrativt adskilt fra Holsten og overgivet til sin egen Befolknings Administration*. Mellem Adskillelseskrevet og Frigørelseskrevet var en grundvæsentlig Forskel. Gennemførelsen af det førstnævnte vilde hverken formelt eller reelt ophæve den hvilende tyske Suverænitet og maatte sandsynligvis kunne foretages administrativt af Okkupationsmagten – det sidstnævnte betød derimod den tyske Suverænitets faktiske Bortfald og kunde kun blive en Følge af en kommende Fredslutning. At Adskillelseskrevet ogsaa fandt Plads i Resolutioner fra Sydslesvigsk Udvalg (4. Oktober og 20. November) og Grænseforeningen (3. November), skal lige nævnes.

Mest optagne var dog i Oktober Maaned Sindene herhjemme af det forestaaende Valg, og Kampene forud for det blev ført med en ildvarslende Bitterhed. Udenrigsminister Christmas Møller fik Ansvaret for den britiske Militærregerings – efter dansk Opfattelse – næsten totale Mangel paa Forstaaelse af Sydslesvigproblemet, en oprørende uretfærdig Anklage imod ham, som jeg baade mundtligt i Sydslesvigsk Udvalg og skriftligt i Grænsevagten imødegik (Grænsev. 1945, S. 232 ff.). Det Regeringsskifte, som Valget den 30. Oktober medførte, syntes imidlertid ikke at bringe den ringeste Ændring i Situationen. *Knud Kristensens* Regeringserklæring (22. November) indeholdt ikke eet Ord om Sydslesvigs Frigørelse, end ikke om den administrative Adskillelse. Men naturligvis fortsatte dog Udenrigsminister *Gustav Rasmussen*, hvad Christmas Møller

havde indledet, og Adskillelseskra­vet blev saaledes fremhævet af ham baade i en Note af 15. December og i et Memorandum af 21. Januar 1946. Det virkelige Stormvarsel hejstes under Finanslovdebatten den 4. December af Knud Kristensen, da han kaldte Sætningen »Grænsen ligger fast« »ikke blot urigtig, den er ogsaa skadelig, baade udadtil og indadtil«. Fra da af var Grænsestriden i rivende Udvikling Partierne imellem.

Fra 7. til 19. Januar havde jeg talt ved en Række Møder i Jylland og paa Fyn, og allerede den 27. Januar fulgte en ny Rejse, denne Gang til Oslo, hvor jeg efter Indbydelse af det historisk-filosofiske Fakultet holdt fire Gæsteforelæsninger om »Hovedtræk af Sønderjyllands Historie«, udgivet i April under Titlen »End en Dyst«. Medens min Familie og jeg var deroppe, havde jeg en Oplevelse, som næppe bør forbigaaes.

Jeg havde medtaget et Eksemplar af 1. Bind af »Danmark under Besættelsen«, som jeg gerne vilde overrække til Kong *Haakon*. Derfor ringede jeg den jourhavende Adjudant op og bad ham meddele mig, paa hvilket Tidspunkt det vilde passe Majestæten at modtage mig i Privataudiens; men jeg fik til Svar, at om dette maatte jeg henvende mig til den danske Gesandt, Kammerherre *Oxholm*. En mærkelig Omvej, tænkte jeg. Da min Kone og jeg var bedt til Frokost hos Oxholms, lod Sagen sig imidlertid let ordne.

Under Frokosten spurgte jeg: »Sig mig, Kammerherre Oxholm, hvorfor skal min Ansøgning om Privataudiens hos den norske Konge forberedes af den danske Legation?« »Det skal jeg saamænd fortælle Dem«, svarede han. »Det hændte for nogen Tid siden, at en kendt dansk Skuespiller (han nævnede Navnet) fik den jourhavende Adjudant til at ordne en Privataudiens for sig. Da Dagen og Timen kom, troppede imidlertid Manden op med baade Kone og Børn og en Ven oven i Købet. Kongen blev højligt forbavset over denne Invasion, som fyldte det meste af Gemakket; men Skuespilleren slog frejdigt ud med Haanden og sagde: »Deres Majestæt kan være rolig! De er go'e allesammen!« Siden da bad Kongen mig om at regulere Færdselen af mine Landsmænd en Smule!«

For mit Vedkommende voldte »Reguleringen« ingen Kvaler, og jeg blev tilsagt til at møde paa Slottet et Kvarter over 11 den 12. Februar. Det blev en Audiens, jeg aldrig har oplevet Magen til ! Det var ingen »staaende Audiens«, som jeg kendte dem fra København. Kongen bød mig straks tage Plads i en Lænestol ved Pejsen, og selv satte han sig i

en tilsvarende – med den store Bog paa Skødet – og begyndte »Snakken«. Intet andet Udtryk vilde dække Formløsheden. Han spurgte, og jeg fortalte – løst og fast fra Besættelsestiden. Kom jeg med en af de pudsige Københavnerhistorier eller Svajervitser om Tyskerne, lo han højt og hjerteligt og slog sig paa Knæene af lutter Fornøjelse. Men i og for sig var det slet ikke det, jeg vilde tale med ham om. »Nissen flytter med!« Ogsaa i Norge var det Sydslesvig, som stadig var i mine Tanker, og jeg drejede Samtalen hen paa dette Emne. Han lyttede opmærksomt. Han maa jo bære paa samme Familietraditioner som Kong Christian derhjemme, tænkte jeg. Gottorp og Louisenlund maa være Navne, han ofte har hørt i sin Barndom og Ungdom, og Landskabet ved Slien maa have en Plads i hans Hjerte. Det havde det maaske ogsaa; men det fortonede sig i hvert Fald for ham som i en fjern Horisont. Alt, hvad der havde knyttet hans Slægt til Sydslesvig, var kommet ham paa lang Afstand i de mange Aar, han havde regeret Norge. Og hele den Bevægelse, som for Øjeblikket gik igennem det danske Folk, stod han uden for – som en fremmed, en Tilskuer, paa dette Punkt kun orienteret gennem Avislæsning. Hvilket dansk Blad mon han læser? fløj det gennem Hovedet paa mig. Det kan da kun være »Politiken«? For det var alle dette Blads Resonnementer, han fremførte – »en helt fortysket Landsdel«, »uforsvarligt at ville indlemme 300.000 Tyskere i Danmark« o. lg. Jeg fortalte ham om den Ændring i Sindelaget, der gjorde sig gældende inden for store Dele af den sydslesvigske Befolkning – han slog det hen som Frugt af materielle Spekulationer. »Vent ingen Loyalitet af dem!« advarede han. Jeg fortalte saa Eksempler paa loyal Omsindelse, som den første Verdenskrig havde fremkaldt, og hvis Varighed altsaa var prøvet. Jeg fortalte om Hans Brodersen, Lorenz Büchert og Peder Budach – sande, gribende Vidnesbyrd om et virkeligt Sindelagsskifte paa rent aandeligt, kulturelt Grundlag. De var jo Forløberne for dem, som nu efter den anden Verdenskrig vilde hjem. Han rystede paa Hovedet. »Jeg skal fortælle Dem noget«, sagde han. »Som ung Søofficer var jeg paa Togt til Dansk Vestindien. Jeg traf da en Flensborger, og naiv, som jeg var, saa jeg i ham en Landsmand. Den Rolle spillede han ogsaa. Men jeg blev dybt skuffet. Inderst inde i ham sad en velgemt Slesvig-Holstener, som alligevel ikke var bedre skjult, end at jeg fik Kig paa ham. Saa var jeg færdig med min Tro paa flensborgsk Danskhed og Loyalitet«.

Man maa jo ikke modsige en Konge, hedder det, men jeg gjorde det. Jeg nævnede fødte Flensborgere, som var Guld værd. Men det rokkede

ikke hans Skepsis. Venligt tog han mod alle mine Indsigelser – lyttede gerne, men troede kun lidt. »Rør ikke ved Grænsen!« var det sidste, han sagde.

XXXI

Paa det Tidspunkt, da jeg vendte hjem fra Norge, blev det mere og mere klart, at den britiske Kompasnaal pegede i Retning af en rent »slesvig-holstensk« Ordning med Tyngdepunkt i Kiel. Embedet som Regeringspræsident i Slesvig (og Holsten) blev nedlagt og dets Funktioner overført til Overpræsidenten for Slesvig-Holsten, Militærregeringen stablede en slesvig-holstensk Landdag paa Benene, hvis Medlemmer var udpegede af Briterne selv, og som ikke savnede Repræsentanter for de østtyske Flygtninge, men derimod ikke gav Plads til en eneste Dansker, før denne Fadæse rettedes henved et Par Maaneder senere, og vi fik tildelt – 2 Mandater! Under livlig Tilslutning af Brigandier *G. P. Henderson* talte Overpræsident, *Dr. Th. Steltzer* om de tyske Bestræbelser for, at »Slesvig-Holsten« kunde forblive »up ewich ungedeelt« (24. Februar). Det var ikke muligt at opfatte alt dette som andet end et britisk Svar paa den danske Regerings Understregning af Adskillelseskraavets Nødvendighed. Imidlertid blev Kraavet fastholdt af Gustav Rasmussen ved en Forespørgselsdebat i Folketinget (28. Februar), og her underbyggedes det yderligere ved en enstemmig Beslutning af Tinget. Spørgsmaalet var, hvilken Vægt Foreign Office vilde tillægge disse danske Tilkendigelser.

I Sydslesvigsk Udvalg herskede fuld Enighed om at støtte Regeringen i enhver positiv Bestræbelse, men helt enige var vi ikke i vor Bedømmelse af Motiverne til den britiske Slesvig-Holsten-Politik. Høst var efter min Mening for tilbøjelig til at se den virksomste Aarsag i manglende Handlekraft hos vor egen Regering – jeg lagde Hovedvægten paa den storpolitiske Konstellation, den efterhaanden aabenlyse Modsætning mellem Øst og Vest, som drev England til at skaffe sig vesttyske Kautioner for sin Politik paa Kontinentet. Hvis jeg havde Ret, vilde selv kraftige danske Reaktioner og en gentagen Fremholdelse af Adskillelseskraavet intet nytte, men kun virke irriterende paa Foreign Office. Kraavet var ikke alene officøst afvist af Talsmænd for den britiske Regering, men hele Udviklingen havde understreget, at denne Afvisning var alvorligt ment. Det forekom mig derfor endnu betydningsfuldere end før at faa samlet den danske Opinion i Folket, Regeringen og Folketinget om det Kraav, hvis Opfyldelse

ikke udelukkende afhang af Englands Holdning, men om hvilken ogsaa de andre Stormagter havde et Ord at sige: »Frigørelseskravet. Det kunde ganske vist først komme til Behandling, naar en Fredskonference tog de tyske Grænseproblemer op til Debat; men denne Situation maatte af os forberedes omhyggeligt, saa vort Krav ikke druknede blandt andre, der vilde dukke frem. Om det vilde kunne slaa igennem paa Konferencen, var vel tvivlsomt, men det var et Forsøg værd. Det var i hvert Fald ikke som Adskillelseskravet paa Forhaand formelt afvist.

Regeringen Knud Kristensen syntes imidlertid helt utilbøjelig til at tage Spørgsmaalet op. Offentligheden fyldtes med en Strøm af politiske Forsikringer om Selvbestemmelsesrettens teoretiske Gyldighed, Flygtningefarens overhængende Virkelighed og den kulturelle Støttes selvfølgelige Nødvendighed, men hvad kom der ud af disse lige saa træffende som velmente Talemaader?

Og det *hastede* at faa Frigørelsen sat paa den danske Dagsorden! Mange regnede med, at Forberedelsen til Fredsforhandlingerne vilde tage deres Begyndelse ud paa Efteraaret, og det kunde kun gavne os, at *samlige* fire Stormagter underhaanden blev informerede paa dette Punkt inden da.

»De seneste Maaneder har vist, hvor dybt Skellet er mellem Vest og Øst. Det er mere end tvivlsomt, at nogen Enighed om Tysklands Fremtid kan komme i Stand, før meget lang Tid er gaaet – maaske flere Aar. I Mellemtiden vil man være henvist til foreløbige Ordninger, for hvilke Sovjetunionen tager Ansvaret i Øst, de angelsachsiske Magter og Frankrig i Vest. Men vi er ikke tjente med, at vore egne Interesser udelukkende kædes sammen med den Ordning, som Vestmagterne træffer. I Løsningen af det sydslesvigske Spørgsmaal har ogsaa Sovjetunionen et naturligt Krav paa at være medbestemmende, fordi den er blevet den dominerende Østersømagt og som saadan vitalt interesseret i Forholdene umiddelbart Nord for Kielkanalen . . . Vi vil ikke kunne staa os ved en Ordning, som ikke har været forelagt for og er blevet behandlet af begge Magtgrupper paa et Tidspunkt, da Vejen mellem dem var aaben og farbar. Derfor maa det ske *nu!*« (Grænsevagten, Juni 1946).

Men der skete intet. I hvert Fald intet ud over et mere og mere hid-sigt Partiskænderi med voldsommere og voldsommere Angreb paa Knud Kristensen, der »ex cathedra« holdt sig inden for Regeringserklæringens snævre Rammer, men som »Privatmand« kort og godt proklamerede, at »Sydslesvig genvundet, det er Kampens Maal« (5. Juni). Omsider kom – 9. Juli – en ny Forespørgselsdebat i Folketinget, hvor Debatten udmundede i en Resolution, der ikke med saa meget som eet Ord strejfede den Mulighed, at Sydslesvig kunde rumme et *statspolitisk* Problem.

Det gjorde ikke heller vort næste Udspil mod Foreign Office, formet som et Memorandum af 24. Juli. Men nu var det Slut med Foreign Office's Taalmodighed. Hvad var det egentlig, vi vilde? Var det en fortsat Kritik af britiske Dispositioner? Eller skulde vor Hensigt udledes af de »Taler, som fremtrædende Danske [Statsministeren!] i den seneste Tid har holdt«, og som kunde tyde paa, at vor Regering ønskede »den danske Del af den tyske Befolkning i Sydslesvig« indlemmet i Danmark? Man maatte i London udbede sig klar Besked! Derfor, hed det i en britisk Note af 9. September, erklærede man sig rede til at overveje ethvert Forslag, der enten gik ud paa 1) en Befolkningsudveksling, 2) en Folkeafstemning med paafølgende Grænseregulering eller 3) en Grænseregulering uden forudgaaende Folkeafstemning. *Hvad* vilde vi vælge? Vi anmodedes om at træffe Valget »med den mindst mulige Forsinkelse«.

Noten blev offentliggjort, medens jeg opholdt mig i Sydslesvig. Den 7. September var jeg rejst til Flensborg, hvor jeg søgte saa mange personlige Kontakter genopfriskede som muligt, og hvor jeg modtog Impulser af væsentlig Betydning for mit Arbejde. Jeg overværede saaledes den 9. September et dansk Konvent i Slesvig. Her var ti danske og tre af Landskirkens tyske, men danskorienterede Præster forsamlede, hovedsagelig for at drøfte det meget vigtige, men ogsaa meget ømtalelige Spørgsmaal om Forholdet mellem de danske Menigheder og den slesvig-holstenske Landskirke. I særlig Grad gjorde de tre Landskirkepræsters Ord et stærkt Indtryk paa mig, grebne, som de var af den danske, folkelige Bevægelse, men udadtil bundne af Landskirkens snærende Baand.

Dagen efter kørte jeg til nye danske Skoler i Angel, besøgte ogsaa Rektor *Svend Johannsen* paa Ansgarskolen i Slesvig og deltog om Aftenen i et dansk Valgmøde i Flensborg – der skulde nemlig holdes Kommunalvalg den 15. September og Kredsvalg den 13. Oktober. Det gav Spænding i Sindene – en helt overvejende optimistisk Spænding. Den danske Bevægelse havde jo lige siden Kapitulationen været i eksplosiv Vækst, Anmodninger om Oprettelse af danske Skoler hørte saa at sige til Dagens Orden, og at Valgene vilde markere en dansk Styrke, som ingen før havde drømt om, maatte anses for givet.

Næste Dag – den 11. September – havde jeg to lange Samtaler, den ene med Oberstløjtnant *H. M. Lunding*, som i 1946 var blevet dansk Forbindelsesofficer i Sydslesvig med Kontorer i »Det tyske Hus« i Flensborg. Emnet var Samarbejdet med den britiske Militærregering, som ikke altid

faldt lige let. En bedre Repræsentant end Lunding kunde vi dog ikke have. Hans klare og hurtige Hoved, hans Evne til at bedømme Mennesker, deres Motiver og deres Forhold til Omgivelserne, var Egenskaber af stor Værdi for os. Han fortalte meget belysende Vidnesbyrd om den Vægt, det havde, at det britiske Hovedkvarter paa Altenhof, Reventlowernes gamle Herresæde ved Ekernfærde, havde nær Berøring med en Kreds af den hollandske Adel, deltog i dens Jagter, dens Middage o. s. v., og derved fik en Indstilling over for de nationale Problemer i Sydslesvig, som alt andet end tjente vore Interesser. Men samtidig lagde han – som jeg selv – endnu større Vægt paa, at selve Problemet af Englænderne betragtedes – og maatte betragtes – som sekundært i Sammenligning med, hvad Foreign Office ellers havde at tumle med. Det var dette, som for os begge var Nøglen til en rigtig Opfattelse af den britiske Note, hvis Ordlyd nu var offentliggjort.

Naturligvis spillede ogsaa Noten en Rolle under min Aftensamtale med Red. *L. P. Christensen*; men han forenkledede i mine Øjne dens Motiver – saa i dem først og fremmest manglende Forstaaelse og direkte Uvilje, og ingen kunde heller nægte, at Uviljen ved flere Lejligheder havde stukket Hestehoven frem, naar lokale Spørgsmaal havde været til Forhandling mellem de sydslesvigske Ledere og Militærregeringen. Hvad der efter mit Skøn i Noten maatte fange Opmærksomheden mere end alt andet, var imidlertid ikke et Spørgsmaal af denne Art, det var de *statspolitiske* Forslag, den indeholdt, og disse maatte ses under en anden Synsvinkel. De var en indirekte Følge af den tiltagende, faretruende Opdeling af Europa i to gensidigt fjendtlige Lejre. Englænderne var sikkert klare over, at intet af de tre Forslag vilde blive accepteret af Danmark, og saa vilde vort Nej slaa Bom for et Spørgsmaal, som kun kunde virke forstyrrende paa det britisk-vesttyske Samarbejde, der var under fuld Udvikling. Heller ikke *L. P. Christensen* og jeg var under vor Samtale i Tvivl om, at Forslagene maatte afvises. Intet af dem var acceptabelt. Vi burde svare dette, men samtidig gøre en sidste Kraftanstrengelse for at samle det danske Folk om Frigørelseskravet og saa faa Regeringen til at forelægge det for de allierede Magter som det officielle Danmarks Ønske. Det var denne Linie, som den 25. September blev fulgt i en Henvendelse fra de danske Sydslesvigere til Danmarks Konge og Regering.

Den 12. September gik min Tur til Kappel og Tønning – sidstnævnte Sted til et stort dansk Valgmøde, som havde samlet ca. 800 Mennesker. Men endnu større Indtryk paa mig gjorde et Valgmøde i Hanved Dagen efter. Jeg kørte derud sammen med Lektor *A. Feilberg Jørgensen* og en af

Valgarbejdets unge Ledere, Sekretær *Heinrich Hansen*, der skulde være Mødets Taler. Inden vi startede, drøftede vi Situationen i Hanved – bl. a. hvilket Sprog, der skulde benyttes. Hanved ligger tæt Syd for 1920-Grænsen, og der var ingen Tvivl om, at saa at sige alle Mødedeltagerne vilde *forstaa* Dansk – Flertallet *brugte* det som dagligt Omgangssprog. Alligevel holdt Heinrich Hansen paa, at han maatte tale Tysk – det var det eneste, som Egnen var vant til at høre paa offentlige Møder. Nuvel – Feilberg Jørgensen og jeg skulde kun være Tilhørere, saa os kunde Spørgsmaalet ikke direkte berøre.

Vi kørte altsaa og kom i god Tid til Hanved Kro. Her faldt vi i et lille Værelse i Snak med Styret for den lokale Sydslesvigske Forening. Ingen anede noget om, at vi vilde overvære Mødet; men siden vi nu var der, bad man indtrængende om, at vi begge vilde sige nogle Ord til Deltagerne – fortælle et eller andet, som vi syntes kunde passe. Dermed var Spørgsmaalet ogsaa kommet *os* ind paa Livet. Feilberg Jørgensen erklærede, at han vilde rette sig efter Egnens Skik og Brug og tale *Tysk*. For mit Vedkommende svarede jeg, at jeg vilde tale paa *Dansk*, da jeg ikke beherskede noget andet Sprog og Tilhørerne jo fuldt ud forstod deres og mit fælles Modersmaal. Jeg glemmer ikke den Pause, der indtraadte. Bestyrelsens Medlemmer saa paa hinanden, usikre, tøvende, til Formanden, *Thomas Petersen* sagde: »Jah, hvis det gaar an«. »Gaar an«, spurgte jeg, »hvad mener De med det?« Og saa kom Forklaringen: Jo se, *Dansk* var nok det Sprog, de talte sammen i Stue og Stald, men gik det an at bruge det paa en Talerstol? De var kun simple Folk. Der var ingen af dem, som holdt Foredrag. Her kom nu en lærd Mand, mere end en Studienrat, mere end en Gymnasialdirektor eller en Pastor, og saa vilde han holde Foredrag – paa Dansk! *Kunde* man det? *Gik det an?* »Ja, De kan tro, det gaar an!« sagde jeg med et stort Smil – men inderst inde var jeg rystet over den Askepot-Stilling, som et landsfremmed Styre havde faaet denne trohjertige Befolkning til at forlene dens eget Modersmaal med – godt nok til Dagens Smaasnak, men langt fra fint nok til at lyde i en lærd Mands Mund fra en Talerstol!

Vi gik ind i Salen, hvor ca. 100 Mennesker sad og ventede. Og vi begyndte med »Jeg elsker de grønne Lunde«. I Sang kunde altsaa Dansk »gaa an«! Saa holdt Feilberg Jørgensen et kort, fortræffeligt Foredrag om Danmark og fik hjerteligt Bifald – saadan som nu engang Bønder og Husmænd, der ikke er gejlde op af en politisk Megafon, giver deres fulde Tilfredshed til Kende. Og Turen kom til mig. »Hvad skal vi synge?«

spurgte Thomas Petersen. »Jeg er en simpel Bondemand«, svarede jeg omgaaende. Og vi sang Mads Hansens gamle Sang fra 1866. *Den* var efter deres Sind! *Den* kunde synges af Bønder – og aabenbart ligeledes af en dansk Doktor! Ud fra dens Slutningsstrofe talte jeg saa:

»Og hviler jeg en føje Stund
og tager Pen og Bog,
saa kæmper jeg paa Aandens Grund
for Fædreland og Sprog;
men gælder det at stride
for Frihed, Liv og Fred,
jeg lægger alt til Side
og gaar i Kampen med«.

Jeg fortalte de Hanved-Bønder om Besættelsestiden derhjemme – om Kampen mod Tyskerne, Kampen for Hjemmets og Landets Frihed, om Sejren, der blev vundet, men som ikke var vundet helt, før alle Danske, der længtes efter Frihed, havde faaet Del i den.

Jeg har ikke haft bedre og mere taknemmelige Tilhørere. Det var vidunderligt! Og vi sang »I alle de Riger og Lande« – saa Loftet løftede sig! Næste Dag rejste jeg hjem.

Dér var Diskussionen om det Svar, vi skulde give paa det engelske Memorandum, levende. Man forstod, at vi var naaet ind i et afgørende Stadium. Det officielle Danmark kunde ikke vedblivende nøjes med at følge en saa godt som rent kulturpolitisk Linie i Sydslesvig. Spørgsmaalet til os var lagt statspolitisk op og krævede Overvejelser af statspolitisk Art. Det eneste, som vi kunde være enige om, var, at alle tre britiske Forslag maatte afvises.

Paa Hjemrejsen fra Flensborg holdt jeg en Række Møder og fortsatte med dem til et godt Stykke ind i Oktober. Jeg fremhævede overalt, at vi ikke skulde forhaste os med Svaret. Englænderne havde nok forlangt at faa hurtig Besked, men de plejede selv at være sene i Vendingen, og de maatte give os Tid nok til at tænke os godt om. Problemet var saa mangesidet, at det krævede mere end eet Synspunkt. Det eneste virkelig tilfredsstillende vilde være at faa Sydslesvig frigjort – det var Forudsætningen baade for Flygtningemassernes Fjernelse og for en kommende Folkeafstemning, en sydslesvigsk »§5«, som Knud Kristensen, hans Parti og store Dele af det konservative Parti satte øverst paa Programmet. Men under hvilken Status skulde Sydslesvig gennemleve Modnings- og Afklaringsstiden, indtil Tidspunktet for et Plebiscit var inde?

Det var meget nærliggende for mig atter at bringe Mandattanken paa Bane, og jeg gjorde det ved Møderne. Men hele den politiske Situations Udvikling havde overbevist mig om, at det vilde være komplet ugørligt at faa et Rigsdagsflertal med til Forslag om et *dansk* Mandat, saadan som jeg oprindeligt havde tænkt mig det. Kunde man opnaa et Flertal for Fri-gørelseskravet, vilde det i sig selv være noget af et Mirakel, og man skal afholde sig fra at overtrumfe Mirakler. Desuden var en anden Mandatordning tænkelig. Man kunde *maaske* faa et Rigsdagsflertal med til at frem-sætte Forslag om et Mandat under De forenede Nationer. Venstres Ungdom havde den 1. Juli udtalt sig for denne Tanke, og jeg gjorde det samme ved mit Møde i Odense den 18. September, men overraskedes her ved en Meddelelse om, at Sydslesvigsk Udvalg nogle Dage før (11. September), medens jeg var i Flensborg, i en Resolution havde afvist denne Løsning og fastholdt det gamle Krav om et *dansk* Mandat – hvoraf Pressen straks tog Anledning til at udmale Splittelsen og Hovedløsheden inden for Udvalget. Frede Nielsen kaldte den »forfærdende«.

Den var under alle Omstændigheder uheldig. Den fik mig til endnu stærkere at understrege Nødvendigheden af, at vi tog os den nødvendige Tid til Overvejelser. Vi var faktisk ved at blive trængt op i en Krog. Den 10. September var det kommet til stormende Tumulter i Landdagen, da de to danske Repræsentanter stillede Forslag – *ikke* om Sydslesvigs Frigørelse, men om Landsdelens Adskillelse fra Holsten. Dagen efter anordnede Mili-tærregeringen, at den tidligere Provins Slesvig-Holsten herefter skulde be-nævnes »Landet Slesvig-Holsten« og Overpræsidiets omdannes til et »Lands-ministerium« med en »Statsminister« i Spidsen. Holsten og Sydslesvig *skulde* altsaa udgøre en Enhed, som ikke kunde tænkes delt.

Hjemme var vi kun paa Armslængde fra Forvirringen. Venstre syntes – Ungdommen fraregnet – ikke at have anden Tanke end Selvbestemmelses-retten og Flygtningefjernelsen, de Konservative vedtog den 13. September en helt intetsigende Resolution, hvori man henviste til »nye Forhandlinger mellem Partierne« og derfor ikke fandt det »formaalstjenligt i Enkeltheder at angive, hvorledes Sagen vil blive behandlet«, og Social-Demokratiet fulgte den 15. September efter med den kategoriske Udtalelse, at »Danmarks Op-gave Syd for Grænsen er alene at støtte den sydslesvigiske Danskhed i dens folkelige og kulturelle Arbejde«. Fra flere Sider blev der krævet Valg, fra andre en Folkeafstemning til Vejledning for Rigsdagens Partier. Det sidste gjorde bl. a. Knud Kristensen (7. oktober), og jeg sluttede mig dertil, idet jeg tilføjede:

»De Politikere, som maatte mene, at man kan se bort fra et folkeligt Krav om Klarhed, burde mindes en Dato, da Presset fra Folket blev saa stærkt, at det sprængte Rigsdagens hidtil førte Politik og tvang den Situation frem, som Folket, men ikke Rigsdagen ønskede« (Nationaltidende, 15. Oktober),

en Bemærkning, der i Modstanderpressen betegnedes som Trusel om Brug af »Nazi-Metoder« (Soc.-Dem., 16. Oktober).

Den 19. Oktober forelaa det danske Svar paa Englands Note af 9. September.

I »Social-Demokraten«s Øjne betegnede den et »totalt Nederlag for Knud Kristensen«. Det var det for saa vidt ikke, som Knud Kristensen aldrig havde vovet *officielt* at lade sin Regering gaa ind for noget, der laa uden for den danske Svarnotes Rammer. Nej, havde nogen lidt »totalt Nederlag«, var det Sydslesvigsk Udvalg og i allerførste Række mig personligt. Noten indeholdt ikke en Stavelse om det, hele vor Bevægelse havde sat øverst paa Programmet. Den henstillede kun, at den dansk-sydslesvigske Befolknings politiske og kulturelle Rettigheder blev sikret »ved den fremtidige Ordning af Tysklands Forhold«, at Flygtningene gradvis fjernedes fra Landsdelen, og at der fandt en administrativ Deling Sted mellem Sydslesvig og Holsten – altsammen noget, som Foreign Office efterhaanden havde fundet det særdeles trivielt at høre paa. Det samme gjaldt den Forsikring paa løbende Baand, at man »stod« paa den nationale Selvbestemmelsesrets Grund. De tre britiske Forslag afvistes, som de burde og skulde afvises, men de erstattedes ikke med noget dansk. »Under disse Omstændigheder agter den danske Regering ikke at stille Forslag om nogen Ændring i Sydslesvigs statslige Tilhørsforhold«, hed det udtrykkeligt. Man vilde kun gerne, at Danmark i sin Egenskab af Tysklands Nabo-stat fik »Lejlighed til under de internationale Forhandlinger, der bliver bestemmende for Ordningen af Tysklands Forhold, at varetage de nationale danske Interesser, der er knyttede til den fremtidige Ordning af Forholdene i Sydslesvig«.

I mine Kommentarer til Noten (Grænsevagten, November 1946) søgte jeg at faa presset mest muligt positivt ud af den, ja, jeg svang mig endog op til at sige, at man ved at sammenligne den med Folketingsresolutionen af 9. Juli ikke vilde undgaa »at bemærke *de meget store Fremskridt* i »aktiv« Retning«, som den indebar, og jeg tilføjede: »Det vil ikke være nødvendigt, at skrive vidt og bredt for at paapege dette«. Hvorpaa jeg skrev »vidt

og bredt«. For uden det vilde sikkert ingen have faaet Øje paa Notens »Aktivitet«.

Som Overskrift til Kommentarerne burde jeg have sat: »En Mand slikker sine Saar«.

XXXII

Sydslesvisk Udvalg gennemgik paa dette Tidspunkt en Krise. Den skyldtes dog ikke Uenighed om den Linie, der burde følges, men var af rent intern Karakter, kun vedrørende Udvalgets Ledelse og Organisation. Jeg kan derfor nøjes med at sige, at Borgmester Fischer den 20. oktober trak sig tilbage som Formand og efterfulgtes af Minister *Niels Høst*. Gennemførelsen af dette efter min Overbevisning tvingende nødvendige Formandsskifte kostede mig en Del Tid og vanskeliggjordes, fordi jeg samtidig vedblev at holde Møder ude i Landet og tillige skulle passe Redaktionen af »Grænsevagten«, hvor jeg dog havde faaet en fortræffelig Medhjælp i den unge stud. mag. *Niels Petersen*. Desuden pressede Forlaget paa, saa 3. Bind af »*Danmark under Besættelsen*« kunde komme til at foreligge inden Jul. Det var et haardt Slid, men det klarede.

Paa Christiansborg fortsattes imidlertid den vilde politiske Jagt paa Knud Kristensen, som unægtelig ikke gjorde noget for at unddrage sig sine Forfølgere. Og kort efter Nytaar 1947 fik Striden en ekstra Opblussen.

Der kom nemlig en Delegation fra Sydslesvigsk Forening til København for at bede Regeringen viderebringe en Petition, man ønskede forelagt ved en nær forestaaende Konference i London. Her skulde i Januar-Februar Stedfortræderne for de fire Stormagters Udenrigsministre drøfte det tyske Problem, og Danmark havde – som flere andre Lande – modtaget Indbydelse til at redegøre for sine egne Interesser i Forbindelse med Freden. Kunde vor Regering ikke være Sydslesvigerne behjælpelig med at besørge deres Petition til London?

Det blev under Forhandlingerne den 7. Januar i Udenrigsministeriet klart, at Petitionen paa visse Punkter overskred Oktobernotens sakrosankte Grænser, idet den gik ud paa, at Sydslesvig ved Fredslutningen skulde frigøres fra tysk Overhøjhed og underlægges et særligt Styre (tre Muligheder blev nævnt). Forudsætningen vilde imidlertid være, at et Flertal i Befolkningen (Flygtningene naturligvis ikke medregnede) ved Afstemning godkendte denne Ordning. Endvidere skulde Befolkningen have Ret til at af-

gøre, om den senere vilde have Landsdelens statsretlige Stilling endeligt fastsat paa Grundlag af et Plebiscit. Sideløbende med denne Petition vilde man rette en anden til Kontrollkommissionen i Berlin, men i denne kun anmode om, at Sydslesvig *indtil* Freden blev adskilt fra Holsten og lagt direkte under de britiske Besættelsesmyndigheders Administration.

Petitionen til Londonkonferencen vakte stort Postyr i Det udenrigspolitiske Nævn. Flertallet satte sig bestemt imod, at Regeringen viderebesørgede den, og Rygter om Udskrivning af Valg svirrede i Luften.

Under disse Omstændigheder sammenkaldtes Sydslesvigsk Udvalg til Møde den 12. Januar, og her foreslog jeg og fik enstemmigt vedtaget en Resolution, der betegnede det som »en naturlig Opgave«, at Sydslesvigerne Ønske blev imødekommet af Regeringen. »Saafremt Regeringen ikke vil paatage sig denne Opgave«, hed det, »bør den danske Befolkning høres om dette Spørgsmaal«. Min Motivering offentliggjordes som »*En Appel til det danske Folk*« (Natt., 14. Januar 1947).

Man hørte i disse Dage, hed det i Apellen, de heftigste Udbrud af Vrede over den negative Holdning, som Nævnets Flertal indtog, og man beskyldte dets Medlemmer for baade Fejghed og Ansvarsløshed. Som ofte før vendte jeg mig mod en saadan Ophidselse af Lidenskaberne:

»Det er sikkert paa sin Plads, at en, som fra allerførste Færd har fulgt en anden Linie end de Passives, offentligt betoner, at man ikke gavner Sagen ved at udøse Vredens Skaaler over dem, der har en anden Opfattelse end ens egen. Reaktionen er forstaaelig, men den er fuldstændig gold. De voldsomme Beskyldninger savner desuden et Virkelighedsgrundlag. Der foreligger intet Bevis for, at de Politikere, som bærer Ansvar for Afvisningen, ikke har handlet, som de gjorde, fordi de dermed mente at varetage danske Interesser efter bedste Overbevisning. Vi kan med god Grund selv være overbeviste om, at de har vurderet disse Interesser paa en skæbnesvanger fejlagtig Maade; men det berettiger ikke til at tro, at kun Fejghed og Holdningsløshed har dikteret deres Optræden. Det er nødvendigt at understrege dette, fordi vi ellers vil ende i et ganske uværdigt Skænderi, som hverken Sagen, vi selv eller vore Efterkommere vil være tjente med«.

Det Problem, som forelaa, var saa enkelt, at det med største Lethed kunde forelægges Folket i en klar og utvetydig Form. Det gjaldt kun et Ja eller et Nej til Anmodningen om den sydslesvigske Petitions Viderebesørgelse ved den danske Regerings Hjælp. Derfor opfordrede jeg til hurtigt at rejse et alment Krav om Folkeafstemning:

»Lad alle Landets Organisationer og Foreninger, politiske og upolitiske, som vil støtte Kravet, hver for sig samle saa mange Underskrifter som overhovedet muligt paa Adresser, der ikke behøver at være enslydende – der er ikke Tid til Centralisa-

tion –, men som alle gaar ud paa det samme: Det danske Folk maa forlange umiddelbar Adgang til selv at bestemme, hvorvidt Sydslesvigernes Raab om Frihed skal klinge ud i et tomt Rum, eller vor Regering skal yde nødstedte Landsmænd den Haandsrækning at lægge deres Ønsker frem paa Konferencebordet«.

Tiden var dog alt for knap til at faa nogen Adresse-Aktion af Betydning sat i Gang. Samme Dag som Apellen offentliggjordes, tog Konferencen i London sin Begyndelse, og den skulde afsluttes den 25. Februar. Rent teknisk vilde en Folkeafstemning i rette Tid derfor være udelukket, og det samme gjaldt Udskrivningen af et Valg. Flertallet i Det udenrigspolitiske Nævn fastholdt bestemt Forbudet imod, at Regeringen viderebesørgede Petitionen til Londonkonferencen, men havde naturligvis intet imod, at den tog sig af Petitionen til Kontrolkommissionen, og den 27. Januar overbragtes denne derfor af Oberstløjtnant Lunding til Militærregeringen i Kiel, hvorfra den via Kontrolkommissionen ekspederedes til London.

Men uofficielt lykkedes det Red. *Ebbe Munck*, der paa Sydslesvigernes Vegne var rejst til London for at staa dem bi, med fremragende Dygtighed at gøre to af Konferencens Medlemmer bekendte med den »farlige« Petition. Den ene var Konferencens Formand, Sir *William Strang*, den anden den amerikanske Deleгат, Mr. *Robert Murphy*. Begge viste synlig Interesse og Forstaaelse. »I understand the situation«, sagde Sir William, »and will give the papers my consideration . . . The door is not locked. We will see what we can do«.

Det strandede imidlertid paa den stærkt tiltagende Spænding mellem Øst og Vest. Da Stormagternes Udenrigsministre den 10. Marts–24. April forhandlede i Moskva, var Spillet ude. Hverken det officielle danske Memorandum af 31. Januar, som havde været forelagt paa Londonkonferencen, eller den sydslesvigske Petition, der muligvis takket være Sir William var kommet »med Postsækken« fra London til Moskva, kom til Behandling. De storpolitiske Begivenheder rullede uafvendelige hen over Hovedet paa baade os og vore Landsmænd dernede i Brændingen.

Overanstrengelse havde tvunget mig til den 15. Januar at rejse til Norge, hvor jeg tog en Hvilepause paa Lillehammer. Skønt – »Hvile« er maaske ikke det rigtige Udtryk, for jeg arbejdede hver Dag med en lang Artikelrække til »Grænsevagten«s kommende Hefter (»*Grænsekampens afgørende Fase*«), holdt Foredrag paa Nansenskolens om Sydslesvig og stod i stadig Kontakt baade med Syslesvigs Udvalg og med Grænseforeningen.

Samarbejdet mellem disse to Organisationer gik ikke saa gnidningsløst,

som jeg havde haabet. Som Medlem af Grænseforeningens Organisationsudvalg skrev jeg derfor til dets Formand, Politimester *Vagn Bro*, og foreslog, at man fik et Fællesmøde mellem de ledende inden for begge Lejre bragt i Stand, saa Modsætningerne kunde udjævnnes. Vagn Bro svarede noget senere, at Mødet nu var blevet holdt, men at han »med stor Sorg« havde hørt om dets Forløb. Høst havde fremsat »skarpe« Udtalelser mod Grænseforeningen, dens Forretningsudvalg og Holger Andersen personlig. »Nu venter vi med Længsel Deres Tilbagekomst omkring den 10. ds., og jeg tror da – og haaber – at De vil paatage Dem Missionen – at De vil være i Stand til at skabe den uundværlige Generalnævner (for Samarbejdet). Thi dette *er nødvendigt*« (Brev af 1. Februar 1947).

For Øjeblikket syntes Striden kun at dreje sig om ret uvæsentlige Spørgsmaal, i hvilke Misforstaaelser og uklare indbyrdes Aftaler om Fordelingen af Arbejdet spillede Hovedrollen. Dagen efter min Hjemkomst holdt vi et Forretningsudvalgsmøde i Sydslesvigske Udvalg (11. Februar), hvor det uden større Besvær lykkedes at faa Sindene bragt nogenlunde til Ro, og før vi den 22.–23. Marts holdt Landsmøde i Odense, drøftedes Udkastet til et Resolutionsforslag i smukt Fællesskab af Sydslesvigske Udvalg, Grænseforeningen og Dansk-nordisk Ungdomsforbund. Det var helt, som det skulde være. Imidlertid holdt Grænseforeningen Sendemandsmøde i Haderslev den 30.–31. Maj, og da Holger Andersen paa dette Tidspunkt var ramt af en dyb personlig Sorg, naaede Mødets Resolution ikke forud frem til nogen Fællesdrøftelse. Mere skulde der ikke til, før Striden blussede op paa ny og nu i en langt alvorligere Form. Ved et Forretningsudvalgsmøde i Sydslesvigsk Udvalg den 28. Juni betegnedes Fremgangsmaaden i Haderslev som et Brud paa truffet Aftale, og det kritiseredes, at Grænseforeningens Resolution ikke dækkede Sydslesvigsk Udvalgs gamle Løsen »Sydslesvig frit«. Jeg søgte at slaa koldt Vand i Blodet. Resolutionerne modsagde jo dog ikke hinanden, og man maatte kunne marchere spredt, naar man kun var parate til i afgørende Situationer at slaa samlet. Men Flertallet i Forretningsudvalget følte sig trods alt stadig dybt forurettet.

Under Debatten kom det for en Dag, hvad der i Virkeligheden laa bag Uoverensstemmelserne. Høst fandt Grænseforeningen valen i sin hele Holdning, Omstændighederne, sagde han, krævede fremtidig en langt fastere Standpunkttagen, man maatte saaledes forlange, at Danmark fik overdraget Suveræniteten over Sydslesvig med Ret til senest om fem Aar at lade en Folkeafstemning foretage til endelig Afgørelse af Landsdelens Skæbne.

Dette forekom mig aldeles horribelt – Situationen som Helhed taget i

Betragtning. Af baade inden- og udenrigspolitiske Aarsager vilde Forslaget være komplet ugenneførligt, det vilde sprænge alt Samarbejde mellem Sydslesvigsk Udvalg og Grænseforeningen, og det var i Strid med, hvad jeg fra første Færd havde hævdet: at Folkeafstemning i Sydslesvig *ikke* maatte finde Sted, før Sindene var faldet til Ro, saa vi virkelig havde Grund til at stole paa dens Resultat. Imidlertid var det aabenbart Mening, at denne skarpere Kurs skulde gennemføres, og Spørgsmaalet blev derfor, hvorledes man kunde bremse disse yderliggaaende Tendenser og finde et holdbart Grundlag for Samarbejde mellem Organisationerne?

For at klare Spørgsmaalet søgte jeg den 1. Juli en lang Samtale med Holger Andersen, som jeg satte ind i Situationen. Han gav mig i eet og alt Ret i mine Betragtninger, og det samme gjaldt den Løsning, jeg mente at have fundet. Jeg foreslog, at han skulde anmode Formanden for Sydslesvigsk Forening, Grosserer *Cornelius Hansen*, Flensborg, om til *alle* sønderjydske Landsorganisationer i Kongeriget at rette den indtrængende Henstilling *udelukkende at arbejde paa Basis af Programmet af 27. Januar*, som Sydslesvigerne forgæves havde ønsket fremlagt paa Londonkonferencens Bord. Holger Andersen greb Tanken, men tilføjede, at Kontakten mellem os og Sydslesvigske Forening maatte være yderst konfidentiel. Fik man i de øvrige Organisationer Nys om, at Henstillingen i Virkeligheden skyldtes en Opfordring fra Grænseforeningens Side, vilde dens forebyggende Virkning være i høj Grad reduceret.

Netop paa dette Tidspunkt opholdt Grænseforeningens Kontorchef, *Antoni Petersen*, sig i Nordslesvig, og han fik omgaaende Besked om at kontakte Cornelius Hansen. Det lykkedes ham at træffe Cornelius i Kollund, og Anmodningen vandt med det samme hans Bifald. Medens de to sad og talte sammen, kom tilfældigt Overborgmester *J. C. Møller*, Flensborg, til. Da han hørte om den politiske Linie, der truede med at slaa igennem i Sydslesvigsk Udvalg, sprang han op og – temperamentsfuld, som han var – vandrede han gestikulerende op og ned ad Gulvet, idet han vedblev at gentage: »Noget saadant kan komme til at ødelægge *hele* Sagen! Det maa *standses!*«

Resultatet blev, at Cornelius Hansen paa et Forretningsudvalgsmøde i Sydslesvigsk Forening den 8. Juli for egen Regning og uden at nævne Holger Andersen og mig foreslog, at der til samtlige sønderjydske Landsorganisationer blev sendt »private« Breve, hvori det fremhævedes, at man Syd for Grænsen fastholdt Programmet af 27. Januar og indstændigt opfordrede enhver til kun at arbejde ud fra dettes Retningslinier.

Jeg tror, jeg handlede rigtigt i Sagen; men det var mig ubehageligt, at jeg ikke aabent kunde vedgaa over for Høst, at Henstillingen i første Række skyldtes mig.

At han og jeg var kommet til at staa paa hver sin Fløj, farvede vort indbyrdes Forhold. Omsider gav jeg i et Brev (14. September) til Kende, hvor nær jeg tog mig denne Udvikling, og han svarede (17. September) – sin aabne, varmhjertede Natur tro – med en oprigtig Tak:

»Jeg vil gerne sige Dem, at ogsaa jeg dybt beklager, at vi kom mere og mere ud af Kontakt med hinanden, og at det Venskab, som var opstaaet imellem os under Besættelsen, var blevet angrebet af Svindsot . . . Men som sagt: Alt dette er »Historie«, og vi staar jo nu i en saa skæbnesvanger Stilling, at vi alle maa søge at slutte Kred, hvis alt vort Arbejde ikke skal blive forgæves. Ogsaa af denne Grund er jeg glad ved og takker Dem for den udstrakte Haand. For jeg veed at værdsætte Deres Arbejde, bag hvilket der ikke ligger selviske Grundek.

Mit »Arbejde« bestod i disse Maaneder i atter og atter at hamre fast i Folks Bevidsthed, at vi maatte og skulde trække paa den Hammel, som var skaaret til af Sydslesvigerne selv den 27. Januar. Alle Tilbøjeligheder til at opretholde Standpunkter, som ikke kunde forliges med dette Program, alle Forsøg paa at gaa i Brechen for nye, der havde den samme Svag-
hed, maatte kastes over Bord. Vi maatte lære af den Udvikling, der havde fundet Sted siden Maj 1945 – ikke alene i vor hjemlige Politik, men endnu mere i den europæiske Storpolitik. Mange havde givet Følelserne frit Løb og var aldrig kommet længere end til dette. Det gjaldt baade de yderligt-gaaende aktive og de yderligt-gaaende passive. Nu maatte enhver tage Fornuften fangen, saa vi kunde mødes, hvor *Virkeligheden* havde til Huse, og hvor man hverken hengav sig til Frygtløshedens Ønskedrømme eller laa under for Frygtens Skræmmebilleder. Oktobernoten samlede kun Støv paa Arkivhylden i London. Intet fornuftigt Menneske kunde længere regne med den, fordi dens Krav havde vist sig totalt forudsætningsløse, da man ikke havde vovet det eneste effektive Skridt: at søge Sydslesvig varigt frigjort for tysk Suverænitet. Ingen Selvbestemmelsesret, ingen Flygtningefjernelse, ingen administrativ Adskillelse fra Holsten vilde være tænkelig uden denne Forudsætnings Opfyldelse. Ud fra den Kendsgerning havde Sydslesvigerne formet deres Program: Først Frigørelse, saa Modning under et Særstyre, saa Afstemning. Det var Faktorerens rette Orden, og det var vor Opgave at søge det danske Folk samlet om dette Program.

Det var fra Sommeren 1947 min »eneste Tale« – paa Møder, i Syd-

slesvigsk Udvalg, i »Grænsevagten« og i Dagspressen. Jeg prøvede at belyse Temaet fra alle Synsvinkler og i Forhold til alle Standpunkter. En Række Kronikker i »Nationaltidende« tror jeg den Dag i Dag, jeg har Lov til at være glad for. De var kraftfulde, men ikke udfordrende. De blotlagde min egen Personlighed uden at krænke andres. De var logiske, og deres Logik rummede al den bundne Varme, som jeg følte, men vilde have under skarp Kontrol. De var skrevet under Følelsen af, at Timeglasset var ved at rinde ud, men de var alligevel fuldkomment rolige og ligevægtige. Jeg tror ikke, det vilde have været mig muligt at skrive dem, hvis jeg ikke havde følt mig staaende i Afgørelsens bitre Øjeblik – paa den sidste Skanse – henvist til at kæmpe den afsluttende Kamp for, hvad jeg med baade Hjerte og Forstand havde gjort til mit. »*Vejen frem*« (en Tale paa Skamlingsbanken, hvori jeg drog en Sammenligning mellem det sydslesvigske Program og Saar-Ordningen; Natt. 14. Juli), »*En Udtalelse*« (vendt mod Dansk Samlings Parole af 27. Juli, der indeholdt Ordene: »Danmark maa erklære sig rede til øjeblikkelig at tage det fulde civile og militære Ansvar for Landsdelens [Sydslesvigs] Styre; Natt. 7. Aug.), »*Hic Rhodos –!*« (en Kritik af Folketingsmand Ambys Forslag: at søge Selvbestemmelsens Ret indføjet som en generel Vedtægt i den kommende Fredslutning og altsaa gældende alle nationale Mindretal; Natt. 4. September), »*Fantasi og Virkelighed*« (rettet mod et radikalt Opraab af 20. September), »*Om at tage Fornuften fangen*« (imod en Udtalelse af Folketingsmand Johs. Christiansen; Natt. 28. September) – det var altsammen Indlæg, der søgte at bane Vej for en fællesdansk Godkendelse af 27. Januar-Programmet.

Hvad vilde man forøvrigt opnaa ved kun at forkætre og fordømme dem, som stillede sig skeptiske over for den sydslesvigske Omsindelse? Mente man at kunne vinde dem ved et Anathema? Hvad nu med f. eks. Christmas Møller? Han var stejl i sin Skepsis og i de Følgeslutninger, han drog af den – som Knud Kristensen var stejl i sit Lyssyn og i den Konsekvens, det førte med sig. Var ikke begge oprigtige? Og havde de ikke Krav paa, at man respekterede det? Jeg forestillede mig ikke, at nogen af dem kunde »omvendes«; men jeg gik ud fra, at en rolig og saglig Drøftelse aldrig vilde kunne andet end gavne, og med Udgangspunkt i en Kronik, som *Christmas Møller* offentliggjorde i »Politiken«, førte han og jeg sammesteds en Diskussion af principiel Karakter (8., 9., 12. og 14. September), som han afsluttede »med at takke for en Meningsudveksling,

som for mig har været en Oase i den Ørken, Diskussionen om vort Fædrelands største nationale Problem ellers ofte er«. Var dette ikke i sig selv et Resultat?

Den politiske Diskussion var imidlertid i Sommeren og Efteraaret 1947 ikke indstillet paa saglig og rolig Drøftelse. Den gik kun ud paa eet: at fremkalde et Regeringsskifte. Blandt Konservative og Radikale var der Stemning for en Samlingsregering, blandt Social-Demokraterne og Smaa-partierne for et Valg. Der var meget andet end Sydslesvig-Politikken, som skilte Parterne, ikke mindst økonomiske Spørgsmaal, og naar jeg ivrigt støttede Forslagene om en Folkeafstemning, skyldtes det netop, at et Valg aldrig med fuld Klarhed kunde vise, hvor Flertallet af Folket stod i det sydslesvigske Spørgsmaal. Alle de øvrige Tvistespørgsmaal Partierne imellem vilde forplumre Billedet.

Det blev imidlertid Valgtendenserne, som sejrede. Natten mellem 3. og 4. Oktober vedtoges i Folketinget et af de Radikale stillet Mistillids-votum til Knud Kristensen, den 28. Oktober fandt Valget Sted, og som Resultat af dette tiltraadte den 13. November Regeringen *Hans Hedtoft* med *Gustav Rasmussen* som Udenrigsminister.

Der raadede naturligvis inden for meget store Dele af Befolkningen Forbavselse over, at Gustav Rasmussen kunde fungere baade under en stærkt »aktivistisk« og en afgjort »anti-aktivistisk« Statsminister. Forklaringen var vel den simple, at han ikke havde noget fast personligt Standpunkt i den brændende Strid og paa ingen Maade var Partipolitiker, men ret og slet en Embedsmand, der alene følte sig forpligtet til korrekt at følge den af den siddende Statsminister officielt anerkendte Linie. Og denne Linie undergik ikke nogen Ændring ved Regeringsskiftet. Baade før og efter dette udgjorde Oktobernoten (og det paa den byggede Memorandum af 31. Januar 1947) Basis for vor officielle Sydslesvigpolitik. Ikke over for noget af disse Aktstykker havde England (eller dets Allierede) i mindste Maade reageret. De var begge komplet døde. Men det var i ikke ringe Grad dem, der hindrede en principiel Debat af andre Muligheder for en sydslesvigske Problemløsning. Enten man tilstræbte Landsdelens Frigørelse, eller man satte Selvbestemmelsesretten øverst paa Programmet, var det stadig Oktobernoten og Januarmemorandumet, man løb Panden imod. Det forekom mig helt uforsvarligt, at Udenrigsministeren ikke klart og utvetydigt gav til Kende, at de begge maatte afskrives som mislykkede og et nyt Initiativ tages. Han havde dog selv i Folketinget den 3. Oktober udtalt, at indtræffende Begivenheder eller en kom-

mende Udvikling kunde gøre »en ny Overvejelse nødvendig. I det hele taget bør vi næppe, saa skiftende som Forholdene har vist sig at være, lægge os alt for fast paa en ganske speciel Formulering«. Men det var kun Ord. Han lod stadig de to Dokumenter figurere, som fandtes der trods alt Rester af Liv tilbage i dem. Han opretholdt en Illusion, som stred imod sund Fornuft, skønt det maatte være hans Pligt som Udenrigsminister at *vejlede* sine Regeringskolleger og deres Tilhængere til en nøgtern Opfattelse af det Grundlag, hvorpaa deres Politik hvilede.

Men hans Ansvarsløshed forekom mig endnu grellere. Da samtlige danske Partier var oprigtigt interesserede i, at vore sydslesvigske Landsmænd sikredes alle borgerlige og demokratiske Rettigheder, hvis deres Hjemstavns Status ikke ændredes ved Fredslutningen, havde han i Januar-memorandumet betonet, at der burde træffes »særlige Foranstaltninger«, f. Eks. saaledes at der oprettes »et særligt Organ af international Karakter, som med bindende og for tyske Myndigheder forpligtende Virkning skal kunne afgøre de Spørgsmaal, som maatte blive indbragt for dem af de omhandlede Folkegrupper Medlemmer«. Han formulerede dette Forslag (hvis Realisation i sig selv vilde have givet os Medansvar for et alvorligt Indgreb i tysk Suveræniteten!), skønt han ud fra sin Viden ikke et Øjeblik kunde være i Tvivl om, at Forslaget stred imod al hævdvunden Folkeretspraksis. Et nationalt Mindretal kan nemlig ikke efter gældende Folkeret optræde som et *Retssubjekt*, det er henvist til Rollen som *Retsobjekt*, og Spørgsmaal vedrørende eventuelle Krænkelser af dets Rettigheder kan derfor ikke indbringes for et internationalt Forum af Mindretallet selv, men kun af en suveræn Stat, som vil paatage sig Opgaven – in casu maatte altsaa Sydslesvigerne anmode Danmark derom. Dette *vidste* Gustav Rasmussen, men han fortav det over for sine Kolleger – baade i Regeringen Knud Kristensen og i Regeringen Hans Hedtoft. Han gav disse en helt igennem vildledende Forestilling om, at Mindretallets borgerlige og demokratiske Rettigheder kunde internationalt sikres, *uden* at Danmark indblandedes som initiativtagende Part. Og han jonglerede til den Ende med »internationale Kontrolorganer, der maatte blive indsat til Overvaagelse af den politiske Udvikling i Tyskland«, skønt Etableringen af saadanne var højst tvivlsom, og der forelaa utvetydige Vidnesbyrd om, at Stormagterne i hvert Fald *ikke* derved vilde paatage sig nogen Form for nationale Mindretalsgarantier. En Udenrigsminister, som kender Folkerettens Praksis (og det gjorde selvsagt Gustav Rasmussen), og som har Fingeren paa den storpolitiske Udviklings Puls (hvad der var hans væsentligste Opgave), kan ikke

fremstille og fastholde et Forslag som det nævnte uden derved at føre baade sine Regeringskolleger, de politiske Partier og Folket som Helhed bag Lyset.

Dette var og er min Opfattelse. Jeg gav den særdeles skarpt, men sagligt motiveret og dokumenteret til Kende i en Række Kronikker i »Nationaltiden« (»*Han, som bærer Ansvaret*«, 24. September – »*Aabent Brev til Udenrigsministeren*«, 2. Oktober – »*Udenrigsministeren*«, 9. December – »*Udenrigsministerens Program*«, 16. December – »*Gør Boet op!*«, 18. December – »*Ved en Skillevej* –«, 29. December – »*Ord, som forpligter*«, 11. Januar 48), og jeg har intet at føje til. Hedtofts, Christmas Møllers og Knud Kristensens Standpunkter – de var til at forstaa selv for den, som ikke kunde følge dem. Men svigter en Mand det saglige Grundlag for, hvad han med Sikkerhed veed, giver han Anvisning paa Veje, som han er paa det rene med intet Steds fører hen, og henviser han – som Gustav Rasmussen i Folketinget – til visse Overenskomster, som han kalder for »internationale Garantier«, skønt han fuldt ud maa vide, at de kun er bilaterale Traktater med komplet garantiløse Tilsagn (men stolende paa, at ingen af Tingets Medlemmer vil kunne fange ham i disse Tricks!), saa viser han i den Grad Mangel paa intellektuel Redelighed, at jeg har vanskeligt ved at øjne noget forsonende Moment. Det var denne ansvarsløse Optræden, jeg dokumenterede i mine Kronikker.

XXXIII

I Sommeren 1947 lykkedes det mig for første Gang at overvære et dansk Aarsmøde i Sydslesvig. Det hører til den Slags Oplevelser, som aldrig ud-slettes af ens Erindring. Om Aftenen den 7. Juni var jeg til et af de indledende Møder. Jeg havde valgt Mødet i »Det tyske Hus«, hvor Salen var smykket med Dannebrog, og hver eneste Plads var besat, saa henved 2000 lyttende Flensborgere vidnede om det Omfang, Bevægelsen havde faaet – baade Borgerforeningen og Flensborghus var paa samme Tid fyldt med Mødedeltagere. Man bad mig bringe Hilsenen fra Danmark, og jeg kunde ikke gøre det bedre end ved at slutte med Daniel Rantzaus gamle Feltraab: »Her, her, Danmark!«

Jeg var blevet indkvarteret hos Lærer *Hans Meng* og hans Hustru, *Anni*. Man kunde næppe have fundet mere gæstfrie og inspirerende Værtsfolk til mig. Meng havde jeg truffet en enkelt Gang tidligere, men først

nu blev han en af mine bedste og værdifuldeste Venner. Hans høje, smukke Skikkelse med det karakterfulde Ansigt var en Pryd for enhver Talerstol, hans Aand rummede det bedste, vi ejer af baade Lune og Alvor, hans Øjne spejlede den Tillid til endelig Sejr, som præger enhver helstøbt Personlighed, selv om Modstanden øges under Kampen. I Aarenes Løb fik jeg Lejlighed til mangfoldige Gange at høre ham tale og at følges med ham paa hans idelige Ture fra den ene danske Skole til den anden, efter at han i September 1948 var blevet Viceskoledirektør og altid var paa Farten – men med Længsel efter den daglige Skolegerning i et Klasseværelse, fyldt med spørgelystne Smaabørn. Jeg saa paa disse Ture, hvilken enestaaende Evne han havde til at faa levende Kontakt med Børnene, men ogsaa med hvilken Fasthed og Myndighed, Klogskab og menneskelig Forstaaelse han løste sin Del af den vældigt voksende Skoleadministration, og med hvilken Loyalitet han samarbejdede med den, der var endnu vanskeligere stillet, fordi det endelige Ansvar til Slut maatte lægges paa ham: Skoledirektør *Bernhard Hansen*, hans Foresatte og hans trofaste Ven. Det er sandt og vist, at ingen af de to undgik Kritik. Havde det været Tilfældet, vilde de ikke have været Halvdelen værd. Nu lykkedes en Kæmpeopgaves Løsning for dem, og det blev et overordentligt føleligt og smerteligt Tab, da Meng døde den 15. Februar 1954, kun 52 Aar gammel. Jeg kender ingen Sydslesviger, hvis hele Personlighed og Karakter jeg har set mere op til end Mengs.

Næste Gang, jeg kom til Flensborg, i Februar 1948, var det atter Hans og Anni Meng, som bød Velkommen. Men nu havde jeg min Kone med.

Anni udrettede sammen med andre flensborgske Damer et stort Arbejde til Hjælp for gamle, svagelige og fattige Danske i Byen, ca. 4000 ialt. Under de daværende Forhold savnede disse næsten alt til Livets Ophold – baade Mad, Klæder og Brændsel. I det Hjælpearbejde havde hun ikke vanskeligt ved at faa min Kone trukket ind. Naar Meng og jeg havde hver vort at passe, eller vi »laa paa Landevejen« sammen, gik de to Kvinder fra det ene usle, kolde og triste Hjem til det næste, havde Smaagaver med, som var kommet sendende nordfra og nu blev fordelt paa Distrikterne, opmuntrede de Gamle ved Samtaler og hjalp dem med, hvad de ikke selv kunde udrette. I min Kone vandt Anni baade en Ven og en Støtte, som i vor egen Bekendtskabskreds fandt nye Hjælpere, der sendte Pakker med Levnedsmidler eller Tøj til Anni, som saa sørgede for Fordelingen. For min Kone var det næsten som en logisk Forlængelse af Indsamlingsarbejdet til Norgeshjælpen under Besættelsen, kun i langt

mere beskeden Maalestok, men helt som den en Kilde til Glæde for baade Giverne og Modtagerne og værdifuld ved de personlige Baand, som knyttes mellem de to Parter.

Vor Entré hos Mengs sent paa Eftermiddagen den 9. Februar kunde ikke have været mere karakteristisk for den Aktivitet og Virkelyst, som prægede det danske Arbejde. Det var blevet mørkt, da vi kom, og Anni havde Middagen færdig; men den var ikke det eneste, som var parat: nede paa Gaden holdt en Bil, der skulde køre os til Slesvig, saa snart vi havde faaet slugt Maden. Man havde hørt, at vi vilde komme til Flensborg paa dette Tidspunkt, og havde besluttet omgaaende at kapre os til et stort Møde i Ansgarskolens Gymnastiksal. Og dér fik vi en Velkomst, som næsten tog Vejret fra os! Da vi gik ind i den oplyste Sal, der var fuldpakket med Mennesker, rejste de sig alle og sang – »Ja, vi elsker –«! Det var, saa man kunde have grædt af Bevægelse. Her – i *Slesvig*, hvor dansk Sind og nordisk Følelse efter alle kloge Hoveders Forsikring var forsvundet som Dug for Solen for mange Generationer siden, *dér* lød nu den norske Fædrelandssang os i Møde, som var vi i København eller Oslo! Man kunde ikke have hilst os paa en mere gribende Maade.

Og saadan modtog hun og jeg daglig nye Vidnesbyrd om det fælles Sind, som forbandt os med dem dernede. Børnene paa de danske Skoler sang for os, min Kone kvitterede ved at læse af »En glad Gut«, medens jeg fortalte om deres Hjemstavns Historie, Venner bød os hjem, Mengs Bil kørte os gennem hele Landsdelen, fra Øst til Vest og fra Nord til Syd – intet blev sparet, for at vort Udbytte og vor Glæde skulde blive fuldkommen.

Paa sin Vis kunde man nok i Slutningen af 1947 og Begyndelsen af 1948 trænge til en Smule Opmuntring. Arbejdet havde som sædvanligt været meget forceret. Ved Siden af Møderne og Kronik-Skriverierne havde jeg maattet gøre 2. Bind af »*Danmark under Besættelsen*« færdigt til Udsendelse. Det forelaa i Januar 1948, og dermed var endelig dette Kæmpeværk afsluttet paa Rekordtid. Mere sled det dog paa Nerverne, at Arbejdet inden for Sydslesvigsk Udvalg i stigende Grad prægedes af skarpe Modsætninger. »Det er slet ikke saa let, som man maaske kan tro«, skrev Høst til mig, »at finde en Mellemproportional, som kan accepteres fra forskelligt Hold inden for Udvalget – og være nogenlunde tilfredsstillende«. (Brev af 17. September 47). »Man kommer efter min Mening meget let ud for en Sprængning af Sydslesvigsk Udvalg, hvis man ikke tager

Hensyn til de aktivistiske Ønsker« (Brev af 22. September 47). Og det var endda ikke bare Uenighed om principielle Spørgsmaal, der prægede Udvalgsforhandlingerne, det var ogsaa en rent personlig Underminering af Høsts Stilling som Formand, der pinte baade ham og mig. I Begyndelsen af 1947 var der dannet en særlig Københavns-Komité, der lededes med stor Energi, men som ogsaa toledede rigeligt til baade Forfængeligheden og Ærgerrigheden. Høst skulde fjernes fra Formandsstolen, og i hans Sted skulde der vælges et »Præsidium«, saa flere kunde blive anbragt i Toppen. Det gav Anledning til et stormende Forretningsudvalgsmøde den 30. November, hvor jeg uden Forbehold stillede mig Side om Side med Høst. Da der den 6. December afholdtes et Hovedudvalgsmøde i Fredericia, hvor han ikke kunde være til Stede, tilfaldt Ledelsen af dette mig, og jeg benyttede Lejligheden til at gøre op med disse taabelige Præsidual-Planer – maaske noget for haandfast, men med det Resultat, at Udvalget tilsagde Høst »al mulig Støtte til Gennemførelse af et frugtbart Samarbejde i Formaaalsparagraffens Aand«.

For at gøre et ærligt Forsøg paa at faa Samarbejdet bragt i Orden tog jeg den 11. December en Samtale med Københavns-Komiteens Formand. Jeg vilde ikke indlade mig i nogen som helst Diskussion med ham om hans personlige Mellemværende med Høst, jeg ønskede udelukkende at vide, hvad han sagligt havde at indvende mod Udvalgets Ledelse og Arbejdsform. Det var en aldeles ørkesløs Forhandling. Han kom stadig kun tilbage til, at »Atmosfæren« i Udvalget ikke passede ham. Høsts Indlæg paa Møderne var for mange og for lange, han kunde aldrig selv faa sagt, hvad han vilde, og, tilføjede han, »De maa ikke tro, jeg er en Novice. Jeg har virkelig været stærkt optaget af nationale Spørgsmaal lige fra min Ungdom«. »Det tvivler jeg slet ikke om«, svarede jeg tørt. »Jeg har bare aldrig truffet Deres Navn i den Forbindelse«.

Da jeg gik fra ham, var jeg ikke i Tvivl om, at ogsaa jeg hørte til dem, der skulde afskrives. Men det blev dog en helt anden Sag, der omsider gjorde Udslaget.

Ved Nytaarstid 1947 havde jeg faaet Meddelelse om, at en Mand, *Henri Prien*, der havde oprettet en »Sydslesvigsk Pressetjeneste« i Bov, tilstillede adskillige af Udvalgets Tillidsmænd Kommentarer til Forholdene i Sydslesvig. Han havde i Januar 1945 opsøgt mig i Stockholm og under Samtalen lagt saa aabenlyse slesvig-holstenske Forestillinger for Dagen (han var selv Holstener), at jeg havde mødt ham med en kold

Skulder. Jeg skrev derfor straks, da jeg havde faaet Efterretning om, at han nu var virksom blandt Udvalgets Folk, at man skulde vare sig, og at man burde have meddelt mig paa Forhaand, at man paatænkte et saadant Samarbejde (Brev af 3. Januar 47). Svaret virkede beroligende; men et Aar efter havde man Planer om i vor egen Nyhedstjeneste at gøre Brug af hans Stof, og saa protesterede jeg paa ny (Brev af 2. Januar 48). Prien var ikke en Mand, der kunde accepteres af os som Medarbejder.

Jeg holdt nu selv Øje med hans Skriverier, og jeg sporede ved mit Besøg i Sydslesvig i Februar Virkningerne af det. De var foreløbig minimale, men deres *Tendens* var aabenlys. Han var ikke længere Slesvig-Holstener – *den Rolle* vilde jo ingen Bonus give – han var »Frihedskæmper«, og han gjorde, hvad han kunde for at saa Splid mellem Sydslesvigsk Fornings »defaitistiske« Ledelse af gamle, slatne Mænd og »det unge, kæmpende Sydslesvig«, der havde dannet et »Sydslesvigsk Frihedsraad«, besluttet at føre Kampen illegalt og fremkaldt »Desperation« hos »de gamle«, som havde pudset det danske Politi paa ham – kort sagt: »Det sydslesvigske Folk begynder at indtage den samme Indstilling over for denne Ledelse som Frihedskampens Danmark over for Samlingsregeringen«. Hertil føjede han gemene Angreb paa Folk som Oberstløjtnant Lunding – en »Intrigant«, en »Machiavelli-Type«, en »Diktator«, der ved Middage og andre lyssky Midler søgte at komme »Frihedskampen« til Liv.

Hele dette Væv af Fordrejser, Vaas og forløjet Snak laante et Skær af Sandsynlighed ved Henvisninger til, at Prien jo havde Forbindelse med Sydslesvigsk Udvalg. Heroppe var der slet ikke saa faa, som lod sig blænde af ham – dels paa Grund af manglende Eftertanke, dels af Uvidenhed og dels, fordi Udtryk som »Frihedskamp«, »Frihedskæmper«, »Frihedsraad«, »illegal Kamp. o. s. v. endnu i fuld Udstrækning havde Besættelsestidens Glans over sig. Endogsaa Folk, hvis Personlighed og Dømmekraft jeg satte højt, lod sig rive med, saaledes *Poul Meyer*, der blev Priens kraftige Fortaler inden for Sydslesvigsk Udvalg. For mig herskede der ikke den ringeste Tvivl om, at et Makkerskab med Prien meget hurtigt vilde kompromittere Udvalget. Alle rabiante Tendenser vilde faa Luft under Vingerne derved, og de ringe Muligheder, der endnu maatte eksistere, for at faa et Samarbejde med positive Kræfter uden for Udvalget i Gang, vilde være totalt spildt. Først og fremmest for Sagens Skyld, men i høj Grad ogsaa for Udvalgets egen maatte han omgaaende uskadeliggøres.

Og jeg indrømmer, at jeg gjorde det meget kategorisk. I en Kronik, »*Et Varsko*« (Natt., 20. Februar 48), tog jeg ham uden Skaansel under

Behandling. Det vakte en kolossal Opsigt. Pressen kastede sig over Emnet, Poul Meyer rykkede ud med et stort Modindlæg (Natt., 24. Februar), og jeg svarede med »*Det ringer anden Gang*« (Natt., 25. Februar; sml. det afsluttende Indlæg af Poul Meyer, 26. Februar, og mig, 28. Februar). Fra Pressen vandrede Affæren til Debat i Folketinget, til Ministeriets Indgriben, Priens Opholdstilladelses Inddragning og hans Udvisning. Hvor han derefter slog sine Folder, veed jeg ikke.

Fra flere Sider bebrejdede man mig den Voldsomhed, hvormed jeg havde ført Kampagnen. Det havde jo været at skyde Graaspurve med Kanoner. Det er, som man ser paa det. Priens Person var ganske vist kun et meget lille Maal, men hans skadevoldende Gerning her i Kongeriget et særdeles iøjnefaldende. Det fremgik ogsaa af de ikke helt faa Indlæg til Gunst for ham og til Angreb paa mig, som efterhaanden fandt Plads hist og her i Pressen. Det viste sig endnu tydeligere inden for Sydslesvigsk Udvalgs Ledelse. En Række af dens Medlemmer tog Afstand fra mig og stillede sig i Spørgsmaalet solidariske med Poul Meyer. Paa et Hovedudvalgsmøde den 14. Marts kom det for en Dag. Hele den Del af Udvalget, der nærrede naive Forestillinger om, at man kun ved at »gaa haardt paa« kunde opnaa at redde Stumperne og tvinge Regeringen ind paa en aktiv Kurs, vendte sig imod mig. De vurderede efter mine Begreber Situationen fuldkommen fejlagtigt. Som de indrepolitiske Forhold artede sig, kunde man hverken ved Trusler eller Demonstrationer bringe Regeringen og Folketinget til at ændre Kurs. Var en Ændring mulig, vilde den kun kunne opnaas – og i beskeden Udstrækning – ved rolig Accept af Vilkaarene, som de nu engang var blevet, og en saglig Drøftelse af, hvad man endnu maatte kunne udrette til Sikring af vore sydslesvigske Landsmænds politiske og kulturelle Frihed. Alt andet vilde være værdiløst Spilfægteri. Jeg havde allerede den 14. Oktober 1947 udmeldt mig af »Dansk Samling«, fordi Partiets Kurs saa afgjort modvirkede »de Muligheder for en Samling af alle positive Kræfter, der faktisk foreligger, og som er aldeles nødvendig, hvis man overhovedet vil opnaa et Resultat og ikke nøjes med en virkningsløs Demonstration«. Nu laa Forholdet ligedan i Sydslesvigsk Udvalg. Man vilde demonstrere, benytte Midler, som efter mit Skøn var kompromitterende, og se bort fra enhver eksisterende indre- og ydrepolitisk Kendsgerning. Til dette vilde jeg ikke være med. Jeg skrev den 27. Marts til Høst, at jeg ved det kommende Landsmøde ikke ønskede at modtage Genvalg til Udvalget, siden der af Flertallet blev udstukket Retningslinier, som jeg fandt ødelæggende for ethvert frugt-

bart Arbejde til Sydslesvigernes Gavn; men jeg takkede Høst personligt for det Samarbejde, vi havde haft:

»De divergerende Meninger, som nu og da har gjort sig gældende imellem os, har øget min Taknemmelighed, fordi De altid i saadanne Tilfælde har vist Deres sande Venskab og Deres retliniede Sind. Netop i de seneste Maaneder, da De har haft saa store Vanskeligheder at kæmpe med, har det været mig en Glæde at kunne støtte efter Evne«.

Og Høst svarede:

»Selv om jeg godt forstaar Deres Beslutning, fylder den mig naturligvis med Bekymring for Sydslesvigsk Udvalgs Skæbne, og den gør det saa meget desto mere, som jeg selv ogsaa har besluttet at trække mig helt tilbage fra Udvalget . . .

Jeg tror, at De ikke kan undgaa at have en Vished om de venskabelige og hengivne Følelser, som jeg nærer over for Dem, og at jeg altid, selv om vi har været uenige, ganske uforbeholdent har anerkendt det enorme Arbejde, som De har udført med Hensyn til det sydslesvigske Spørgsmaal, et Arbejde, som jeg endnu vil tro paa skal bære Frugt, selv om det i Øjeblikket ser lidt sort ud. For den Støtte, som De har givet mig i den sidste Tid, hvor saa mange Vanskeligheder væltede ind over mig, siger jeg Dem min bedste Tak, idet jeg udtaler mit Haab om, at det Venskab, som vi sluttede, da De i sin Tid som en af de første herhjemme tog Kampen op mod vore Fjender, fortsat vil blive bevaret, selv om vi ikke mere mødes i Samarbejde i Sydslesvigsk Udvalget (Brev af 31. Marts 1948).

Det Haab gik i Opfyldelse. Til hans Død den 21. December 1953 stod vi hinanden nær i Venskab, og det sidste, han foretog sig, var at sende mig en pragtfuld Blomsterhilsen og en hjertelig Lykønskning til min forestaaende 70-Aars Dag.

XXXIV

Et Kapitel var afsluttet – man kan godt sige med et Nederlag. All right – saa maatte jeg altsaa føre Kampen videre paa mine egne Vilkaar. For at gøre mig Stillingen helt klar skrev jeg en Oversigt over »Vor officielle Sydslesvig-Politik, Kritik og Kommentaar«, som forelaa omkring 1. April. Jeg vilde have rent Bord, inden jeg tog fat paa ny.

Og saa vilde jeg se at faa Striden og Spliden noget paa Afstand ved at foretage en Udenlandsrejse, saa jeg i tre til fire Uger slet og ret var afskaaret fra at tumle med disse Tanker og kunde faa Sindet fyldt med friske Indtryk af en helt anden Art. Vor yngste Datter, *Aagot*, havde siden Efteraaret 1947 studeret i Exeter, og den 3. April rejste min Kone og jeg til England for at feriere sammen med hende. Vi kom først den 2. Maj tilbage igen.

Hvad oplevede vi i England? Vi oplevede alt, hvad Turister, der ikke er overmætte af Rejseindtryk, oplever. Vi havde saa sjældent været uden for vore egne Landes Grænser, at vore Sind var vidaabne for alt – Mennesker og deres Milieuer, Byer og Landskaber. Alt dette er der ingen Grund til at standse ved. End ikke ved Processionen og Festspillet i Stratford-on-Avon paa Shakespeares birthday den 23. April – *hvis* den 23. da virkelig er hans Fødselsdag? Den baade morsomme og betagende Festdag har jo ogsaa mangfoldige andre her fra Landet oplevet. Men det største Rejseindtryk kan vanskeligt forklares. Det var slet og ret England selv – dets Karakterstyrke, dets rolige Holdning midt i en Verden, hvis Tegn paa fremskredet Forvirring og Kulturopløsning var skræmmende synlig saa mange andre Steder paa Kloden, kort sagt: selve Englands *Aandedrag*, hvis man forstaar Udtrykket. Det var som at dykke ned i en Strøm af rig Tradition og styrkende Fremtidsvilje. England havde altid staaet for mig som Rygraden i vor omtumlede Verdensdel. Nu oplevede vi det ved hvert eneste Skridt, vi tog – »*this England*«!

Da vi kom hjem, forelaa der Meddelelse om, at Ministeriet havde tilbagekaldt min Afskedigelse som Lektor, havde erstattet mig alle økonomiske Tab paa Grund af Afskedigelsen og – bevilget mig Orlov med fuld Lektorgage, saa længe jeg maatte ønske det! Det var i Sandhed en kulant Oprejsning! Naar det var trukket saa længe ud, inden Afgørelsen forelaa, var Skylden helt min egen. Ved mine Forhandlinger med Ministeriet i 1945–46 havde jeg atter bragt Tanken om en Universitetsstilling paa Bane og erklæret mig utilfreds med enhver anden Form for Oprejsning end den, der vilde ligge i et Professorat. Det havde været baade forfængeligt og dumt – det sidste, fordi det jo slet ikke laa i Ministeriets Magt at ansætte Universitetsprofessorer. Universitetet var selvstyrende. Og at dets Dør var lukket for mig, havde jeg selv foranlediget. Nu maatte jeg tage Konsekvensen deraf.

Men desuden – hvilken Rolle spillede egentlig en Universitetsstilling? Jeg var godt paa Veje til de 65 og kunde altsaa ikke naa at tjene Alma mater længere end fem til seks Aar. Og savnede hun ikke mig, klarede jeg mig vel uden hende. Jeg var i Stedet blevet *en fri Mand* – fri, som da jeg i min grønne Ungdom satte Studenterhuen paa Hovedet. Jeg var blevet *Student* paa ny – frit stillet i Studierne, Herre over Tid og Rum! Kunde man tænke sig en mere privilegeret Stilling? Det gjaldt kun om at forvalte den med baade Hjerter og Forstand! Den 27. Juni 1949 ansøgte jeg om min Afsked som Lektor og modtog den 17. August Med-

delelse om, at den ved kgl. Resolution var bevilget mig »i Naade og med Pension« fra Udgangen af Juli Maaned. Jeg var altsaa – fuld af Lyst og Kraft til for Alvor at tage fat – kommet ud af Skolegerningen »med Manér«, saa jeg ubekymret kunde »nyde mit Otium«.

I »To Livslinier« (1954) har jeg skrevet, at jeg Livet igennem er kørt med to Heste for min Vogn: en Stridshest og et Arbejdshors – et lidt tvivstomt Forspand, hvis Partnere alligevel gennemgaaende trak ganske godt sammen. Vognen selv rummede mit Livs to store Interesser: de nationaltdanske og de historisk-arkæologiske Problemer. Det var dem, som alle Dage bestemte baade min Strid og mit Arbejde.

Men det hændte, at jeg tidvis maatte køre ud med kun halvt Læs. Under Besættelsen og den hedeste Del af Sydslesvigkampagnen var det smaat med, hvad jeg kunde afse af Tid til Historien og Arkæologien. Jeg skrev nok min »Danmarks Historie« I-II (1942), men det var i Hovedsagen Andenhaands-Arbejde. Anderledes forholdt det sig med »Paa Vej mod Katastrofen« I-III (1945–49). Her hvilede Fremstillingen paa virkeligt selvstændige Studier af hidtil ubenyttede trykte og utrykte Kilder, og der behandledes et Emne, som ikke tidligere var set i Sammenhæng. Jeg fik afsluttet tredje Bind i 1948 og fik det publiceret i Marts 1949.

De tre Bind rummede et baade meget omfattende og højt aktuelt Materiale, i hvilket jeg var dybt personligt interesseret. Man kan derfor godt kalde Værket et funklende, skarpt Stridsskrift. Ansvar for Katastrofen blev lagt paa de Skuldre, som efter min inderste Overbevisning maatte bære det; men Side efter Side havde jeg søgt at *dokumentere*, hvad der i mine Øjne stod som »Historiens Dom«. At Bedømmelsen af Værket varierede med Anmeldernes eget politiske Stade, var der intet at sige til. De, som følte sig ramt, ømmede sig; de, som gik skudfri, triumferede. Derfor lagde jeg mest Vægt paa, hvad en Mand, der stod helt uden for vore hjemlige Geledder og ligesom jeg selv var trænet i historisk Forskning, havde at sige. Professor i Historie ved Universitetet i Oslo, *Sverre Steen*, skrev til mig efter at have læst tredje Bind:

»For meg er dette bindet av en særlig interesse fordi det behandler, fra dansk side, forhold som jeg, fra norsk side, har måttet arbeide ganske inngående med. Og nettopp på grunn av mitt kjennskap til stoffet, skulle jeg ha visse muligheter for å bedømme Deres innsats. Jeg er meget imponert. Men jeg er glad jeg ikke har Dem som motstander! Et slikt oppbud av kunnskaper, en slik kraft, en slik intensitet og skarphet i angrepet må man nok være politiker for å kunne stå imot!

Ja, jeg skjønner at De regner det som en hvile å vende tilbage til vitenskapen – skjönt der er meget god vitenskap i Deres tre katastrofebind« (Brev af 9. Maj 1949).

Videnskaben begyndte faktisk at rykke i mig paa ny i 1948. Dens Problemer forlangte at komme med paa Vognlæsset. Og jeg stuede dem op sammen med de sydslesvigske, men endnu kun i meget beskednen Maalestok. Kampen om Sydslesvigs Fremtid var jo ikke afsluttet, og det var stadig den, der havde Prioriteten.

De seneste Maaneder havde imidlertid radikalt ændret Mulighederne for en Opretholdelse af det gamle Krav om Landsdelens Frigørelse. Det endelige Brud mellem Øst og Vest var blevet en Kendsgerning, og derved var det tyske Spørgsmaals Ordning ved en endelig Fredstraktat skudt ud til en uvis Fremtid. Tilbage stod for Vestmagterne kun at faa Forholdene i Vesttyskland ordnede paa en saadan Maade, at mere og mere af den suspenderede tyske Suverænitet atter blev gjort aktiv, saa Vesttyskland omsider kunde overtage *sin* Part af den vestlige Front. Set paa denne Baggrund var Frigørelseskravet dømt til at slettes af Dagsordenen – det forudsatte en Fredskonference, som maaske aldrig vilde blive afholdt –, og den administrative Adskillelse mellem Sydslesvig og Holsten, som England stadig havde vist en kold Skulder, havde faaet endnu ringere Chancer for at kunne realiseres.

Da de tre Vestmagter den 23. Februar 1948 aabnede en Konference i London med bl. a. de administrative Problemer i Vesttyskland for Øje, vilde Sydslesvigerne dog gøre endnu et Forsøg paa at faa Adskillelseskravet drøftet. En Delegation kom til København og anmodede den danske Regering om til Foreign Office – og gennem dette til de to andre Konferencepartnere – at viderebringe en ny Petition af 23. Februar, hvori man – i Overensstemmelse med Henvendelsen til Kontrolkommissionen af 27. Januar 1947 – bad om, at Sydslesvig maatte blive »et eget »Land Südschleswig« inden for den britiske Zone af Tyskland med egen Landdag og egen Landsregering, direkte ansvarlig over for Kontrolkommissionen«. Hertil føjedes naturligtvis Ønsket om Flygtningenes Fjernelse. Regeringen erklærede sig straks villig til at være Budbringer, da de i Petitionen fremsatte Ønsker »er i Overensstemmelse med den danske Regerings«.

Man griber jo i Nødsfald efter et Halmstraa. Hvad den danske Regering *hidtil* havde forstaaet ved »administrativ Adskillelse«, havde været

ret taaget. Den havde talt om »en selvstændig administrativ Enhed uden tyske Organer fælles for Holsten og Sydslesvig« (19. Oktober 1946) eller fremhævet »Ønskeligheden af, at der ikke skabes eller opretholdes« saadanne »Organer« (31. Januar 1948) – men altid kun i Forbindelse med Begrebet »Administration«. Nu erklærede den sig altsaa paa Linie med Petitionen, hvori der taltes baade om en administrativ og en *legislativ* (egen Landdag) Adskillelse – en meget betydningsfuld Definition af Kravet.

Jeg fremhævede omgaaende dette, idet jeg i en Kronik, »*Eet Skridt frem*« (Natt., 13. Marts), udtalte Glæde over, at Regeringen aabenbart tilsigtede en Ordning, ved hvilken Sydslesvig heller ikke legislativt vedblev at være afhængigt af Kiel. Dette maatte for Regeringen betyde Adgang til at tage »det længe efterlyste nye Initiativ«.

Men den tog intet nyt Initiativ. Og den anmodede ikke – som Beneluxlandene havde gjort det – om Adgang til Deltagelse i Tremagtsforhandlingerne i London. Først da Udenrigsministeriet i 1950 udsendte 3. Bind af den sydslesvigske Graabog, blev det muligt for Offentligheden at vurdere Grundlaget for Ministeriets passive Holdning – i Foraarsmaanederne 1948 forelaa denne Mulighed ikke, og det var derfor naturligt, at den offentlige Debat i nogen Grad kom til at skyde over Maalet. Det gælder saaledes mine egne Kronikker i »Nationaltidende« (»*Danmark og Fredslutningen med Tyskland*«, 23. Marts, og »*Vi kan ikke længere være passive Tilskuere*«, 19. Maj), som begge gav Udtryk for den Opfattelse, at vi lod Tiden gaa ubenyttet hen, medens vi som standhaftige Tinsoldater »stod fast« paa Oktobernoten, medens en vesttysk Ordning blev truffet lige for Næsen af os. Den Opfattelse var jeg ikke ene om. Den deltes af de ledende Kredse i Sydslesvig og af den politiske Opposition paa Rigsdagen. I Dagene fra 27.–31. Maj deltog Holger Andersen og jeg i en Række Forhandlinger med en sydslesvigsk Delegation og fremtrædende danske Politikere – *Knud Kristensen, Erik Eriksen, Jørgen Gram, Amby, Kraft og Starcke*. Udgangspunktet var i fuldeste Overensstemmelse med de Betragtninger, jeg havde gjort gældende i Kronikken af 19. Maj, og Resultatet blev den 29. Maj en Henvendelse, som Det konservative Folkeparti, Venstre og Retsforbundet i Fællesskab rettede til Udenrigsministeren, og som han besvarede i Tinget den 2. Juni.

Men som ofte før var hans Svar mangelfuldt. Hvad vi nu, da Frigørelseskravet paa Grund af den stadigt alvorligere Øst–Vest–Spænding ikke længere kunde tillægges aktuel Interesse, maatte lægge Hovedvægten paa,

var Adskillelseskrauet, saadan som det forelaa defineret: Kravet om Oprettelsen af et administrativt og legislativt selvstyrende »Land Sydslesvig«. Herom sagde Udenrigsministeren ikke et Ord. Han meddelte kun, at der vedvarende var Forhandlinger i Gang om »den administrative Adskillelse«, og han haabede, der trods alle Vanskeligheder vilde blive »fundet Udveje til i nogen Grad at imødekomme vore Ønsker«. Han fortav helt, at vi den 13. April havde modtaget en britisk Note, ledsaget af et udførligt Memorandum, hvori det klarlagdes, at Oktobernotens Krav om administrativ Adskillelse maatte afvises af baade politiske, økonomiske og finansielle Grunde, men at Briterne i Stedet kunde tænke sig en Ordning, hvorved de enkelte »Kreise« inden for hvert »Land« fik udstrakt Frihed til at administrere alle Anliggender af lokal Betydning, saaledes ogsaa de lokale Spørgsmaal af kulturel Karakter. At en saadan Ordning ikke i nogen Henseende vilde svare til Sydslesvigernes og vore Ønsker om Adskillelse og maatte anses for helt utilfredsstillende, er indlysende; men Offentligheden fik intet Kendskab til den. Praktisk Betydning fik den ikke heller – den gik som saa meget andet i Planlæggelsernes store Brokkasse, og Slutresultatet blev endnu langt ringere.

Nej, vi kæmpede med Ryggen mod Muren. Den sammen Følelse beherskede Sindene i Sydslesvig. Natten til 2. Juni bragte Kontorchef *Ager-skov* mig et Brev fra Formanden for Sydslesvigsk Forening, Grosserer *Cornelius Hansen*, dateret Flensborg den 1. Juni, af hvilket det tydeligt nok fremgik. Baggrunden for dette Brev – der aabenbart var en Rundskrivelse til alle os, som havde deltaget i de forudgaaende Dages Forhandlinger – var den forestaaende Debat i Folketinget. Kunde der ikke her opnaas en Udtalelse, hvorved en senere Realisation af Selvbestemmelsesretten i Sydslesvig, men foreløbig kun en Gennemførelse af Adskillelseskrauet blev fastslaaet som det officielle Danmarks Politik, »er der«, hed det i Brevet, »efter vort Skøn kun eet at opnaa, nemlig ved en Afstemning om denne Udtalelse at placere Ansaret, hvor det hører hjemme«.

Der blev *ikke* stillet Forslag i Tinget om en saadan Udtalelse, hvad vel heller ikke vilde have været taktisk klogt. Hvem der bar Ansaret for, at ingen nye Veje blev prøvet, havde imidlertid Debatten tilstrækkeligt klart vist, og jeg kommenterede dens negative Resultat i Kronikken »*De ansvarlige*« (Natt., 4. Juni).

Juni–September blev en stærkt bevæget Periode. Den 1. Juni forelaa Meddelelsen om, at Vestmagterne ønskede Sammenkaldelse af en forfatningsgivende Forsamling for Vesttyskland, i de følgende Uger skød Berlin-krisen frem som den alvorligste Trusel mod Freden, man endnu havde oplevet siden Tysklands Sammenbrud, og den berømte »Luftbro« til Berlin etableredes den 26. Juni. Den 1. Juli fik de vesttyske Ministerpræsidenter Bemyndigelse til at tilrettelægge Grundlaget for den planlagte forfatningsgivende Forsamling, den 26. Juli blev der truffet en Overenskomst mellem dem og Militærguvernørerne om Basis for Oprettelsen af et politisk Enhedstyre inden for Vesttyskland, og den 1. September begyndte Forfatningsforhandlingerne i Bonn. Hver enkelt Etape paa den vesttyske Forfatnings Vej betød en ny Laas for Sydslesvigernes Adskillelseskraav, som den danske Regering under de givne Omstændigheder ingen Mulighed havde for at støtte. Hos mange fyldtes Sindet af dyb Mismod og Bitterhed, og for eget Vedkommende gav jeg dette Udtryk i Kronikken »*Le Danemark s'efface*« (Nat., 6. Juli).

Oppositionspartierne søgte dog at bringe Sagen ud af det Dødvande, hvori den var havnet. De havde allerede i Begyndelsen af April henstillet til Regeringen at foranledige en Rundbordskonference etableret i London mellem Repræsentanter for de fire gamle Partier paa den ene Side og Talsmænd for den britiske Regering paa den anden. De tænkte sig Muligheden af at faa Sagen bragt ind paa et nyt Spor ved at erstatte den tidligere *diplomatiske* Behandling af den med en *politisk*, og de tog Tanken op paa ny ved Debatterne i Slutningen af Maj. Regeringen havde til at begynde med ikke følt sig særligt tiltalt af den, men den 22. Juni ventilerede dog Gustav Rasmussen Spørgsmaalet over for den britiske Ambassadør i København, og Foreign Office stillede sig meget imødekommende, kun maatte man afvente en Afspænding i Berlin-krisen. Saaledes kom baade Juli, August, September og det meste af Oktober til at gaa, inden Konferencen kunde aabnes. Den fandt Sted i Dagene den 18.–23. Oktober.

Under den lange Ventetid havde de Chancer, den lød paa, været ivrigt drøftede herhjemme. Personligt troede jeg ikke paa stort andet Udbytte af den end det negative, at Regeringspartiernes Repræsentanter vilde blive stillet Ansigt til Ansigt over for den Kendsgerning, at man ingen Vegne

kom, hvis man ikke ud over Adskillelseskravet var villige til at tage et yderligere statspolitisk Initiativ – og det kunde absolut ikke forudsættes. Alligevel forekom det mig at være vor ubetingede Pligt, at vi uanset dette gav den danske Delegation saa stærk en Støtte under Forhandlingerne, som vi formaaede, og det vil atter sige, at vi, forinden de begyndte, fandt en Slags Fællesnævner for de divergerende Opfattelser, saa den opslidende Uenighed hverken i Delegationen eller i den almindelige Opinion fik Lov til at gøre sig gældende. »Englænderne har i Sandhed andet at gøre end at forlige os. Kan vi ikke selv blive enige om at forliges, er det temmelig taabeligt at ulejlig den engelske Verden med vor Splidagtighed«.

Det var Temaet for en Tale, som jeg den 12. September holdt ved et stort Møde i Aalborg, og som gav Anledning til talrige Kommentarer i Pressen. For yderligere at underbygge min Opfattelse offentliggjorde jeg en Kronik, »*Mellemproportionalen*« (Natt., 23. September), hvori jeg fremhævede Petionen af 23. Februar – formet af Sydslesvigerne og den 1. Marts godkendt af Regeringen – som det naturlige og nødvendige Grundlag for den Indsats, der nu skulde gøres. Baade »Aktive« og »Passive«, baade de, der i første Række betragtede Problemet som et statspolitisk, og de, for hvem det kun havde et Mindretalsspørgsmaals Karakter, maatte bøje sig for Omstændighederne, som de nu engang var blevet, og antage denne Petition som deres fælles Program.

»Hvad man *nu* staar overfor – den dansk-engelske Rundbordskonference – er en Situation, i hvilken Programmet ikke *kan* forties... Lad os nu se samtlige danske Medlemmer af Konferencen – alle for een og een for alle – med Fasthed og Klarhed hævde det sydslesvigske Program, og lad os se en enig dansk Opinion støtte dem heri! Programmet svarer ganske vist ikke til, hvad nogen af de to uenigt-enige Grupper oprindeligt havde tænkt sig og inderst inde stadigt ønsker. Det giver heller ikke Udtryk for Sydslesvigernes virkelige og dybeste Ønsker. Men det er den »Mellemproportional«, som har politisk Realitet bag sig, hvis vi fra alle Sider viser indbyrdes Loyalitet over for den. Sker dette ikke, vil Enigheden *definitivt* briste«.

Virkeligt Haab om, at denne Enighed skulde faa vore Repræsentanter paa Rundbordskonferencen til at tale som med een Mund, nærede jeg naturligvis ikke; men det forekom mig betydningsfuldt, at de skarpe Divergenser, som havde præget vor hjemlige Diskussion, ikke kom til at afsætte Spor. Det gik da ogsaa saadan, at alle tre Hovedspørgsmaal, som debatteredes i London – Sikringen af den danske Befolknings kulturelle og politiske Rettigheder, den administrative Adskillelse mellem Sydslesvig og Holsten ved Oprettelsen af et »Land Sydslesvig« og Fjernelsen af Flygt-

ningene – blev roligt og sagligt behandlede i en fri og ubunden Form, som lod begge Parters Opfattelser træde klart frem. Dels paa Grundlag af det udsendte officielle Kommunique, dels ud fra Forhandlingerne i Folketinget den 28. Oktober og 2. November var det muligt at danne sig et Indtryk af, hvad der – *ikke* blev opnaaet. Sidstnævnte Dag redegjorde Gustav Rasmussen, som paa dansk Side havde ført Forsædet i London, for Rundbordskonferencens Forløb, og samme Dag kommenterede jeg det i en Kronik »*Rundbordskonferencens Resultater*« (Natt., 2. November).

Det forekom mig ikke sandsynligt, at Englændernes Løfte om at ville »foretage aktive Undersøgelser vedrørende Muligheden af at sikre den rimelige Fordeling af Flygtningene i Tyskland«, betød saa forfærdeligt meget – hvad det jo heller ikke viste sig at gøre. Og deres Forsikring, at den dansksindede Befolknings Ret til frit at leve i Overensstemmelse med sin danske Kultur var »the heart of the South Slesvig problem«, sagde ikke stort, hvis Sydslesvig stadig skulde administreres fra Kiel, hvad de med mange Argumenter fastholdt. Om Adskillelseskraevet tav Kommuniqueet bomstille – Englænderne vilde kun »i Samraad med alle direkte interesserede Parter« overveje »praktiske Forslag«, som kunde tjene til at sikre de dansksindedes berettigede Frihed. Med andre Ord: for dette det tredje Hovedpunkt paa vore Delegates Program var Vejen afgjort spærret. Den engelske Forhandlingsleder, Understatssekretær, Lord *Henderson* opfordrede os til i Stedet for at anlægge et historisk Synspunkt paa det sydslesvigske Spørgsmaal at se det paa Baggrund af, »hvad der nu sker i Tyskland, og hvad vi og vore Allierede prøver at gennemføre i Europa«. Tydeligere kunde det ikke godt siges, at Døren var lukket, efter at den vesttyske Reorganisation var begyndt.

Alligevel – man slipper ikke Haabet, før den allersidste Mulighed for dets Opfyldelse er gaaet tabt! I mine Kommentarer fremhæver jeg Kommuniqueets Udtryk, at »Kernen« i Problemet, »Friheden til at leve i Overensstemmelse med sin gamle danske Kultur«, skulde søges løst »i Samraad med alle direkte interesserede Parter«. »Der ligger«, skrev jeg,

»i dette Tilsagn den meget betydningsfulde Kendsgerning, at Englænderne ikke tænker paa at træffe nogen Afgørelse, før Sydslesvigerne selv har faaet Anledning til at fremlægge deres Opfattelse under en fri og aaben Forhandlings Form. Det er et Tilsagn, paa hvilket der fra vor Side maa lægges den største Vægt«.

Det samme Synspunkt havde Venstres Repræsentant ved Rundbordskonferencen, *Thorkil Kristensen*, gjort gældende, da han den 28. Oktober

i Tinget kom ind paa Spørgsmaalet, og han havde i den Forbindelse som et Vidnesbyrd om, at nationale Mindretalsrettigheder ikke var blevet hjemløse efter Krigen, henvist til, »at der med de Allieredes Velsignelse er oprettet en særlig Ordning i Sydtyrol, i Virkeligheden noget i Retning af en administrativ Adskillelse til Beskyttelse af Mindretallet«. Denne saakaldte »Bolzano-Ordning« havde ogsaa Gustav Rasmussen fremhævet i London. Den maatte med Fordel for alle Parter kunne tillempes paa Sydslesvig.

Det var dog kun det almindelige *Princip* i Ordningen, som kunde tænkes at faa Anvendelse her, bemærkede jeg i mine Kommentarer. Det indeholdt »en frugtbar Inspiration, som meget vel vilde kunne faa praktisk tilfredsstillende Konsekvenser«. En slavisk Efterligning vilde naturligvis være udelukket. Men Ordningen havde en væsentlig Mangel, som man aabenbart savnede Øje for:

»Den yder ingen international Garanti! Det var derfor, det i sin Tid virkede direkte vildledende, da Udenrigsminister Gustav Rasmussen bragte den ind i Debatten som Svar paa Oppositionens Spørgsmaal om, hvorvidt der i vore Dage overhovedet gaves internationale Garantier for nationale Mindretal.

Saadanne Garantier gives *ikke!* Vi maa ikke et eneste Øjeblik forfalde til den Forestilling, at de skulde kunne opnaas. Men naar dette ikke er Tilfældet, kan der kun tænkes een anden Garanti for Befolkningens frie Fremtid: *at Princippet om Selvbestemmelsesrettens Anerkendelse fastholdes ved den endelige Afgørelse.* Kun ved at give den sydslesvigske Befolkning Midlerne i Hænde til at gøre Brug af sin naturlige Selvbestemmelsesret, hvis »Bonzano-Ordningen« misligholdes, eller den nationale Afklaring er blevet saa uimodsigelig, at Sydslesvig enten fremtræder som et sandt »Nordslesvig« eller som et sandt »Holsten«, kan den Fremtidsgaranti skabes, der er baade det officielle Danmarks og det officielle Englands Maal«.

Siden da har Udviklingen i Sydtyrol med forfærdende Klarhed godtgjort, hvor værdiløs en »Bolzano-Ordning« til syvende og sidst er – *netop* fordi den savner international Garanti og dens Fortolkning udelukkende afhænger af Herbergstatens – in casu Italiens – Forgødtbefindende.

Da 1948 ebbede ud, havde man ikke meget lyst og godt at se tilbage paa, hverken Syd eller Nord for Grænsen. I Sydslesvig havde der den 24. Oktober været Valg til Kommuneraadene og Kredsdagene. Af størst Interesse havde Kredsdaysvalgene været, og de havde over alt, takket være Flygtningene, vist en stærk tysk Stemmetilvækst og et mindre dansk Stemmetab. Der var intet direkte foruroligende i dette, men det var et Memento. Lange Tidens Skuffelse over vor officielle Sydslesvigpolitik, Rundbordskonferencens stort set negative Resultat, Vesttysklands politiske Sta-

bilisering, den i Juni Maaned gennemførte tyske Valutareform – alt dette og mere til havde slaæet Modet ned og tvunget det dansksindede og dansk-orienterede Befolkningselement til at se en »Hverdag« i Møde, som ikke lovede andet end fortsat haard Kamp under ulige Vilkaar (Grænsevagten 1948, S. 357 f.).

Og heller ikke Nord for Grænsen havde man Grund til at fastholde de første Efterkrigsaaers Optimisme. I en Kronik, »*Hvordan det gik*« (Natt., 26. December), tegnede jeg et Billede af Situationen:

»Mange er trætte. De *orke* ikke mere. De vil have en Ende paa det. Læse om noget andet, tænke paa noget andet. Andre hengiver sig stadig til Deklamationer, hvorved de kunstigt holder Modet oppe uden længere at øjne, i hvilken *praktisk* Retning det egentlig skulde kunne faa Afløb. Og ikke faa nøjes med at skælde og smelde paa Regeringen, paa Rigsdagen, paa Englænderne, paa Kielerne, paa alle de Bremser, vi er blevet standsede af, og alle de Sejrherrer, der Skridt for Skridt har trængt os op mod Muren. Psykologisk er en saadan Reaktion all right. Men i et *afgørende* Øjeblik er den saa inderlig gold. Vrede er inaktiv, hvis den ikke udløses i positiv Kritik. Den hemmer lige saa ofte Angrebet, som den fremmer det – maaske oftest . . . Vil man være *aktiv*, maa man tage Kampen op inde paa Arenaen. Man opnaar intet ved at staa uden for Plankeværket og skælde ud.

Arenaen – ja, den er i Tidens Løb blevet indsnævret, saa de første Maaneders vide Slagfelt nu fortoner sig som et fjernt Minde. »*Sydslesvig frit!*« – husker De, hvor Ordet gjaldene, hvor det fængede, hvor det samlede en større Skare om sig end noget andet dansk Løsen i disse Vaabenstilstandens Efterkrigsaar? Det var saa indlysende klart. Den rene Linies Politik. Udtryk for det samme Instinkt, der havde rejst Modstanden imod Frygtens og Kompromissets Politikere under Besættelsen. Hvorfor sejrede det da ikke? Fordi den politiske Linie kun helt uvæsentligt ændredes den 5. Maj. Det var stadig – som før den 29. August – Passiviteten og Aktiviteten, der stod som de store, afgørende Modsætninger – men den politiske Kompasnål pegende mod »passiv Aktion« som den eneste Mulighed . . . Forøvrigt var den Tid forlængst passeret, da et andet Standpunkt vilde have givet Bonus. Det storpolitiske Spil taalte ingen Afvigelse fra de een Gang fastsatte Regler. Det var derfor nødvendigt at søge en anden og mindre Arena til Spørgsmaalets Løsning. Good-bye!

Det er paa denne Arena, vi nu staar. Dens Port er snæver, og over den staar skrevet: »*Lad Sydslesvigerne selv forhandle med Kiel!*« Saa kan England jo nøjes med at være Opmand og vi med at være Tilskuere. England kan idømme Straffespark og Frispark, og hvad veed jeg, hvad det hedder i Sportens Volapyk. Og det kan virkelig blive et betagende Syn at se, hvorledes en Regering [i Kiel] uden Suværenitet kan puste sig selv op til at tro, at den folkeretligt set kan bestemme noget som helst, og et »Mindretal« [det danske] uden statspolitisk Autoritet, kun udstyret med visse latterlige moralske Rettigheder, kan jages fra den ene Ende af den smalle Bane til den anden – opmuntret af Klakører, der har bragt sig selv i Salveten. En *værdig* Afslutning paa Legen! En sand Forlængelse af Aanden fra 9. April. Protestere og kapitulere – det har været vor udenrigspolitiske Maksime i de sidste to-tre Slægtled.

Og vist har vi omsider ikke andet at gøre. Oktobernoten gjorde os først vaabenløse og lempede os senere op paa Tilskuerbænken – højt oppe, hvor vi ikke løber nogen Fare for at faa en Bold i Hovedet. Og for England passer den Situation, vi selv har skabt, som Haand i Handske til Vest-Øst-Spændingen. Det har lige siden Oktobernotens Dage følt en virkelig Lettelse ved vor patenterede Form for passiv Aktion. Det har i egen og Vesteuropas Interesse uforstyrret af dansk Politik kunnet bygge videre paa det Bolværk, hvis Styrke heller ikke kan være os uvedkommende.

Kan vi da ikke være glade og tilfredse paa begge Sider af Nordsøen? Vist kan vi saa, hvis bare ikke –

hvis bare ikke der ved Aarets Udgang var gledet et – forbudt – Flag paa halv Stang Syd for Grænsen«.

Det var et Billede, fuldt af Bitterhed; men der var ikke en Streg i det, som ikke svarede til de Følelser, der ved Nytaarstid 1949 besjælede baade mig og meget store Kredse ude i Landet.

XXXVI

Under disse Omstændigheder kom Tanken naturligt til at søge Ansvar for den Situation, hvori vore Landsmænd Syd for Grænsen nu befandt sig, placeret. Regeringspartiernes Ansvar var hævet over al Tvivl. Oppositionspartierne havde imidlertid ogsaa deres at bære paa. Det gjaldt baade Oktobernoten 1946 og Januarmemorandumet 1947. Da Studenterforeningen bad Knud Kristensen indlede en Diskussion om Sydslesvig den 28. Januar 1949 og indbød mig til at deltage i den, kom en væsentlig Del af mit Indlæg derfor til at dreje sig om den Skyld, vi alle bar – »Aktivister« som »Passivister«. I Overensstemmelse med hele min Grundopfattelse fremhævede jeg Oktobernoten som det Fejlgreb, der havde faaet de mest skæbnesvangre Følger for hele Sagens Forløb, og jeg beklagede, at baade Det konservative Folkeparti og Venstre havde ført denne Tilpasningspolitik for officielt at demonstrere en Enighed paa Rigsdagen, som Gud og hver Mand vidste ikke eksisterede. Knud Kristensen følte sig personligt ramt af mine Ord, skønt jeg med Vilje havde undladt at nævne hans Navn, og han sendte mig tre Dage efter et Brev, i hvilket han vel ikke fralagde sig sit Ansvar, men betegnede mine Udtalelser som baade uretfærdige og skadelige:

»Mit Ansvar over for 19. Oktober(-Noten), og at Danmark maatte øjes med den, bestaar nemlig i, at jeg rent faktisk ikke havde Kræfter, Magt, til at naa videre, men baade før og efter har jeg gjort, hvad jeg kunde, for at forbedre den. At give mig

sammen med Flertallet paa Rigsdagen Ansvar for, at der ikke blev ført en anden og bedre Politik, finder jeg derfor uretfærdig. Men som sagt, hvad der er langt værre, er, at det [mit Indlæg] skader Muligheden for at faa en Ændring tilvejebragt. Hvis det kunde lykkes Flertallet at faa Befolkningen til at tro, at vi var alle fælles om Ansvar for 19. Oktober-Grundlaget og derfor ogsaa fælles om Ansvar for Resultatet, ja, saa vilde dette Ansvar selvfølgelig være uhyre meget lettere at bære for dem [Regeringspartierne] og dermed ogsaa deres Utilbøjelighed til at gaa med til en Ændring. Det gælder Rigsdagsflertallet, men det gælder maaske i endnu højere Grad Befolkningsflertallet. Dette til Overvejelse. Det er ikke altid tilstrækkeligt at hefte sig ved andres Ansvar« (Brev af 31. Januar 1949).

Brevet gav mig Anledning til i et Svar udførligt at redegøre for min Opfattelse af hans personlige Indsats under den opslidende og triste Strid, i hvilken vi begge stod som Tabere. Han havde i Januar 1949 nedlagt sit Rigsdagsmandat som Protest imod Regeringens Sydslesvigpolitik, og dette forekom mig at have været et alvorligt Fejlgreb:

Jeg respekterer i fuldeste maale Deres motiver, og jeg lykønsker for saa vidt rigsdagen til, at den dog har ganske enkelte medlemmer, der føler sig saa stærkt bundne af deres samvittighed, at de sætter *alt* ind paa at handle i overensstemmelse med den. Men af hensyn til *sagen* tror jeg afgjort, at De burde være blevet. Deres opsigtsvækkende udtæden har maaske nok vakt en del mennesker til eftertanke, og det er ganske naturligt, at De i tiden nærmest derefter vil finde øget lydhørhed rundt om paa Deres møder; men tro mig: chokvirkninger fortager sig forholdsvis hurtigt, og her i landet har man en aldeles urimelig tiltro til netop *rigsdagsmandens* indsigt og autoritet – et fænomen, som (livet *er* jo ulogisk!) trives side ved side med mere eller mindre aabenlys kritik. Hører man ikke til laugene paa Christiansborg, virker ens ord i det lange løb ikke tilnærmelsesvis saa stærkt – saa kan de forøvrigt være saa rigtige, de vil. Paa grund af Deres store indsats vil man endnu forholdsvis længe glemme, at De ikke vedblivende hører til derinde; men kun alt for hurtigt vil De alligevel lide alle de saakaldte »uansvarliges« lod: rigsdagsmentaliteten vil svække virkningen af Deres ord, man vil slaa paa, hvor langt bedre, man er informeret, hvor langt større overblik, livet bag døren giver, og hvor lidt vægt man derfor kan tillægge standpunkter, der ikke har været prøvet i rigsdagens atmosfære af viden og ansvar. Det er denne udvikling, jeg saa nødtigt ser fuldbyrdet for Deres vedkommende. Vi havde – *netop* paa rigsdagen – saa haardt brug for Deres selvstændighed og Deres mod.«

Men fritage Knud Kristensen for et tungtvejende Ansvar kunde jeg ikke. Han havde ikke alene – hvad han havde indrømmet under Diskussionen i Studenterforeningen – Medansvar for Regeringserklæringen af 9. Maj 1945 og for Valget af Gustav Rasmussen til Udenrigsminister (to »betydningsfulde Fejlgreb« havde han kaldt dem), men han havde som Statsminister Ansvar for Oktobernoten og derved for dens Konsekven-

ser. Sandt nok, i Efteraaret 1946 kunde man maaske med nogen Grund haabe, at Noten lod sig »forbedre« eller »udvide«, saa den vilde blive et brugbart Instrument; men den var ikke blevet mange Maaneder gammel, før dette Haab var totalt bristet, og *alligevel* havde Oppositionen »staaet fast« paa den sammen med Regeringspartierne for paa den Maade uddtil at manifestere en Rigsdagsenighed, som slet ikke eksisterede. Man gjorde det endnu, da Rundbordskonferencen forberedtes:

»Jeg husker tydeligt fra de underhaandsforhandlinger, der gik forud, at standpunktet var følgende: Vi vil sikkert ikke i London opnaa andet end absolut vished for, at oktobernoten er og bliver utilstrækkelig. Værdien af forhandlingerne derovre maa da være den, at oppositionen derefter kan sige: Nu *veed* vi af egen erfaring, at den vej ikke fører frem. Nu kan vi ikke længere lade os berolige af udenrigsministerens opfordringer til kun at give tid og fortsætte ad den samme linie som før... *Vi maa forlange, at der søges et nyt grundlag for spørgsmaalets løsning.*

I London gik det, som man havde forudset; men Oppositionen tog ikke Konsekvensen deraf. Den vedgik ikke, at Oktobernoten maatte betragtes som arkiveret, den frigjorde sig ikke for sit Medansvar og forringede derved i mine Øjne sin Slagkraft.

»Derfor skrev jeg og talte jeg, som jeg gjorde. Det er min faste overbevisning, at vi ikke naar et skridt videre, *før oppositionen har frigjort sig for oktobernoten.* Den er og bliver kilden til hele den passivitet, der er ved at kvæle spørgsmaalet, og vi har ikke længere tid til at haabe, at bedre indsigt i regeringspartiet eller stærke bevægelser ude i folket skal kunne ændre status...

Nu veed jeg, hvad De vil sige: Han er ikke politiker, han kender ikke spillereglerne, han ser ikke vanskelighederne, hvad andet vil der komme ud af at følge hans raad end splid og spektakel?

Nej, jeg er lige saa »uansvarlig«, som De nu har gjort Dem selv, og jeg kender ingen andre spilleregler end dem, jeg selv fulgte under besættelsen, da jeg jo ogsaa – »uansvarlig«, som jeg er – opfordrede og opfordrede politikerne til at sige et ærligt NEJ, da et fortsat JA dog hverken kunde forenes med æren eller samvittigheden. Jeg veed særdeles vel, at et bestemt krav om et helt nyt grundlag vil fremkalde splid og spektakel og gøre kaal paa al den forløjede snak om »enighed«. Men kan man i det hele opnaa noget ved en politik, som hviler paa en fiktion, alle kender og ingen privat respekterer? Kan *samvittigheden* holde til det? Den kunde det ikke for Deres personlige vedkommende – det har De vist ved Deres gerning. Den bør heller ikke kunne det for politiske partiers vedkommende; for politik er nu ikke i alle tilfælde *kun* det muligens kunst, den er ogsaa samvittighedens tjener« (Brev af 2. Februar 1949).

Brevet var et Udslag af den Raadvildhed, som den *egentlige* Mening bag de engelske Forslag paa Rundbordskonferencen havde fremkaldt hos mig. Inderst inde var jeg fuldkommen klar over, at Loddet *var* kastet. Al

Tale om en »ny Linie« kunde ikke tillægges nogen Realitet. Alligevel drev Sorgen over at se alle Sunde lukkede mig til at gøre Vold paa min sunde Fornuft og foregøgle mig selv en Forestilling om, at et tilstrækkeligt stærkt Nej fra Oppositionens Side maaske vilde aabne en Vej. Den 9. Februar havde jeg en timelang Samtale med Knud Kristensen, hvor vi bl. a. drøftede dette Spørgsmaal. Han havde det ganske som jeg. Han hævdede, at Øjeblikket var inde til en sidste og virkelig kraftig Aktion fra den samlede Oppositions Side, men han troede ikke paa Muligheden af en saadan og derfor heller ikke paa noget Resultat, som kunde ændre Situationen. Hans Udtalelser var meget pessimistiske.

Ved Rundbordskonferencen havde vi accepteret Englændernes Forslag om at faa Mindretallets »Frihed til at leve under sin gamle danske Kultur« sikret ved Overvejelser »i Samraad med alle direkte interesserede Parter«. Det lød smukt, for direkte interesserede var selvfølgelig ikke alene de dansksindede Sydslesvigere og Regeringen i Kiel, det var ogsaa Danmark og de Magter, som endnu sad inde med den suspenderede Soverænitet i Vesttyskland, i første Række naturligvis England. Et frit »Samraad« mellem disse fire lod sig dog høre. Men det var slet ikke Englændernes Mening! Med Vold imod Sproget skulde »alle« kun omfatte to: Kielregeringen og Sydslesvigsk Forening. Englands Militærguvernør skulde bare fungere som Leder og neutral Opmand, og Danmark kunde sende sin Forbindelsesofficer som Observatør! Det vil sige, at hvad der var værd at kaldes en Forhandling, skulde føres mellem Repræsentanter for en Mynighed, der raadede over baade administrative og legislative Bemyndigelser, og en folkelig Organisation, som havde modtaget udtrykkeligt britisk Forbud imod at sysselsætte sig med andet end *kulturelle* Spørgsmaal. Sydslesvigsk Vælgerforening, der langt om længe havde opnaaet britisk Godkendelse, og som varetog Mindretallets *politiske* Interesser, udelukkedes fra at deltage!

Man havde baade i London og i Folketinget henvist til Bolzano-Ordningen som en Slags Forbillede for den, man kunde tænke sig gennemført i Sydslesvig. Gustav Rasmussen havde gjort det, og Lord Henderson havde – fortalte Thorkil Kristensen mig – lyttet interesseret, »navnlig hvad den proceduremæssige Fremgangsmaade« ved Ordningens Tilblivelse angik. Kunde der overhovedet være Alvor i dette, eller var det rent Spilfægteri? Bolzano-Ordningen var kommet i Stand paa følgende Maade: Først havde Østrig krævet Genforening med Sydtyrol, hvad Stormagterne

havde afvist, derpaa havde Østrig og Italien afsluttet en bilateral Traktat, ved hvilken Italien havde forpligtet sig til at give Sydtyrol Selvstyre, og endelig var Grundlaget for dette Selvstyres Status blevet udformet ved direkte Forhandlinger mellem Rom og Repræsentanter for den sydtyrolske Befolkning. For Sydslesvigs Vedkommende forelaa intet dansk Genforeningskrav, der forelaa intet tysk Forhaandstilsagn om sydslesvigsk Selvstyre – og *alligevel* vilde man bilde Folk ind, at Sydslesvigerne proceduremæssigt skulde kunne faa nogenlunde samme Vilkaar under Forhandlingerne med Kiel, som Sydtyrolerne havde haft under deres Forhandlinger med Rom! Nej, Sandheden var den simple, at England vilde have dette besværlige Spørgsmaal bragt ud af Verden af Hensyn til, »hvad der nu sker i Tyskland, og hvad vi og vore Allierede prøver at gennemføre i Europa«. Saa maatte Sydslesvigerne se at klare sig saa godt eller saa daarligt, som de kunde det over for Kiel! *Dette* skulde være Udgangen paa den lange og bitre Strid, vi havde ført. Og denne Udgang blev tilrettelagt paa »*Englands Ansvar*« (Natt., 26. Januar 49).

Det er intet Under, at mange trættedes af Arbejdet – selv blandt de bedste. *Peter Mascussen* skrev til mig i Begyndelsen af April.

»Jeg må ærligt talt tilstå, at jeg er og længe har været træt af at holde foredrag, at det koster mig stor overvindelse hver gang at tage ud til møde. Man har en fornemmelse af, at det bliver til ord og ord altsammen, som folk nikker bifaldende til, men iøvrigt regner med, at der nok er nogle andre, der indfrier... Ja, undskyld disse lidt bitre bemærkninger, men de skuffelser, jeg ikke mindst i den senere tid har lidt, har stærkt undergravet min tro på, at vi vil være i stand til at afbalancere de kræfter, der er på march mod os. Men i alt fald skal De have hjertelig tak for Deres meget betydningsfulde indsats« (Brev af 8. April 1949).

Hvor kendte jeg ikke selv det samme, som Peter Marcussen havde erfaret: Mødetrætheden, de halvtomme Sale baade i Købstæder og Landsbyer, Fornemmelsen af almen »passiv Aktivitet«. Selv adskillige fra Bevægelsens første forhaabningsfulde Aar mente, at der ikke længere var noget af udrette. Vi kunde ingen Indvirkning øve paa det, der stod tilbage. Modstræbende, men under britisk Pression havde Kielregeringen omsider indvilget i at forhandle med de dansksindede Sydslesvigere, og det første Møde havde fundet Sted den 29. Marts. Nu maatte vore Landsmænd dernede se, hvad de formaade at udrette. Hvorfor saa vedblive med at agitere og arbejde heroppe?

Jeg troede heller ikke selv meget paa Nyttens af fortsat Agitation, og mine Møder i 1948 havde derfor kun været faa – næppe mere end en Snes. At lægge Hænderne i Skødet vilde dog være mig umuligt. »*At sejle er nødvendigt*« kaldte jeg en Kronik (Natt., 28. April 49).

I den tog jeg bestemt Afstand fra alle store Demonstrationer. Den 7. April havde saaledes »Sydslesvigsk Udvalg«, hvis Formand nu var Prof. *L. Hansen Larsen*, foranstaltet et Folkefakkeltog til Christiansborg, hvor Statsministeren, Tingenes Formænd og Formændene for de demokratiske Partier havde faaet overrakt en Henvendelse, der krævede Sydslesvigernes nationale Selvbestemmelsesret virkeliggjort. Kravet var blevet afvist af Hedtoft. Udvalget havde kun opnaaet to Ting: »at faa Luft for sin egen Utaalmodighed og at provokere Landets Statsminister til endnu en Gang at spænde Okserne for Oktobernotens Kærre og lade den rulle frem for alt Folket«, saa endnu en Laas blev sat for Døren. »Var saa ikke Utaalmodighedens Udløsning og den moralske Opmuntring, Sydslesvigerne kunde faa ved Demonstrationen, købt vel dyrt?«

Men hvad skulde man da i Stedet gøre – for, som sagt, »navigare necesse est«.

Inden Forhandlingerne i Kiel havde taget deres Begyndelse, havde Sydslesvigerne (17. December 1948 og 22. Februar 1949) forhandlet med den danske Regering og med fremtrædende Partipolitikere om det Grundlag, de havde tænkt sig at gå ud fra i Kiel. Den britiske Regering havde hindret, at Krav om Ret til Selvbestemmelse og til administrativt Selvstyre, indtil et Plebiscit kunde finde Sted, blev medtaget som Forhandlingsobjekter. Trods alt havde man dog i det første Udkast paa lempelig Maade indflettet et Krav om en »særlig Ordning« for Sydslesvigs Vedkommende, og under Drøftelserne i København blev denne Passus taget ud af dens oprindelige Sammenhæng og i Stedet – noget omredigeret – anbragt som et selvstændigt, afsluttende Led – og saaledes i Virkeligheden *fremhævet*. Det hed her, at det for effektivt at kunne sikre de i det foregaaende opstillede Grundkrav var nødvendigt, at der »– ud over disses Forankring i den slesvig-holstenske Forfatning – skabes en særlig Ordning, der giver Sydslesvigs danskorienterede Befolkning betryggende Indflydelse paa de nævnte Grundsætningers Anvendelse i Praxis, først og fremmest med Henblik paa de vigtige kulturelle og andre for den personlige Frihed betydningsfulde Omraader«.

Forholdene havde gjort denne snørklede Formulering nødvendig, og den danske Regering havde godkendt den – vistnok direkte formet den

citerede Passus. Med god Vilje kunde den ogsaa opfattes som en tilsløret Fastholdelse af Adskillelseskrauet (ganske vist i stærkt begrænset Form), og i min Kronik lagde jeg Hovedvægten paa dette og paa den Placering, man havde givet den. Der er nemlig noget, som hedder »episk Bagvægt«. Det er ofte en Fremstillings eller en Tankerækkes egentlige Tyngdepunkt, dens Pointe, der danner Afslutningen. Og Regeringen havde ved sin Medredaktion forlenet Krauet om en »særlig Ordning« med denne Tyngde. Vel vidende, at jeg spændte Buen til Bristepunktet, skrev jeg:

»Den hjemmepolitiske Front kan ikke undgaa at præges af Regeringens stærke Opfordring til Sydslesvigerne om ikke at opgave deres og vort primære Krau. En saadan Opfordring og en saadan direkte Appel *maa munde ud i et reelt Medansvar.*«

Hertil kom, at der efterhaanden forelaa adskillige britiske Udtalelser, som tydede paa, at man i England var ved at faa Øjnene op for den Fare, der laa i den store Ophobning af østtyske Flygtninge umiddelbart Syd for den danske Grænse. Det var en Fare, vor egen Regering gentagne Gange havde henledet Foreign Offices Opmærksomhed paa. Skulde det mon være vanskeligt at faa Briterne til at indse, at den Flygtningeudligning, som de ved Rundbordskonferencen havde lovet at ville tilstræbe, ikke kunde overlades til den slesvig-holstenske eller den kommende vesttyske Regerings Dispositioner, fordi national-politiske Hensyn vilde gøre begge disse interesserede i at bevare saa meget som muligt af det kunstigt opbyggede østpreussiske Bolværk oppe ved Grænsen? Det maatte være Sydslesvigerne selv, som i Samraad med Okkupationsmagten traf de nødvendige Dispositioner. Men da maatte Landsdelen ogsaa besidde et de facto anerkendt administrativt Selvstyre. Det gjaldt i denne Forbindelse om, at »den danske Regering ikke alene er vaagen, men at den ogsaa er rede til *at tage hele Spørgsmaalet op til ny og virkelighedsnær Overvejelse.*«. Derfor maatte Oppositionen netop nu »fremsætte sit samlede Syn paa Sagen i saa afgørende en Form, at Regeringen forstaar, en ny Forhandling vil være nødvendig.«

»Tiden og Udviklingen tvinger til hurtig Beslutning. Regeringen har sit Ansvar, men Oppositionens er ikke mindre! Den skal paa en Maade sejle mellem Scylla og Charybdis – mellem Faren for at vække ny Storm om den salig afdøde Oktobernote og Faren for at skuffe de Tusinder af utaalmodige i Folket, som intet kender til Forhandlingerne bag Kulisserne. Men – *at sejle er nødvendigt!*«

XXXVII

Den 9. April reguleredes Forholdet mellem Besættelsesmagterne og Vesttyskland ved Fastlæggelsen af det saakaldte »Besættelsesstatut«, og den 8. Maj vedtoges i Bonn den vesttyske Forbundsrepublikks Grundlov. Dagen efter tilstillede Sydslesvigsk Vælgerforening de allierede Stormagter et Memorandum, hvori man bad om, »at den sydslesvigske Befolknings Ret til til given Tid at afgøre ved en Folkeafstemning, til hvilket Land den skal høre, maa blive fastlagt i en Tilføjelse til Besættelsesstatutten og i den kommende Fredstraktat med Tyskland«. Et tilsvarende Memorandum blev samtidigt fremsendt til den danske Regering i Forventning om, »at Danmark i denne Stund over for Hovedmagterne vil støtte det sydslesvigske Krav« om en fri Folkeafstemning »under Forudsætning af, at Danmark til den Tid erklærer sig rede til at tage Konsekvensen af Afstemningen«.

Henvendelsen vakte et kolossalt Røre. Venstre forlangte Rigsdagen indkaldt og Regeringens Støtte til Sydslesvigerne. Kunde der ikke samles et parlamentarisk Flertal for denne Politik, maatte Spørgsmaalet ud til Folkeafstemning eller til Valg, hvad *Thorkil Kristensen* dog bestemt fra-raadede. De Konservative ønskede yderligere Oplysninger af Regeringen, inden de tog Stilling til selve Sagen, men advarede skarpt mod »et sydslesvigske Valg«. »Sydslesvig, siger man, men Øjnene skæver hen til den lille partipolitiske Hassan med et Spørgsmaal om, hvordan Sydslesvig som Valggrundlag vil bekomme netop ham«. Det svirrede i Luften med Slagord: »Sydslesvigs § 5 skal sikres!«, »Sydslesvig i Mønt- og Toldunion med Danmark!«, »Hedtoft giver Sydslesvigerne en iskold Skulder!«, »Hedtoft er en Ordgyder!« o. s. v. Lidenskaberne havde næppe før været pisket stærkere op.

Statsminister *Hedtofts* »Ordgyderi« bestod i to Taler, han holdt, den ene forud for den sydslesvigske Henvendelse (1. Maj), den anden efter (20. Maj). Begge var i Grundtræk og Grundtone ens. Danmark kunde ikke og vilde ikke tage noget statspolitisk Skridt, og et saadant vilde forøvrigt nu være komplet nytteløst, efter at Besættelsesstatutten og den vesttyske Grundlov forelaa som færdigtbehandlede Kendsgerninger. Hverken Folkeafstemning eller Valg kunde ændre noget ved dette. »Det er ud fra min ærligste Overbevisning, at jeg appellerer til alle paa eller uden for

Rigsdagen om at se bort fra overdrevne Krav, der ikke har nogen Udsigt til at blive gennemført, og i Stedet samles om at arbejde for de Maal, som vi er enige om«.

Det var mig ikke muligt at opdage noget Ordgyderi i dette. Det var en fuldkommen nøgtern Bedømmelse af Øjeblikkets Situation. Jeg havde af al Evne bekæmpet en Politik, som kun kunde føre frem til det Punkt, hvor vi nu befandt os, men Kampen var ikke lykkedes, og man kunde ikke den ene Dag indrømme, at man befandt sig med Ryggen mod Væggen, for den næste at bære sig ad, som skrev vi endnu Maj 1945. Vilkaarene maatte tages, som de *var* – baade de hjemmepolitiske og de storpolitiske. »Vil man være *aktiv*, maa man tage Kampen op inde paa Arenaen. Man opnaar intet ved at staa uden for Plankeværket og skælde ud«, havde jeg skrevet ved Udgangen af 1948. Det var i eminent Forstand rigtigt ogsaa nu, selv om »Arenaen« var blevet saa snæver, at man næppe kunde røre sig.

Ud fra disse alvorlige Betragtninger offentliggjorde jeg Kronikken »*Til rolig Overvejelse*« (Natt., 26. Maj 49). Anklager og Demonstrationer er nytteløse, hed det. De stjæler kun de sidste kostbare Minutter.

»Skibet er strandet; saa lad os da bjerge rask igennem Brændingen alt, hvad vi kan«. Det var et Løsen, der blev givet i 1864. Vi har Brug for det ogsaa nu . . . Tør vi ikke gaa Kendsgerningerne ind paa Livet, registrere deres Vægt og med al vor Kraft gøre et Forsøg paa at fravriste dem, hvad det vil være menneskeligt muligt at opnaa til Støtte for vore Landsmænd dernede – saa tjener vi ikke *Sagen*, saa kæler vi for en Forfængelighed, der ikke vil renoncere paa den heroiske Attitude – saa kan det forøvrigt gaa i Sydslesvig, som det vilk«.

Jeg henviste til Sandheden i Hedtofts Ord den 20. Maj. Saadan og ikke anderledes var Stillingen. Rigsdagsflertallet var uforandret, et Valg vilde kun uddybe Kløften i vort Folk og gøre Muligheden for en effektiv Optræden udadtil endnu ringere. »Det er ikke Politik, det er *Desperation*«. En Folkeafstemning havde tidligere under Vilkaar, som ikke længere eksisterede, været en brugbar Udvej. »*Nu* er Tanken uden Mening – baade taktisk og praktisk –, og det er Tegn paa indre Svaghed og Usikkerhed ikke at erkende det«.

Den Uenighed mellem »Aktivister« og »Passivister«, som endnu havde reel Betydning, bestod i deres forskellige Syn paa Hensigtsmæssigheden af at faa Sydslesvignernes Selvbestemmelsesret optaget i den kommende Fredstraktat med Tyskland. Regeringen vilde intet Skridt foretage i den Retning, og »de rent ud taabelige Provokationer«, den havde været udsat for,

havde kun gjort dette Nej endnu mere kategorisk. Man kunde fordømme Regeringens Holdning, man kunde rase imod den og bruge Ukvemsord om dens Medlemmer – det vilde intet andet medføre, end at Skellet i Folket blev meget dybere, og at Tiden blev spildt. Hvorfor ikke komme fra Skældsordene til en saglig Meningsudveksling?

Efter min Opfattelse burde man genoptage en Tanke, som jeg havde afvist, da *Amby* fremsatte den paa et Møde i Aalborg den 24. August 1947, nemlig at faa Selvbestemmelsesrettens Princip indføjet i den kommende tyske Fredstraktat som en *alment* gældende Bestemmelse. Jeg havde afvist Tanken af to Grunde. For det første stod nationale Mindretsrettigheder kun i lav Kurs blandt Stormagterne efter Afslutningen af den anden Verdenskrig, og det samme gjaldt om Selvbestemmelsesretten. For det andet var i 1947 Frigørelseskravet endnu det *primære*. Kun i et frigtort Sydslesvig kunde Forholdene ventes afklarede paa en saadan Maade, at et Plebiscit vilde give Udtryk for en virkelig og varig Beslutning. Nu – i Maj 1949 – eksisterede Frigørelseskravet ikke længere som politisk Realitet. Hvad Kravet om Selvbestemmelse angik, laa Sagen noget anderledes. En specielt *sydslesvigsk* Afstemningsret vilde heller ingen Realitet have for sig. Tyskland vilde med Hænder og Fødder modsætte sig den, og Vestmagterne vilde gøre det samme. Hele Udviklingen sagde det, saa de tungnemmeste maatte kunne forstaa det. Tilbage var da faktisk kun den spinkle Mulighed paa en eller anden Maade at faa den nationale Selvbestemmelses Ret *principielt* fastslaet. Den 7. April havde *Ole Bjørn Kraft* i Folketinget foreslaet, at man søgte et saadant Princip anerkendt i den kommende tyske Grundlov. Det var ikke sket – Grundloven forelaa som en Kendsgerning, uden Princippet. For mig at se var der da ingen anden Udvej levnet, end at man faldt tilbage paa Ambys Forslag og arbejdede for Princippets Anerkendelse i den vordende tyske Fredstraktat.

Og helt saa tvivlsomt som i Efteraaret 1947 var vel heller ikke denne Tanke ved Foraarstid 1949. Ledende tyske Statsmænd havde i Mellemtiden gentagne Gange uden Forbehold givet Tilslutning til Princippet. De var jo dybt interesserede i dets Virkeliggørelseovre mod Øst. »Under kommende Forhandlinger kan dette ikke være betydningsløst. Princippet er af en saadan Art, at intet demokratisk Folkesamfund kan fornægte det uden derved at fornægte Grundlaget for sin egen Tilværelse«. Men desuden var et stærkt virkende, nyt Moment kommet til: *Europatanken!* Den nyvalgte Formand for Sydslesvigsk Forening, *Bøgh-Andersen*, havde netop udtalt ved et Møde i Tønder: »Vi [Sydslesvigere] har opdaget, at Europa-

tanken vejer tungere til end vi«. Det var utvivlsomt rigtigt, og omkring denne Ytring byggede jeg min Kronik op:

»Selve de europæiske Samlingsbestræbelser, som nu behersker Sindene, vil gøre det paakrævet, at Grænseproblemer af *folkelig* Art finder deres *folkelige* Løsning. Skal et harmonisk Samarbejde mellem de europæiske Nationer komme til Udfoldelse, kan der ikke opretholdes Rivningsflader imellem dem – Grænseomraader, som »bløder«, fordi deres Befolkningsflertal ønsker at leve sit Liv i Tilknytning til en anden Stat end den, tidligere Vold har lænket dem til . . . Skulde Tyskland i Praksis nægte at udforme, hvad det teoretisk har billiget, vilde det vække berettiget Tvivl om Værdien af det Demokrati, man har søgt at fremkalde. Og Uroen vilde blive permanent, hindrende den gensidige Tillid, der først og sidst er sat paa vor Verdensdels Dagsorden.

Desuden maa vel Tyskland mere end nogen europæisk Stat være levende interesseret i at faa Selvbestemmelsesrettens Princip anerkendt i Praksis! For dets egen Fremtids Skyld maa det se hen til dette Princip's Opfyldelse som Frelsen for Millioner af dets Børn. Dets Interesse er paa dette Punkt snævert forbundet med vor. Det kan ikke vente at se egne Haab realiserede, hvis det vil hindre, at tilsvarende Haab fuldbyrdes paa andet Hold. Loyal Tilslutning til Tanken om at faa skabt en stats- og folkeretlig Basis for Princippet's Gennemførelse vil ikke alene love Tyskland langt mere, end det kan risikere at miste, men det vil ogsaa være et Bidrag til Sikringen af det fulde harmoniske Samarbejde i det nye Europa, som nu er i Støbeskeen.

Naar Rektor Bøgh-Andersen talte om, at »Europatanken« var kommet til at skygge for Sydslesvigspørgsmaalet, havde han ganske vist Ret. Men den Mulighed er ikke udelukket, at *netop Europatanken kan løfte Sydslesvigspørgsmaalet op i et andet Plan end den, hvori det hidtil har ligget.*

Det vil være Regeringens og Rigsdagens Opgave at søge denne Mulighed udnyttet. Et stort, men ogsaa et ærefuldt Maal!«

Jeg havde sørget for, at Kronikken kom paa, samme Dag som Grænseforeningen aabnede sit Sendemandsmøde i Esbjerg. Jeg ønskede at have denne ledende sønderjydske Landsorganisation i Ryggen, og det lykkedes fuldt ud, skønt jeg ikke paa Forhaand havde haft Lejlighed til at drøfte Tankerne med mine Kolleger i Hovedstyrelsen. Der vedtoges enstemmigt og under stærkt Bifald en Resolution, som fuldt ud dækkede den Linie, jeg havde slaaet til Lyd for, og samtidig vakte Kronikken en overordentlig Opmærksomhed i hele den danske Presse. Naturligvis var Bedømmelsen meget forskellig, og Bladenes partipolitiske Standpunkter afspejlede sig tydeligt baade i Overskrifter og Uddrag; men en Del Ledere viste dog, at der virkelig var sat Tanker i Bevægelse og havde fundet Overvejelse Sted, og Valgtrommerne rørtes mere dæmpet, indtil Lyden døde helt hen. At man i visse Kredse opfattede mig rent ud sagt som en »Overløber«, fik være. For mig var Sagen alt for afgørende til, at jeg skulde

kunne tie, naar Strømninger, som efter min Mening løb grassat, truede med at ødelægge den eneste lille, fattige Mulighed, vi havde i Behold, hvis vi vilde give vore Landsmænd en Haandsrækning i Stedet for at mætte dem med Ønskedrømme og Illusioner. Det bød mig positivt imod at vende Ryggen til Kendsgerningerne, hvor truende Synet af dem end kunde virke. Det var »*De haarde Krabater*«, som jeg endnu en Gang fremdrog i en Kronik (Natt., 19. Juni). Men hvis var Skylden?

»Man kan føle en dyb Smerte over, at Vilkaarene virkelig er blevet saa begrænsede i Løbet af de fire Aar, der er gaaet siden Befrielsen. Man kan føle Harme over den Skyld, vi selv bærer derfor. Men lad Historien dømme om det. Det vilde være ganske ufrugtbart at fortabe sig i et Opgør. Naar alt kommer til alt, har enhver af os sit Medansvar – ogsaa vi »Aktivister«. Vi skulde have kæmpet *bedre* for vor Sag – hvilket ikke vil sige *haardere*, men med mere overbevisende Evne, med et mere aabent Sind, hvor der trods alle Divergenser havde været Mulighed for at rette en Appel, som ikke kunde overhøres. Den »Aktivist«, der er tilfreds med sig selv, har næppe haft Forudsætninger for at udrette stort, og han vil intet kunne stille op over for det, der i sidste Øjeblik skal gøres«.

Da denne Kronik fremkom, var der forøvrigt ved at falde nogenlunde Ro over Sindene. Der havde i Juni Maaned været ført en Række Forhandlinger i Det udenrigspolitiske Nævn, dels fordi Kielregeringen saa aabenlyst trænerede en Aftale vedrørende de dansksindede Sydslesvigeres Frihedsrettigheder, dels fordi man stiledede imod et eller andet Forlig, der kunde afslutte den efterhaanden ganske ufrugtbare Kamp mellem Regeringspartiet og Oppositionen, hvad Sydslesvig angik. Der blev nedsat et Underudvalg, hvis Opgave det skulde være at formulere en Fælleserklæring, og denne forelaa den 29. Juni, underskrevet af Repræsentanter for samtlige demokratiske Partier paa Rigsdagen. Det afgørende Stykke i Erklæringen havde følgende Ordlyd:

»Det er en Konsekvens af Selvbestemmelsesretten, at en Befolkning i et nationalt blandet Omraade har en Ret til med demokratiske Midler at virke for at faa Adgang til at udøve den, og at følgelig ingen af den Grund skal kunne udsættes for Straffeforfølgning eller anden Overlast. Vi erklærer at ville støtte en Politik, der tilstræber i internationale Overenskomster at opnaa dette anerkendt for de dansksindede Sydslesviger«.

I mine Kommentarer – »*Omkring Forliget* (Natt., 7. Juli 49) – bemærkede jeg, at Erklæringen kunde »fortolkes«, d. v. s. at Udtalelsen ikke var saa klar, at kun een Opfattelse var mulig. Men i et saadant Tilfælde kan man jo vælge den mest *positive* Udlægning, og dette gjorde jeg.

Jeg opfattede Ordlyden, som havde Regeringen og de »passive« Partier givet til Kende, at de ved den endelige Ordning af Freden med Tyskland ikke kun vilde søge at faa de dansksindede Sydslesvigeres Frirettigheder sikrede (det hed det i et andet af Erklæringens Afsnit), men at de ved den Lejlighed tillige vilde gaa i Brechen for Anerkendelsen af disses Selvbestemmelsesret (som naturligvis først kunde blive effektiv, i det Øjeblik de med overvejende Sandsynlighed kunde skønnes at udgøre mere end Halvdelen af Landsdelens Befolkning). Rigtigheden af min Fortolkning turde dog nok kunne underkastes Tvivl. Medens Arbejdet for Sikringen af Frihedsrettighederne udtrykkeligt blev nævnt i Forbindelse med »en kommende Fredsordning for Tyskland«, henvistes der, hvad Selvbestemmelsesretten angik, kun til dens Anerkendelse »i internationale Overenskomster«. Nuvel, Fredstraktaten vilde i sig selv være en saadan Overenskomst, saa Fortolkningen var *formelt* i Orden. Men det vilde sikkert have været mere objektivt at fæste Opmærksomheden ved den lille Detaille, at der taltes om »Overenskomster« – altsaa eventuelt *andre* end Fredstraktaten, maaske slet ikke den, men netop de andre, d. v. s. generelle folkeretlige Vedtagelser, f. Eks. under De forenede Nationers Auspicier. Jeg tror, at dette laa bag Regeringspartiets og de Radikales Brug af Ordet, men jeg fandt ingen Grund til at gøre opmærksom derpaa. Det vilde kun opfattes som et Forsøg paa at rejse ny Strid. Jeg betegnede Erklæringen som »et positivt Fremskridt« og skrev:

»Det er faktisk gaet saadan, som Grænseforeningen ønskede i sin konstruktive Esbjergresolution af 27. Maj, og som jeg selv havde foreslaet Dagen før: at Regeringen og Partierne lagde det sydslesvigske Spørgsmaal op i et nyt og alment Plan, hvor Retten til en nationalt blandet Befolknings Selvbestemmelse ikke isoleredes for Sydslesvigs Vedkommende, men hvor den – hvis den blev internationalt godkendt – under alle Omstændigheder ogsaa vilde komme til at omfatte den sydslesvigske Befolkning. Længere end hertil var det politisk set ikke muligt at naa«.

Hvorefter jeg henviste til baade Ambys og Ole Bjørn Krafts tidligere Udtalelser om lignende Løsninger.

Tilbage stod stadig at se en Ende paa *Forhandlingerne i Kiel* mellem den derværende Regering og Sydslesvigsk Forening. Man forhastede sig ikke. Og man var paa tysk Side arrogant nok til at hævde, at man overhovedet ikke »forhandlede« med dette Mindretal, man »drøftede« bare visse Forhold med det. Man var begyndt den 29. Marts, men først den 7. Juli forelaa et Resultat, og det varede lige til den 26. September, inden

dette kom til Behandling i Landdagen, hvor det enstemmigt godkendtes, idet dog to Medlemmer undlod at stemme. Det, som blev godkendt, var forøvrigt hverken en »Aftale« eller en »Overenskomst«, hævdede man, det var en ensidig Regeringserklæring, ikke engang et Lovforslag, men dog en Erklæring, der ved at blive offentliggjort i »Gesetz- und Verordnungsblatt« automatisk fik Lovkraft – hvad Landsforvaltningsdomstolen i Slesvig i 1953 maatte belære Regeringen om!

Nogen Grund til for os at raabe Hurra for Erklæringen var der afgjort ikke. Adskilligt af, hvad Sydslesvigernes Forslag havde rummet, var strøget, og tilbage var kun blevet de Frihedsrettigheder af borgerlig, politisk og kulturel Art, som er gældende i enhver europæisk Kulturstat. Og saa indledede man oven i Købet disse med »den bestemte Forventning«, at den danske Regering vilde »indrømme og garantere« det tyske Mindretal i Danmark de samme Rettigheder og Friheder, som Kielregeringen og Landdagen nu lod komme de dansksindede Sydslesvigere til Del – skønt samtlige disse Rettigheder og Friheder havde været »indrømmet og garanteret« Hjemmetyskerne i Nordslesvig helt siden Genforeningen i 1920, da de kom under den danske Grundlovs Værn! Ja, nogle CDU-Medlemmer i Landdagen havde endda den Frækhed at foreslaa Udtrykket »i den bestemte Forventning« erstattet med »under Forudsætning af«! Om Erklæringen som Helhed skrev jeg:

»Den er herhjemme hilst med stor Tilfredshed – men tillige med ikke ringe Skepsis. Tilfredsheden gælder de skønne Ord – vor Skepsis udspringer af bitre Erfaringer vedrørende tysk Ordholdenhed. Men det er vel rigtigt, naar det er blevet sagt, at man ikke paa Forhaand maa gaa ud fra som en Selvfølge, at Overenskomsten ikke vil blive holdt. Det Under *kan* naturligvis tænkes, at man virkelig i Kiel vil staa ved sit Ord. Lad os da gaa ud fra det, indtil Handlingerne siger, om denne vanskeligt oparbejdede Forhaands-»Tillid« har været berettiget eller ej«.

Den viste sig kun i begrænset Grad berettiget. Men det er en anden Historie.

XXXVII

De fem demokratiske Partiers Fælleserklæring af 29. Juni og Landdagens Vedtagelse af Kiel-Erklæringen den 26. September 1949 satte i Realiteten Punktum for den Strid om Grænsespørgsmaalet, der havde hersket i fire og

et halvt Aar. Efterdønninger sporedes endnu baade i Pressen og paa Rigsdagen; men det mærkes jo efter enhver Storm, at Bølgerne skal have Tid til at lægge sig.

Som rimeligt var opfattede Regeringspartiet og dets radikale Støtteparti sig som Sejrherrer. De *var* det. De havde fra første Færd betragtet hele Sagen som et Mindretalsspørgsmaal, der ikke kunde berettigede statspolitiske Indgreb, og den Løsning, man var naaet til, var i fuld Overensstemmelse med denne Opfattelse. Havde Aktivisternes bitre Kamp da ikke været helt urimelig?

Det kan man umuligt paastaa. Det er ganske vist vanskeligt at sige *hvorfor*, hvis man ikke føler Forpligtelsen til at komme nødstedte Landsmænd til Hjælp, selv om man derved for egen Del løber en vis Risiko, tilstrækkeligt begrundende. Naar man ser hen til den Udvikling, som har fundet Sted siden da, er det vel ikke let for en Eftertid at forstaa den Følelse af dansksindede Sydslesvigeres Nød, som fyldte vore Sind i disse de tidligste Efterkrigsår. Det er jo ikke gaaget saa galt, som vi frygtede. Tilløb til at sabotere Kiel-Erklæringens Bestemmelser paa et og andet Punkt har ikke manglet, en løbende, men stort set stilfærdig Kamp har været nødvendig, og til Tider har Domstolene maattet gribe ind for at sætte Tingene paa deres rette Plads; men *Tendensen* til Afspænding ved Grænsen har i de senere Aar været fremherskende, og ingen vilde have rimelig Grund til at ønske andet. Umiddelbart efter Befrielsen i 1945, da Mindet om de himmelraabende tyske Skændelsgeringer snart sagt over alt i vor hærgede Verdensdel var friskt og skræmmende, da Forbitrelsen over den tyske Undertrykkelse af og Terror i vort eget Land levede i hver eneste vaagen Danskers Sind, var Forholdet ikke saadan. Hvad vi havde erfaret om tyske Snigløb, Løftebrud, lodrette Løgne og Forbrydelser var dominerende Elementer i vor Vurdering af Nabonationen, og vor Mistillid til, at den vilde skabe borgerligt og menneskeligt levelige Vilkaar for danske Sydslesvigerer var fuldt forstaaelig. Vi stolede ikke paa tyske Tilsagns Overholdelse, vi opfattede demokratisk Tankegang og simpel Retsindighed som væsensfremmede for den Nation – var det da ikke naturligt, at saa mange af os kastede sig ind i Kampen for at *befri* de Danske, der ikke havde oplevet en 5. Maj? Vist var det saa! Havde vi *ikke* gjort det, vilde vi have handlet *mod* Naturen.

Men dermed er ikke sagt, at alle Danske maatte stille sig det samme Fremtidsmaal for vore Grænseproblemer. Der *var* mindre dystre Muligheder end dem, som *vi* havde for Øje, og det var ikke Tegn paa svigtende

Landsmandsskab, at man heftede sig ved det, som kunde tale *imod* vor Opfattelse, og betragtede hele Sagen som et Mindretalsspørgsmaal, der kunde reguleres ved Flygtningenes Fjernelse, Frihedsrettighedernes Bekræftelse og en vis Form for Selvstyre. Derfor havde det lige fra Majdagene i 1945 været mig saa magtpaaliggende, at de to modstridende Lejre i Folket ikke forfaldt til gensidig, gold Bagtalelse af hinandens Motiver. En Kamp maatte føres – ikke uden Styrke og Bitterhed, men uden Had og Skældsord. De, som har læst min foregaaende Fremstilling, vil have truffet adskillige Vidnesbyrd om, hvorledes jeg Gang paa Gang søgte at slaa Bro mellem Parterne og opfordre dem til loyalt Samarbejde, hvor et saadant overhovedet var muligt, og langt flere Eksempler kunde have været nævnt. Mange sagde, at jeg paa den Maade kun »satte mig mellem to Stole«, og det var rigtigt. Men det maa tilføjes, at det skete ikke af Vanvare. Jeg *valgte* fuldt bevidst denne Plads. Og jeg var jo heller ikke ene om det. Det var paa sin Vis ogsaa »Pladsen mellem Stolene«, som Grænseforeningen indtog, saa jeg befandt mig i det bedste Selskab.

Denne min Ledetraad: at *Følelsen* vel maatte være den drivende Kraft, men Hensynet til *Kendsgerningerne* den nødvendige regulerende Faktor ogsaa i et »aktivistisk« Arbejde, medførte, at ikke faa havde vanskeligt ved at følge mig fra Fase til Fase. Naar jeg havde formet Løsenet: »Sydslesvig frit!« men ikke fastholdt det længere end til det Tidspunkt, da dets Gennemførelse efter min fulde Overbevisning var blevet tømt for enhver reel Mulighed – vilde det saa ikke kort og godt sige, at jeg »svigtede«? Naar jeg greb efter de Halmstraa, jeg fik Øje paa, og fortolkede Ord og Vendinger i politiske Udtalelser, saa de dog fik i det mindste et Strejf af Positivitet – betød det saa ikke, at jeg gled med Strømmen, lod mig indfange, var et svajende Rør? Hvad man blandt yderliggaaende Aktivister tænkte om mig og min Indsats, refererede Redaktør *Morten Kampbøvener* vistnok meget rigtigt paa følgende Maade (tilføjet en personlig Vurdering):

»Lad være, at Dr. Vilh. la Cour tydeligt nok efterhaanden har mistet en god Portion Tiltro i de Kredse, der betragtede ham som sydslesvigsk »Ekspert«, og det er maaske forstaaeligt, at hans Indstilling, eftersom Situationen har udviklet sig i den ene eller den anden Retning, har vakt Mistillid til hans Argumenter. Men man kan til Trods for denne hans Perfektibilitet ikke frakende ham, at han er i Besiddelse af en ret følsom Antenne, en Egenskab, der maaske kan tjene ham til Undskyldning, naar hans sydslesvigiske Skribentvirksomhed formentlig engang vil blive historisk registreret, samtidig med at Ansvar for de Fejltagelser, der er begaaet, vil blive lagt paa rette Sted« (Jydske Tidende, 21. Juni 1949).

Ja, saamænd. Det hører med til en Kamps Vilkaar og Omkostninger – hvis man hellere lytter til sin »følsomme Antenne« end slaar om sig i Blinde.

Imidlertid – fra og med Sommeren 1949 maatte for mig at se vor hjemlige Strid være endt. Vi Aktivister, rabiater som moderate, havde trukket det korteste Straa, men vor »Aktivitet« var ikke af den Grund gaaet tabt. Der var Brug for den ogsaa i den *Hverdag*, som nu gryede – den lange, trælse Hverdag, som kun en Brøkdæl af de gamle fighters havde Taalmodighed nok til at gaa i Gang med. I den fik jeg ikke så megen Anvendelse for min Stridshingst som for mit Arbejdshors. Det livlige Kronikskriveri hørte op, Mødevirksomheden blev yderligere begrænset, og kun »Grænsevagten« holdtes i dagligt Beredskab.

Om jeg i de ti Aar, der foreløbigt er gaaet af Hverdagen, har holdt min »Antenne« i Orden, skal jeg ikke sig noget om her.

Fra og med Sommeren 1949 begyndte jeg saa smaat at udskifte Bagagen paa min Vogn. Den havde længe været fuldpakket med de sønderjydske Problemer, nu kunde nogle af dem skydes ud, og arkæologiske Problemer faa den Plads, der blev tom. For det var i ingen Henseende min Hensigt at mindske Læsset – Arbejdshorset skulde faa tilstrækkeligt at slæbe paa endda, ja, mere end før, for Stridshingsten fik nu sjældnere Lejlighed til at trække med paa Hammelen.

De Fund, som var gjort under Gravningerne paa Næsholm 1935–41, laa velbjergede inde paa Nationalmuseet. Nu og da var jeg et Svip derinde – ikke for at arbejde, men for at holde en sparsom Kontakt vedlige. Og Museets Direktør, Dr. *Poul Nørlund*, hilste altid paa mig med den største Venlighed og spurgte ofte, hvornaar jeg tænkte mig at vende tilbage igen. Det var ikke let at svare paa. Ved Sommertid 1949 mente jeg dog at kunne genoptage Arbejdet det følgende Aar – hvis Carlsbergfondet stadig vilde vise sig interesseret i at se det fortsat – og Ventetiden udfyldte jeg med Besøg paa Voldsteder og Borgruiner, som jeg havde været med til at opmaale for Museet i min grønne Ungdom, ja, for en enkelts Vedkommende som Skoledreng. Det var denne aldrig rustede Ungdoms- og Drengeskærighed, som brød frem paa ny og krævede sin Ret.

Baade i Maj, Juni og Juli var jeg paa Farten, saa snart jeg havde Tid tilovers, ofte kombinerende et sydslesvigske Møde med et Voldstedsbesøg i den Egn, hvor jeg havde talt. Inde paa Museet opfriskede jeg lejlighedsvis endnu en Gang mit Kendskab til, hvad der i dets Arkiv laa af Op-

maalinger og Beretninger, inden jeg gensaa Stederne paa ny ude i Marken, og paa Bibliotekerne samlede jeg yderligere Stof, hvor det var at finde. Det gik kun langsomt, for Arbejdet maatte kiles ind mellem alt det, som Udviklingen af Grænsespørgsmaalet førte med sig her i Slutfasen, og ofte blev det derfor bare til foreløbige Orienteringer. Men et Par Steder naaede jeg dog allerede i 1949 at sætte Spaden i Jorden. Det skete ved en Prøvegravning, som jeg foretog i Dagene fra 21.–23. Maj i et Voldsted i *Hjarup Sogn* nær Kolding og i Dagene fra 28. September–12. Oktober, da jeg afdækkede Dele af det hidtil ukendte Gravforsvar uden om det mærkelige *Bastrup Stenhus* i Uggeløse Sogn, Frederiksborg Amt. I Begyndelsen af 1950'erne supplerede jeg Undersøgelserne fra 1949, og Resultatet blev nogle Smaaafhandlinger i de amtshistoriske Aarbøger – *Frøslev* (1951), *Grønholt* (1952), et Voldsted ved *Højskovgaard* paa Fyn (1952), *Fynderborg* (1953), *Haraldsborg* (1953), *Bastrup Stenhus* (1954) og *Nebbe* (1955). Men da var jeg for længst gaaet i Gang med Genoptagelsen af de omfattende Gravninger paa *Næsholm* (1950, afsluttede 1954).

I Maj 1951 led Nationalmuseet det smertelige Tab, at *Poul Nørlund* døde. Han var en af de virkeligt store i Museets Tjeneste, lykkelig i sin Gerning, lykkelig ved betydningsfulde Opgavers mønstergyldige Løsning, en sand Chef og en sand Ven for dem, som kom ham paa nærmeste Hold. Det hændte vel ikke for mig; men jeg bevarer et taknemmeligt Minde om hans Velvilje, hans forstaaende Hjælpsomhed, hans Interesse for mine personlige Problemer og hans ubetingede Ordholdenhed. Havde han givet mig et Løfte mundtligt, var det det samme, som forelaa det skriftligt. Han aabnede Museets Dør paa vid Gab for mig, da han saa, at jeg atter var parat til at tage fat. »Ønsker De paa et eller andet Voldsted at foretage en speciel Undersøgelse, en Opmaaling eller en Gravning, kan De bare hilse Ejeren, at De kommer fra Nationalmuseet«, sagde han ved en Lejlighed til mig. Det er næppe mange »Amatører«, som har faaet en saadan Hovednøgle udleveret af Museets Chef. Til Gengæld vidste han, at jeg intet foretog mig, som ikke hurtigst muligt blev nedfældet i omhyggelige Beretninger til Museet.

Da jeg i 1949 var ved at planlægge Genoptagelsen af *Næsholmgravningerne* det følgende Aar, saa min Ansøgning til Carlsbergfondet om fornøden Støtte kunde være rettidigt inde, drøftede jeg den 3. September mine Planer med ham. Vi sad inde paa hans Kontor, og Samtalen faldt tillige paa Museets Forhold i en fjern Fortid, da han endnu ikke selv var knyttet til det, hvilket først skete i 1912. Jeg fortalte ham om det Tiaar, der laa forud,

saaledes om mine aarlige Voldstedsrejser som Assistent for gamle Museumsinspektør *P. Hauberg*, indtil jeg selvraadigt brød af i 1909 og gav mig national-politiske Studier i Vold. Jeg fortalte ogsaa, hvorledes Dr. Mackeprang, som blev Museets Direktør i 1910, holdt en Plads aaben til mig og gjorde Forsøg paa at overtale mig til at vende tilbage, indtil han forstod, at det ikke lod sig gøre, og i Stedet traf den udmærkede Beslutning at give Pladsen til *Hugo Matthiesen*. Nørlund saa paa mig. Saa sagde han med sit venlige Smil: »Havde De sagt Ja, vilde De jo i dette Øjeblik have siddet i min Stol!« »Naah«, svarede jeg, »det er vel ikke givet. Og var det sket, kunde jeg i hvert Fald ikke have foretaget mig under Besættelsen, hvad jeg nu var i Stand til«. »Maaske ikke netop *det*«, sagde han; »men tro bare ikke, at vi ikke ogsaa herinde kunde deltage i illegalt Arbejde!«

Ved hans Død blev Prof., Dr. phil. *Jobs Brøndsted* hans Efterfølger. Af ham har jeg søgt at tegne et Billede i »Lukkede Døre« og skal her nøjes med at henvise til det og kun tilføje, at jeg hos ham mødte den samme aabne Forstaaelse og Velvilje som hos Nørlund, ja, at det blev ham, som satte »Kronen paa Værket«, idet han i 1952 overdrog til Museumsinspektør *Hans Stiesdal* og mig at genoptage den generelle Voldstedsundersøgelse, som Hauberg og jeg havde indledet ved Aarhundredets Begyndelse. Jeg var vendt tilbage til, hvad jeg maaske aldrig skulde have forladt. Eller – skulde jeg? Den Dag i Dag kan jeg ikke svare paa Spørgsmaalet.

Forhaabentlig har dette afsluttende Kapitel givet et Indtryk af, at Aarene 1949–50 betød et virkeligt Vendepunkt for mig. Min lange Kamp-tid var stort set endt. Den havde været fra mine tidlige Studenteraar og indtil nu, og Valpladserne havde været mange – Sønderjylland, Universitetet, Skolegerningen, den kommunale Politik i Birkerød, Besættelsesaarenes ydmygende Følelse af selvforskyldt Nedværdigelse og Ufrihed, til sidst Syd-slesvig. I Kampene havde jeg sjældent staaet som Sejrherre, tværtimod havde jeg faaet Skrammer og Saar, som godt kunde svie, naar jeg modtog dem. Men mærkeligt nok satte de ikke Ar i Sindet. Det hang vel sammen med, at jeg hurtigt glemte dem, fordi jeg paa ny maatte i Leding. Maaske ogsaa dermed, at jeg aldrig har haft Respekt for en daarlig Taber. Imidlertid – Døre var blevet lukkede for mig, takket være Kampene, de fleste ved min egen Skyld. Men nu var de to vigtigste af dem, de eneste, jeg brød mig om frit at kunne benytte – den, som førte til Grænsen, og den, som førte til og fra Nationalmuseet – blevet aabnede paa ny. Og jeg var en fri Mand,

Selvheriker over min Tid, en i vort demokratiske Samfund privilegeret Mand, som ikke kunde være taknemmelig nok for de Vilkaar, han havde opnaaet. Og hertil kom et vidunderligt Hjem med alt det menneskelige, som dette rummede og gav, skønt det fik saa lidt til Gengæld af mig. Og et Helbred, der tilsyneladende var uopslideligt, en Vitalitet, som protesterede højlydt imod, hvad dog Aarene gjorde nødvendigt: Resignation over for nye Opgavers Omfang.

Ringene var sluttet. Jeg kunde gennem forhen *lukkede Døre* følge de *to Livslinier*, som havde bestemt min Udvikling, helt fra *Livet begyndte*. Jeg kunde lade mit Arbejdshors om at trække Læsset og kun nu og da spænde Stridshingsten for.

Var jeg saa ikke langt om længe naaet til Vejs Ende? Nej, men endnu et Stykke hen ad sidste Vejstrækning! Og jeg foretrækker at standse mine Erindringer her – med en Tak for Taalmodighed og Følgeskab. Det har været Feriestunder for mig, medens jeg skrev disse fire Bind. Nu maa Arbejdet have sit Møn.

Og Hjemmet! Skulde jeg komme med et Slutønske – det har gamle Folk jo Lov til – maatte det være, at jeg fremtidig kunde opstalde en tredje Hest, en ædel *Pasgænger*, som baade andre og jeg selv kunde have Glæde af. Hvis jeg kunde raade over en Stridshingst, et Arbejdshors og en Pasgænger – hvad var det saa egentlig muligt at ønske mere?

Birkerød den 12. April 1959.

TO TILFØJELSER TIL »LUKKEDE DØRE«.

I

I »Lukkede Døre«, hvor min aarelange Strid med Prof. Erik Arup maatte tage en ikke ringe Plads, fandtes S. 213 f. en Omtale af Prof. i Historie ved Universitetet i Oslo, Dr. *Jacob Worm-Müller*, som stillede ham i et meget daarligt Lys. Den drejede sig om hans Holdning som Medlem af Dommerkomiteen i Anledning af den Konkurrence, der i 1936 fandt Sted til Besættelse af et ledigt Professorat i Historie ved Københavns Universitet, og ved hvilken Lejlighed jeg var Ansøger. Jeg havde intet personligt Kendskab til Prof. Worm-Müller, men skrev paa Basis af Meddelelser, der blev givet mig ikke alene »fra informeret Side«, og som alle sigtede til, at Prof. Worm-Müller under stærk Paavirkning af Erik Arup, bl. a. under en Middag hos sidstnævnte, havde ændret sin Stemmeafgivning til Fordel for Prof. Albert Olsen, skønt han oprindeligt havde været til Sinds at kaste sin Stemme paa mig. At Arup for enhver Pris vilde undgaa min Ansættelse ved Universitetet, var ingen Hemmelighed og er aldrig blevet betvivlet.

Den 15. Oktober 1956 modtog jeg et Brev fra Prof. Worm-Müller, hvori han gav Udtryk for, at min Fremstilling havde krænket ham dybt, og at den var uden Bund i Virkeligheden. Han havde hverken før eller under Konkurrencen vekslet Ord med Arup om min Kandidatur, og den eneste Middag, i hvilken baade han og Arup havde deltaget, var en Fællesmiddag for hele Dommerkomiteen. Ved den Lejlighed havde overhovedet ingen Diskussion om Konkurrencen fundet Sted. Han meddelte mig i Brevet, at han havde været i stor Tvivl vedrørende sin Stemmeafgivning, og at det derfor var ham, som havde foranlediget, at Voteringen kom til at strække sig over to Dage. Efter hans Opfattelse havde min Besvarelse af den store Opgave baaret Prisen, medens Albert Olsen og jeg havde staaet lige, hvad de tre Forelæsninger angik. Hvad der omsider havde betinget hans Stemmeafgivning var den Omstændighed, at han fandt Albert Olsens samlede Produktion af mere videnskabelig Karakter end min. Jeg skal hertil bemærke, at han i denne Opfattelse utvivlsomt havde fuldkommen Ret, idet jeg gennem Aarene havde haft saa mange forskellige Jern i Ilden, at det folke-

lige i *min* samlede Produktion var kommet til at veje mindst lige saa tungt som det videnskabelige.

Prof. Worm-Müllers Brev gjorde et meget stærkt Indtryk paa mig. Jeg havde i hele min Behandling af Konkurrencen søgt at fremstille Sagen saa retsindigt, som det overhovedet havde været mig muligt, og nu saa jeg, at jeg alligevel paa et enkelt Punkt havde øvet Uret. Jeg havde stolet paa de Udtalelser, som hans Kollega i Dommerkomiteen og gamle Ven, Prof. Aage Friis, havde fremsat over for mig, da alt var endt, og som harmonerede helt med, hvad andre Historikere havde givet mig Indtryk af under selve Konkurrencen. For at være sikker paa, at jeg i min egen Fremstilling hverken havde lagt noget til eller trukket noget fra bad jeg under en mundtlig Samtale den 17. Oktober Rigsarkivar Svend Aakjær om at ytre sig i Sagen. Han sagde, at min Fremstilling »fuldkommen rigtigt afspejlede, hvad der under Konkurrencen blev hævdet som sandt og paalideligt«.

Men det havde det altsaa ikke været! I mit Svar til Prof. Worm-Müller beklagede sig derfor dybt, at jeg havde ladet mig vildlede af Informationer, som viste sig at være helt urigtige, og som en Selvfølge meddelte jeg, at jeg i det kommende Bind af Erindringerne vilde sørge for den nødvendige Korrigerings, hvilket hermed er sket.

Hvorledes den grundløse og for Prof. Worm-Müllers Personlighed og Karakter krænkende Version af hans Holdning under Konkurrencen er fremkommet, er ikke let at sige. I mit Brev til ham nævnte jeg som en sandsynlig Forklaring, at ikke alene jeg selv havde været en Brik i Spillet mellem Friis og Arup (det havde jeg jo længe været), men at Friis ogsaa havde trukket *ham* ind i denne Strid, da det viste sig, at han – mod Forventning – ikke umiddelbart vilde gaa ind paa den af Friis ønskede Linie. Om Forklaringen er rigtig, kan ikke siges; men i sit Gensvar af 22. Oktober skrev Prof. Worm-Müller, at han nu »helt ut forstod – som De selv sier – at vi begge 2 har været en brikke i spillet mellem Friis og Arup«. Det kan tilføjes, at den Holdning, Prof. Friis indtog overfor Prof. Worm-Müller, da Voteringen havde fundet Sted og i alle Aarene derefter, gør Forklaringen yderligere sandsynlig.

Næst efter at foretage ovennævnte Rettelse vil jeg gerne benytte Lejligheden til at bringe Prof. Worm-Müller min varmeste Tak for den sjældent smukke Maade, hvorpaa han i begge sine Breve henvendte sig til mig. Den var saa aaben, loyal og skaansom, at den viste mig hans baade ranke og fine Karakter. Havde jeg kendt den i 1936, vilde jeg aldrig have fæstet Lid til de Meddelelser, jeg fik, og den blev forøvrigt lagt klart for Dagen

ved hans faste Holdning i de Aar, da Norge saa forbilledligt viste os hernede Vejen til Ære og Frihed.

II

Den anden Tilføjelse vil ikke faa samme Karakter som den første.

I »Lukkede Døre« S. 125 havde jeg om Dr. *Lorenz Christensen*, Broballe paa Als, skrevet, at han havde fortsat sin fanatiske, antidanske Linie, »lige indtil han i 1943 skaffede de tyske Myndigheder en Fortegnelse over vore Jøder, kort før Aktionens imod dem blev startet og han – forskrækket over Resultatet – pludselig fik kolde Fødder og begyndte at trække i Land«.

Denne Bemærkning vakte hans voldsomste Harme. Han gik endda til sin Sagfører med et Sagsanlæg for Øje, men bestemte sig alligevel til at nøjes med en personlig Henvendelse til mig. I et Brev af 5. Januar 1957 redegjorde han dybt forarget for sine Forhold under Besættelsen, saaledes som disse tegnede sig for *ham*. Han var hverken blevet anklaget eller dømt som meddelagtig i Jødeaktionen (hvad jeg jo heller ikke havde paastaaet), men for andre Omstændigheder, og naar han til Brug for det tyske Gesandtskab i København havde foretaget Undersøgelser vedrørende danske Jøder, var det efter Gesandtskabets, Renthe-Finks, Udsagn sket for netop derved »at forhindre aggressive foranstaltninger mod jødedommen«. »Jeg har intet at bebrejde mig selv, da jeg ikke et eneste sekund har været rede til at række haanden til nogensomhelst jødeforfølgelse«. Hans Arbejde for Gesandtskabet maatte ses fra den Synsvinkel, at det var foregaaet under stærk nazistisk Pression, i hvilken en af os og Sydslesvigerne særdeles velkendt Person, Dr. *Kracht*, havde spillet Hovedrollen. Hans Karakteristik af Dr. *Kracht* var – det indrømmer jeg – temmelig rystende, men paa ingen Maade overraskende. I Forbindelse med sine heftige Angreb paa Dr. *Kracht* og Konsorter – Rudolf Stehr, den hjemmetske Folketingsmand Dr. Møller m. fl. – sendte han mig Afskrift af Breve fra en lang Række hjemmetske Personligheder ligesom Breve fra ham selv til dem – alt til Belysning af det Pres, han havde været underkastet. Firmaet *Kracht* og Møller havde foretaget en ren Afpresningsaffære over for ham og slutteligt medvirket til, at han blev tvangsforflyttet fra Aabenraa til Gesandtskabet i København, hvor han blev sat i Arbejde med Problemer, som han – iflg. et Brev af 27. Oktober 1952 til Dr. *Kracht* – var fuldkommen paa det rene

med kunde føre til, at han likvideredes af Modstandsbevægelsen, hvis han fulgte de stadigt gentagne Instruktioner.

Hans Mellemværende med Dr. Kracht og de øvrige Herrer i Banden var mig for saa vidt komplet ligegyldigt. Det eneste, hvorom Sagen for mit Vedkommende drejede sig, var Spørgsmaalet, om det var rigtigt eller ikke rigtigt, hvad jeg havde skrevet i »Lukkede Døre«, vedrørende hans Forhold til Aktioneren mod de danske Jøder. Efter megen ørkesløs Skriven frem og tilbage resumerede jeg min Opfattelse som følger (Brev af 22. Februar):

»Uden at vide det mindste om, *hvorvidt* det vilde kunne lykkes Dem at give arbejdet en for Dem ufarlig karakter, indlod De Dem paa det. Det eneste, som måtte være givet, var dette, at man ikke – henholdende eller ikke henholdende – under de daværende forhold tog jødespørgsmaalet op til behandling, uden at Nürnberg-lovene stod som den åbenlyse eller skjulte årsag. Netop *dette* må jo ogsaa have været årsagen til, at De opfattede det – udført efter de af Kracht givne direktiver – som særdeles farligt. *Men De indlod Dem på det!* Som sagt: *uden* vished for, at De på den ene eller den anden måde vilde være i stand til at reducere eller bortfjerne risikoen. *Hvorledes* kunde det så overraske og oprøre Dem, at en jødeforfølgelse blev den endelige udgang?»

Svaret blev nye Henvisninger til, hvilken »frygtelig« Tvang, han havde været underkastet af sine Partifæller. Jeg svarede (2. Juni), idet jeg benyttede hans egne Udtryk fra Brevene:

»En mand af ære kunde selv under den stærkeste pression aldrig nogen sinde have set sig »nødsaget« til »at foretage adskilligt«, som en »fri mand aldrig vilde være gået med til«. Han kunde ikke for nogen pris have fundet sig i en »slavebunden nedværdigelse«. Så vilde han hellere have givet sit liv, om det skulde være. Hele dette forsøg på at undskylde en total mangel på selvrespekt er ikke noget for Dem ejendommeligt. Det er en taktik, som gang på gang anvendes blandt tyskere, som vil fritages for det medansvar, de bærer for et forbryderisk styres opretholdelse. Tro ikke, at jeg er uvidende om, hvad åben modstand vilde have kostet. Men de, som savnede tilstrækkeligt offermod, havde jo dog kunnet gribe til den samme udvej, som tusinder fulgte, og som også havde stået *Dem* åben: at søge asyl i udlandet. Også denne udvej stillede krav til ofre, det er sandt; men de vilde have været små i sammenligning med det moralske forlis, der var forbundet med modstandsløst at finde sig i en »slavebunden nedværdigelse«.

Jeg skriver dette så klart, for at De endelig ikke må overse det svælg, der skiller Deres og min opfattelse af »forudsætningerne« for Deres handlemåde. Mener De, at der er begået uret imod Dem *efter* krigen, så glem ikke, at De *under* krigen tjente et system, der fra begyndelsen til enden levede af at begå uret imod den hele omverden. Havde De – med risiko for liv og ejendom – *frigjort* Dem for denne uværdige slavebundethed, vilde sagen have stillet sig helt anderledes i mine øjne.

Dermed var Spørgsmaalet for mit Vedkommende uddebatteret. Jeg havde lovet ham at rette, hvad der kunde være urigtigt i min Fremstilling, men jeg kunde og kan ikke faa Øje paa det. At han skulde være blevet anklaget og dømt for Delagtighed i Jødeaktionen, havde jeg end ikke antydnet. At han havde »skaffet de tyske Myndigheder en Fortegnelse over vore Jøder, kort før Aktionen imod dem blev startet«, var for saa vidt kun *formelt* urigtigt, idet det af ham udarbejdede Kartotek ikke kom dem i Hænde. Og hans Paastand i et af Brevene, at hans Undersøgelse af vore Jøders Forhold kun havde haft »historiske« Formaal, falder uhjælpeligt til Jorden paa den Omstændighed, at hans Kartotek ikke alene indeholdt Navne og Adresser, men ogsaa Telefonnumre! Endvidere var det mig umuligt at dementere, at han var »fanatisk anti-dansk«. Jeg havde ret nøje fulgt hans Færd lige fra 1920 og vidste derfor, hvad jeg skrev. Jeg skal nøjes med at citere en enkelt Ytring af ham fra en Artikelserie i »Nordschl. Zeit.« for 19.–21. Januar 1938, altsaa fra »Heim-ins-Reich«-Perioden:

»Den Politik, som for Tiden fra dansk Side drives mod os Tyskere i Nordslesvig, er i den Grad bestemt af Løgn, Had, Nederdrægtighed og Tilintetgørelsesvilje, at man gribes af Gru derved«.

Og hans Paastand, at han aldrig havde nærret anti-semitiske Følelser, knækker Halsen paa den Kendsgerning – foruden paa andre – at han ved et Nazi-Møde i Sønderborg i Februar 1935 forsikrede, der ikke fandtes »et skønnere Jøde-Paradis i Verden« end Danmark, hvor der

»ud fra en falsk Humanitet gjorde sig den Tankegang gældende, at Jøderne var Mennesker som alle andre og maatte behandles paa samme Maade som andre« (»Nordschl. Zeit.«, 13. Februar 1935).

Det lykkedes da heller ikke for ham i Brevene til mig at bortforklare den meget naturlige Ting, at hans Navn lejlighedsvis forekom i det under Besættelsen udsendte topsjofle Jødehaderorgan »Kamptegnet«.

Dette maa utvivlsonst være tilstrækkeligt. Skønt jeg i mit ovennævnte Brev af 2. Juni 1957 skrev, at jeg nu for mit Vedkommende betragtede Korrespondancen som afsluttet, fortsatte Dr. Lorenz Christensen at bombardere mig med Skrivelser. Han vilde have sin Sag optaget ved Ankenævnet, saa den »Uret«, der var begaaet imod ham ved Domfældelsen, kunde blive slettet. Jeg talte i den Anledning med Politimester *Agersted* i Aabenraa. Han mente ikke, at der ved en Appel vilde foreligge nogen Mulighed for Revision af den fældede Dom; men han billigede, at jeg

trods alt imødekom Dr. Lorenz Christensens Bøn om Støtte paa dette Punkt, og jeg sendte ham derfor den 22. August nedenstaaende Erklæring, »som De maa gøre brug af, hvis De finder den formaalstjenlig«, dog uden at der foretages Ændringer eller Udeladelser af nogen Art:

»Hr. dr. rer. pol. Lorenz Christensen har ved en lang række redegørelser, som han har tilsendt mig, søgt at dokumentere, at den dom på 4 års fængsel, som han idømtes ved Københavns byret den 30. januar 1948, og som Østre landsret den 4. juni s. å. skærpede til 6 års fængsel, hviler på mangelfulde forudsætninger og angribelige undersøgelsesmetoder, hvorfor han ønsker den prøvet ved ankenævnet.

Skønt det materiale, jeg har fået forelagt, ikke efter mit skøn indeholder noget, som juridisk kan underbygge hans påstande, vil jeg dog anbefale, at spørgsmålet forelægges ankenævnet. Jeg nærer ikke den mindste tvivl om, at dr. Christensen er blevet behandlet med den største kynisme af ledende mænd blandt hans sindelagsfæller, i første række nuv. ministeraldirektør, dr. Kracht, Kiel, og at dette ikke alene har haft de alvorligste økonomiske konsekvenser for ham, men at det tillige har bragt ham den overbevisning, at hans fulde afhængighed i besættelsestiden af disse kræfter ikke på rimelig måde er taget i betragtning ved hans sags behandling for de danske domstole. Jeg har over for ham meget stærkt betonet, at hvis en mand finder sig i en afhængighed af andre, der får ham til at underkaste sig en »slavebunden nedværdigelse«, må han selv tage ansvaret derfor og bære følgerne deraf. I dr. Lorenz Christensens øjne vil dokumentationen af denne afhængighed dog være en omstændighed, som en dansk domstol med rette bør tage i betragtning, hvilket ikke er sket ved retsafgørelsen i 1948.

Jeg godkender ikke denne tankegang, men af to grunde vil jeg støtte hans krav om sagens forelæggelse for ankenævnet. For det første har en lang række breve fra ham overbevist mig om, at han er ved at gå åndeligt og sjæleligt til grunde under tvangsforestillingen om en uretfærdig behandling, og disse omstændigheder, hvorunder jo også hans familie må lide, bør kunne opveje den formentlige mangel på juridisk grundlag for en genoptagelse af sagen. Men dernæst vil jeg anse det for en positiv vinding, om en dansk retsinstats i et tilfælde som dette *principielt* fik fastslået, at »slavebunden« afhængighed af et politisk parti eller dets ledere ikke efter dansk retsopfattelse i nogen henseende fritager en mand for personligt ansvar. Det kan meget vel med den fremtidige udvikling for øje have sin betydning, at en sådan utvetydig kendelse kommer til at foreligge. Attentater på menneskelig selvrespekt og samvittighed er jo ikke ophørt med nazismens politiske fallit«.

Saa vidt jeg veed, har han ikke gjort Brug af denne Erklæring. Jeg har i hvert Fald ikke senere hørt fra ham.

PERSONREGISTER.

Medtaget er Medlemmer af Slægten og en begrænset Del af andre Personer, med hvem jeg har haft direkte eller indirekte Forbindelse. Som Regel er den angivne Stilling deres nuværende.

I = Livet begynder (1953). – II = To Livslinier (1954). – III = Lukkede Døre.
IV = Vejs Ende (1959).

- Aakjær, Svend, Rigsarkivar, III, 63f., 72, 82; IV, 247.
Abildgaard, Jørgine, Højsk.forstanderinde, IV, 110.
Abildgreen, E., Skolebestyrer, IV, 110.
Abildskov, Lilli, Frue, III, 212; IV, 116, 131.
Agerskov, Th., Kontorchef, IV, 220.
Agersted, Aage, Politimester, IV, 250.
Ahlund, Nils, Prof., III, 209, 215f., 218f.; IV, 156, 170.
Aidt, Benedicte, f. Clausen, IV, 36, 110.
Aidt, Viggo, Skoleinspt., IV, 8, 36, 40, 43, 68, 71ff., 89, 110, 112, 131f., 135, 139.
Amby, Kristen, Folketingsmand, IV, 20, 57, 60f., 64, 76, 79, 206, 219, 235, 238.
Amby, Per, Journalist, IV, 165.
Ammundsen, Vald., Prof., Biskop, II, 241.
Andersen, Aagot, f. la Cour, III, 71, 181; IV, 115, 137f., 150, 187, 215.
Andersen, Alsing, fhv. Minister, II, 189; IV, 10, 122, 124, 134.
Andersen, Arthur, Landsdommer, IV, 51f., 64f., 72.
Andersen, Holger, fhv. Præsident, II, 118, 146f., 150f., 171, 209f., 245ff.; III, 22, 91, 93f., 111ff., 214, 217ff., 220ff., 229f., 238, 249ff., 254; IV, 20f., 57f., 61, 107, 175, 185f., 188, 203f., 219.
Andersen, Johs., Advokat, II, 147, 167, 180, 224f., 227, 239.
Andersen, J. Oskar, Prof., III, 91, 220, 244.
Andersen, Vilh., Prof., II, 46, 88, 114ff., 156, 273; III, 11, 87, 101.
Andresen, Gaardejer, II, 167, 203.
Andresen, Ludwig, Historiker, III, 138.
Angell, H., Oberst, II, 42, 53.
Anker, Gudrun, f. Nilssen, II, 106.
Anker, Nils, Ingeniør, II, 106.
Appel, Ingeborg, f. Schrøder, II, 169.
Appel, Jacob, Undervisningsminister, II, 166, 170; III, 20.
Appel, Katrine, Frue, I, 87.
Appel, Kristian, Lærer, I, 86ff., 96, 149, 156f., 241; II, 44f.
Arfsten, Nikels, Gaardejer, II, 246ff.
Arup, Erik, Prof., II, 17; III, 66ff., 72, 74ff., 79, 85ff., 90f., 95ff., 141ff., 154, 172ff., 202ff., 213ff., 218, 220ff., 229f., 233ff., 239ff., 248f., 261f., 267; IV, 37, 246f.
Aubert, Emil René, Proprietær, I, 10, 18, 22, 37, 128f., 198; II, 120.
Aubert, Lauritzstine, f. la Cour, I, 22, 37, 41, 128f.; II, 120.
Axel, Prins af Danmark, IV, 19, 188f.
Bagge, Povl, Prof., III, 204f., 210.
Bang, Ole, Overlæge, IV, 78.
Bang, J. P., Prof., III, 132.

- Bardenfleth, Gunner, Kabinetssekretær, IV, 38.
- Barfod, Agner, I, 208.
- Barfod, Emilie, f. Birkedal, I, 28f., 57, 94.
- Barfod, Frederik, Historiker, I, 14, 28f., 54ff., 94; III, 152.
- Barfod, Frederik Birkedal, Præst, I, 210
- Barfod, Halfdan, Søofficer, II, 272f.
- Barfod, Hans Peter Birkedal, Læge, I, 55.
- Barfod, Mine, f. Ostenfeld, I, 55.
- Bech, Holger, Vicedirektør, IV, 46f.
- Bertelsen, Henrik, Undervisningsinspekt., III, 15, 17, 57.
- Best, Werner, Rigsbefuldmetiget, IV, 87, 93ff., 101ff., 119.
- Bibow-Jensen, Inger, f. la Cour, I, 222.
- Birch, L. V., Prof., II, 72, 105; III, 69.
- Birkedal, Vilhelm, Præst, I, 14ff., 57, 84, 258; II, 71, 112.
- Bjørnson, Bjørnstjerne, Digter, I, 113, 211, 240; II, 35, 38, 44ff., 76f., 95, 110f.; III, 7, 124.
- Blatt, Franz, Prof., III, 221ff., 235, 256.
- Blekastad, Oddveig, Frk., IV, 116.
- Blinkenberg, Andreas, Prof., II, 141; III, 221ff., 229, 233f., 238, 256.
- Blinkenberg, Chr., Prof., II, 10; III, 54, 72.
- Bo, Alf, Lektor, II, 78, 82f., 105; IV, 149.
- Bo, Anne Marie, f. Friis Johansen, Rektor, II, 78, 82, 105; IV, 149.
- Bogensee, Julius, Redaktør, II, 219f.
- Bojsen-Møller, Jutta, Højskolemor, I, 204, 207.
- Bojsen, Frede, Højskoleforstander, I, 204; III, 27.
- Bolin, Sture, Prof., III, 235.
- Bonde-Henriksen, H., Redaktør, IV, 165.
- Bonck, K. Chr., Vicefængselsinspekt., IV, 75.
- Brandt, Otto, Prof., III, 80f., 105f., 131f.
- Brenøe, Lise, f. Tutein, IV, 129.
- Brenøe, Poul, Fabrikant, IV, 129.
- Brix, Ernst, Politimester, IV, 145f.
- Bro, Vagn, Politimester, III, 255; IV, 203.
- Brodersen, Hans, Gaardejer, III, 39ff.; IV, 191.
- Broholm, H. C., Museumsinspekt., III, 54.
- Brøgger, A. W., Prof., IV, 187.
- Brøndsted, Charlotte, se Friis Johansen.
- Brøndsted, Johs., Rigsantikvar, III, 54, 60, 132, 142, 148, 193f., 198; IV, 244.
- Brøndum-Nielsen, Johs., Prof., III, 142ff., 209.
- Budach, Peder, Gaardejer, IV, 191.
- Buhl, Vilh., Minister, III, 263; IV, 60f., 64, 68, 70, 98, 135, 173.
- Bull, Francis, Prof., IV, 178.
- Bundesen, Hector, Orlogskaptajn, IV, 128.
- Büchert, Lorenz, Gaardejer, IV, 191.
- Bøggild-Andersen, C. O., Prof., III, 204f., 214, 225, 256.
- Bøgh-Andersen, Niels, Højskoleforstander, IV, 235f.
- Børup, Rasmus, Landbrugslærer, I, 67, 86, 123, 241.
- Børup, Olaf, Lektor, I, 80, 87, 96, 100ff., 123, 125, 178f., 182, 213, 227ff.
- Bøving, Erik, Politimester, IV, 148f.
- Callø, P. A., Direktør, IV, 23, 182.
- Carstens, Axel, Tandlæge, II, 103, 155f.; III, 21.
- Castberg, Frede, Prof., IV, 187.
- Chievitz, Ole, Prof., IV, 93f., 102, 119, 128.
- Christensen, Axel E., Prof., III, 177, 244.
- Christensen, Gudrun, IV, 145, 147.
- Christensen, J. C., Minister, II, 54, 63, 158.
- Christensen, Olaf, Lærer, IV, 145, 147f.
- Christensen, Hans, I, 151f., 163, 178f.
- Christensen, J. J., Købmand, I, 151, 164.
- Christensen, L. P., Redaktør, II, 221; III, 33, 120f.; IV, 195.
- Christensen, Lorens, Dr. rer. pol., II, 229, 247ff.; III, 121ff., 132; IV, 86, 248ff.
- Christian X, Konge af Danmark, II, 102, 259; IV, 37, 42, 75, 191.
- Christiansen, C. P. O., Højskoleforstander, III, 225ff.; IV, 8, 35, 45.
- Christiansen, Ernst, Redaktør, II, 167ff., 174f., 180, 185, 206, 221, 224f., 227, 240; III, 24ff., 33, 37, 45.
- Christiansen, Johs., Politiker, IV, 206.
- Christiansen, L., Rektor, III, 219.
- Christoffersen, Faldskærmsmand, IV, 84.
- Clausen, Andreas, Aftægtsmand, II, 234.
- Clausen, H. V., Lektor, II, 75, 87f., 127f., 148ff., 152f., 155ff., 161, 165f., 169, 172f., 202, 205f., 242, 262, 264f.; III,

- 64, 67, 78, 82ff., 90f., 132, 151, 269; IV, 164.
- Collin, Chr., Prof., II, 111, 113.
- Collin, E., Landsretssagf., IV, 174.
- Collin, Ionas, Etatsraad, II, 143.
- Collin, Ionas, Overlæge, II, 143ff., 147ff., 157f., 160, 162f., 165, 183f.; III, 28ff.
- la Cour, Aage, Proprietær, I, 24, 97.
- la Cour, Aagot, se Andersen.
- la Cour, Agate, f. Barfod, I–III, passim.
- la Cour, Albert, Landøkonom, I, 142.
- la Cour, Anine, f. Jacobsen, I, 86; II, 120.
- la Cour, Asbjørg, f. Nilssen, II–IV, passim.
- la Cour, Charlotte, f. Barfod, I, 24.
- la Cour, Charlotte, f. la Cour, I, 20, 29f., 41, 115; II, 120.
- la Cour, Christine Charlotte, f. Guldberg, I, 28.
- la Cour, Christine, f. Marstrand, II, 120.
- la Cour, Christian, Proprietær, I, 18, 21, 23, 37, 41, 69, 122, 131, 200; II, 120.
- la Cour, Dorothea, se Siegmufeldt.
- la Cour, Ellen Kirstine, f. la Cour, I, 130.
- la Cour, Ellen Kristine, f. Poulsen, I, 28f., 37.
- la Cour, Ellen, se Overgaard.
- la Cour, Gerd, Frk., III, 11; IV, 115.
- la Cour, Gudrun, f. Barfod, I, 153.
- la Cour, Helen, f. Rode, II, 121; III, 118f.
- la Cour, Henrikine, f. Skafte, II, 120.
- la Cour, Holger, Forpagter, I, 232.
- la Cour, Hulda, f. Barfod, I, 29, 42.
- la Cour, Ingeborg, se Halved.
- la Cour, Inger, se Bibow-Jensen.
- la Cour, Jacob, Proprietær, I, 11, 18, 21ff., 37f., 41f., 69f., 84f., 132, 200f.; II, 120.
- la Cour, Janus, Maler, I, 140; 142; III, 116.
- la Cour, Jenny, Højskolemor, I, 14, 22, 24, 42, 129, 152, 221f.; II, 44, 120, 170.
- la Cour, Johs., Entreprenør, I, 130.
- la Cour, Jørgen, Degn, I, 28.
- la Cour, Jørgen, Proprietær, I, 14, 24, 49f., 55, 58, 60, 70f., 73, 89, 110, 119, 126, 136f., 152, 214, 258; II, 121.
- la Cour, Jørgen, Officer, I, 130.
- la Cour, Jørgen Carl, Landøkonom, I, passim.
- la Cour, Kirsten, se Freisleben.
- la Cour, Lauritz Ulrik (Lars), Proprietær, I, 28f., 37.
- la Cour, Lauritz, Proprietær, I, 130.
- la Cour, Lars Frederik, Akademifuldm., I, 14, 49f., 55, 71, 152, 172; II, 121.
- la Cour, Marie, f. Wandborg, I, 131; II, 120.
- la Cour, Mathias, Proprietær, I, 130.
- la Cour, Niels, stud. mag., III, 11; IV, 115, 137f.
- la Cour, Niels, Proprietær, I, 18, 20f., 40; 70, 86, 92, 129; II, 120.
- la Cour, Niels Peter, Oberstløjtnant, II, 120.
- la Cour, Peter, Proprietær, I, 18, 23f., 29, 37; II, 47, 120.
- la Cour, Pierre, Entreprenør, I, 130.
- la Cour, Poul, Proprietær, I, 14, 24, 38f., 49, 55, 70f., 84f., 111, 152f., 171, 190, 219; II, 58, 121; III, 118.
- la Cour, Poul, Prof., I, 18f., 22, 29, 40, 68f., 84, 86, 129, 141; II, 36, 120.
- la Cour, Theodor, Ingeniør, I, 128, 130f.
- la Cour, Thora, f. Herskind, I, 200; II, 120.
- la Cour, Volmer, Forpagter, I, 132, 202.
- Dahl, Knud, Overretssagf., III, 34, 77, 106, 110f., 115; IV, 174, 176.
- Dessau, Einar, Direktør, IV, 172.
- Dinesen, Chr., Politiaass., IV, 105.
- Drachmann, A. B., Prof., III, 112, 114ff., 141ff.
- Drachmann, Povl, Ingeniør, II, 220ff.
- Drescher, tysk Agitator, II, 208f., 225ff., 232, 247.
- Emborg, O., Politifuldm., III, 242.
- Engell, M. C., Rektor, II, 63, 67.
- Engelsen, Hans Chr., Rektor, II, 133, 138ff.; III, 13.
- Engelstoft, Povl, Redaktør, III, 91, 127.
- Eriksen, Erik, Politiker, IV, 219.
- Erslev, Kr., Prof., I, 135, 220, 241; II, 13f., 17ff., 21, 60, 64f., 112, 165; III, 87, 97, 100, 108, 174, 189, 226.
- Eskesen, Morten, Lærer, Forf., II, 38f.
- Eskildsen, Claus, Lærer, III, 184f., 188ff., 255, 257; IV, 23, 72.

- Fabricius, Knud, Prof., II, 150, 152, 192; III, 23, 34, 79ff., 90ff., 102, 105f., 108ff., 203, 207ff., 211, 214ff., 218, 221, 228ff., 235, 238, 241f., 244, 255, 269f.
- Feilberg, P., Landøkonom, I, 62, 142, 155, 174.
- Feilberg Jørgensen, A., Rektor, IV, 195f.
- Fergo, P. H., Boghandler, II, 175, 192.
- Fibiger, Vilh., Politiker, IV, 64.
- Fink, Troels, Prof., III, 84, 94, 151, 257, 262, 266.
- Fischer, C. C., Skibskaptajn, II, 213, 270.
- Fischer, V., Borgmester, IV, 174ff., 200.
- Floederus, Erik, Arkæolog, III, 133, 138f.
- Fog, Mogens, Prof., IV, 121ff.
- Foss, Alexander, Ingeniør, II, 149f., 159, 170, 172, 176ff., 186, 194, 199; III, 9f.
- Frederik, Kronprins af Danmark, II, 272f.
- Frederiksen, Grete Mølbak, Landstingsmedlem, IV, 18.
- Fredericia, J. A., Prof., II, 13, 17, 20ff., 65.
- Freiesleben, Kirsten, f. la Cour, I, 222.
- Friis, Aage, Prof., III, 10, 71f., 75ff., 82ff., 85ff., 89ff., 98, 103, 105, 108f., 113ff., 125, 127, 132, 140ff., 202ff., 207ff., 215, 217ff., 221, 225, 241ff., 254, 266f.; IV, 37.
- Friis Johansen, Charlotte, f. Brøndsted, III, 54.
- Friis Johansen, Knud, Prof., II, 128, 132; III, 54 f., 60, 72ff., 79, 91, 142ff., 216.
- Frøen, Emil, Redaktør, II, 234, 237.
- Frølich, Lorenz, Maler, I, 100, 109, 241.
- Fuglsang, Fritz, Museumsdir., III, 120.
- Gad, Peter, Gaardejer, II, 208f., 216, 224.
- Gamborg, Leif, Højesteretsassg., III, 241, 248; IV, 51, 57f., 61, 63f., 71, 75, 79, 81f., 86f.
- Gottfriedsen, tysk Student, II, 231f.
- Gottlieb, Aase, f. Krogsø, IV, 144.
- Gottlieb, Ole, Overassistent, IV, 82, 144.
- Graae, Fr., Departementchef, III, 230ff., 238ff., 260; IV, 70.
- Gram, Jørgen, Gaardejer, II, 224, 227; IV, 219.
- Gran, Gerhard, Prof., II, 110, 111, 115.
- Grau, Andreas, Redaktør, II, 163f., 174f., 180, 185, 206ff., 224, 227ff., 232, 234f., 240.
- Grau, Ellen, f. Møller, II, 232.
- Grau, Peter, Gaardejer, II, 144, 185, 227, 235, 239f., 259, 272; III, 22.
- Gribsvad, Frode, Landsarkivar, III, 91, 192.
- Grieg, Sigurd, Arkæolog, III, 133f., 138f., 150; IV, 187.
- Gudme, Peter de Hemmer, Orientalist, IV, 8, 72, 77, 78.
- Gulmann, Chr., Redaktør, II, 133; III, 153.
- Gyth, Volmer, Oberst, IV, 34.
- Haakon VII, Norges Konge, IV, 47, 190f.
- Haase, H., Lærer, I, 221, 236ff., 243, 245, 255.
- Haase, Ejnar, Forlagsbogh., IV, 113.
- Haberlandt, tysk Agitator, II, 231ff.
- Hage, Johs., Godsejer, III, 26.
- Hagedorn, H. C., Overlæge, IV, 128.
- Halsteen, Axel, Borgmester, III, 156f., 181; IV, 81f., 114f., 132.
- Halsteen, Eli, se Rex.
- Halsteen, Lilli, f. Koch, III, 156; IV, 43, 81, 132.
- Halved, Eilert, Lærer, IV, 144f., 148.
- Halved, Ingeborg, f. la Cour, IV, 144.
- Hammerich, Borghild, Frue, IV, 44, 46, 86.
- Hammerich, Carl, Kontreadmiral, IV, 45ff., 57, 60, 68, 72, 81ff., 86.
- Hammerich, L. L., Prof., III, 142f., 177, 207ff., 241f.; IV, 24f.
- Hancke, Frantz, Læge, IV, 145, 147f.
- Hansen, Andr. M., Rektor, II, 127f.; III, 59; IV, 31.
- Hansen, Bernhard, Skoledirektør, IV, 175, 210.
- Hansen, Cornelius, Grosserer, II, 263; IV, 204, 220.
- Hansen, Ernst Fr., Journalist, IV, 117, 150.
- Hansen, Heinrich, Sekretær, IV, 196.
- Hansen, H. P., Rektor, II, 88, 143f., 150, 152, 154, 167, 180, 183, 258, 264, 268; III, 21ff., 33f., 40; IV, 16, 107.
- Hansen, K., Statskonsulent, I, 31, 144.
- Hansen, Oscar, Pædagog, II, 80f.
- Hansen, Rasmus, Højskoleforst., I, 83.
- Hanssen, Christen, Gaardejer, I, 159, 221.
- Hanssen, H. P., Politiker, I, 160f.; II, 37,

- 86, 101, 103, 158f., 161f., 168f., 180, 185, 187f., 192f., 195, 197ff., 205, 211ff., 228, 230, 257ff., 262, 271; III, 24f., 27ff., 32f., 77, 81, 83, 126, 132, 256.
- Harboe, E., Højesteretssagf., III, 241.
- Harsløf, Vald., Læge, II, 103, 148, 154, 160, 162f., 165f., 183, 258; III, 34; IV, 16f.
- Hatt, Gudmund, Prof., III, 72.
- Hauberg, P., Museumsinspekt., I, 214, 231; II, 24, 27f., 30ff., 47ff., 56, 63, 68, 73; III, 53f., 192; IV, 244.
- Hauch, Ellen, f. Rosendal, I, 150, 163, 179.
- Hauch, Henrik, Politiker, I, 150, 164.
- Hee, P. L., Civilingeniør, IV, 176.
- Heils, Axel, Arkivar, II, 62; III, 91.
- Helsing, Vald., Kontorchef, II, 154, 159, 183.
- Heltoft, Axel, Forfatter, IV, 134.
- Heltoft, Bente, f. Hammerich, IV, 134.
- Helweg-Larsen, Chr., Guvernør, III, 32.
- Herfeldt, Jens, Højesteretsdommer, IV, 82.
- Himmelstrup, Otto, Politiker, I, 228ff., 243f.; III, 266.
- Hinrichsen, Joachim, Friserbonde, II, 246f.
- Hjelholt, Holger, Overarkivar, III, 82, 90, 108, 110, 112f., 115f., 204f., 208f., 214, 221, 244.
- Hoff, Troels, Statsadvokat, Sekretær, IV, 54, 81, 85, 93, 120, 135.
- Hoffmeyer, Skat, Biskop, III, 219f.
- Holbech, Kai, Redaktør, IV, 121.
- Holmbäck, Kaj, Disponent, IV, 165.
- Holmström, Lennart, Højskolemand, I, 161.
- Holstein, Bent, Greve, II, 149, 154, 184, 224f.
- Holten, Erik, Overingeniør, I, 228, 232, 251f., 257; II, 37, 39.
- Holten, Ida, f. Sehested, I, 250f.
- Holten, Just, Birkedommer, I, 250.
- Husum, Camilla, Frk., I, 36, 54f.
- Hvass, Frants, Ambassadør, IV, 50, 92.
- Hübschmann, Emil, Gaardejer, II, 224.
- Højberg-Christensen, A. C., Undervisningsinspekt., II, 78.
- Højgaard, Knud, Civilingeniør, IV, 187f.
- Højsgaard, Hans, Lærer, I, 196, 215f., 238; II, 140.
- Hörlück, Jens, Gaardejer, II, 224.
- Høst, Niels, fhv. Minister, IV, 51, 57f., 60f., 64, 107, 150, 176, 188, 200, 203, 205, 212, 214f.
- Høst, Ingeborg, f. Budtz-Jørgensen, IV, 102.
- Ipsen, Alfred, Forfatter, II, 54.
- Ipsen, Percy, Direktør, IV, 188.
- Ipsen, Poul, Kommandør, IV, 118.
- Iwersen, Willy, Gaardejer, II, 225.
- Jacobsen, Anna, f. Amorsen, IV, 135.
- Jacobsen, Frode, Politiker, IV, 178.
- Jacobsen, Lis, Filolog, III, 87, 153, 192.
- Jacobsen, Thune, Justitsminister, IV, 44, 50ff., 58f., 60ff., 65ff., 86ff., 90, 103.
- Jacobsen, Vagn, Direktør, II, 156.
- Jankuhn, Herbert, Prof., III, 134f., 137.
- Jensen, Andrea, f. Lønborg, I, 37.
- Jensen, Chr. Axel, Museumsinspekt., I, 231; II, 29; III, 53.
- Jensen, Hans, Historiker, III, 91, 204f., 207f., 214, 244.
- Jensen, Harald, Litograf, I, 37.
- Jensen, Herluf, Seminarieforst., III, 219.
- Jensen, J. N., Journalist, II, 175, 221, 239.
- Jensen, N. A., Præst, II, 146, 148.
- Jensen, Sophus (Asmund), Lærer, I, 236f., 245.
- v. Jessen, Franz, Redaktør, II, 55, 199ff.; III, 122; IV, 44, 179.
- Jessen, Jens, Redaktør, I, 157, 160, 162; II, 86f., 144, 174, 235; III, 45, 206.
- Jessen, Marie, f. Fibiger, II, 86, 167, 174, 206.
- Jessen, Tage, Redaktør, II, 206f.
- Johannesen, P. H. J., Radiotelegrafist, IV, 84.
- Johannsen, Kriegsgerichtsrat, IV, 55, 74.
- Johannsen, Svend, Rektor, IV, 194.
- Johnsen, O. A., Prof., III, 235.
- Jolivet, A., Prof., III, 181ff.
- de Jonquières, Fr., Overpræsident, III, 10.
- Juhl, F., Dommer, III, 32.
- Jung, Helge, General, IV, 150, 165.
- Jürgensen, Wilh., Lærer, IV, 157.
- Jørgensen, Ellen, Historiker, III, 202, 210, 215f., 218, 244.
- Jørgensen, Jørgen, Politiker, III, 240, 257ff., 262ff.; IV, 34, 64, 67f., 70f.

- Jørgensen, Niels, Redaktør, IV, 120, 122, 124.
- Jørgensen, R. V., Redaktør, II, 201.
- Jørgensen, Troels G., Højesteretspræsident, IV, 66ff.
- Kaad, Andreas, Gaardejer, II, 224.
- Kaad, Peter, Gaardejer, II, 229f., 232.
- Kallenbach-Pedersen, Præst, II, 254.
- Kamphøven, Morten, Redaktør, IV, 241.
- Kanstein, Paul, Polizeipræsident, IV, 54f., 58, 80, 87f., 93, 103f.
- Karstensen, Asger, Politiker, II, 213f.
- Kaper, Ernst, Borgmester, II, 264f.
- Kardel, Harboe, Redaktør, IV, 22.
- Kehler, Henning, Journalist, III, 100.
- Kidde, Aage, Politiker, II, 154, 162.
- Kiilerich, Ole, Redaktør, IV, 165.
- Kinck, Hans E., Forfatter, II, 110f., 113f. 113f.
- Kjalke, Poul, Politimester, IV, 49, 51f., 54, 63ff., 74, 81.
- Kjems, Sven, Landsretssagf., IV, 165.
- Kjær, Hans, Museumsinspekt., III, 55ff.
- Kjølens, Frits Hammer, Kontreadmiral, IV, 165.
- Klinkby, Jakob, Lærer, I, 217, 248.
- Kloppenborg-Skrumsager, H. D., Politiker, II, 95ff., 101, 145, 167f., 176, 180, 227f., 239f., 269.
- Knudsen, Hans, Landsarkivar, III, 244.
- Knudsen, Helga, f. Bek, II, 136f., 141, 176; III, 11, 104; IV, 82, 114, 178.
- Knudsen, Helge, Legationsraad, II, 83.
- Knudtzon, Chr., Generalmajor, IV, 165, 169.
- Koch, Hal, Prof., IV, 90f., 187f.
- Konow, Wollert, Politiker, II, 147.
- Kraemer, C., Skibsreder, II, 154.
- Kraft, Ole Bjørn, Politiker, II, 96, 154, 176; III, 168; IV, 56, 63f., 77, 122ff., 183, 219, 235, 238.
- Krag, Vilhelm, Forfatter, I, 110f.
- Krarup, Aage, Stiftsforv., IV, 79, 81, 85, 102.
- Kretzschmer, Knud, Lektor, III, 79ff., 90, 219.
- Kristensen, Knud, Politiker, IV, 189f., 193, 197ff., 206f., 209, 219, 226f., 229.
- Kristensen, Marius, Filolog, III, 87, 140, 142.
- Kristensen, Thorkil, Prof., Politiker, IV, 223, 229, 233.
- Krogh, Anna, Højskoleforst.inde, IV, 110.
- Kromann, K., Prof., II, 12f.
- Kronika, Jacob, Redaktør, III, 138; IV, 105.
- Kruse, Fr. Vinding, Prof., II, 149; III, 22ff.
- Køedt, A. Peschcke, Grosserer, II, 192.
- Langenheim, K., Arkæolog, III, 135.
- Lammers, Thorvald, Operasanger, I, 239.
- Langkilde, Kirsten, Lektor, II, 130.
- Lannung, Hermod, Politiker, IV, 183.
- Larsen, Fængselsbetjent, IV, 73, 76.
- Larsen, Kaptajn, IV, 150f.
- Larsen, Eivind, Politidir., IV, 50ff., 55f., 58f., 61, 65f., 68, 72, 74f., 80ff., 86ff., 103f., 113.
- Larsen, Ernst, Rektor, III, 90f.
- Larsen, Karl, Forfatter, II, 88, 117.
- Larsen, L. Hansen, Prof., IV, 231.
- Larsen, Peter, Nazileder, IV, 23f.
- Larsen, Svend, Museumsdir., III, 90f.
- Larsen, S. P., Politiker, III, 257.
- Larsen, Victor, Politiker, III, 264, 266.
- Lauesgaard, Aage, Læge, III, 250.
- Lauridsen, P., Skoleinspekt., II, 265; III, 108.
- Lauritzen, Knud, Skibsreder, IV, 79.
- Lebeck, Anders, Redaktør, II, 217.
- Lehmann, Edv., Prof., III, 87.
- Lenstrup, Eyvind, Landsretssagf., IV, 75.
- Leschly, Niels Erik, Oberst, IV, 169.
- Lindhard, Aage, Lektor, II, 141.
- Lindquist, Sune, Arkæolog, III, 201.
- Linvald, Axel, Rigsarkivar, II, 74, 89, 181; III, 71, 79, 82, 86, 90f., 98, 132, 211, 219, 243f., 257, 260ff., 266f.; IV, 34, 37, 117.
- Lorentzen, Vilh., Historiker, III, 154.
- Lotinga, Aage, Politidadvokat, I, 247.
- Lund, Hans, Højskoleforst., III, 90, 114ff.
- Lunding, H. M., Oberst, IV, 194f., 202, 213.
- Lødrup, Hans, Rektor, IV, 18.
- Mackeprang, M., Museumsdir., I, 220, 231; II, 27, 29, 73, 88f., 156, 161; III, 53,

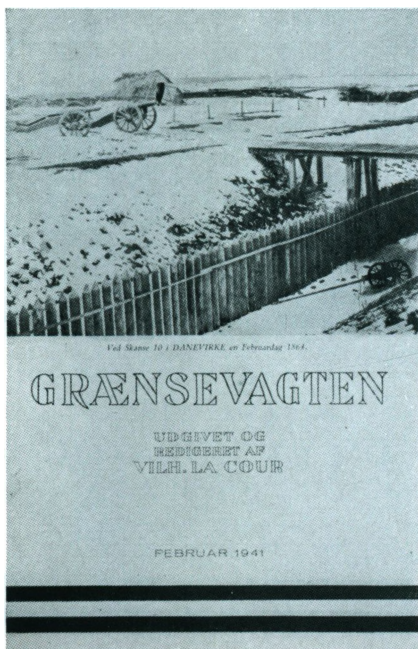
- 71, 79, 90, 113, 197ff., 219, 244; IV, 37, 244.
- Madsen, Henrik, Rektor, II, 79f.
- Malmström, Edvin, Redaktør, IV, 18.
- Manthey-Wagner, Chr., Overretssagf., II, 154, 258.
- Marcussen, Peter, Lærer, IV, 175f., 230.
- Marstrand, Vilh., Ingeniør, III, 73, 204ff.
- Martensen-Larsen, Tyge, Politimester, IV, 148.
- Matthiessen, Hugo, Museumsinspekt., II, 73; III, 53, 91; IV, 244.
- Mehlsen, Kai, Tandlæge, IV, 85.
- Melbye, Svend, Præst, IV, 82.
- Meng, Anni, Frue, IV, 209ff.
- Meng, Hans, Viceskoledir., IV, 209ff.
- Meyer, Poul, Prof., IV, 165, 168, 184, 213f.
- Mogensen, Harald, Redaktør, IV, 118.
- Moldt, Claus, Lærer, IV, 176.
- Møllerup, V., Museumsdir., I, 176; II, 24ff., 48ff., 54, 68, 73; III, 54.
- Moltesen, Laust, Politiker, III, 93f., 244, 261.
- Momsen, Julius, Friserbonde, II, 209f., 247ff.
- Munch, P., II, 23; III, 21, 115, 217, 251, 259, 261ff.; IV, 10, 117, 124, 134.
- Munck, Ebbe, Kontorchef, IV, 166ff., 202.
- Munk, Kaj, Præst, IV, 8, 45, 72, 83, 110f., 119, 129f., 178.
- Munk, Lise, f. Jørgensen, IV, 110.
- Muus, Rudolf, Præst, II, 225ff.
- Müller, Paul Læssøe, Historiker, III, 100.
- Müller, Sophus, Museumsdir., I, 219; II, 25, 27, 31ff., 38f., 128, 130ff.; III, 54ff., 58, 60.
- Müller, Th. A., Lektor, II, 79f.; III, 16.
- Myhrwold, Louis Dreyer, Ingeniør, IV, 46.
- Møller, Aage, Højskoleforst., III, 47; IV, 8, 35, 40, 72, 157, 175.
- Møller, Aksel, Politiker, IV, 62, 90ff.
- Møller, A. P., Skibsreder, IV, 107, 150, 176.
- Møller, Chistmas, Politiker, II, 175; III, 111, 249, 254f., 257ff., 262, 264f., 268; IV, 28ff., 60, 124, 162f., 166f., 173, 179ff., 183f., 189, 206, 209.
- Møller, Erik, Historiker, II, 89f., 124; III, 17, 91, 103, 106, 244.
- Møller, H. C. T., Sygehusinspekt., III, 35.
- Møller, J. C., Overborgmester, IV, 204.
- Møller, Jens, Nazileder, IV, 22, 31, 248.
- Møller, Julie, f. la Cour, III, 47; IV, 35.
- Møller, Jørgen Kisbye, Dommer, IV, 165, 174.
- Møller, Poul, Politiker, IV, 89f.
- Møller, Theodor, Præst, I, 210f.
- Mønsted, O., Chauffør, III, 161, 165, 169f.
- Nansen, Fridtjof, Polarforsker og Diplomat, II, 108.
- Neergaard, Carl, Museumsinspekt., II, 38, 128, 130, 132; III, 55.
- Neergaard, Niels, Politiker, II, 63, 261, 272; III, 10, 93f., 111, 113.
- Neiiendam, Jonna, f. Collin, Skuespillerinde, I, 215.
- Neiiendam, Michael, Provst, II, 103.
- Neiiendam, Sigrid, f. Andersen, Skuespillerinde, I, 215.
- Nielsen, Chr., Rektor, IV, 128.
- Nielsen, Frede, Politiker, IV, 23, 182, 198.
- Nielsen, Harald, Kritiker, II, 20, 74, 85ff., 108, 116ff., 126, 133, 136, 147, 150, 155f., 165f., 170, 176, 203; III, 104, 60, 162ff., 170, 172.
- Nielsen, Johanne Luise, f. Hauch, II, 119.
- Nielsen, Julius, Typograf, II, 229.
- Nilssen, L. P., Landbrugsskoleforst., II, 41.
- Nilssen, Marie Lovise, f. Wexelsen, II, 41.
- Nissen, Jep, Nazileder, IV, 23f.
- Nissen, Nis, Sparekassedir., II, 102.
- Nissen, Nis, Politiker, II, 168, 228f.
- Noe-Nygaard, Arne, Prof., IV, 176.
- Nordentoft, Iver, Præst, II, 247; IV, 111.
- Norvin, William, Prof., III, 75, 209, 244.
- Nygaard, William, Forlagsdir., II, 110, 119, 126, 135, 154ff.
- Nøbbe, Erwin, Tegner, III, 120.
- Nørgaard, Martin, Redaktør, II, 212ff.
- Nørlund, Poul, Museumsdir., III, 79, 194, 198, 200, 235; IV, 242f.
- Nørregaard, Jens, Højskoleforst., I, 83, 92; II, 83.
- Odmær, J., Politikommissær, IV, 52, 84.
- Olesen, O. M., Fuldmægtig, IV, 176.
- Olrik, Elias, Dommer, III, 242, 246f.

- Otrik, Jørgen, Museumsinspekt., III, 53, 90.
- Olsen, Albert, Prof., III, 103, 204f., 207f., 211, 214, 221, 243f., 261f., 266; IV, 246.
- Olsen, Bernhard, Museumsdir., I, 176; II, 56.
- Olsen, Roland, Kriminalassistent, IV, 72, 74, 81, 84.
- Ottosen, Ingemann, Lektor, II, 86, 150, 154.
- Overgaard, Ellen, f. la Cour, I, 14, 49, 55, 71, 89, 93, 110, 118, 128, 130, 138, 151f.; II, 121; III, 117, 119; IV, 136.
- Oxholm, Oscar, Ambassadør, IV, 190.
- Pauls, Volquart, Bibliotekar, III, 105ff., 122f., 125ff., 151, 231.
- Paulsen, J. C., Grosserer, II, 169.
- Paulsen, Peter, Overretssagf., II, 175, 192f., 199, 231f.
- Paulsen, Peter, Arkæolog, III, 135ff.
- Pedersen, Johs., Prof., III, 218.
- Pedersen, Oluf, Politiker, IV, 63.
- Petersen, Carl, Prof., III, 122ff.
- Petersen, Hjalmar, Redaktør, IV, 145f., 148, 176.
- Petersen, Jacob, Bibliotekar, IV, 23, 175.
- Petersen, Jørgen, Fabrikant, II, 151, 154ff., 160, 162, 182f., 224.
- Petersen, Niels, Arkivar, IV, 200.
- Petersen, Thomas, Gaardejer, IV, 196f.
- Pihl, F., Rigsadvokat, IV, 62, 71.
- Piper, Emil, Politiker, I, 122, 171f.
- Plesner, Johan, Prof., III, 222f., 233, 238.
- Plesner, Johs., Skolebestyrer, I, 182ff., 188f., 191, 193f., 213, 224, 235ff., 247, 253, 255f.; II, 139f.
- Porse, Niels, Sogneraadsform., III, 156, 158, 169f.
- Poulsen, Fr., Museumsdir., II, 20, 117.
- Poulsen, Johannes, Skuespiller, I, 191, 238, 245.
- Prien, Henri, IV, 212ff.
- Prior, Wm. Wain, Generalmajor, IV, 118.
- Ramsing, H. U., Oberst, II, 253.
- Rasmussen, Chr., Præst, I, 248.
- Rasmussen, Chr., Læge, I, 245, 248f., 251.
- Rasmussen, Gustav, Udenrigsminister, IV, 184, 189, 192, 207f., 221, 223f., 227, 229.
- Rasmussen, Hans, Politiker, III, 264.
- Rasmussen, Knud, Grønlandsforsker, I, 248f.
- Rasmussen, N. H., Gymnastikdir., II, 152.
- Ravn, Fr., Forlagsbogh., III, 110.
- Rex, Eli, f. Halsteen, IV, 82.
- Riishøjgaard, Sigfred, Præst, IV, 184.
- Rosenberg, Carl, Historiker, I, 14, 258.
- Rosendal, Ellen, se Hauch.
- Rosendal, Hans, Højskoleforst., I, 83, 143, 148ff., 157ff., 163f., 166ff., 172, 204; II, 14, 70f., 155, 264; III, 49.
- Rottbøll, Chr. Michael, Faldskærmschef, IV, 84.
- Rønning, Einar, Oberst, II, 192.
- Rørdam, H. F., Præst, I, 84, 116, 121, 141, 210, 212.
- Rørdam, Valdemar, Forfatter, II, 52, 84f., 112ff., 176; III, 29, 50, 104, 153f.
- Sand, Signe, Sekretær, IV, 158.
- Sandfeld, Kr., Prof., I, 151; III, 142.
- Scavenius, Erik, Politiker, II, 126, 157, 184, 187, 189ff.; IV, 12ff., 18f., 24f., 27, 32, 48, 50f., 53, 60, 62, 66, 80 88ff., 95, 97f.
- Scheel, Otto, Prof., III, 105, 107, 122, 124, 130ff., 137ff., 151, 188ff., 231, 251ff.
- Scheller, Nanna, f. Knudsen, I, 187; II, 140.
- Scheller, Poul, Lærer, I, 122, 186ff., 245, 254f.; II, 140.
- Schmidt, Johs., Præst, II, 213ff., 241; III, 122ff.
- Schreiner, Johan, Prof., IV, 187.
- Schwantes, Gustav, Prof., III, 133f., 137.
- Schütte, Gudmund, Filolog, III, 61f., 64, 87, 123, 131, 189, 191, 250; IV, 82.
- Seehusen, Sven, Reklamedir., IV, 105, 120.
- Siegumfeldt, Dorothea, f. la Cour, I, 20, 41, 177; II, 120.
- Siegumfeldt, Johanne, Væveskolelærerinde, I, 222; II, 120.
- Siegumfeldt, Markus, Præst, I, 20, 37, 41, 222.
- Simonsen, P., Redaktør, II, 206, 221; III, 45.
- Skade, M. R., Oberst, II, 151.
- Skadegaard, Poul, Ekspeditionssekretær, IV, 183.

- Skautrup, Peter, Prof., III, 223, 230, 256, 259.
- Skram, Erik, Forfatter, I, 26f.
- Skrumsager, Niels, Gaardejer, II, 246, 248f.
- Sletten, Petra, Frk., IV, 46, 86, 115f., 129, 140, 144.
- Slott-Møller, Agnes, f. Rambusch, Malerinde, II, 104, 129f., 145ff., 151, 253; III, 269.
- Slott-Møller, Harald, Maler, II, 253.
- Smidt, C. M., Arkitekt, II, 56; III, 195f.
- Smidt, Niels, Gaardejer, II, 100.
- Sneum, Thomas, Flyvechef v. Falck, IV, 84.
- Sonne, Chr., Forpagter, I, 68, 134, 206.
- Stahlmann, Fr., Oberregierungsrat, IV, 50, 56, 61, 65f.
- Starcke, Viggo, Politiker, IV, 219.
- Steen, Sverre, Prof., III, 210f., 216, 219; IV, 187, 217.
- Steenstrup, Johs., Prof., I, 219f., 227, 242; II, 13ff., 58, 60f., 64f., 112, 124f., 127, 131f., 165, 264; III, 65ff., 74, 81ff., 87, 90, 97; IV, 37.
- Stein, H., Redaktør, Politiker, III, 250, 254, 258; IV, 42, 57, 60f., 64.
- Stender-Petersen, A., Prof., III, 230ff., 235, 237.
- Stensgård, Erling, Bibliotekar, IV, 182.
- Stiesdal, Hans, Museumsinspekt., IV, 244.
- Stærmose, Robert, Direktør, IV, 183.
- Svane, Bondo, Dommerfuldm., IV, 106.
- Svensen, Fr. R., Direktør, IV, 187.
- Svenningsen, Nils, Dir. i Udenrigsmin., Ambassadør, IV, 50, 54, 88, 93.
- Svensson, A., Redaktør, II, 87, 167, 174ff., 180, 185, 202f., 217, 219, 258; III, 24, 257; IV, 11, 89.
- Søgaard, Jørgen, Gaardejer, II, 225.
- Sørensen, Arne, Forfatter, IV, 8, 29f., 35, 40ff., 49, 72, 83, 87ff., 92, 114, 128, 140, 151, 158, 163f., 175.
- Thomsen, Detlef, Gaardejer, II, 188.
- Thomsen, Thomas, Museumsinspekt., III, 54.
- Thorsen, Svend, Protokolsekretær, II, 83; III, 237.
- Thygesen, Frants, Landsdommer, IV, 106, 164, 168, 174, 176.
- Thyssen, A. D., Skolebestyrer, I, 97, 107, 117, 121, 178; II, 72.
- Thyssen, Hans, Skolebestyrer, II, 72f., 75ff., 90f.; IV, 115.
- Tiedje, Johs., Præst, II, 226, 241ff.; III, 123.
- Topsøe-Jensen, Helge, Overbibliotekar, III, 167; IV, 116.
- Ulrich, Hjalmar, Generalmajor, III, 22ff., 70.
- Undset, Sigrid, Forfatterinde, II, 110.
- Vaaben, Ejnar, Nazist, IV, 129.
- Vanggaard, J. S., Politiker, II, 149, 154; III, 111, 255.
- Vedel, Vald., Prof., III, 102.
- Vellejus, Theodor, Redaktør, II, 213.
- Verrier, Paul, Prof., II, 129, 134; III, 181ff.
- Vinther, J. N., Lærer, I, 28, 34, 189.
- Waagensen, Viggo, Fængselsinspekt., IV, 43f., 46, 48, 76ff., 81.
- Wedel-Jarlsberg, F., Diplomat, II, 42.
- Weibull, Curt, Prof., III, 209, 213, 215, 218.
- Weibull, Lauritz, Prof., II, 132; III, 86f.
- Weiss, M. L. J., Kolonnechef, IV, 105, 132.
- Wendt, Frantz, Generalsekretær, III, 91, 103, 127.
- West, A. J., Rektor, II, 218; III, 219.
- Westermann, Poul, Grosserer, Forlægger, IV, 113f.
- Wexelsen, Fr. Nannestad, Præst, II, 41.
- Wilcke, Jul., Departementschef, IV, 162.
- Willemoës, Carl d'Obry, Redaktør, III, 23.
- Wilmann, J., Politiker, II, 76.
- Winther, Jens, Købmand, Arkæolog, IV, 112.
- With, Erik, Generaløjntant, II, 150, 162f.; IV, 117.
- Witzansky, Harald, Redaktør, II, 69f., 133, 171, 255, 258.
- Worm-Müller, Jacob, Prof., III, 209, 213, 215, 218; IV, 246f.
- Zerlang, Leon, Lektor, II, 141; III, 161f.
- Ørum, Torben, Oberst, IV, 43, 73ff., 77f., 119, 136, 155.
- Øst, A. F., Kriminalassistent, IV, 84.
- Østergaard-Nielsen, H., Overbetjent, IV, 84.
- Østrup, Johs., Prof., III, 84.

To gode Kammerater under Næsholmgravningerne 1941. Viggo Aidt og Forfatteren holder Pause.

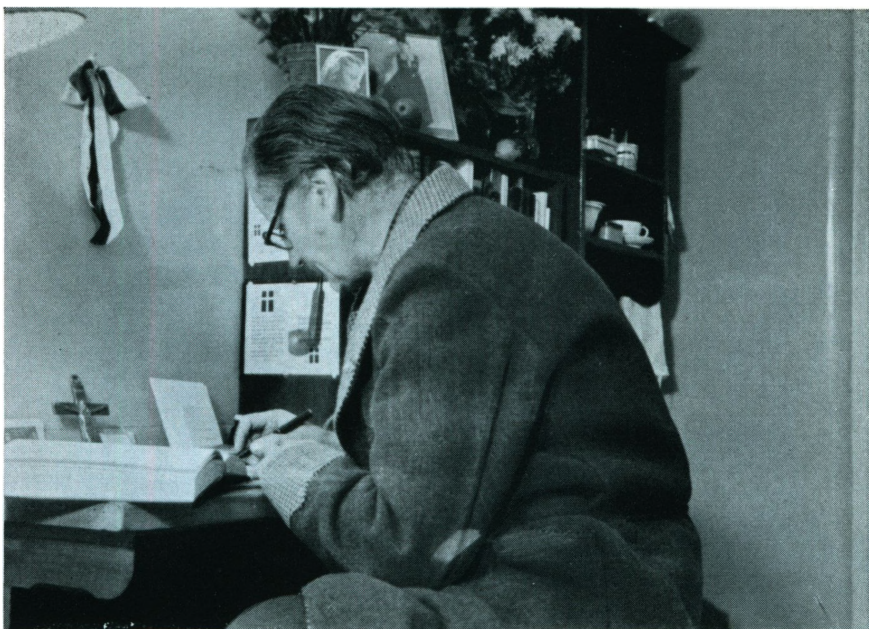

Kr. 2000.

80 Dages Hefte.

Enhver Ting har sin Pris.

Der arbejdes i Celle Nr. 37.

Tilsammen vurderet til 7½ Maanedes Fængsel.

TIL
FORFATTEREN, DR. PHIL.
VILHELM LA COUR

Som Repræsentanter for nationalt bevidst dansk Ungdom ønsker undertegnede at bringe Dem vor varmeste Tak for det Lyspunkt i en mørk og truende Tid, som Deres Virke i Fædrelandets Tjeneste er.

Vi takker Dem for Deres djærve og mandige Ord i Tale og Skrift og haaber snart igen at maatte se nyt fra Deres Pen.

De har handlet som Dansk, og man har ladet Myndighederne straffe Dem herfor; men for enhver Dansk er denne Straf kun en Hæder, et Ridderslag.

Nu er De atter fri, og vi lykønsker Dem dermed i Haabet og Forvisningen om, at Danmark, naar Dagen atter gryr, vil vide at belønne sin trofaste Søn.

Danmark, den 12. December 1941.

Adressen af 12. December 1941 fra den danske Ungdom.

Kære Fru la Cour,

8/43
Vedersøvej.

bring denne Hilsen til Norge, naar Tiden
er ind, hvis is ikke selv kan

dit hengjerte
Kaj Munk

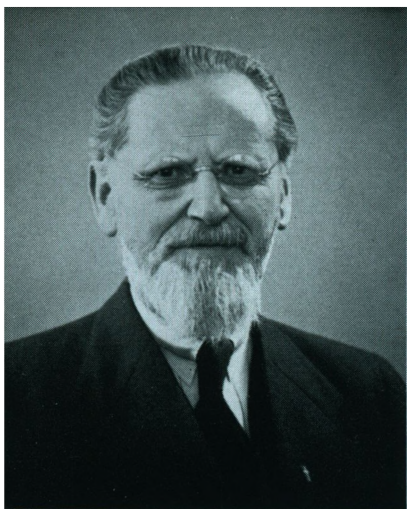
Hyldest til Norge.

Ja, vi elsker dette Landet
nu som aldrig før.
Trodsigt stiger det af Vandet,
lever, mens det dør.
just fordi det valgte modigt
Undergangens Kær,
skal det gro og grønnes frodigt
frem i tusind Aar.

Vaabenløs du kæmped, Norge,
stod, endskønt du faldt.
Dine Hjerters Klippeborge
har holdt Stand mod a l t .
Vi, der sad i dybe Dale,
baade græd og lo
ved din Tausheds høje Tale
klippefast i Tro.

Snart gør Vaarens Morgearøde
Vintrens Nat forbi.
Se, da blomstret op det øde,
Fossen springer fri,
Birkeløv og Flaget vajer
over genløst Jord.
Og med Smil i Taarer nejjer
Danmark for sin Bror.

Kaj Munks Hilsen til Norge. Den 8. September 1943.

Hvad indlod man sig ikke paa i Haab om at narre Gestapo!

Der arbejdes »under Jorden« i Høje Taastrup. Hjalmar Petersen og Forfatteren.

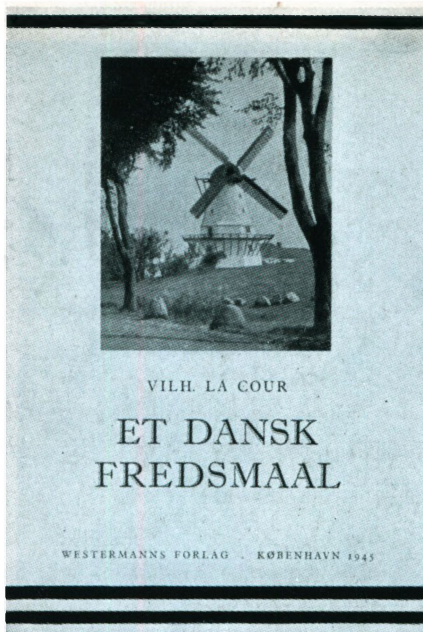
Et lykkeligt Trekløver efter Befrielsen.

Fra Befrielsesfesten paa Skamlingsbanken den 24. Juni 1945. Yderst t. h. blandt de siddende Prof. Francis Bull, I Baggrunden et lille Udsnit af Folkehavet.

»Sydslesvigsk Udvalg«s første offentlige Møde. Skarerne samles omkring Talerstolen paa Rosenborg Eksercerplads den 10. Juli 1945.

Da Sydslesvigsbevægelsen startede, og da den var nær sin Afslutning (1945 og 1948).

To Bedstevener paa Engelsfærd 1948 nyder Eftermiddagssolen i Torquay.